

Eerlijke Verzekeringswijzer: beleidsonderzoek

Eerlijke
Verzekeringswijzer

Een onderzoeksrapport voor Amnesty
International, Dierenbescherming, FNV, IKV
Pax Christi, Milieudefensie en Oxfam Novib

Eerlijke Verzekeringswijzer: beleidsonderzoek

Een onderzoeksrapport voor Amnesty
International, Dierenbescherming, FNV, IKV
Pax Christi, Milieudefensie en Oxfam Novib

16 september 2013

Jan Willem van Gelder
Anniek Herder
Michel Riemersma

Naritaweg 10
1043 BX Amsterdam
Tel: 020-8208320
E-mail: profundo@profundo.nl
Website: www.profundo.nl

Inhoudsopgave

Introductie	1
Hoofdstuk 1 Doelstelling en methodologie	2
1.1 Doelstelling en uitgangspunten	2
1.2 Achtergrond	3
1.2.1 Verzekeringsbeleggingen	3
1.2.2 Vermogensbeheer	5
1.3 Methodologie	6
1.3.1 Overzicht	6
1.3.2 Selectie van verzekeraars	6
1.3.3 Beoordeling beleid voor verzekeringsbeleggingen	8
1.4 Praktijkonderzoeken	11
1.5 Leeswijzer	11
1.6 Disclaimer	11
Hoofdstuk 2 Themabeleid	12
2.1 Klimaatverandering	12
2.1.1 Wat staat er op het spel?	12
2.1.2 Internationale standaarden	14
2.1.3 Inhoud van een goed beleid	17
2.1.4 Beoordeling	18
2.2 Mensenrechten	19
2.2.1 Wat staat er op het spel?	19
2.2.2 Internationale standaarden	20
2.2.3 Inhoud van een goed beleid	26
2.2.4 Beoordeling	27
2.3 Arbeidsrechten	28
2.3.1 Wat staat er op het spel?	28
2.3.2 Internationale standaarden	29
2.3.3 Inhoud van een goed beleid	31
2.3.4 Beoordeling	32
2.4 Wapens	33
2.4.1 Wat staat er op het spel?	33
2.4.2 Internationale standaarden	34
2.4.3 Inhoud van een goed beleid	37
2.4.4 Beoordeling	38
2.5 Gezondheid	40
2.5.1 Wat staat er op het spel?	40
2.5.2 Internationale standaarden	42
2.5.3 Inhoud van een goed beleid	45
2.5.4 Beoordeling	46
2.6 Natuur	47
2.6.1 Wat staat er op het spel?	47
2.6.2 Internationale standaarden	48

2.6.3	Inhoud van een goed beleid	50
2.6.4	Beoordeling	51
2.7	Dierenwelzijn	53
2.7.1	Wat staat er op het spel?	53
2.7.2	Internationale standaarden.....	54
2.7.3	Inhoud van een goed beleid	57
2.7.4	Beoordeling.....	58
2.8	Belastingen en corruptie	59
2.8.1	Wat staat er op het spel?	59
2.8.2	Internationale standaarden.....	61
2.8.3	Inhoud van een goed beleid	65
2.8.4	Beoordeling.....	65
2.9	Transparantie en verantwoording.....	67
2.9.1	Wat staat er op het spel?	67
2.9.2	Internationale standaarden.....	68
2.9.3	Inhoud van een goed beleid	70
2.9.4	Beoordeling.....	71
2.10	Bonussen.....	73
2.10.1	Wat staat er op het spel?	73
2.10.2	Internationale en Nederlandse standaarden.....	74
2.10.3	Inhoud van een goed beleid	78
2.10.4	Beoordeling.....	79
Hoofdstuk 3	Sectorbeleid.....	81
3.1	Landbouw	81
3.1.1	Wat staat er op het spel?	81
3.1.2	Internationale standaarden.....	83
3.1.3	Inhoud van een goed beleid	89
3.1.4	Beoordeling.....	90
3.2	Dammen.....	92
3.2.1	Wat staat er op het spel?	92
3.2.2	Internationale standaarden.....	93
3.2.3	Inhoud van een goed beleid	94
3.2.4	Beoordeling.....	95
3.3	Visserij.....	96
3.3.1	Wat staat er op het spel?	96
3.3.2	Internationale standaarden.....	98
3.3.3	Inhoud van een goed beleid	101
3.3.4	Beoordeling.....	102
3.4	Bosbouw.....	103
3.4.1	Wat staat er op het spel?	103
3.4.2	Internationale standaarden.....	106
3.4.3	Inhoud van een goed beleid	109
3.4.4	Beoordeling.....	109
3.5	Mijnbouw	111
3.5.1	Wat staat er op het spel?	111
3.5.2	Internationale standaarden.....	112

3.5.3	Inhoud van een goed beleid	118
3.5.4	Beoordeling	119
3.6	Olie en gas	122
3.6.1	Wat staat er op het spel?	122
3.6.2	Internationale standaarden	123
3.6.3	Inhoud van een goed beleid	127
3.6.4	Beoordeling	128
3.7	Maakindustrie	130
3.7.1	Wat staat er op het spel?	130
3.7.2	Internationale standaarden	132
3.7.3	Inhoud van een goed beleid	134
3.7.4	Beoordeling	135
3.8	Financiële sector	136
3.8.1	Wat staat er op het spel?	136
3.8.2	Internationale standaarden	137
3.8.3	Inhoud van een goed beleid	139
3.8.4	Beoordeling	140
3.9	Woningbouw en vastgoed	141
3.9.1	Wat staat er op het spel?	141
3.9.2	(Inter)nationale standaarden	142
3.9.3	Inhoud van een goed beleid	144
3.9.4	Beoordeling	145
Hoofdstuk 4	Vermogensbeheer	148
4.1	Wat staat er op het spel?	148
4.2	(Internationale) standaarden	148
4.3	Inhoud van een goed vermogensbeheerbeleid	150
4.4	Beoordeling	151
Hoofdstuk 5	Beoordeling van het beleid van de tien verzekeraars	154
5.1	Achmea	154
5.1.1	Profiel	154
5.1.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	154
5.1.3	Analyse beleid voor beleggingen	155
5.1.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	155
5.1.5	Overzicht beleidsscores	156
5.2	Aegon	159
5.2.1	Profiel	159
5.2.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	159
5.2.3	Analyse beleid voor beleggingen	160
5.2.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	161
5.2.5	Overzicht beleidsscores	161
5.3	Allianz	164
5.3.1	Profiel	164
5.3.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	165
5.3.3	Analyse beleid voor beleggingen	165
5.3.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	166

5.3.5	Overzicht beleidsscores	166
5.4	APG	167
5.4.1	Profiel.....	167
5.4.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	168
5.4.3	Analyse beleid voor beleggingen.....	168
5.4.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	169
5.4.5	Overzicht beleidsscores	169
5.5	ASR Nederland	172
5.5.1	Profiel.....	172
5.5.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	172
5.5.3	Analyse beleid voor beleggingen.....	173
5.5.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	173
5.5.5	Overzicht beleidsscores	174
5.6	Delta Lloyd.....	176
5.6.1	Profiel.....	176
5.6.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid Delta Lloyd.....	177
5.6.3	Analyse beleid voor beleggingen.....	178
5.6.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	178
5.6.5	Overzicht beleidsscores	178
5.7	Generali.....	180
5.7.1	Profiel.....	180
5.7.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	181
5.7.3	Analyse beleid voor beleggingen.....	181
5.7.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	182
5.7.5	Overzicht beleidsscores	182
5.8	ING	184
5.8.1	Profiel.....	184
5.8.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid ING	185
5.8.3	Analyse beleid.....	186
5.8.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	187
5.8.5	Overzicht beleidsscores	187
5.9	Legal & General.....	190
5.9.1	Profiel.....	190
5.9.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	190
5.9.3	Analyse beleid voor beleggingen.....	191
5.9.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	191
5.9.5	Overzicht beleidsscores	191
5.10	SNS Reaal	193
5.10.1	Profiel.....	193
5.10.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	194
5.10.3	Analyse beleid voor beleggingen.....	195
5.10.4	Analyse beleid voor vermogensbeheer	195
5.10.5	Overzicht beleidsscores	195
5.11	Overzicht van de resultaten.....	199
Bijlage 1	Bronverwijzingen	200

Introductie

De Eerlijke Verzekeringswijzer wil laten zien in welke mate verzekeringsmaatschappijen door middel van hun investeringen bijdragen aan een sociaal rechtvaardige en duurzame wereld. De Eerlijke Verzekeringswijzer stelt zich ten doel dat verzekeringsmaatschappijen hun beleggingsbeleid verduurzamen en hun bedrijfsvoering daar op afstemmen. Achterliggend doel is dat de verzekeraars hun (financiële) invloed aanwenden om bedrijven en overheden te verduurzamen.

Door vergelijking van het beleggingsbeleid en de bedrijfsvoering van verzekeringsmaatschappijen stimuleert de Eerlijke Verzekeringswijzer een concurrentieslag in Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO): een proces van steeds verdere aanscherping van normen op sociaal, ecologisch en economisch gebied.

De Eerlijke Verzekeringswijzer is een consumententool. Steeds meer consumenten vinden het belangrijk dat hun verzekeraar maatschappelijk verantwoord investeert. Consumenten worden via de site van de Eerlijke Verzekeringswijzer (www.eerlijkeverzekeringswijzer.nl) betrokken bij het verwezenlijken van het doel van de Eerlijke Verzekeringswijzer. Op de website kunnen consumenten het MVO-beleid en -gedrag van de belangrijkste verzekeringsmaatschappijen vergelijken en kunnen zij hen ook aanschrijven voor het geven van eventuele positieve of negatieve feedback.

De Eerlijke Verzekeringswijzer bouwt voort op de methodologie van de 'Eerlijke Bankwijzer'. Dit project bestaat sinds 2009. De oprichting is een gezamenlijk initiatief geweest van Amnesty Nederland, FNV, Milieudefensie en Oxfam Novib, waar de Dierenbescherming en IKV Pax Christi zich later bij aangesloten hebben. De Eerlijke Bankwijzer informeert de consument over het financierings- en beleggingsbeleid van Nederlandse bankgroepen.

De elementen waarop het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van de verzekeraars door de Eerlijke Verzekeringswijzer wordt beoordeeld zijn opgenomen in dit rapport. Ze zijn gebaseerd op internationale standaarden en initiatieven en worden voortdurend geactualiseerd. De scores die worden toegekend aan de verzekeraars hangen af van het aantal elementen dat in het beleid is opgenomen. Zij worden weergegeven in een cijfer van 1 tot en met 10. Er worden alleen beleidsdocumenten beoordeeld die door de verzekeraar publiek beschikbaar zijn gemaakt.

De Eerlijke Verzekeringswijzer richt zich op de 'top 10' van levensverzekeraars in Nederland. Deze top 10 vindt zijn basis in de grootte van het marktaandeel in de Nederlandse levensverzekeringmarkt (gebaseerd op omzetvolume).

Dit rapport beschrijft de methodologie (Hoofdstuk 1), de internationale standaarden (verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes) en de elementen waarop het beleid van de Nederlandse verzekeraars beoordeeld wordt (Hoofdstuk 2, Hoofdstuk 3 en Hoofdstuk 4). In Hoofdstuk 5 staat *per verzekeraar* een overzicht met scores per thema en per sector.

De Eerlijke Verzekeringswijzer treedt op als een samenwerkingsverband van partnerorganisaties. Het betreft dezelfde coalitie als die van de Eerlijke Bankwijzer: Amnesty International, Dierenbescherming, FNV, IKV Pax Christi, Milieudefensie en Oxfam Novib.

Hoofdstuk 1 Doelstelling en methodologie

1.1 Doelstelling en uitgangspunten

Dit rapport is geschreven voor de “Eerlijke Verzekeringswijzer”, een gezamenlijk initiatief van zes Nederlandse maatschappelijke organisaties:

- Amnesty International
- Dierenbescherming
- FNV
- IKV Pax Christi
- Milieudefensie
- Oxfam Novib

Doel van het project is om maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) te bevorderen bij Nederlandse verzekeraars. Volgens het Nederlandse [MVO Platform](#) kan MVO worden gedefinieerd als “een resultaatgericht proces waarbij een bedrijf in haar gehele bedrijfsvoering en in de keten verantwoordelijkheid neemt voor de effecten die zij bewerkstelligt op sociaal, ecologisch en economisch gebied en daarover op transparante wijze verantwoording aflegt aan belanghebbenden.”¹

Dat betekent niet alleen dat alle bedrijven (inclusief verzekeraars) zich houden aan wet- en regelgeving in de landen waar zij actief zijn. Van bedrijven mag ook verwacht worden dat ze alle breed gedragen internationale verdragen, standaarden en initiatieven naleven die duurzaamheidsproblemen onderkennen en daarvoor oplossingen bieden, ook als deze standaarden in één of meer landen niet in wetgeving zijn opgenomen. Bedrijven zouden deze standaarden moeten naleven in de bedrijfsvoering van hun eigen onderneming en hun dochterondernemingen, en zouden deze naleving ook moeten verwachten van hun toeleveranciers.

Volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer moet het streven naar maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) voor verzekeraars betrekking hebben op hun kernactiviteit: het aanbieden van verzekeringen. Een belangrijke voorwaarde voor het aanbieden van verzekeringen is het investeren van de binnengekomen premies. De verzekeringssector is een relatief grote speler op de beleggingsmarkt. Door deze beleggingen maken verzekeraars het bedrijven, overheden en particulieren mogelijk om kapitaal te verwerven voor allerlei activiteiten. Dat kan uiteenlopen van activiteiten die bijdragen aan het uitbannen van ondervoeding en het versterken van ecosystemen tot het schenden van mensenrechten en milieuvervuiling.

De vraag die de Eerlijke Verzekeringswijzer daarom centraal stelt is in welke mate verzekeraars door middel van hun beleggingen bijdragen aan activiteiten die een sociaal rechtvaardige en duurzame wereld dichterbij brengen. Volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer zouden verzekeraars ook van de bedrijven waaraan ze kapitaal verstrekken moeten verwachten dat zij en hun toeleveranciers breed gedragen internationale verdragen, standaarden en initiatieven naleven.

Verzekeraars zouden deze verwachtingen moeten vastleggen in beleidsdocumenten die publiek beschikbaar zijn, zodat voor alle klanten en andere stakeholders inzichtelijk is welke investeringskeuzes door de verzekeraar worden gemaakt. Bij de beoordeling van dit thema- en sectorbeleid wordt wet- en regelgeving die in (vrijwel) alle landen geldt niet expliciet betrokken, omdat de Eerlijke Verzekeringswijzer er van uitgaat dat verzekeraars verwachten dat de bedrijven waar ze kapitaal aan beschikbaar stellen zich aan de wet houden.

Door deze focus op financiële diensten blijven beleid en zaken die louter te maken hebben met de eigen bedrijfsvoering van de verzekeraars, zoals het personeelsbeleid en het papier-, water- en energieverbruik van de eigen organisatie, grotendeels buiten beschouwing.

De zes maatschappelijke organisaties die de Eerlijke Verzekeringswijzer vormen hebben een website opgezet waar klanten van de verzekeraars en andere belangstellenden het beleid én de praktijk van de belangrijkste verzekeraars in Nederland kunnen vergelijken (www.eerlijkeverzekeringswijzer.nl). De Eerlijke Verzekeringswijzer richt zich - via deze website, publicaties en de media - in de eerste plaats op Nederlandse particulieren die een klantrelatie met een van de grotere verzekeraars hebben.

De Eerlijke Verzekeringswijzer maakt het klanten, media en andere belangstellenden mogelijk om verzekeraars te vergelijken op hun duurzaamheidsgedrag en om de verzekeraars (inclusief dochtermaatschappijen die zich met vermogensbeheer bezig houden) hierop aan te spreken, zowel in de vorm van een compliment als van een klacht.

Over het algemeen worden drie categorieën verzekeringen onderscheiden: leven, schade en zorg. Sommige maatschappijen werken in alle categorieën, andere verzekeraars specialiseren zich in één categorie. Vanuit het oogpunt van verantwoord beleggen zijn de levensverzekeraars voor de Eerlijke Verzekeringswijzer het interessantst, omdat die uit de aard van de verplichtingen die ze aangaan veel en voor een lange periode beleggen. Schadeverzekeraars beleggen minder, zorgverzekeraars vrijwel niet. Daarom is ervoor gekozen om de tien grootste levensverzekeraars te onderzoeken.

Door de verzekeraars zowel op de inhoud van hun beleid te vergelijken, als op de keuzes die zij in de praktijk maken bij het verstrekken van financiële diensten (middels periodieke praktijkonderzoeken), stimuleert de Eerlijke Verzekeringswijzer de onderlinge concurrentie tussen verzekeraars ten aanzien van maatschappelijk verantwoord ondernemen. De Eerlijke Verzekeringswijzer hoopt zo een proces op gang te brengen dat leidt tot steeds verdere aanscherping van de gehanteerde normen (*race to the top*) op sociaal, milieu- en economisch gebied en tot versterking van de opbouwende rol die verzekeraars kunnen spelen bij het tot stand brengen van een rechtvaardige en duurzame wereld. Behalve door middel van publicaties zal de Eerlijke Verzekeringswijzer hiertoe een voortdurende dialoog aangaan met de verzekeraars.

1.2 Achtergrond

1.2.1 Verzekeringsbeleggingen

Een verzekeraar dekt risico's af. Een verzekering is een overeenkomst waarbij de verzekeraar als tegenprestatie voor een betaalde premie in bepaalde situaties (bijvoorbeeld bij schade door brand of een ongeluk, bij overlijden, of voor medische kosten door ziekte) een uitkering betaalt aan de verzekeringnemer. Op het moment dat de overeenkomst wordt afgesloten weten de partijen niet of de uitkering ooit zal worden uitbetaald en hoe groot die uitkering zal zijn. De door verzekeringnemers betaalde premies worden door verzekeraars geïnvesteerd. Verzekeraars spelen daardoor een belangrijke rol op de geld- en kapitaalmarkt: ze zorgen ervoor dat het kapitaal van onder meer particulieren en instellingen, zoals pensioenfondsen, terecht komt bij (andere) particulieren, bedrijven en overheden die geld nodig hebben om hun activiteiten te financieren.

Verzekeraars krijgen uit verschillende bronnen geld binnen en investeren dat weer op verschillende manieren in activiteiten van particulieren, bedrijven en overheden. Op de balans van een verzekeraar wordt dat naast elkaar gezet: rechts staat hoe de verzekeraar geld binnen heeft gekregen (de *passiva*), links staat waaraan de verzekeraar dat geld heeft uitgegeven (de *activa*). Hieronder beschrijven we beide categorieën:

- **Passiva**

De *passiva* van de verzekeraar - al het geld dat bij de verzekeraar is binnengekomen - kunnen onderverdeeld worden in verplichtingen en eigen vermogen. Het eigen vermogen is het geld van de eigenaars van de verzekeraar. Dat kunnen particulieren zijn, andere financiële instellingen of - bij een coöperatieve verzekeraar - verzekerden zelf. Het eigen vermogen bestaat uit:

- geld dat is binnengekomen door aandelen in de verzekeraar te verkopen aan de eigenaars;
- de netto-winst die de verzekeraar in de loop der jaren heeft gemaakt.

Onder de verplichtingen van een verzekeraar valt al het andere geld dat bij de verzekeraar is binnengekomen, met name door:

- geld dat particulieren, instellingen en bedrijven aan premies hebben betaald;
- leningen van andere financiële instellingen;
- obligaties die de verzekeraar heeft verkocht aan beleggers;
- financiële derivaten: schulden als gevolg van swapsⁱ, futuresⁱⁱ of opties.

- **Activa**

Al het geld dat bij een verzekeraar binnenkomt wordt weer geïnvesteerd in verschillende soorten *activa* (bezittingen en vorderingen). In andere woorden: de som van de *passiva* is altijd precies gelijk aan de som van de *activa*. Een verzekeraar kan in de volgende soorten *activa* investeren:

- de kantoren plus inboedel waarin het personeel van de verzekeraar werkt;
- ander vastgoed, zoals kantoren, parkeergarages en winkelcentra;
- hypotheekleningen en consumptieve kredieten aan particulieren;
- leningen aan andere financiële instellingen;
- beleggingen in onder meer aandelen en obligaties van bedrijven en in obligaties van overheden, maar ook in private equity (zie 1.2.3);
- investeringen in financiële derivaten: swaps, futures of opties.

Niet elke verzekeraar investeert in al deze soorten *activa*. Ook kennen verzekeraars investeringen voor eigen rekening en risico en investeringen voor rekening en risico van de polishouder. Bij deze laatste typen verzekeringen draagt de verzekeringnemer in meer of mindere mate het beleggingsrisico. Verzekeringnemers bepalen voor een deel hoe hun geld belegd wordt, meestal volgens een bepaald beleggingsprofiel met meer of minder risico, maar uiteindelijk is de verzekeraar verantwoordelijk voor de keuze van de beleggingen.

ⁱ Een swap is een afgeleid financieel product waarbij twee partijen geldstromen ruilen. Bijvoorbeeld bij een renteswap ruilen twee verzekeraars de rentebetalingen van twee leningen met elkaar. Het doel hiervan kan zijn om risico's te beperken van bijvoorbeeld een rentestijging of juist om te speculeren op een rentedaling. Een verzekeraar heeft bij een swap dus zowel een schuld als een bezitting.

ⁱⁱ Een future is een financieel contract tussen twee partijen die zich verbinden om op een bepaald tijdstip een bepaalde hoeveelheid van een product of financieel instrument te verhandelen tegen een vooraf bepaalde prijs.

In het kader van het onderzoek voor de Eerlijke Verzekeringwijzer vatten we alle soorten activa samen onder de term “verzekeringsbeleggingen”. Het geldt dat door particulieren, instellingen en bedrijven aan een verzekeraar middels premies wordt betaald, kan in principe door de verzekeraar worden aangewend voor alle mogelijke investeringen: van hypotheekleningen aan particulieren tot beleggingen in internationale bedrijven en financiële derivaten. Dat betekent dat iemand die verzekeringspremies betaalt, niet zonder meer weet waar zijn of haar geld precies aan besteed wordt. Het staat verzekeraars vrij om het geld van verzekeringnemers naar eigen goeddunken te investeren - ook de premies voor eigen rekening en risico. Daarom is het van groot belang dat een verzekeraar in elk geval inzichtelijk maakt welk beleid gevoerd wordt voor *alle* verzekeringsbeleggingen.

1.2.2 Vermogensbeheer

De Eerlijke Verzekeringwijzer beoordeelt verzekeraars op de mate waarin zij in hun beleid rekening houden met duurzaamheidscriteria bij *alle* investeringen binnen de groep waar de verzekeraar bij hoort. De grotere verzekeraars bieden ook vermogensbeheer voor derden aan, bijvoorbeeld via dochterbedrijven of via zusterbedrijven. Hoewel het hier niet gaat om beleggingen met de verzekeringspremies zegt de werkwijze van de vermogensbeheerder binnen de groep ook iets over de mate van duurzaamheid van de hele groep. Daarom wordt ook het beleid van de verzekeraars met betrekking tot vermogensbeheer voor derden door de Eerlijke Verzekeringwijzer beoordeeld.

Echter, niet alle vormen van vermogensbeheer worden beoordeeld, omdat ze niet allemaal relevant zijn. De vermogensbeheerdochters van verzekeraars hebben niet altijd de keuze om wel of geen kapitaal beschikbaar te stellen aan bedrijven of overheden als hun klanten hierin leidend zijn. En soms is het voor deze vermogensbeheerders niet mogelijk om instrumenten op het gebied van ‘verantwoord investeren’ in te zetten. Aan de hand van de volgende criteria is bepaald of de verschillende vermogensbeheeractiviteiten in de beoordeling door de Eerlijke Verzekeringwijzer worden meegenomen:

- Komt door deze vorm van vermogensbeheer kapitaal beschikbaar voor bedrijven of overheden?
- Heeft de verzekeraar keuzevrijheid / verantwoordelijkheid om deze vorm van vermogensbeheer al dan niet (of eventueel onder voorwaarden) te verlenen?
- Kan de verzekeraar instrumenten op het gebied van verantwoord investeren inzetten bij de verlening van deze financiële dienst?

Op basis van deze criteria heeft de Eerlijke Verzekeringwijzer besloten om de volgende vormen van vermogensbeheer mee te nemen in de beoordeling van de reikwijdte van beleid voor iedere verzekeraar:

- **Eigen beleggingsfondsen:** Beleggingsfondsen die door de verzekeraar zelf worden samengesteld en aangeboden aan particuliere en institutionele beleggers;
- **Externe Mandaten:** Investerings in aandelen en obligaties of in beleggingsfondsen met geld van institutionele beleggers (pensioenfondsen, verzekeraars).

Vormen van vermogensbeheer die niet worden meegenomen in de beoordeling van de reikwijdte van beleid zijn:

- Trading platforms waarop (particuliere) klanten zelf kunnen beleggen in aandelen, obligaties en beleggingsfondsen (*execution only diensten*);
- Het in bewaring houden van aandelen voor particuliere of institutionele beleggers.

De manier waarop het beleid op het gebied van vermogensbeheer van de verschillende verzekeraars wordt beoordeeld, wordt besproken in Hoofdstuk 4. In paragraaf 1.3.2 wordt eerst besproken hoe het beleid voor verzekeringsbeleggingen beoordeeld wordt.

1.3 Methodologie

1.3.1 Overzicht

De beoordelingen van het beleid van de verzekeraars die op de website van de Eerlijke Verzekeringwijzer worden gepubliceerd zijn gebaseerd op dit onderzoeksrapport, dat door onderzoeksbureau Profundo in opdracht van de initiatiefnemers van de Eerlijke Verzekeringwijzer is geschreven. Het onderzoek wordt elk half jaar geactualiseerd.

Dit onderzoeksrapport vergelijkt het beleid van tien aanbieders van levensverzekeringen op de Nederlandse markt. Op basis van hun marktaandeel zijn de grootste tien verzekeraars op deze markt geselecteerd. Voor een overzicht van de geselecteerde verzekeraars zie paragraaf 1.3.2.

Deze verzekeraars worden door de Eerlijke Verzekeringwijzer beoordeeld op het beleid dat zij hanteren voor investeringen die op hun eigen balans staan, zowel voor eigen rekening en risico als voor rekening en risico van de polishouders. Er wordt dus nagegaan welke duurzaamheidscriteria een rol spelen in het beleid dat de verzekeraars hanteren bij het beoordelen van hun beleggingen. Voor de meeste verzekeraars geldt dat zij voor beleggingen voor eigen risico en beleggingen voor risico van polishouders hetzelfde investeringsbeleid voeren. Dit is voor de Eerlijke Verzekeringwijzer een reden om het beleid voor deze investeringen in zijn geheel te beoordelen.

Ook het beleid van de verzekeraars met betrekking tot vermogensbeheer voor externe klanten (in de vorm van beleggingsfondsen, mandaten en andere vormen van vermogensbeheer) valt onder de scope van de Eerlijke Verzekeringwijzer. Gekozen is om vermogensbeheer niet als thema of sector te behandelen maar als een apart onderdeel toe te voegen aan de methodologie (zie paragraaf Hoofdstuk 4).

De volgende paragrafen gaan verder in op de werkwijze die Profundo in dit onderzoek hanteert.

1.3.2 Selectie van verzekeraars

Er zijn verschillende soorten verzekeraars actief op de Nederlandse markt die te onderscheiden zijn in vier groepen: schade-, zorg-, uitvaart- en levensverzekeraars. Levensverzekeraars beleggen voor de lange termijn en dit komt tot uiting in hun beleggingsportefeuille. Zij beleggen meer dan de andere typen verzekeraars in aandelen en obligaties van bedrijven en in vastgoed, terwijl andere verzekeraars vooral in staatsobligaties beleggen. Juist vanwege dit lange termijnperspectief en de invloed die de verzekeraars als aandeelhouders van bedrijven kunnen uitoefenen wil de Eerlijke Verzekeringwijzer het beleggingsbeleid van levensverzekeraars onderzoeken.

Deze verzekeraars zijn geselecteerd door de Eerlijke Verzekeringwijzer in maart 2013 op basis van hun omzet in 2011 en zijn actief op de Nederlandse markt met het aanbieden van levensverzekeringen aan particulieren.² Tabel 1 biedt een overzicht van de geselecteerde financiële instellingen en hun premie-inkomsten, omvang van de verzekeringsbeleggingen en beheerd vermogen voor derden. Aangezien de reikwijdte van dit onderzoek zich uitstrekt tot het beleid van de groep waartoe de verzekeraar behoort, zijn, indien van toepassing, ook de moederbedrijven benoemd. Omdat er binnen een groep ook sprake kan zijn van meerdere verzekeraars of merken waaronder zij op de markt opereren, worden zij in de rest van dit rapport aangeduid met de naam van de groep.

Tabel 1 Geselecteerde verzekeraars

Verzekeraar	Groep	Merkenamen voor verzekeringen in Nederland	Bruto premieomzet* (in € miljard)		Beleggingen (in € miljard)	
			Nederland	Wereldwijd	Eigen verzekeringsbeleggingen	Vermogen beheerd voor derden
Achmea Pensioen- en Levensverzekeringen	Achmea	Achmea, Agis, Avéro, Centraal Beheer, FBTO, Interpolis, Zilveren Kruis, Syntrus, Inshared, OZF, Prolife, Woonfonds	5,7	7,0	84,6	65,6
ING Verzekeringen	ING	AZL, ING, Movir, Nationale-Nederlanden	5,3	20,3	252,4	171,5
ASR Levensverzekering	ASR Nederland	a.s.r., De Amersfoortse, Ditzo, Europeesche Verzekeringen, Ardanta	4,3	4,3	40,0	0,4
Delta Lloyd Levensverzekering	Delta Lloyd	Delta Lloyd, ABN Amro, Ohra, Be Frank, Erasmus Leven, Nationaal Spaarfonds	4,0	5,2	71,2	7,5
AEGON Levensverzekering	Aegon	Aegon	3,7	19,5	299,9	157,9
SRLEV	SNS Reaal	Reaal, Zwitserleven, Proteq, Zelf	3,5	3,5	49,2	19,7
Allianz Nederland Levensverzekering	Allianz	Allianz	1,0	72,1	599,5	1.483,0
Loyalis Leven	APG	Loyalis	0,4	0,4	2,9	324,0
Legal & General Nederland Levensverzekering Maatschappij	Legal & General	Legal & General	0,2	7,0	393,4	496,1
Generali Verzekeringsgroep	Generali	Generali	0,2	69,6	392,7	97,4

Bron: Jaarverslagen van de financiële instellingen, zie de profielen in Hoofdstuk 5.

* = bruto premieomzet voor levens- en schadeverzekeringen, exclusief premies voor zorgverzekeringen

1.3.3 Beoordeling beleid voor verzekeringsbeleggingen

De Eerlijke Verzekeringswijzer heeft ervoor gekozen om het beleid dat de onderzochte verzekeraars hanteren voor de verzekeringsbeleggingen te beoordelen ten aanzien van tien thema's en negen sectoren. De tien thema's zijn de belangrijkste internationale duurzaamheidsthema's, die centraal staan in het werk van de zes maatschappelijke organisaties achter de Eerlijke Verzekeringswijzer:

- Klimaatverandering
- Mensenrechten
- Arbeidsrechten
- Wapens
- Gezondheid
- Natuur
- Dierenwelzijn
- Belastingen en corruptie
- Transparantie en verantwoording
- Bonussen

De Eerlijke Verzekeringswijzer is van mening dat de verzekeraars op al deze tien thema's een duidelijk beleid zouden moeten hebben, waaraan zij al hun investeringen toetsen.

Wanneer een verzekeraar investeert in bedrijven in gevoelige sectoren (waar veel duurzaamheidsproblemen spelen), dan zou de verzekeraar voor die sectoren ook een specifiek sectorbeleid moeten hebben. Door de zes maatschappelijke organisaties zijn op dit moment de volgende sectoren geselecteerd:

- Landbouw
- Dammen
- Visserij
- Bosbouw
- Mijnbouw
- Olie en gas
- Maakindustrie
- Financiële sector
- Woningbouw en vastgoed

Wellicht worden in de toekomst nog nieuwe thema's en/of sectoren opgenomen in deze methodologie.

In opdracht van de Eerlijke Verzekeringswijzer beoordeelt Profundo in dit rapport het beleid dat de onderzochte verzekeraars hanteren én publiek gemaakt hebben ten aanzien van de tien geselecteerde internationale duurzaamheidsthema's en de negen geselecteerde sectoren. Per thema en per sector wordt het beleid van de verzekeraars vergeleken met (inter)nationale normen, standaarden en initiatieven voor duurzame ontwikkeling en maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Om de vergelijking van het *beleid* te onderbouwen en te structureren, wordt in dit rapport ieder thema (in Hoofdstuk 2) en iedere sector (in Hoofdstuk 3) beschreven. Bij de beschrijving van de thema's en sectoren wordt in de verschillende paragrafen de problematiek op het gebied van duurzaamheid uitgelegd (*Wat staat er op het spel?*) en wordt een overzicht gegeven van breed gedragen internationale standaarden, zoals verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes (*Internationale standaarden en initiatieven*). Vervolgens wordt beschreven welke elementen een verzekeraar in het beleid voor beleggingen en financiële diensten zou moeten opnemen (*Inhoud van een goed beleid*). Bij het opstellen van die elementen is tevens de expertise en opinie van de initiatiefnemers van de Eerlijke Verzekeringswijzer betrokken. De score van iedere verzekeraar is vervolgens afhankelijk van het aantal in het beleid opgenomen elementen.

De elementen zijn als principes geformuleerd. Principes kunnen door de verzekeraars op verschillende manieren toegepast worden op nieuwe en bestaande investeringen en financiële diensten. Voor nieuwe beleggingen of financiële diensten kunnen de principes als selectiecriteria worden gehanteerd. Bij bestaande beleggingen kunnen ze worden ingezet als richtlijn voor engagementactiviteiten of voor afspraken over verbeteringen met de bedrijven waarin de verzekeraar bestaande investeringen heeft. Op basis van deze principes kan een verzekeraar uiteindelijk ook besluiten om een investeringsrelatie te beëindigen.

De Eerlijke Verzekeringswijzer doet geen uitspraken over de wijze waarop de verzekeraar de principes zou moeten toepassen op haar investeringen en financiële diensten, maar verwacht wel dat zij haar werkwijze in het *beleid* uitlegt. De verzekeraar zou onder andere moeten aangeven wat de principes precies betekenen voor verschillende vormen van investeringen. Als de verzekeraar een bepaalde voorwaarde alleen stelt voor een specifiek soort investeringen of voor bepaalde financiële diensten, kan moeilijk volgehouden worden dat de verzekeraar een principe hanteert. De Eerlijke Verzekeringswijzer is van mening dat principes ten aanzien van de activiteiten of producten van een bedrijf betekenis moeten hebben voor alle vormen van investeringen in bedrijven en alle financiële diensten aan bedrijven.

Bij de uitleg van deze werkwijze zijn ook de doelstellingen van de verzekeraar van belang, omdat de verzekeraar daarmee kan aangeven hoe en wanneer zij ervoor zal zorgen dat de gehele investeringsportefeuille en alle verleende financiële diensten in overeenstemming zijn met de door de verzekeraar geformuleerde principes. Dit is vooral belangrijk als de bestaande portefeuille van de verzekeraar nog niet geheel voldoet aan het beleid. De Eerlijke Verzekeringswijzer verwacht dat zulke doelstellingen in het beleid zijn opgenomen en onderzoekt dit onder andere middels de praktijkonderzoeken.

De Eerlijke Verzekeringswijzer beoordeelt bij de vergelijking van het *beleid* dus niet de manier waarop de verzekeraar besluiten neemt ten aanzien van haar investeringen en financiële diensten, maar de *principes* die daaraan ten grondslag liggen. Een uitzondering op deze regel zijn de elementen die geformuleerd zijn voor de thema's Bonusbeleid en Transparantie, omdat deze elementen wel grotendeels betrekking hebben op de bedrijfsvoering van de verzekeraar. En incidenteel zijn ook bij andere thema's elementen opgenomen die betrekking hebben op financiële diensten van de verzekeraar en die voor dat thema relevant zijn.

De score wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het *beleid* voor een bepaald thema of een bepaalde sector te delen door het totaal aantal elementen dat in de betreffende paragraaf onder *elementen voor goed beleid* wordt genoemd. De uitkomst wordt vermenigvuldigd met 10 en dan afgerond tot een geheel getal. Als het getal achter de komma begint met 0, 1, 2, 3 of 4 wordt naar beneden afgerond, bij 5 of meer naar boven. Als de score lager dan 1 is, wordt altijd naar boven afgerond.

In formulevorm:

$$\text{Score} = \frac{\text{Aantal elementen opgenomen in } \textit{beleid} * 10}{\text{Totaal aantal genoemde elementen}}$$

Een voorbeeld ter toelichting: als voor een bepaald thema 16 elementen zijn gedefinieerd en Verzekeraar A heeft er daarvan 9 opgenomen in het beleid, dan scoort de verzekeraar 9 maal 10 gedeeld door 16 = 5,625. Deze score wordt afgerond naar een 6.

Elke verzekeraar krijgt dus voor zijn beleid ten aanzien van elk thema en elke sector een geheel getal als score, minimaal een 1 en maximaal een 10. Aan deze scores hangt de Eerlijke Verzekeringwijzer de volgende kwalificaties, overgenomen uit het onderwijs:³

10	Uitstekend	5	Twijfelachtig
9	Zeer goed	4	Onvoldoende
8	Goed	3	Ruim onvoldoende
7	Ruim voldoende	2	Slecht
6	Voldoende	1	Zeer slecht

Bij de toekenning van scores worden verder nog de volgende punten in acht genomen:

- **Geen activiteit in een sector**

De Eerlijke Verzekeringwijzer verwacht in principe dat een verzekeraar beleid heeft voor alle tien genoemde thema's en voor alle negen genoemde sectoren. De Eerlijke Verzekeringwijzer zal in eerste instantie beoordelen of een verzekeraar in het beleid of op andere wijze een verklaring afgeeft over de sectoren waarin ze niet actief is. Is hierover geen verklaring afgegeven dan moet uit de sectorverdeling of uit een door de verzekeraar bekend gemaakte lijst van investeringen duidelijk blijken dat de verzekeraar niet actief is in een bepaalde sector. De Eerlijke Verzekeringwijzer zal bij een verzoek van een verzekeraar voor een "niet actief" naar diverse factoren kijken. De impact die de verzekeraar met zijn investeringen heeft op de sector of het thema is daarbij heel belangrijk. Als de verzekeraar kan aantonen niet betrokken te zijn bij bedrijven die in een bepaalde sector actief zijn, wordt er van de verzekeraar ook geen beleid voor deze sector verwacht. Er wordt aan de verzekeraar dan geen score toegekend, maar de vermelding "niet actief in deze sector". Tot de bedrijven die in een bepaalde sector actief zijn, worden niet alleen bedrijven gerekend die zelf produceren. Ook handels- en verwerkingsbedrijven die producten uit deze sector afnemen behoren tot deze sector.

Hoewel themabeleid zou moeten gelden voor alle verzekeringsbeleggingen, kunnen specifieke problemen die alleen in bepaalde economische sectoren spelen in dit rapport toch als element genoemd worden bij een thema. Er wordt van een verzekeraar die niet actief is in een sector niet verwacht dat elementen die specifiek zijn voor de betreffende sector in het *beleid* zijn opgenomen. Bij de berekening van de score voor het betreffende thema worden dergelijke sectorspecifieke elementen dan niet meegenomen. Door verzekeraars de score "niet actief" (n.a.) te geven voor sectoren en/of elementen die niet aansluiten op hun investeringspraktijk, wordt meer rekening houden met de materialiteit van de verschillende thema's en sectoren voor elk van de verzekeraars.

- **Transparantie**

De Eerlijke Verzekeringwijzer verwacht dat het beleid van de verzekeraar of ten minste een samenvatting daarvan, publiek gemaakt is, bijvoorbeeld via de eigen website of in het jaarverslag. De scores worden toegekend op basis van de publiek gemaakte beleidsstukken (inclusief samenvattingen e.d.). Als het beleid niet publiek gemaakt is, of alleen op aanvraag in te zien, wordt een score 1 toegekend.

- **Structuur en reikwijdte beleid**

In het onderzoek wordt nagegaan of de elementen die voor thema's en sectoren in dit rapport zijn benoemd, opgenomen zijn in de publiek gemaakte beleidsstukken van de verzekeraar. De naam of het onderwerp van het beleidsstuk is daarbij niet relevant, elementen op het gebied van gezondheid kunnen bijvoorbeeld opgenomen zijn in het arbeidsrechten- of mensenrechtenbeleid van de verzekeraar.

Wel is de reikwijdte van het beleidsstuk van belang. Themabeleid zou moeten gelden voor geïnvesteerde verzekeringspremies, terwijl sectorbeleid slechts betrekking heeft op een beperkt deel van de investeringen van een verzekeraar. Elementen die in het *beleid* voor een specifieke sector zijn opgenomen kunnen niet meetellen voor de beoordeling van het themabeleid van de verzekeraar, tenzij dit in alle relevante sectorstukken terugkomt.

- **Collectief beleid**

Bij de beoordeling van het beleid wordt niet alleen gekeken naar het beleid dat de verzekeraar zelfstandig heeft ontwikkeld maar ook naar de collectieve beleidsdocumenten die door financiële instellingen zijn ondertekend, zoals de OECD Guidelines for Multinational Enterprises en de IFC Performance Standards. Deze ondertekening houdt meestal een verplichting in om bepaalde duurzaamheidscriteria toe te passen op de investeringen van de verzekeraar. Daarom zijn deze collectieve beleidsverklaringen ook beoordeeld volgens de hierboven beschreven methode.

In de praktijk betekent dit dat het voor bepaalde elementen genoeg is om aan te geven dat bedrijven zich aan collectieve standaarden moeten houden. Wanneer er meerdere standaarden worden genoemd in het element, moet het beleid van de verzekeraar de lading van de verschillende standaarden dekken. Het voldoet dan niet om slechts één verdrag te onderschrijven, tenzij dit de meest vergaande standaard is.

Andersom, wanneer in de beschrijving van een element wordt verwezen naar een verdrag, hoeft de verzekeraar niet per se dit verdrag te noemen, maar moet zij wel duidelijk te maken dat dezelfde criteria worden gehanteerd.

Echter, wanneer een verzekeraar alleen aangeeft dat ze *zelf* de verklaringen zoals de OECD Guidelines for Multinational Enterprises en de IFC Performance Standards onderschrijven en zich hieraan houden, wordt onvoldoende duidelijk dat de verzekeraar verwacht dat de bedrijven waarin zij investeert zich ook aan deze standaarden houden.

- **Geen totaalscores**

In de visie van de Eerlijke Verzekeringwijzer moet elke verzekeraar een goed beleid ontwikkelen ten aanzien van alle tien thema's en negen sectoren, voor zover de verzekeraar in die sectoren actief is. Een goed beleid voor een of meerdere thema's of sectoren mag voor een verzekeraar op geen enkele wijze een argument zijn om voor andere sectoren (waarin de verzekeraar actief is) of thema's geen beleid of een slecht beleid te hebben. Om deze reden wordt in de Eerlijke Verzekeringwijzer afgezien van de berekening van totaalscores of gemiddeldes voor de verzekeraars. Totaalscores geven geen goed beeld van de realiteit: vrijwel altijd geldt dat verzekeraars voor sommige sectoren of thema's het beleid nog verbeterd kan worden en voor andere thema's en sectoren juist voldoende op gescoord kan worden.

Bovendien zou de berekening van totaalscores kunnen verleiden tot de conclusie dat de ene verzekeraar "eerlijker", "duurzamer" of "verantwoorder" is dan de andere. Een dergelijke conclusie valt echter uit (alleen) de vergelijking van het beleid van verzekeraars niet te trekken. Daarvoor moet ook naar de praktijk worden gekeken: waar investeren verzekeraars daadwerkelijk in, hoe goed brengen ze hun beleid in de praktijk? Om hier enig zicht op te krijgen worden in opdracht van de Eerlijke Verzekeringwijzer regelmatig praktijkonderzoeken uitgevoerd.

1.4 Praktijkonderzoeken

De Eerlijke Verzekeringswijzer hoopt een proces te stimuleren dat leidt tot steeds verdere aanscherping van de door verzekeraars gehanteerde normen (*race to the top*) op sociaal, milieu- en economisch gebied en tot versterking van de opbouwende rol die verzekeraars kunnen spelen bij het tot stand brengen van een rechtvaardige en duurzame wereld. Uiteraard is het beleid dat de verzekeraars geformuleerd hebben daarbij één van de belangrijke onderdelen.

Zeker zo belangrijk is de vraag of de verzekeraars zich in de praktijk - bij beslissingen over geïnvesteerde verzekeringspremies en vermogensbeheer - houden aan de normen die zijn vastgelegd in breed gedragen (inter)nationale standaarden, zoals verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes. In praktijkonderzoeken voor de Eerlijke Verzekeringswijzer onderzoekt Profundo daarom enkele keren per jaar aan de hand van praktijkvoorbeelden de investeringen en financiële diensten van de onderzochte verzekeraars .

In de rapporten over praktijkonderzoeken worden per verzekeraar twee scores opgenomen: één score voor geïnvesteerde verzekeringspremies en één score voor het vermogensbeheer van de verzekeraar. In ieder praktijkonderzoek wordt daarvoor een aparte methodologie ontwikkeld.

In 2013 zal de Eerlijke Verzekeringswijzer in elk geval één praktijkonderzoek laten uitvoeren.

1.5 Leeswijzer

Dit rapport biedt een weergave van de resultaten van het onderzoek naar het beleid van de geselecteerde verzekeraars. In Hoofdstuk 2 en Hoofdstuk 3 worden de internationale standaarden (verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes) beschreven op het gebied van de tien thema's en negen sectoren die door de zes binnen de Eerlijke Verzekeringswijzer samenwerkende organisaties zijn geselecteerd. Aan de hand van deze internationale standaarden is geformuleerd aan welke eisen een goed beleid zou moeten voldoen, waardoor het beleid ten aanzien van deze sectoren en thema's kan worden beoordeeld. Hoofdstuk 4 geeft de uitleg over de beoordeling van het beleid voor vermogensbeheer. In Hoofdstuk 5 wordt tot slot per verzekeraar een profiel gegeven, een analyse van het beleid en een overzicht van de scores voor hun beleid ten aanzien van de verschillende thema's en sectoren.

Dit onderzoek is uitgevoerd door onderzoeksbureau Profundo, in opdracht van de zes partnerorganisaties binnen de Eerlijke Verzekeringswijzer. De methodologie is opgesteld door Profundo, maar de uiteindelijke keuze van de gehanteerde beoordelingscriteria is gemaakt door de zes organisaties.

De beoordelingen uit dit rapport worden in ingekorte vorm en in begrijpelijke en toegankelijke bewoordingen op de website www.eerlijkeverzekeringswijzer.nl gepubliceerd.

1.6 Disclaimer

Meningen op deelonderwerpen, zoals verwoord in dit rapport, geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van alle binnen de Eerlijke Verzekeringswijzer samenwerkende organisaties.

Hoofdstuk 2 Themabeleid

2.1 Klimaatverandering

2.1.1 Wat staat er op het spel?

Het klimaat op aarde verandert: wereldwijd loopt de temperatuur op. Hierdoor veranderen ecosystemen en lopen samenlevingen het risico te worden getroffen door overstromingen en cyclonen. Dit proces is een direct resultaat van menselijke activiteiten die de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer doen toenemen.

De toonaangevende autoriteit op dit onderwerp is het [Intergovernmental Panel on Climate Change](#) (IPCC). In februari 2007 bracht het panel zijn vierde [Assessment Report](#) uit. Een half jaar eerder - in oktober 2006 - werd een ander zeer invloedrijk onderzoek naar klimaatverandering uitgebracht, het [Stern Review on the Economics of Climate Change](#). In beide rapporten wordt uitgebreid wetenschappelijk onderzoek gepresenteerd, waaruit wordt geconcludeerd dat de gemiddelde wereldwijde temperatuurstijging sinds het midden van de twintigste eeuw grotendeels veroorzaakt is door de waargenomen stijging van concentraties van broeikasgassen (zoals koolstofdioxide, methaan, stikstofdioxide en enkele andere gassen), die door menselijke activiteit vrijgekomen zijn. Het belangrijkste broeikasgas is koolstofdioxide (CO₂), dat vrijkomt bij de verbranding van fossiele brandstoffen.⁴

Als de jaarlijkse uitstoot van broeikasgassen vanaf nu niet verder zou stijgen dan het huidige niveau zou de concentratie broeikasgassen in de atmosfeer in 2050 toch nog twee keer zo hoog zijn (550 deeltjes CO₂ per miljoen deeltjes) als voor de industriële revolutie. Maar omdat wereldwijd de vraag naar energie en vervoer toeneemt, en snel groeiende economieën investeren in CO₂-intensieve infrastructuur, is het waarschijnlijk dat de verdubbeling al rond 2035 wordt bereikt. Dit zal een gelijktijdige gemiddelde temperatuurstijging van meer dan 2°C veroorzaken. Als wij geen grote veranderingen aanbrengen in onze consumptie- en emissieniveaus loopt de wereld een risico van 50% dat de gemiddelde temperatuur meer dan 5°C hoger zal liggen aan het eind van deze eeuw. Om het effect hiervan te beseffen is het goed om te bedenken dat het vandaag de dag slechts 5°C warmer is dan tijdens de laatste ijstijd, die zo'n 10.000 jaar geleden eindigde.⁵

Afhankelijk van toekomstige ontwikkelingen zal volgens het IPCC de temperatuur in de 21ste eeuw wereldwijd tussen 1,1°C en 6,4°C stijgen. Dat zal waarschijnlijk resulteren in:⁶

- Het stijgen van de zeespiegel met 18 tot 59 cm (zonder rekening te houden met het versneld smelten van de ijskap op Groenland);
- Vaker voorkomende warme periodes, hittegolven en zware regenval;
- Een toename in droge periodes, tropische cyclonen en extreem hoge getijden.

Deze ontwikkelingen creëren niet alleen buitengewone en ongekende risico's voor het mondiale milieu, maar kunnen ook diepgaande en desastreuze gevolgen hebben voor de mensheid, zowel economisch, als sociaal en op het gebied van de volksgezondheid. Zowel het *Stern Review* als een ander IPCC rapport voorspellen onder andere de volgende gevolgen van klimaatverandering:⁷

- Smeltende gletsjers zullen een sterke stijging veroorzaken van het gemiddelde waterpeil van sommige rivieren. De beschikbaarheid van water zal in sommige gebieden stijgen, terwijl zich elders droogte en gebrek aan drinkwater zullen voordoen.

- Van alle plant- en diersoorten ter wereld loopt 15 tot 40% het risico uit te sterven als de gemiddelde temperatuur meer dan 2°C stijgt. Dit zal leiden tot een snelle achteruitgang van ecosystemen en verzuring van oceanen, wat op zijn beurt grote gevolgen zal hebben voor marine ecosystemen. Mondiale klimaatgordels zullen verschuiven, met ingrijpende gevolgen voor flora en fauna.
- De mondiale voedselproductie zal toenemen met lokale temperaturen die tussen 1-2°C stijgen, maar afnemen zodra de temperatuur verder stijgt. Hogere frequenties van periodes van droogte, overstromingen, orkanen en hittegolven zullen de productie van lokale gewassen verminderen, vooral in gebieden vlakbij de evenaar die nu al weinig voedsel produceren.
- Kustgebieden zullen blootstaan aan toenemende risico's door de stijgende zeespiegel en kusterosie. Niet alleen koraalriffen en *wetlands* lopen risico, maar ook miljoenen steden in ontwikkelde en ontwikkelingslanden. Het smelten of afbreken van ijsschotsen zal uiteindelijk de woongebieden van 1 op de 20 mensen bedreigen.
- Arme gemeenschappen zijn nog kwetsbaarder omdat hun aanpassingsvermogen beperkt is, en omdat ze voor hun levensonderhoud meer afhankelijk zijn van klimaatgevoelige voorzieningen zoals lokale water- en voedselvoorraden. Vanwege klimaatverandering zullen vòòr 2015 naar verwachting zo'n 375 miljoen mensen het slachtoffer worden van klimaat gerelateerde rampen als droogte, cyclonen en overstromingen.⁸
- De klimaatveranderingen zullen de gezondheid van miljoenen mensen beïnvloeden, vooral van hen die zich moeilijk kunnen aanpassen. De groepen die al lichamelijk verzwakt zijn door onder meer ondervoeding, zijn het meest kwetsbaar voor de verwachte toename in hittegolven, overstromingen, stormen, branden en droogtes, stofwisselingsziektes en parasitaire ziektes zoals malaria of knokkelkoorts.⁹

Voor aanpassing aan de gevolgen van klimaatverandering zijn grootschalige investeringen benodigd, met name in ontwikkelingslanden. In een in juli 2009 gepubliceerd [rapport](#) schat ontwikkelingsorganisatie Oxfam International dat zeker zo'n US\$ 150 miljard per jaar nodig is. De overheden van rijke landen zouden ervoor moeten zorgen dat dit geld ter beschikking komt, maar bedrijven en financiële instellingen zouden ook een grote rol moeten spelen: door te investeren in de ontwikkeling en overdracht van producten, technologieën en diensten die de bevolking in arme landen in staat stellen om zich aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering.¹⁰

Om de strijd tegen klimaatverandering te winnen, moeten de meest CO₂-intensieve sectoren - energie, bouw, industrie en vervoer - structureel veranderen. Dat is noodzakelijk voor het milieu, maar ook voor de bestrijding van armoede. Niet voor niets zien de Verenigde Naties het ontwikkelen van hernieuwbare energie en efficiënter energiegebruik als een belangrijk onderdeel van de [Millennium Development Goals](#).

Bedrijven in uiteenlopende sectoren zullen met deze gevolgen en risico's op economisch, sociaal en gezondheidsgebied worden geconfronteerd. Klimaatverandering brengt nieuwe regelgeving met zich mee, maar tegelijkertijd nieuwe kansen en innovaties. Bedrijven die fossiele brandstoffen produceren, verwerken, vervoeren of in grote volumes gebruiken zullen zich als eerste genoodzaakt zien hun *business model* te veranderen. Het afkopen of compenseren van CO₂-uitstoot dient alleen als laatste redmiddel te worden overwogen. Er bestaan projecten voor CO₂-opslag en CO₂-verwijdering uit de atmosfeer, maar onderzoeken door [SinksWatch](#) en andere organisaties laten zien dat veel van dit soort projecten niet leiden tot concrete broeikasgasreducties en bovendien negatieve consequenties kunnen hebben voor andere duurzaamheidsaspecten.

In mei 2011 publiceerde het International Energy Agency (IEA) van de OECD een [berekening](#) waar uit blijkt dat in 2010 een nieuw record is gevestigd wat betreft de wereldwijde uitstoot van CO₂. Terwijl in 2020 de energie gerelateerde uitstoot van CO₂ niet hoger zou mogen zijn dan 32 Gigaton, was de uitstoot in 2010 al 30,6 Gt en 5% hoger dan het vorige record in 2008. Volgens het IEA is de doelstelling om de gemiddelde temperatuur op aarde met niet meer dan 2°C te laten stijgen zeer moeilijk te realiseren als de CO₂-uitstoot met deze snelheid blijft toenemen.¹¹

Voor verzekeraars is het de uitdaging om met deze enorme opgave op een proactieve manier om te gaan, door de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd te stimuleren om klimaatrisico's te verminderen en nieuwe kansen te grijpen. Daarnaast kunnen verzekeraars, waar mogelijk, ook particulieren aanmoedigen om energie te besparen en hernieuwbare energiebronnen te gaan gebruiken. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.1.2 Internationale standaarden

- **Het stellen van meetbare reductiedoelen**

Het klimaatprobleem is mondiaal van aard en vraagt dus om een internationaal gecoördineerde set antwoorden. De wereldgemeenschap werkt daaraan: het [UN Framework Convention on Climate Change](#) (UNFCCC) uit 1992, en het bijbehorende [Kyoto Protocol](#) van 1997, zijn de twee belangrijkste internationale verdragen met betrekking tot klimaatverandering. Het UNFCCC formuleert mondiale doelstellingen en principes, en vraagt alle lidstaten om jaarlijks verslag te doen van hun uitstoot van broeikasgassen. Vrijwel alle landen ter wereld nemen deel aan het UNFCCC, ook de Verenigde Staten.

Het *Kyoto Protocol* is gebaseerd op de principes en doelstellingen van het UNFCCC en stelt doelen en tijdslijnen voor geïndustrialiseerde landen voor de beperking van hun uitstoot. Gemiddeld eist het Kyoto Protocol een uitstootreductie (in de periode 2008-2012) van 5.2% van de broeikasgassen ten opzichte van het niveau van 1990. Het Kyoto Protocol werd van kracht in 2005 en is inmiddels onderschreven door alle industriële landen behalve de Verenigde Staten en Australië. Ontwikkelingslanden - die vrijwel allemaal deelnemers zijn aan het UNFCCC en het Kyoto Protocol - hebben zich niet vastgelegd om hun broeikasgasemissies te verminderen, maar zullen zich wellicht in de tweede periode - die in 2012 begint - concrete doelen stellen.

Hoewel het Kyoto Protocol een eerste stap is in het reduceren van de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen, zijn de vastgestelde reductiedoelstellingen volgens de wetenschap veel te laag om klimaatverandering tegen te houden, laat staan ongedaan te maken. Om de mondiale temperatuurstijging te beperken tot 2 tot 2,4°C - wat al tot ingrijpende sociale, economische en milieuproblemen zal leiden - zal volgens het IPCC in 2050 de jaarlijkse mondiale uitstoot van broeikasgassen 50 tot 85% lager moeten liggen dan in het jaar 1990.¹²

In juli 2008 liet een grote groep internationale bedrijven in een [advies](#) aan de regeringsleiders van de G8 weten een dergelijke reductiedoelstelling te ondersteunen. Dit voorbeeld werd gevolgd door de [Corporate Leaders Group on Climate Change](#), een initiatief van de Prince of Wales ondersteund door de bestuurders van bijna 1.000 multinationals. Deze groep bracht in 2009 een [Copenhagen Communiqué](#) naar buiten waarin de reductiedoelstelling wordt onderschreven en adviezen worden gegeven om deze te kunnen bereiken.

Ook in Nederland verklaarden tien grote Nederlandse banken in november 2009 in een gezamenlijk [statement](#) het klimaatprobleem te onderkennen en de reductiedoelstelling te ondersteunen. Daarnaast hebben de banken de Nederlandse overheid opgeroepen om duurzame energie krachtig te stimuleren. De banken zeggen zelf in hun financiering en investeringen meer aandacht te zullen geven aan projecten rond duurzame energie. Ook in 2011 riepen Nederlandse financiële instellingen samen met een groep van 265 investeerders middels de [2011 Global Investor Statement on Climate Change](#) overheden op om duidelijke keuzes te maken zodat er meer mogelijkheden komen om grootschalige investeringen te doen in projecten die klimaatverandering tegengaan. In december 2009 vond in Kopenhagen de [15e Verenigde Naties Klimaatconferentie](#) plaats. Het doel van deze conferentie was het bereiken van een nieuw akkoord ter vervanging van het Kyoto Protocol, maar dit is niet behaald. Het [Copenhagen Accord](#) bevat geen bindende afspraken om de uitstoot van CO₂ te reduceren en wordt meer gezien als een tussenstap naar wel een volwaardig akkoord.

Het jaar erna - op de [16° Klimaatconferentie](#) in Cancún - werd wederom geen nieuw akkoord bereikt. Tijdens de 17^e Klimaatconferentie in Durban, in december 2011, zijn de landen het eens geworden over een tijdpad voor bindende afspraken die uiterlijk in 2020 in werking zullen treden. Het nieuwe verdrag moet in 2015 klaar zijn. Het Kyoto Protocol, dat eind 2012 af zou lopen, wordt verlengd, hoewel niet door alle oorspronkelijke deelnemers. De landen in de Europese Unie houden hun doelstellingen voor 2020 nog op -20% CO₂.¹³

Als uitvloeisel van (toekomstige) internationale klimaatafspraken wordt op nationaal niveau reeds beleid ontwikkeld om de uitstoot van broeikasgassen te beperken. In de Europese Unie, Australië, Canada, Japan, Rusland en sommige staten in de Verenigde Staten moeten bedrijven in CO₂-intensieve sectoren aan steeds strengere regels en standaarden voldoen.¹⁴ Deze landen zullen, net als ontwikkelingslanden als China, nieuwe regels invoeren voor het besparen van brandstof en CO₂-emissies in de vervoersector.

Ook zijn er initiatieven gebaseerd op marktwerking. Emissierechten voor broeikasgassen worden onder meer verhandeld op de [Asia Carbon Global Exchange](#) (CCX) en de Certified Emission Reductions (CERs) van het [European Union Greenhouse Gas Emissions Allowance Trading Scheme](#) (EU ETS) worden verhandeld door [Climex](#). In haar [draft paper](#) over emissierechtenhandel en private financiering heeft de G20 Experts Group on Climate Change Financing haar sterke voorkeur voor een mondiale CO₂-markt uitgesproken. Een recent [rapport](#) van Friends of the Earth US waarschuwt echter dat de huidige voorstellen ter regulering van emissierechtenhandel noodzakelijk zijn, maar verre van voldoende om de milieutechnische en financiële integriteit van deze nieuwe markten veilig te stellen. Beleidsmakers zouden CO₂-markten zo eenvoudig mogelijk moeten ontwerpen.¹⁵

- **Metten en rapporteren van broeikasgasemissies**

De standaarden van het [Greenhouse Gas Protocol](#) (GHG Protocol) zijn wereldwijd de meest gebruikte standaarden voor het meten en beheren van broeikasgasemissies. Naast de algemene meetinstrumenten voor eigen activiteiten, zijn er ook [sectorspecifieke richtlijnen](#), en heeft het GHG Protocol een standaard voor de emissies van [producten](#) en de [toeleveringsketen](#) ontwikkeld. Het GHG Protocol is consistent met de richtlijnen van de IPCC voor het rapporteren van CO₂-uitstoot.

Het [Carbon Disclosure Project](#) (CDP) is een coalitie van institutionele investeerders die de grootste bedrijven ter wereld vraagt om hun jaarlijkse uitstoot en andere informatie met betrekking tot klimaatverandering vrij te geven. Sinds kort fungeert het CDP als het secretariaat voor de [Climate Disclosure Standards Board](#) (CDSB), gevormd op de jaarlijkse vergadering van het Wereld Economisch Forum in 2007, als reactie op de toenemende vraag naar gestandaardiseerde rapportagerichtlijnen voor financiële informatie gerelateerd aan klimaatverandering. Het [Climate Change Reporting Framework](#) is gelanceerd in september 2010.

- **Verschuivingen richting klimaatvriendelijke technologie**

De WWF studie [Climate Solution](#) laat zien dat het zeer waarschijnlijk is dat bekende alternatieve energiebronnen en -technologieën tussen nu en 2050 gebruiksklaar kunnen worden gemaakt om aan de voorspelde verdubbeling van de mondiale energievraag te voldoen, mits in de komende 5 jaar beslissingen worden genomen die dit mogelijk maken. Deze ontwikkeling zorgt voor een vermindering van 60 tot 80% van de huidige CO₂-uitstoot, die noodzakelijk is voor het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Deze reductie kan worden bereikt zonder het gebruik van kernenergie, niet-duurzame biomassa en niet-duurzame vormen van waterkracht.¹⁶

Een sector die een grote bijdrage kan leveren aan een CO₂-arme economie is de bouw- en vastgoedsector. De gebouwde omgeving is verantwoordelijk voor een groot deel van de mondiale broeikasgasemissies. Isolatie en aanpassing van bestaande woningen, kantoren en andere gebouwen kan een enorme bijdrage leveren aan het terugdringen van broeikasgasemissies. Het ontwerpen en bouwen van duurzame, klimaatvriendelijke gebouwen is van groot belang om broeikasgasemissies in de komende decennia te kunnen beïnvloeden. Overheden en bedrijven ontwikkelen daarom overal ter wereld instrumenten om de broeikasgasemissies van gebouwen al in de ontwerpfase te meten en terug te dringen. Een goed overzicht biedt een [rapport](#) uit september 2007 van het [UNEP Sustainable Buildings and Construction Initiative](#), waarin het Milieuprogramma van de Verenigde Naties en een aantal internationale bouwbedrijven samenwerken.¹⁷ Een [vergelijking](#) van de activiteiten op het gebied van duurzaam bouwen van de grootste Britse bouwbedrijven werd in september 2005 gepubliceerd door WWF UK en Insight Investment.¹⁸

Ook op het gebied van transport zijn steeds meer nieuwe technologieën beschikbaar om reductie van CO₂-uitstoot te halen of duurzame vormen van vervoer te bewerkstelligen. De Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD of *Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling*, OESO) heeft in 2000 [richtlijnen voor duurzaam transport](#) (EST) opgesteld. In het EST project werd ook een nieuwe visie op transport gepresenteerd.

De mate waarin olie- en gasmaatschappijen in hernieuwbare energie investeren wordt de komende jaren hopelijk inzichtelijk gemaakt in duurzaamheidsverslagen van bedrijven die gebruik maken van GRI's [Oil and Gas Sector Supplement](#). In deze richtlijnen voor verslaglegging worden bedrijven gevraagd aan te geven hoeveel ze geïnvesteerd hebben in hernieuwbare energie (OG2) en hoeveel ze hiervan hebben opgewekt (OG3).¹⁹

- **Omschakelen naar een CO₂-arme economie**

Er zijn verschillende initiatieven binnen het bedrijfsleven en de financiële sector om afspraken te maken, ervaringen uit te wisselen over het stimuleren van de transitie naar een CO₂-arme economie:

- [UNEP FI's Climate Change Working Group](#) (CCWG);
 - het [Investor Network on Climate Risk](#) (INCR);
 - de [Institutional Investors Group on Climate Change](#) (IIGCC);
 - het [Global Business Leadership Platform on Climate Change](#); en
 - de [Global Roundtable on Climate Change](#).
- **CO₂-compensatie**

De [Gold Standard](#) voor CO₂-compenserende investeringen - ontwikkeld door het WWF - identificeert investeringen die wel bijdragen aan duurzame ontwikkeling.

- **Aanpassing aan klimaatverandering**

Oxfam Novib publiceerde in juni 2012 een rapport over de manieren waarop bedrijven kleine toeleveranciers kunnen ondersteunen zich aan de gevolgen van klimaatverandering aan te passen. In [Climate Change Risks and Supply Chain Responsibility](#) worden vijf activiteiten geïdentificeerd:

- Zorg voor bewustwording en inzicht in aanpassing binnen het bedrijf;
- Vraag toeleveranciers naar klimaatontwikkelingen en effecten daarvan;
- Werk aan lange termijn en stabiele relaties met toeleveranciers;
- Ondersteun opbouw van de lokale gemeenschap en duurzaamheid; en
- Werk samen met bestaande instellingen, inclusief overheden.

2.1.3 Inhoud van een goed beleid

Investeringen die vandaag plaatsvinden, bepalen de CO₂-intensiteit van alle toekomstige activiteiten. Daarom is het cruciaal dat nu strikte reductiedoelen worden gesteld en bedrijven worden gestimuleerd om minder CO₂ uit te stoten. Verzekeraars kunnen een rol spelen bij het verschuiven van investeringen naar een minder CO₂-intensieve economie. Hierbij zouden verzekeraars CO₂-mijdende standaarden moeten hanteren die in lijn zijn met de VN-doelstellingen, om zo de opwarming van de aarde te beperken. De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Voor de eigen broeikasgasemissies, stelt de verzekeraar meetbare reductiedoelstellingen op die bijdragen aan een beperking van de maximale mondiale temperatuurstijging van 2°C.
2. Voor de broeikasgasemissies van de bedrijven waarin de verzekeraar investeert, stelt de verzekeraar meetbare reductiedoelstellingen op die bijdragen aan een beperking van de maximale mondiale temperatuurstijging van 2°C.
3. Bedrijven en overheden ondersteunen de overgang naar een CO₂-arme economie en projecten die bijdragen aan de emissiereductie van de economie als geheel.
4. Bedrijven verminderen hun broeikasgasemissies in absolute en relatieve zin (per eenheid product).
5. Bedrijven en particulieren besparen energie.
6. Bedrijven en particulieren stappen over van fossiele brandstoffen op hernieuwbare energie.
7. Bedrijven ontwikkelen producten die tijdens het gebruik energiezuinig zijn.
8. De toepassing van energietechnologieën met een relatief hoge CO₂-emissie per geproduceerde energie-eenheid, zoals bijvoorbeeld traditionele kolencentrales, is onacceptabel.
9. Controversiële alternatieve energiebronnen zoals kernenergie, grootschalige waterkrachtcentrales en de productie van biomassa zijn onacceptabel.

10. Bedrijven in ontwikkelingslanden stellen toeleveranciers - met name in de agrarische sector - in staat zich aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering.
11. CO₂-compenserende investeringen zijn gecertificeerd volgens de Gold Standard.
12. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van klimaatverandering in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
13. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot klimaatverandering op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.1.4 Beoordeling

Hierboven zijn 13 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van klimaatverandering opgenomen zouden moeten zijn.

De score van de verzekeraar wordt bepaald door het aantal in het beleid opgenomen elementen te delen door 1,3. De uitkomst wordt afgerond tot een geheel getal: minimaal 1 en maximaal 10 (zie voor een nadere toelichting paragraaf 1.3.3).

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 2.

Tabel 2 Beleidsscores Klimaatverandering

Klimaatverandering		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	3	2	1	5	2	1	2	1	1
1	Voor de eigen broeikasgasemissies, stelt de verzekeraar meetbare reductiedoelstellingen op die bijdragen aan een beperking van de maximale mondiale temperatuurstijging van 2°C.	1	1	1	0	1	1	1	0	0	0
2	Voor de broeikasgasemissies van de bedrijven waarin de verzekeraar investeert, stelt de verzekeraar meetbare reductiedoelstellingen op die bijdragen aan een beperking van de maximale mondiale temperatuurstijging van 2°C.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
3	Bedrijven en overheden ondersteunen de overgang naar een CO ₂ -arme economie en projecten die bijdragen aan de emissiereductie van de economie als geheel.	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0
4	Bedrijven verminderen hun broeikasgasemissies in absolute en relatieve zin (per eenheid product).	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	Bedrijven en particulieren besparen energie.	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
6	Bedrijven en particulieren stappen over van fossiele brandstoffen op hernieuwbare energie.	1	0	0	0	1	1	0	1	0	0
7	Bedrijven ontwikkelen producten die tijdens het gebruik energiezuinig zijn.	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0

Klimaatverandering		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
8	De toepassing van energietechnologieën met een relatief hoge CO2-emissie per geproduceerde energie-eenheid, zoals bijvoorbeeld traditionele kolencentrales, is onacceptabel.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	Controversiële alternatieve energiebronnen zoals kernenergie, grootschalige waterkrachtcentrales en de productie van biomassa zijn onacceptabel.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	Bedrijven in ontwikkelingslanden stellen toeleveranciers - met name in de agrarische sector - in staat zich aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	CO2-compenserende investeringen zijn gecertificeerd volgens de Gold Standard.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van klimaatverandering in hun inkoopbeleid en -werkwijze.	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0
13	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot klimaatverandering op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

2.2 Mensenrechten

2.2.1 Wat staat er op het spel?

Mensenrechten zijn “rechten en vrijheden waarop een ieder aanspraak heeft”.²⁰ De rechten en vrijheden die algemeen worden beschouwd als mensenrechten omvatten de burgerrechten en politieke rechten - zoals het recht op leven en vrijheid, vrijheid van meningsuiting en gelijkheid voor de wet - en economische, sociale en culturele rechten - zoals het recht te kunnen leven in waardigheid en het recht op voedsel, werk en onderwijs. Deze rechten zijn door de jaren heen besproken en vastgelegd in verdragen en verklaringen van de [Verenigde Naties](#) (VN). De VN worden gezien als het belangrijkste multilaterale bestuurlijke orgaan voor wereldwijde normstellingen op het gebied van mensenrechten. De [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#) staat daarin centraal. Deze is niet bindend, maar zij vormt wel de grondslag voor een breed scala van bindende internationale verdragen en nationale wetgeving.

Binnen het bredere gebied van de mensenrechten nemen de rechten van kwetsbare groepen, zoals vrouwen, kinderen, mensen met een handicap, migranten, inheemse volken en mensen die worden gediscrimineerd op basis van afkomst, kaste of op basis van ras, een specifieke plaats in. Deze mensen worden rechten ontzegd vanwege discriminatie of misvattingen met betrekking tot vaardigheden en mogelijkheden of omdat ze een afhankelijk status hebben. Organisaties zouden alert moeten zijn op discriminatie van deze groepen en rekening moeten houden met specifieke behoeften.²¹

Lange tijd zijn inheemse volken op vele plaatsen ter wereld onderworpen en monddood gemaakt. Zelfs vandaag de dag nog worden zij op onevenredige wijze blootgesteld aan schendingen van hun burgerrechten en politieke rechten en van hun economische, sociale en culturele rechten, onder meer door verlies van grondeigendom en ontzegging van toegang tot bepaalde gebieden, verlies van cultuur en de dreiging dat ze niet langer in hun levensonderhoud kunnen voorzien.²² Internationale verdragen en verklaringen erkennen inmiddels dat inheemse volken speciale rechten hebben op basis van aparte identiteit en hun speciale band met het land van hun voorouders. De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) erkent het recht van inheemse volken op zelfbeschikking en op bescherming van hun land en leefgebied.

In 2005 hebben de Verenigde Naties John Ruggie benoemd tot *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen* en hem de opdracht gegeven om de verplichtingen van bedrijven met betrekking tot mensenrechten duidelijker te omschrijven en daarbij te komen tot aanbevelingen die ook op steun van het bedrijfsleven zouden kunnen rekenen. In zijn [eindrapport](#), de “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework”, schrijft Ruggie onder andere dat bedrijven de mensenrechten moeten respecteren, hun betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen middels een *due diligence* proces moeten onderzoeken en processen moeten inrichten om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen.

Omdat de reikwijdte en invloed van (grote) bedrijven in de afgelopen decennia sterk is gegroeid, zijn ook hun verantwoordelijkheden voor de bescherming van mensenrechten toegenomen. Ondernemingen kunnen zowel in positieve als negatieve zin de naleving van mensenrechten beïnvloeden. De manieren waarop een bedrijf bijvoorbeeld met zijn personeel omgaat, productieprocessen structureert en beheert, goederen en diensten koopt, omgaat met de rechten van inheemse volken, zich profileert in de gemeenschap, beveiligingsdiensten inzet, essentiële publieke diensten verleent en/of samenwerkt met regeringen en controlerende autoriteiten, kunnen allemaal de naleving van mensenrechten beïnvloeden.²³

Als deelnemers aan de samenleving hebben ondernemingen de verantwoordelijkheid om in alle activiteiten die zij ontplooiën de rechten van de mens te respecteren, te bevorderen en te beschermen. Dat geldt niet alleen voor de eigen activiteiten van ondernemingen, maar ook voor de activiteiten van de ondernemingen waarmee zij samenwerken. Dit betekent dat ook financiële instellingen verantwoordelijkheid dragen voor de naleving van mensenrechten.²⁴ Het investeringsbeleid van verzekeraars moet ervoor zorg dragen dat alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven en overheden die aan dit criterium voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

2.2.2 Internationale standaarden

Op het gebied van mensenrechten, en meer in het bijzonder op het gebied van de rechten van inheemse volken, zijn de volgende internationale standaarden en normen relevant:

- **International Bill of Human Rights**

De [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#) (UVRM), die in 1948 werd aangenomen door de Verenigde Naties, beschrijft de rechten en vrijheden van ieder mens “zonder enig onderscheid van welke aard ook, zoals ras, kleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.”

In 1966 werden bepalingen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens bindend gemaakt in het [Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten \(UNCCPR\)](#) en het [Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten \(UNCESCR\)](#). Tezamen vormen deze verklaring en verdragen de *International Bill of Human Rights*.

Tot de politieke rechten worden onder meer het kiesrecht, het recht op deelname aan bestuur en het recht op het vormen van politieke partijen gerekend. Het verdrag noemt als burgerrechten deelname in maatschappelijke aangelegenheden, in verkiezingen en in openbare diensten. Een ander belangrijk politiek recht betreft de persvrijheid. Het recht op onder andere gezondheid, onderwijs, huisvesting en adequate compensatie bij gedwongen verhuizing vallen onder de economische, sociale en culturele rechten. Deze onderwerpen en een aantal kwetsbare groepen, worden hieronder verder besproken.

- **Beveiliging en ordehandhaving**

Bedrijven kunnen betrokken raken bij mensenrechtenschendingen wanneer (particuliere of publieke) bedrijfsbeveiligers geweld gebruiken tegen omwonenden van het bedrijf. Deze kwestie wordt behandeld in de [UN Code of Conduct for Law Enforcement Officials](#) en de [UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials](#). Op basis van deze gedragscode en principes zijn in een multi-stakeholder proces de [Voluntary Principles on Security and Human Rights](#) ontwikkeld die richtlijnen stellen voor bedrijven met betrekking tot onder meer hun beveiligingsmethodes.

- **Vrijheid van mening en meningsuiting**

[Artikel 19](#) van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens geeft grote vrijheid in het vergaren en doorgeven van informatie, en legt daarmee de grondslag voor bijvoorbeeld de persvrijheid. Hoewel latere verdragen het recht op vrije informatie hebben ingeperkt (voor informatie van persoonlijke aard, vertrouwelijke overheidsinformatie, bedrijfsgeheimen enz.) is vrijheid van informatie ook internationaal vastgelegd in het UNCCPR.

- **Kastediscriminatie**

Een nieuw VN raamwerk om kastediscriminatie te elimineren, ontving in september 2009 ondersteuning van een aantal internationale actoren, inclusief de regering van Nepal, het presidentschap van de Europese Unie en de UN High Commissioner for Human Rights. De [draft UN principles and guidelines](#) zijn opgenomen in het [definitieve rapport](#) over discriminatie gebaseerd op werk en afkomst (de VN terminologie voor kastediscriminatie), gepubliceerd door de Human Rights Council in mei 2009.²⁵

- **Adequate levensstandaard**

Volgens Artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens heeft "een ieder recht op een levensstandaard, die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin, waaronder inbegrepen voeding, kleding, huisvesting en geneeskundige verzorging en de noodzakelijke sociale diensten, alsmede het recht op voorziening in geval van werkloosheid, ziekte, invaliditeit, overlijden van de echtgenoot, ouderdom of een ander gemis aan bestaansmiddelen, ontstaan ten gevolge van omstandigheden onafhankelijk van zijn wil."

Het Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten noemt het recht op een behoorlijke levensstandaard, op de voortdurende verbetering daarvan en op voorzieningen in geval van onvoldoende levensstandaard. Voor het bepalen ervan bestaat geen algemeen aanvaard criterium en er wordt ook geen ondergrens aangegeven. Een belangrijke indicatie van de levensstandaard voor landen is de levensverwachting. Voor het vergelijken van landen ontwikkelden de Verenigde Naties de [Index van Menselijke Ontwikkeling](#), een combinatie van het per capita inkomen, de levensverwachting en het percentage alfabetisme.

Het thema Gezondheid wordt in dit rapport apart behandeld. Meer informatie in paragraaf 2.4.4.

- **Inheemse volken en lokale gemeenschappen**

Inheemse volken behoren tot de meest kwetsbare groepen die juist bij ontginning van natuurlijke hulpbronnen onevenredig vaak worden getroffen.

- **Zelfbeschikking en identiteit**

Het [Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten](#) (ESC Verdrag) uit 1966 erkent de rechten van alle volken om in vrijheid hun politieke status te kiezen, hun economische, sociale en culturele ontwikkeling na te streven, en over hun natuurlijke hulpbronnen en voorzieningen te beschikken.

De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#), die in september 2007 werd aangenomen in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties erkent dat “inheemse volken en individuen het recht hebben om niet te worden gedwongen tot aanpassing van hun cultuur of vernietiging daarvan.” De verklaring erkent daarnaast het recht om het intellectueel bezit van hun culturele erfenis, traditionele kennis en traditionele culturele gewoontes te behouden, te beschermen en te ontwikkelen. Staten dienen daarom elke daad “die als doel heeft of leidt tot het ontnemen van de integriteit van aparte bevolkingsgroepen, of hen berooft van hun culturele waarden of etnische identiteit” te voorkomen.²⁶

De [Vienna Declaration and Programme of Action](#) roept staten op om de vrije en volledige deelname aan alle aspecten van de samenleving voor inheemse volken te verzekeren; in het bijzonder de participatie in kwesties en conflicten die voor hen van groot belang zijn. Ook de reeds genoemde [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) omvat het recht tot volledige participatie, en richt zich daarnaast op het belang van eerlijke procedures voor conflictoplossing

Het leven en de cultuur van volkeren die in vrijwillige isolatie leven of die nog geen contact hebben gehad met onze samenleving, moeten worden beschermd tegen potentiële investeringen. De *Inter-American Development Bank* erkent dit in zijn [beleid ten aanzien van inheemse volken](#) en verplicht zich in geen enkel project te zullen investeren dat negatieve gevolgen kan hebben voor bovengenoemde volkeren.

- **Landrechten**

Het voortbestaan van inheemse volken en hun bijzondere culturele identiteit is in de eerste plaats afhankelijk van de bescherming van hun land, het land van hun voorouders en hun unieke relatie daarmee. Deze erkenning en bescherming van hun landrechten is vastgelegd in de volgende overeenkomsten:

- De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) geeft inheemse volken het recht op hun land, leefgebied en andere bronnen die zij traditioneel bezitten, bebouwen of anderszins gebruiken. Wanneer hun gebieden en hun cultuur zonder toestemming van deze volken afgenomen of beschadigd zijn, is teruggave of compensatie vereist.²⁷
- De [ILO Convention 169](#) beschermt landen en leefgebieden van inheemse volken. Ook beschrijft de conventie maatregelen voor het beschermen van de rechten van deze volken op het gebruik van gebieden waartoe zij traditioneel toegang hadden en die van belang zijn voor hun levensonderhoud en traditionele activiteiten.
- De [Convention on Biodiversity](#) (CBD) betreft het eerlijke en gelijkwaardige gebruik en voordelen van dit gebruik van de biodiversiteit, en vereist dat traditionele kennis van inheemse en lokale gemeenschappen alleen met hun toestemming mag worden gebruikt. Volgens het daaraan gerelateerde [Nagoya Protocol](#) geldt dit ook voor genetisch materiaal.

- Vrije, tijdige en geïnformeerde instemming (FPIC)

In haar Working Paper on FPIC beschrijft de Verenigde Naties Werkgroep Inheemse Volken van de Sub-Commissie voor Promotie en Bescherming van Mensenrechten de rechten van inheemse volken op Free, Prior Informed Consent (Vrije, tijdige en geïnformeerde instemming - FPIC) met betrekking tot beslissingen die hun leefgebieden en natuurlijke hulpbronnen kunnen beïnvloeden. Het FPIC-principe vereist het volledig en tijdig openbaar maken van informatie over de potentiële gevolgen van voorgestelde investeringsplannen. Gemeenschappen hebben het recht hierop te reageren in een onderhandelingsproces. Dit geeft hen een grotere invloed in beslisprocessen, biedt hen de gelegenheid tot het onderhandelen van directe voordelen en om zich uit te spreken voor of tegen de plannen. Volgens een publicatie van het World Resources Institute behalen multinationals en financiële instellingen die toestemming van lokale gemeenschappen nastreven vaak concurrentievoordeel boven de partijen die dat nalaten.

- Het FPIC principe voor inheemse volken is erkend in de internationale wetgeving en opgenomen in de [ILO Convention 169](#). Ook internationale instellingen als de FAO (in de en de FAO [Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land and other Natural Resources](#)), de [World Commission on Dams](#), de [Inter-American Development Bank](#) en het [UN Development Programme](#) hanteren het FPIC-principe. Het is de sleutelparagraaf in ieder beleid dat zich richt op de rechten van inheemse volken.
- In mei 2011 is door 150 vertegenwoordigers van niet-gouvernementele organisaties (NGO's), internationale organisaties en overheden uit meer dan 45 landen in Afrika, Latijns Amerika, Noord-Amerika, Azië en Europa, inclusief de leden en strategische partners van de ILC zoals de Wereldbank, FAO, IIED en de IFAD, de [Tirana Declaration](#) aangenomen, die in haar definitie van landroof het FPIC-principe toepast op alle betrokken landgebruikers.²⁸ Ook de [11 principes](#) van speciaal rapporteur voor het recht op voedsel van de Verenigde Naties, Olivier de Schutter, passen het FPIC-principe breed toe.

- **Herhuisvesting**

Een verbod op onvrijwillige hervestiging van bevolkingsgroepen komt onder meer aan de orde in de UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Hierin wordt gesteld dat inheemse volken “niet onder dwang van hun land zullen worden verwijderd. Zonder de vrije en vooraf geïnformeerde instemming van de betreffende inheemse volken en het overeenkomen van een rechtvaardige compensatieregeling dient geen verplaatsing plaats te vinden. Waar mogelijk moet de mogelijkheid tot terugkeer van deze groepen open worden gehouden.”²⁹

- **Vrouwenrechten**

Het belangrijkste internationale verdrag voor vrouwenrechten is de in 1979 aangenomen [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women](#) (CEDAW). De CEDAW is inmiddels geratificeerd door 185 VN lidstaten en beschrijft de wereldwijde consensus over de veranderingen die moeten plaatsvinden om vrouwenrechten te bewerkstelligen. Een ander belangrijk verdrag is de [UN Convention on the Political Rights of Women](#), dat op 7 juli 1954 van kracht ging.

Gelijke participatie van inheemse vrouwen tijdens consultatieprocedures (gebaseerd op het FPIC-principe) moet worden gegarandeerd. De [Beijing Declaration of Indigenous Women](#) vereist “gelijke politieke participatie van vrouwen in de inheemse en moderne structuren van sociaal-politieke structuren en systemen op alle niveaus”.

- **Rechten van kinderen**

In 1989 werd het [Verdrag inzake de Rechten van het Kind](#) aangenomen door de Verenigde Naties. Het verdrag benoemt de fundamentele rechten van kinderen: het recht op overleven, het recht om zich volledig te kunnen ontwikkelen, het recht op bescherming voor schadelijke invloeden, misbruik en uitbuiting, en het recht op volledige participatie in de familie en het sociale en culturele leven. Het opleggen van de doodstraf aan minderjarigen is verboden in dit verdrag.

- **Richtlijnen voor bedrijven**

Binnen de Verenigde Naties is jarenlang geprobeerd om de verplichtingen van bedrijven met betrekking tot mensenrechten duidelijker te omschrijven, wat in augustus 2003 resulteerde in de [United Nations Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights](#) (kortweg: UN Human Rights Norms for Business). Volgens dit document dragen bedrijven “de verantwoordelijkheid hun uiterste best te doen om te verzekeren dat hun activiteiten in geen geval direct of indirect bijdragen aan schendingen van de rechten van de mens, en dat zij geen direct of indirect voordeel behalen aan schendingen waarvan zij op de hoogte zijn, of zouden kunnen zijn.”

In augustus 2003 werden de UN Human Rights Norms for Business unaniem aangenomen door de Sub-commission on the Promotion and Protection of Human Rights van de VN. De volledige Human Rights Commission had echter nog geen beslissing genomen over de normen. Om een bredere discussie te bewerkstelligen, werd in juli 2005 John Ruggie benoemd tot *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen*. Ruggie kreeg de opdracht om te komen tot aanbevelingen die ook op steun van het bedrijfsleven zouden kunnen rekenen.³⁰

In april 2008 presenteerde Ruggie zijn eerste [rapport](#) aan de Human Rights Council. Dit rapport stelt geen nieuwe criteria, maar vat alle mensenrechtenrichtlijnen die relevant zijn voor bedrijven samen. Ruggie roept bedrijven op om verantwoordelijkheid te nemen voor de naleving van deze richtlijnen, in plaats van deze verantwoordelijkheid af te schuiven naar nationale en internationale overheden. Hij stelt een beleidsraamwerk voor om de relatie tussen bedrijven en mensenrechten te verbeteren: *Protect, Respect and Remedy*. Het raamwerk bestaat uit drie pijlers, die elkaar wederzijds versterken:³¹

- *Beschermen*: de plicht van de overheid om mensenrechten te beschermen in situaties waarin bedrijven mogelijk bijdragen aan schendingen door middel van passend beleid, effectieve regelgeving en toegang tot de rechtspraak;
- *Naleven*: de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren;
- *Rechtsmiddelen*: de verbetering van de mogelijkheden voor slachtoffers om genoegdoening te krijgen en op andere manieren herhaling van schendingen te voorkomen.

Door middel van onderzoek en multi-stakeholderoverleg probeert Ruggie oplossingen te vinden voor deze kwesties en zodoende zijn drie pijlers te implementeren. Het [eindrapport](#) van Ruggie is in maart 2011 gepubliceerd. Dit rapport vat het werk van Ruggie samen over de periode 2005-2011 en bevat de "Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework". Guiding Principle 15 vat kort samen wat bedrijven kunnen doen in het kader van hun verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren:

- Het opstellen van een beleidsverklaring waarin het bedrijf zich committeert aan het respecteren van mensenrechten;
- Het verrichten van *human rights due diligence*, wat inhoudt dat bedrijven identificeren wat hun (nadelige) impact op mensenrechten is; die impact voorkomen of verminderen; en verantwoording afleggen over hoe zij die impact adresseren;
- Procedures (*grievance mechanisms*) opzetten om te komen tot herstel van de nadelige impact op mensenrechten die door het bedrijf wordt veroorzaakt of waar het bedrijf aan bijdraagt.

De Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties heeft de tekst van het rapport in juni 2011 formeel onderschreven.³²

De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) zijn aanbevelingen door overheden aan multinationale ondernemingen. Zij bevatten vrijwillige richtlijnen en standaarden voor verantwoordelijk ondernemingsgedrag in overeenstemming met relevante wetgeving. Volgens de richtlijnen moeten ondernemingen de mensenrechten respecteren van diegenen die door hun activiteiten worden beïnvloed. De aanbevelingen zijn bij de update in 2011 geheel in lijn gebracht met het Ruggie Framework.

De bedrijven die deelnemen aan het [UN Global Compact](#) programma onderschrijven twee principes op het gebied van mensenrechten:

- Bedrijven moeten de bescherming van internationaal vastgestelde mensenrechten steunen en respecteren.
- Bedrijven moeten kunnen aantonen dat ze geen aandeel hebben in schendingen van mensenrechten.

Ook de richtlijn [ISO 26000](#) erkent het belang van mensenrechten. In deze richtlijn voor maatschappelijke verantwoordelijkheid van organisaties is Respect voor Mensenrechten een van de zeven principes van MVO. In het kernthema worden de belangrijkste onderliggende onderwerpen -risicosituaties, *due diligence*, vermijden van medeplichtigheid, oplossen van klachten, discriminatie en kwetsbare groepen, burger- en politieke rechten, economische, maatschappelijke en culturele rechten, en fundamentele principes en arbeidsrechten- verder uitgewerkt in acties en verwachtingen.³³

2.2.3 Inhoud van een goed beleid

Hoewel verzekeraars meestal niet direct betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen, kunnen zij wel medeverantwoordelijk gehouden worden als de ondernemingen of overheden waarin zij investeren mensenrechten schenden. De verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren vereist van bedrijven immers niet alleen dat zij door hun eigen activiteiten geen nadelige impact op mensenrechten veroorzaken of daaraan bijdragen, maar ook nadelige impact op mensenrechten door hun zakenrelaties, wanneer die direct is gelieerd aan hun eigen operaties, producten of diensten, proberen te voorkomen of zien te matigen, zelfs als zij niet hebben bijgedragen aan deze impact.³⁴ Om alle vormen van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen te vermijden, verzekeraars een mensenrechtenbeleid met duidelijke standaarden en beleidslijnen nodig. Beleid dat vooral algemene doelstellingen verwoordt, zal onvoldoende effectief zijn. De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Overheden beschermen de mensenrechten zoals omschreven in internationale verklaringen en verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.
2. Bedrijven respecteren de mensenrechten zoals omschreven in internationale verklaringen en verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.
3. Bedrijven stellen een beleidsverklaring op waarin het bedrijf zich expliciet committeert aan het respecteren van mensenrechten.
4. Bedrijven implementeren het *human rights due diligence proces*, dat professor Ruggie aanraadt:
 - bedrijven identificeren wat hun (nadelige) impact op mensenrechten is (bijv. door een mensenrechteneffectrapportage of impact assessment);
 - voorkomen of verminderen die impact; en
 - leggen verantwoording af over hoe zij hun impact gaan aanpakken.
5. Bedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder *grievance mechanisms* en compensatiemogelijkheden) die zij hebben veroorzaakt of waaraan zij hebben bijgedragen.
6. Bedrijven betonen speciale zorg voor het respecteren van de rechten van vrouwen, in het bijzonder voor het voorkomen van discriminatie en het bevorderen van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen in onderwijs, politiek, economische en sociale activiteiten.
7. Bedrijven hebben speciale aandacht voor het respecteren van de rechten van kinderen.
8. Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
9. Bedrijven moeten betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen voeren en FPIC verkrijgen waar het inheemse volken betreft.

10. Bedrijven volgen de Voluntary Principles on Security and Human Rights voor de beveiliging van hun werknemers en bedrijfslocaties.
11. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van mensenrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
12. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot mensenrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.2.4 Beoordeling

Hierboven zijn 12 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van mensenrechten opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het beleid ten aanzien van mensenrechten wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,2. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 3.

Tabel 3 Beleidscores Mensenrechten

Mensenrechten		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	8	1	3	3	4	1	8	1	4
1	Overheden beschermen de mensenrechten zoals omschreven in internationale verklaringen en verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.	0	1	0	0	1	1	0	1	0	0
2	Bedrijven respecteren de mensenrechten zoals omschreven in internationale verklaringen en verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.	1	1	0	1	1	1	1	1	0	0
3	Bedrijven stellen een beleidsverklaring op waarin het bedrijf zich expliciet committeert aan het respecteren van mensenrechten.	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1
4	Bedrijven implementeren het <i>human rights due diligence proces</i> , dat professor Ruggie aanraadt.	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1
5	Bedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder <i>grievance mechanisms</i> en compensatiemogelijkheden) die zij hebben veroorzaakt of waaraan zij hebben bijgedragen.	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0

Mensenrechten		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		6	Bedrijven betonen speciale zorg voor het respecteren van de rechten van vrouwen, in het bijzonder voor het voorkomen van discriminatie en het bevorderen van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen in onderwijs, politiek, economische en sociale activiteiten.	0	1	0	0	1	0	0	0
7	Bedrijven hebben speciale aandacht voor het respecteren van de rechten van kinderen.	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
8	Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
9	Bedrijven moeten betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen voeren en FPIC verkrijgen waar het inheemse volken betreft.	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
10	Bedrijven volgen de Voluntary Principles on Security and Human Rights voor de beveiliging van hun werknemers en bedrijfslocaties.	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
11	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van mensenrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze.	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0
12	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot mensenrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

2.3 Arbeidsrechten

2.3.1 Wat staat er op het spel?

Het beschermen van mensen in hun werkomgeving is een fundamentele verantwoordelijkheid van bedrijven en regeringen. Werknemers hebben het recht op:

- goede arbeidsomstandigheden: veilig en gezond werk, geen discriminatie;
- goede arbeidsvoorwaarden: beloning, werktijden, voorzieningen, e.d.;
- respecteren van hun arbeidsrechten: recht op organisatie, recht op collectieve onderhandelingen en andere rechten.

Deze basisrechten gelden voor alle werknemers, ongeacht hun ras, geslacht of religie. Het voldoen aan deze voorwaarden helpt bij de ontwikkeling van een sterke beroepsbevolking die kan bijdragen aan de ontwikkeling van duurzaam *menselijk kapitaal*. Daarnaast kan de verzekering van arbeidsrechten bijdragen aan de democratisering van samenlevingen, wat een gunstiger vestigingsklimaat voor het bedrijfsleven creëert.

De financiële en economische crises van de afgelopen jaren heeft ook zijn weerslag op de banenmarkt: er is steeds minder zekerheid voor werknemers. Vooral jonge mensen worden hard geraakt door de crisis: sinds 2007 zijn er 4 miljoen werkloze jongeren van 15-24 jaar bij gekomen (in totaal nu 74,8 miljoen). De ILO constateert dat de wereldgemeenschap voor de uitdaging staat om 400 miljoen nieuwe banen te creëren om de verwachte groei in de beroepsbevolking op te vangen. Ook zijn er banen nodig voor de 900 miljoen mensen die onder de armoedegrens leven.³⁵

Hogere lonen en striktere maximum werktijden, investeringen in beroepstraining en respect voor gelijkheid leiden tot beter getrainde en meer tevreden werknemers. Veiligheidseisen zijn daarnaast onmisbaar om ongelukken te voorkomen en het aantal mensen dat gezondheidszorg nodig heeft te minimaliseren. Bescherming van dienstverbanden kan werknemers aanmoedigen om innovatief te denken en nieuwe wegen in te slaan. Verder kan het ontwikkelen van directe communicatiekanalen tussen werknemer en werkgever, en het opzetten van klachten- en bemiddelingsprocedures bijdragen aan productiviteitsgroei en een grotere stabiliteit van de arbeidsmarkt.³⁶

Speciale aandacht voor de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt is belangrijk. Als vrouwen inkomen vergaarn draagt dit zeer sterk bij aan de gezondheid en productiviteit van gezinnen en zelfs gemeenschappen, en daardoor aan verbeterde vooruitzichten voor hun kinderen en daaropvolgende generaties.³⁷ De [UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women](#) onderschrijft het recht van vrouwen om niet te worden gediscrimineerd op het gebied van onderwijs, arbeidsrelaties en economische en sociale activiteiten. Werkomgevingen waar mannen en vrouwen gelijkwaardig worden behandeld ([Gender Equality](#)) zijn van groot belang om armoede te helpen verminderen en levensstandaarden te verbeteren. Daarnaast is het van belang dat er rekening wordt gehouden met vrouwen rondom de periode van zwangerschap. Voor de positie van vrouwen is bijzondere aandacht binnen één van de acht [Millennium Development Goals](#).

Alle bedrijven moeten kunnen aantonen dat hun werknemers in een veilige omgeving werken, niet worden gediscrimineerd of mishandeld, vrijelijk met collega's, vakbonden en representatieve organisaties om kunnen gaan, en eerlijk worden beloond voor hun diensten. Het beleid van verzekeraars dient ervoor te zorgen dat alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven die aan deze criteria voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.3.2 Internationale standaarden

De instantie die internationaal de standaarden vastlegt op arbeidsgebied is de [Internationale Arbeidsorganisatie](#) (ILO) van de Verenigde Naties waarin regeringen, werkgevers en werknemers samenwerken. Tot op heden heeft de ILO in totaal 189 [overeenkomsten](#) (conventies) en 201 [aanbevelingen](#) aangenomen die samen een breed spectrum aan arbeidszaken behandelen.³⁸

Met het aannemen van de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) in 1998, identificeerde de ILO acht van haar verdragen als "fundamenteel". Deze acht beslaan vier onderwerpen die worden gezien als de fundamentele principes en rechten op het werk:

- Vrijheid van vereniging en erkenning van het recht op collectieve onderhandeling;³⁹
- Het verbod op alle vormen van gedwongen arbeid;⁴⁰
- Het verbod op kinderarbeid;⁴¹
- Het verbod op discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk of specifieke functies.⁴²

Volgens Ruggie's [Protect, Respect and Remedy Framework](#) omvat de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren, tenminste deze fundamentele principes van de ILO, samen met de International Bill of Human Rights.⁴³

Een ander toonaangevend ILO document is de [Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), die werd aangenomen in 1977. In maart 2006 werd de [vierde herziene versie](#) hiervan gepubliceerd. De Tripartiete Verklaring richt zich op de verantwoordelijkheid van bedrijven, en specifiek op hun omgang met arbeidszaken. Naast de herbevestiging van de rechten op vrijheid van vereniging en collectieve onderhandeling en het verbod op discriminatie en gedwongen arbeid roept de overeenkomst bedrijven op tot:

- Het verbeteren van arbeidsomstandigheden en ontwikkelingskansen, het bij voorkeur in dienst nemen van de lokale bevolking, en het gebruik van lokale materialen en lokale productie en verwerkingscapaciteit.
- Het bevorderen van gelijke kansen en behandeling, door aannameprocedures te baseren op kwalificaties, vaardigheden en ervaring, en het aanbieden van personeelstrainingen op alle niveaus en het vermijden van discriminatie van werknemers (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst).
- Het beschermen van werknemers en het vermijden van willekeurig ontslag. Wanneer veranderingen plaatsvinden dienen deze ruim tevoren bekend te worden gemaakt aan vakbonden en overheidsautoriteiten.
- Het aanbieden van relevante opleidingen op alle niveaus, voor werknemers en management.
- Het voorzien in de best mogelijke lonen en secundaire arbeidsvoorwaarden voor werknemers, in ieder geval niet veel minder voordelig dan die van andere lokale werkgevers. De arbeidsbeloning moet gekoppeld zijn aan de economische positie van het bedrijf en dient minimaal te voorzien in de basisbehoeften van werknemers en hun gezinnen.
- Het behalen en behouden van de hoogste standaarden van veiligheid en gezondheid en het rapporteren van eventuele gevaren aan overheidsautoriteiten en werknemersorganisaties.
- Het vaststellen van een procedure voor regelmatig overleg tussen werknemers en werkgevers.
- Het vaststellen van een procedure voor klachtenbehandeling.

Het Verdrag inzake de Rechten van het Kind van de Verenigde Naties steunt het appèl voor het verbod op kinderarbeid. De UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women onderschrijft het recht van vrouwen om niet te worden gediscrimineerd op het gebied van onderwijs, arbeidsrelaties en economische en sociale activiteiten.

Verskillende richtlijnen voor bedrijven onderschrijven zowel de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk, als de Tripartiete Verklaring:

- Het [UN Global Compact](#) heeft de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk ingevoegd in de tien principes voor verantwoord zakendoen.
- De [IFC Performance Standards](#), die gebruikt worden bij beslissingen over financieringen door de International Finance Corporation;
- De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) zijn, na de herziening in 2011, geheel in lijn met het Ruggie framework (zie paragraaf 2.2.2) en omvatten ook principes over ketenverantwoordelijkheid;

- De richtlijn [ISO 26000](#) erkent het belang van arbeidsrechten en goede arbeidsomstandigheden. In het kernthema Arbeidspraktijk worden de belangrijkste onderliggende onderwerpen - werkgelegenheid en arbeidsrelaties, werkomstandigheden en sociale bescherming, sociale dialoog, gezondheid en veiligheid om het werk, persoonlijke ontwikkeling en training op de werkplek - verder uitgewerkt in acties en verwachtingen.⁴⁴

Internationale ondernemingen kunnen een *International Framework Agreement (IFA)* afsluiten met een internationale vakbondskoepel. De Nederlandse bouwbedrijven Ballast Nedam, BAM en Volker Wessels hebben dat bijvoorbeeld gedaan met de Building and Woodworkers International (BWI). In een IFA kunnen minimumafspraken worden vastgelegd op het gebied van arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden en arbeidsrechten, voor alle dochterbedrijven van de onderneming en diens toeleveranciers. De internationale werkgeversorganisatie [IOE](#) en FNV hebben papers geschreven over het opstellen van een IFA.

Bedrijven maken vaak deel uit van lange productieketens. Zij kunnen elkaar controleren en bevragen over of en hoe zij lokale, nationale en internationale wetgeving op het gebied van arbeidsrechten respecteren. De eisen die bedrijven stellen aan hun leveranciers kunnen worden opgenomen in contractuele overeenkomsten. Dat dit van belang is wordt sinds de herziening in 2011 ook erkend in de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#). Bruikbare standaarden op dit gebied zijn de [SA8000 Standard](#), [Fair Wear gedragscode](#), de [FTSE4Good Supply Chain Labour Standards Criteria](#) en Fair Labor Association's [Workplace Code of Conduct](#).

2.3.3 Inhoud van een goed beleid

Net als van andere bedrijven wordt van verzekeraars verwacht dat ze lokale, nationale en internationale wetgeving en rechtssystemen respecteren, en de vier fundamentele ILO principes, arbeidsrechten en de Tripartiete Verklaring in al hun invloedssferen (als werkgever, in bedrijven waarin wordt geïnvesteerd en in hun productieketens) onderschrijven. De Eerlijke Verzekeringwijzer beoordeelt echter uitsluitend het investeringsbeleid en niet het personeelsbeleid van de verzekeraar.

De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Bedrijven respecteren vrijheid van vereniging en het recht op collectieve onderhandeling.
2. Gedwongen arbeid is onacceptabel.
3. Kinderarbeid is onacceptabel.
4. Discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht, of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk is onacceptabel.
5. Bedrijven betalen een leefbaar loon aan hun werknemers.
6. Bedrijven hanteren een maximering van de werktijden.
7. Bedrijven hebben een goed veiligheids- en gezondheidsbeleid.
8. Bedrijven hebben een helder (management)systeem om naleving van normen op het gebied van arbeidsrecht te monitoren en indien nodig te corrigeren.
9. Bedrijven stellen procedures in voor de behandeling en verwerking van werknemersklachten en voor het oplossen van overtredingen of conflicten, bij voorkeur in overleg met de relevante vakbondsorganisatie.
10. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van arbeidsrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
11. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot arbeidsrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.3.4 Beoordeling

Hierboven zijn 11 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van arbeidsrechten opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het beleid ten aanzien van arbeidsrechten wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,1. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 4.

Tabel 4 Beleidsscores Arbeidsrechten

Arbeidsrechten		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		7	6	1	4	7	5	4	9	5	5
1	Bedrijven respecteren vrijheid van vereniging en het recht op collectieve onderhandeling.	1	1	0	1	1	1	1	1	1	0
2	Gedwongen arbeid is onacceptabel	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1
3	Kinderarbeid is onacceptabel	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1
4	Discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht, of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk is onacceptabel	1	1	0	1	1	1	1	1	1	0
5	Bedrijven betalen een leefbaar loon aan hun werknemers	1	1	0	0	1	1	0	1	1	0
6	Bedrijven hanteren een maximering van de werktijden	1	1	0	0	1	1	0	1	1	0
7	Bedrijven hebben een goed veiligheids- en gezondheidsbeleid	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1
8	Bedrijven hebben een helder (management)systeem om naleving van normen op het gebied van arbeidsrecht te monitoren en indien nodig te corrigeren	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
9	Bedrijven stellen procedures in voor de behandeling en verwerking van werknemersklachten en voor het oplossen van overtredingen of conflicten, bij voorkeur in overleg met de relevante vakbondsorganisatie	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
10	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van mensenrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	1	0	1
11	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot mensenrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

2.4 Wapens

2.4.1 Wat staat er op het spel?

Alle wapens hebben één ding gemeen: ze zijn ontworpen om te doden, verminken en vernietigen. Daarom vormen ze een bedreiging voor het meeste fundamentele recht van de mens: het recht op leven. Wapens worden ingezet in oorlogen en binnenlandse conflicten. In veel van deze conflicten spelen gewapende groeperingen die niet tot een staat behoren (zoals rebellengroepen) een prominente rol, wat de mogelijkheden voor de internationale gemeenschap om hen verantwoordelijk te houden voor mensenrechtenschendingen beperkt. Deze gewapende conflicten bedreigen de veiligheid van grote delen van de wereldbevolking.⁴⁵ Bovendien worden wapens niet alleen gebruikt in grootschalige gewapende conflicten. Overal waar mensen wapens kunnen bemachtigen, worden ze ingezet om conflicten tussen individuen, binnen gezinnen of tussen groepen en bendes 'op te lossen'. Vandaag de dag zijn ongeveer 875 miljoen kleine vuurwapens in omloop.⁴⁶

Staten hebben het recht om hun burgers te beschermen en individuele of collectieve veiligheidsbelangen te verdedigen. Zulke rechten gaan echter gepaard met verantwoordelijkheden, zoals het controleren van en toezicht houden op de overdracht en het gebruik van wapens. Toch is er in de praktijk een groot gebrek aan doelmatigheid van regeringen en multilaterale instanties (zoals de [Veiligheidsraad van de Verenigde Naties](#)) om de internationale handel in wapens te controleren. Rapporten van zowel de [Control Arms Campaign](#) en [Saferworld](#) tonen aan hoe de wapenindustrie de mazen in de wet gebruikt om wapenembargo's en exportcontroles te omzeilen. Hierdoor zijn noch wapenembargo's en vergunning systemen, noch het toezicht op de wapenhandel in staat geweest om wapens uit de handen van dictators of schenders van de mensenrechten te houden.⁴⁷

De totale wereldwijde uitgaven aan wapens hadden in 2010 een omvang van naar schatting US\$ 1.630 miljard. Gemiddeld komen de uitgaven overeen met zo'n 2,6% van het Bruto Nationaal Product (BNP). Alleen in Rusland, Saoedi Arabië en de Verenigde Staten liggen de uitgaven als percentage van het BNP hoger dan dit gemiddelde. De Verenigde Staten zijn goed voor 43% van de mondiale militaire uitgaven, op grote afstand gevolgd door China (7,3%), Groot-Brittannië (3,7%), Frankrijk (3,6%), Rusland (3,6%) en Japan (3,3%). De uitgaven groeiden het hardst in Zuid-Amerika (5,8%), Afrika (5,2%) en Oceanië (4,1%). (Opnieuw) opkomende landen zoals China, Brazilië, India, Rusland en Zuid-Afrika geven, in navolging van de Verenigde Staten, steeds meer uit aan militaire goederen. Hun groeiende economieën, maar ook conflicten met andere landen zijn redenen voor de stijging van de uitgaven.⁴⁸

Belangrijk is ook de relatie tussen militaire uitgaven en de ontwikkeling van arme landen. Wereldwijd vormen militaire uitgaven ongeveer 10% van de totale publieke uitgaven. In ontwikkelingslanden - waar juist een grote behoefte bestaat aan investeringen in landbouw en voeding, onderwijs, gezondheidszorg en infrastructuur - maken militaire uitgaven niet zelden 15% van het totale overheidsbudget uit; dat is in die landen ongeveer evenveel als de uitgaven aan onderwijs en gezondheidszorg samen. Birma is op dit gebied koploper, het militaire regime besteedt 40% van het overheidsbudget aan wapens.⁴⁹ Het [Human Development Report 2003](#) van het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (UNDP) stelt daarom dat militaire uitgaven een belangrijk struikelblok zijn in het bereiken van de [Millennium Development Goals](#) (MDGs). Volgens de UNDP is het bereiken van de MDGs onmogelijk zonder het verminderen van de mondiale militaire uitgaven.⁵⁰

De schadelijke effecten van militaire uitgaven op de MDGs worden nog eens versterkt door de rente op de schulden die gemaakt zijn voor de aanschaf van militair materiaal. Tussen de 15 en 20% van de mondiale schuldenlast houdt verband met militaire uitgaven. In veel ontwikkelingslanden overstijgen de rentebetalingen aan militaire schulden zelfs de uitgaven voor gezondheidszorg en onderwijs.⁵¹ Ook is de internationale wapenhandel sterk gerelateerd aan corruptie. Hoewel de internationale wapenhandel maar 1% van de wereldhandel uitmaakte, was 50% van alle omkopingsgelden tussen 1994 en 1999 gelieerd aan wapenhandel.⁵² Corruptie zorgt ervoor dat openbare middelen die bedoeld zijn voor economische en sociale ontwikkeling worden weggesluisd naar conflicthaarden.⁵³

Als de wapenindustrie een legitieme rol wil spelen in het bereiken van een eerlijker, veiliger en vreedzamer samenleving moet de sector diepgaand en structureel hervormd worden om ervoor te zorgen dat:

- Geen wapens worden geproduceerd die geen onderscheid kunnen maken tussen militairen en burgers;
- Wapens niet worden geleverd aan repressieve regimes, fragiele staten en terroristische groeperingen;
- Corruptie wordt uitgebannen en transparantie wordt verbeterd;
- Producten en diensten die worden aangeboden geen afbreuk doen aan de veiligheid en duurzame ontwikkeling van arme landen.

Zolang deze structurele veranderingen in de wapenindustrie niet plaatsvinden, brengt het investeren in deze sector grote risico's met zich mee. Verzekeraars kunnen daardoor betrokken raken bij corrupte praktijken, bij handel met onderdrukkende regimes, en bij de productie van controversiële wapens. Daarom is het van groot belang dat verzekeraars een beleid voor deze sector ontwikkelen dat gebaseerd is op de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.4.2 Internationale standaarden

- **Internationaal humanitair recht**

Het [Internationaal Humanitair Recht](#) (IHL) is een verzameling van toonaangevende internationale overeenkomsten met betrekking tot het gebruik van wapens. De IHL is er om de humanitaire effecten van gewapende conflicten te beperken. Het beschermt - op papier - mensen die niet of niet meer participeren in vijandigheden, en beperkt de middelen en methoden van oorlogsvoering. Een belangrijk beginsel is dat in de manier van oorlogsvoering (inclusief de te gebruiken wapens) onderscheid gemaakt moet worden tussen militairen en burgers; burgers mogen geen doel zijn in oorlogsvoering.⁵⁴

- **Specifieke wapensystemen**

Er bestaan verschillende internationale verdragen die betrekking hebben op de productie, het gebruik, de opslag en de handel van specifieke wapensystemen:

- De [Nuclear Nonproliferation Treaty](#) (NPT) van 1970 probeert de verspreiding van nucleaire wapens tegen te gaan.
- De [Biological and Toxin Weapons Convention](#) (BWC) van 1975 verbiedt het gebruik van biologische en giftige wapens.
- De [Convention on Certain Conventional Weapons](#) (CCW) van 1980 reguleert conventionele wapens die grote risico's op bijkomende schade aan burgers of onnodig lijden met zich meebrengen.

- De [Chemical Weapons Convention](#) (CWC) van 1997 verbiedt chemische wapens en vereist hun vernietiging binnen een bepaalde tijdspanne.
- De [Ottawa Convention](#) van 1997 verbiedt het gebruik van antipersoonslandmijnen.
- De [Convention on Cluster Munitions](#) (CCM) die in mei 2008 tot stand kwam en in december 2008 door 94 staten werd ondertekend, biedt een wettelijk verbod op het gebruik en de opslag van clustermunities die onacceptabele schade aanricht aan burgers. Ook zorgt de conventie voor adequate zorg- en rehabilitatievoorzieningen voor overlevenden, en de ruiming van onontpofte clustermunities in gebieden waar dat nu nog ligt. Met het bereiken van de benodigde 30^e ratificatie in februari 2010 is de conventie per 1 augustus 2010 in werking getreden als een internationaal bindend verdrag.⁵⁵
- Verder bestaan er nog verschillende bilaterale verdragen tussen de voormalige Sovjet-Unie en de Verenigde Staten - de twee supermachten in de Koude Oorlog.⁵⁶

Internationale verdragen en nationale wetgeving met betrekking tot wapens verbieden verzekeraars en andere financiële instellingen zelden om hierin te investeren. Er zijn echter een aantal interpretaties van de CCM die limieten stellen aan investeringen in clustermunities. Artikel 1c van deze conventie luidt: "Each State Party undertakes never under any circumstances to assist, encourage or induce anyone to engage in any activity prohibited to a State Party under this Convention."

Meerdere landen hebben inmiddels te kennen gegeven dat artikel 1c volgens hun lezing ook een verbod op financiële assistentie behelst en België, Ierland, Italië, Liechtenstein, Luxemburg, Nederland, Nieuw Zeeland, Samoa en Zwitserland hebben hiertoe reeds wetgeving ingesteld. Denemarken heeft aangekondigd voornemens te zijn wetgeving te willen instellen tegen investeringen in clustermunities en antipersoneelmijnen. Australië, Bosnië en Herzegovina, Canada, Colombia, Republiek Congo, DRC, Frankrijk, Guatemala, de Heilige Stoel, Hongarije, Kameroen, Kroatië, Laos, Libanon, Madagaskar, Malawi, Malta, Mexico, Niger, Noorwegen, Rwanda, Senegal, Slovenië, Tsjechië, het Verenigd Koninkrijk en Zambia hebben bovendien allen te kennen te geven het artikel ook als zodanig te lezen dat investeringen in clustermunities verboden zijn volgens het verdrag.⁵⁷

In oktober 2011 kondigde toenmalig minister De Jager aan om directe investeringen in de productie, verkoop en distributie van clustermunities te verbieden.⁵⁸ Deze wetgeving is van kracht sinds [1 januari 2013](#).⁵⁹

- **Internationale wapenhandel**

Het is ongewenst om conventionele wapens te leveren aan landen waartegen een wapenembargo geldt, waar grote onvrijheid heerst en hevige conflicten spelen. Deze criteria zijn grotendeels gebaseerd op de criteria in het [EU-wapenexportbeleid](#). Maar ook wapenleveranties die niet aan één van deze drie criteria voldoen kunnen ongewenst zijn omdat het land nauwelijks burgerlijke en politieke vrijheden kent, omdat het om een falende staat gaat, omdat het land in een conflict verwickeld is, omdat er sprake is van veel corruptie, of omdat het landen een grote armoede kent en toch veel geld aan wapens spendeert. Met name bij landen die aan meerdere van deze criteria voldoen, is de kans zeer groot dat wapenleveranties bijdragen aan mensenrechtenschendingen en/of aan vergroting van de armoede.

De status quo landen met betrekking tot deze criteria kan worden teruggevonden in diverse lijsten en initiatieven:

- De landen waartegen een wapenembargo van de Europese Unie of de Verenigde Naties van kracht is (criterium 1 in het EU-wapenexportbeleid);
- De meest onvrije landen ter wereld (criterium 2 in het EU-wapenexportbeleid). Hiervoor kan gebruikt gemaakt worden van de index van Freedom House, een geheel onafhankelijke Amerikaanse non-profit organisatie die al sinds 1941 opkomt voor democratie en vrijheid overal ter wereld. Jaarlijks publiceert Freedom House de publicatie “Freedom in the World” die meer dan 200 landen in de wereld beoordeelt op het gebied van Politieke Rechten en Burgerrechten.
- De landen die in de hevigste conflicten verwickeld zijn (criteria 3 en 4 in het EU-wapenexportbeleid. Hiervoor kan gebruikt gemaakt worden van de Global Peace Index van Vision of Humanity, een onafhankelijk Australisch onderzoeksinstituut. De Global Peace Index beoordeelt landen op basis van 23 indicatoren naar de mate waarin zij in vrede leven of in conflicten verwickeld zijn. De Global Peace Index wordt ondersteund door een lange lijst van Nobelprijswinnaars, staatslieden, academici, zakenlieden, en maatschappelijke organisaties.
- Voor landen die corrupt zijn kan gebruik gemaakt worden van de Corruptie Perceptie Index van Transparency International. Transparency International is een internationale non-profit organisatie die campagne voert tegen de verwoestende invloed van corruptie op het leven van mannen, vrouwen en kinderen overal ter wereld. De jaarlijkse Corruptie Perceptie Index beoordeelt landen op de mate waarin experts en bedrijven corruptie bij politici en ambtenaren waarnemen.
- Voor het uifilteren van falende staten kan gebruik gemaakt worden van de Hun Falende Staten Index van Foreign Policy. Foreign Policy & The Fund for Peace een “Falende Staat” hebben (criteria 3, 7 en 8 in het EU-wapenexportbeleid). Foreign Policy is een gezaghebbend Amerikaans tijdschrift op het gebied van internationale politiek en economie. The Fund for Peace is een onafhankelijke Amerikaanse onderwijs- en onderzoeksinstelling die zich inzet om oorlog te voorkomen en om de voorwaarden waaronder oorlogen ontstaan te beperken. Hun Falende Staten Index beoordeelt 177 staten op basis van 12 sociale, economische, politieke en militaire indicatoren, om te bepalen welke staten het meest kwetsbaar zijn voor gewelddadige interne conflicten en sociale achteruitgang.
- Om te bepalen welke landen een groot deel van hun BNP aan wapens besteden (criterium 8 in het EU-wapenexportbeleid), kan gekeken worden naar de lijst van het Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), het onafhankelijke Zweedse onderzoeksinstituut naar vrede en veiligheid. Dit onderzoekt welke landen meer dan 2% van hun Bruto Nationaal Product (BNP) aan wapens besteden.

Er bestaan verschillende initiatieven om te voorkomen dat wapens worden geleverd aan repressieve regimes, terroristische groeperingen en vechtende partijen:

- Internationale organisaties zoals de Verenigde Naties, de Europese Unie en de [Organization for Security and Co-operation in Europe \(OSCE\)](#) hebben de bevoegdheid om wapenembargo's in te stellen jegens bepaalde landen of gevechtstroepen. Meestal worden embargo's ingesteld naar aanleiding van betrokkenheid bij conflicten waarbij ernstige mensenrechtenschendingen plaatsvinden.⁶⁰
- De Europese Unie onderkent de noodzaak tot een systeem voor de controle op wapentransacties. Het [Gemeenschappelijk Standpunt voor de controle op de uitvoer van militaire goederen en technologie](#) bevat acht criteria ter preventie van de uitvoer van militaire goederen en technologie die in het land van eindbestemming voor binnenlandse onderdrukking of internationale agressie kunnen worden gebruikt, dan wel kunnen bijdragen tot mensenrechtenschending en regionale instabiliteit. Het bevat ook een set werkzame maatregelen teneinde implementatie door de lidstaten te vergemakkelijken en coöperatie tussen de lidstaten te bevorderen.⁶¹

- De [Control Arms Campaign](#) heeft in de afgelopen jaren veel draagvlak gecreëerd voor een wereldwijde *Arms Trade Treaty* (ATT). Dit Verdrag inzake de wapenhandel zou de internationale wapenhandel die conflicten, armoede en zware schendingen van mensenrechten voedt, moeten voorkomen. In december 2006 stemde de *General Assembly's First Committee* van de Verenigde Naties met een overweldigende meerderheid in met het ontwikkelen van deze ATT: 153 landen stemden voor; alleen de Verenigde Staten stemden tegen. In oktober 2009 kwamen regeringen een tijdpad overeen om een “sterk en robuust” ATT vast te stellen met de “hoogste standaarden” voor de beheersing van internationale handel van conventionele wapens.⁶² Op 2 April 2013 nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties met een ruime meerderheid van stemmen de [ATT](#) aan: van de 193 VN-lidstaten stemden 155 landen vóór het Wapenhandelsverdrag. Het verdrag is ondertekend door 83 staten en treedt in werking wanneer het door 50 landen is geratificeerd.⁶³
- Amnesty International heeft er op aan gedrongen om in een dergelijke ATT op te nemen de door hen geformuleerde [Golden Rule on Human Rights and International Humanitarian Law](#): “alle overheden moeten handel in wapens - ook militaire wapens, munitie en uitrusting - voorkomen indien er een substantieel risico bestaat dat de wapens zullen worden gebruikt voor ernstige schending van internationale mensenrechten en humanitair recht”. Amnesty stelt dat zonder deze Golden Rule, een ATT ineffectief zal zijn.⁶⁴
- De [Control Arms Campaign](#) heeft zes [Global Principles for Arms Transfer](#) gepubliceerd, gebaseerd op regionale en internationale verdragen, verklaringen en resoluties van de Verenigde Naties en anderen. De principes zijn bedoeld als modelbepalingen voor een ATT.⁶⁵

2.4.3 Inhoud van een goed beleid

Nog meer dan in andere sectoren, moeten verzekeraars hun investeringen in wapenproducenten en -handelaars zorgvuldig overwegen. Ten eerste omdat het hier gaat om dodelijke producten. Daarnaast omdat de markt en handelsstromen niet transparant zijn en de sector een historie van corruptie en wetsovertredingen kent. Met investeringen in deze industrie kunnen verzekeraars betrokken raken bij transacties die ten grondslag liggen aan zeer ernstige mensenrechtenschendingen, gewapende conflicten, corruptie en de productie van controversiële wapens, zijnde wapens die verboden worden door de bestaande en in ontwikkeling zijnde internationale wapenverdragen.

De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) landmijnen is onacceptabel.
2. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) clustermunitie is onacceptabel.
3. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) nucleaire wapens in of aan landen die het non-proliferatieverdrag niet hebben geratificeerd is onacceptabel.
4. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) nucleaire wapens is onacceptabel.
5. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) chemische wapens is onacceptabel.
6. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) bacteriologische wapens is onacceptabel.
7. Onderdelen of systemen die essentieel zijn voor militaire doeleinden, maar ook kunnen worden gebruikt voor civiele eindproducten ('dual-use' technologie), worden beschouwd als wapens of wapensystemen.

8. Productie van en leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen is onacceptabel indien er een substantieel risico bestaat dat de wapens zullen worden gebruikt voor ernstige schending van internationale mensenrechten en humanitair recht (Golden Rule).
9. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen waartegen een wapenembargo van de VN dan wel van de Europese Unie geldt is onacceptabel.
10. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan regimes die mensenrechten schenden is onacceptabel.
11. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die in een (burger)oorlogⁱ verwickeld zijn is onacceptabel.
12. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die corrupt zijn is onacceptabel.
13. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen met een falende of fragiele staatⁱⁱ is onacceptabel.
14. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die een buitenproportioneel deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden is onacceptabel.

2.4.4 Beoordeling

Hierboven zijn 14 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer in het beleid op het gebied van wapens opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het beleid ten aanzien van wapens wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,4. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 5.

ⁱ Een burgeroorlog is een oorlog waarbij de strijdende partijen deel uitmaken van hetzelfde land of rijk.

Burgeroorlogen worden vaak uitgevochten om religieuze, etnische of politieke redenen, maar soms is het eenvoudigweg een strijd tussen twee rivaliserende groepen. De strijd kan gepaard gaan met slachtingen of zelfs genocide (volkerenmoord). Ook door de vaak lang aanslepende strijd is de tol aan mensenlevens van de gemiddelde burgeroorlog hoog.

ⁱⁱ Het fenomeen failed state, of 'collapsed state', 'falende staat', 'fragiele staten' of; zoals door de Wereldbank genaamd: 'low-income countries under stress', is een relatief nieuw begrip binnen de internationale politieke wetenschap. Er is geen sluitende definitie van het begrip failed state, maar Schrijver (2004) beschrijft het begrip als volgt: 'Bij een failed state gaat het om een staat die niet in staat is (grote delen van) haar grondgebied te beheersen en de veiligheid van zijn burgers te garanderen. Dit omdat het de monopolie op geweld verloren heeft; het meest fundamentele kenmerk. Vanwege het verlies op geweldsmonopolie is de staat niet langer in staat de interne te rechtsorde handhaven en zijn bevolking openbare diensten te leveren dan wel de voorwaarden daartoe te scheppen.' (gevonden op <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/politiek/22119-het-fenomeen-failed-states.html>)

Tabel 5 Beleidsscores Wapens

Wapens	Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
	1	3	1	3	9	2	1	1	2	3
1	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) landmijnen is onacceptabel									
2	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) clustermunitie is onacceptabel									
3	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) nucleaire wapens in of aan landen die het non-proliferatieverdrag niet hebben geratificeerd is onacceptabel									
4	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) nucleaire wapens is onacceptabel									
5	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) chemische wapens is onacceptabel									
6	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) bacteriologische wapens is onacceptabel									
7	Onderdelen of systemen die essentieel zijn voor militaire doeleinden, maar ook kunnen worden gebruikt voor civiele eindproducten ('dual-use' technologie), worden beschouwd als wapens of wapensystemen									
8	Productie van en levering van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen is onacceptabel indien er een substantieel risico bestaat dat de wapens zullen worden gebruikt voor ernstige schending van internationale mensenrechten en humanitair recht (Golden Rule)									
9	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen waartegen een wapenembargo van de VN dan wel van de Europese Unie geldt is onacceptabel									
10	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan regimes die mensenrechten schenden is onacceptabel									
11	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die in een (burger)oorlog verwickeld zijn is onacceptabel									
12	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die corrupt zijn is onacceptabel									

Wapens		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
13	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen met een falende of fragiele staat is onacceptabel	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
14	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die een buitenproportioneel deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden is onacceptabel	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0

2.5 Gezondheid

2.5.1 Wat staat er op het spel?

Een goede gezondheid is van grote waarde. Wereldwijd schieten de kosten voor gezondheidszorg omhoog, wat met name voor veel ontwikkelingslanden niet of nauwelijks op te brengen valt. De arbeidsproductiviteit vermindert meestal als mensen niet gezond of minder valide zijn, evenals hun mogelijkheden om bij te dragen aan de ontwikkeling van de samenleving waarin ze leven. Het is dan ook van groot sociaal en economisch belang dat bedrijven het onderwerp gezondheid op de agenda zetten.

Het recht op gezondheid is een erkend mensenrecht, in 1946 voor het eerst geformuleerd bij de oprichting van de [Wereldgezondheidsorganisatie](#) (WHO) als “het recht op het genieten van de hoogst haalbare standaard van lichamelijke en geestelijke gezondheid”. Het recht op gezondheid werd daarna ook genoemd in Artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en in het Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten. In 2002 werd door de VN een Speciale Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal aangesteld op het terrein van gezondheid. Het recht op gezondheid is breder dan de toegang tot gezondheidszorg en omvat veilig drinkwater, juiste sanitaire voorzieningen, veilig voedsel, huisvesting, gezonde werkomstandigheden, onderwijs en informatie over gezondheid, en gendergelijkheid. De voorzieningen voor gezondheidszorg moeten zowel fysiek als economisch voor iedereen toegankelijk zijn, zonder onderscheid.⁶⁶

In relatie tot gezondheid zouden bedrijven in eerste instantie moeten voorkomen dat zij door hun producten of productieprocessen de gezondheid van hun werknemers, afnemers of omwonenden aantasten.⁶⁷ Bedrijven moeten zorgen dat de eigen werknemers en werknemers van hun toeleveranciers niet worden blootgesteld aan gevaarlijke stoffen, dat zij geen ziektes oplopen tijdens hun werk en dat zij niet hoeven te werken in gevaarlijke omstandigheden. Volgens de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (de ILO) kwamen er in 2003 wereldwijd 358.000 werknemers om het leven door ongelukken op hun werk en nog eens 1,95 miljoen werknemers door ziektes die ze tijdens hun werk hebben opgelopen. Het aantal niet-dodelijke ongelukken op het werk, die leiden tot minimaal vier dagen verzuim, werd door de ILO wereldwijd zelfs op 337 miljoen per jaar geschat.⁶⁸

Het voorzorgprincipe geldt ook voor de omgang met giftige stoffen. Er zijn wereldwijd meer dan 80.000 chemische verbindingen in gebruik, die tijdens of na de productie- of gebruiksfase in het milieu komen. Veel chemicaliën kunnen zich ver over land en zee verspreiden en worden dan door planten, dieren en mensen opgenomen, via de huid of de mond. Dat is riskant, omdat over slechts 14% van de meest gebruikte chemische verbindingen informatie beschikbaar is over hun gevolgen voor het milieu, de volksgezondheid en zwangerschappen.⁶⁹ De wetenschappelijke kennis over de milieu- en gezondheidseffecten van chemicaliën loopt ver achter op het gebruik van deze stoffen. De regelgeving loopt bovendien altijd achter op de nieuwste wetenschappelijke inzichten. Dit mag niet worden gebruikt om maatregelen waarmee schade aan milieu of aan gezondheid van mensen wordt voorkomen uit te stellen.⁷⁰

Ook als iedereen zich houdt aan de bestaande regels, kan straks blijken dat nieuwe, schadelijke giftige stoffen zich wereldwijd hebben verspreid en een gevaar vormen voor het milieu en de volksgezondheid - zoals eerder met PCBs gebeurde. Alle betrokken partijen moeten daarom méér doen dan zich aan de bestaande regels houden: uit voorzorg moet het gebruik van alle giftige stoffen waarvan de gevolgen niet bekend zijn, worden beëindigd. Dit voorzorgprincipe zou met name toegepast moeten worden op twee groepen chemicaliën:⁷¹

- *Endocrine Disrupting Chemicals (EDCs)*: dit zijn chemicaliën zoals BPA, ftalaten en BFR, die natuurlijk geproduceerde hormonen blokkeren, imiteren of anderszins verstoren. Hormonen zijn de chemische boodschappers van het lichaam, die besturen hoe een organisme zich ontwikkelt en functioneert.
- *Persistent Organic Pollutants (POPs)*: dit zijn chemicaliën die in de natuur langzaam of helemaal niet worden afgebroken. Eenmaal opgenomen door een mens of dier stapelen ze zich op in het lichaam.

Behalve het voorkomen van schade aan de natuur en van gezondheidsschade voor werknemers, consumenten en omwonenden, kunnen bedrijven overwegen de toegang tot essentiële gezondheidsvoorzieningen, schoon drinkwater en adequaat sanitair te ondersteunen. Verder is het van belang om aandacht te besteden aan het bevorderen van gezondheid. Aanbevelingen hiervoor zijn bijvoorbeeld het stimuleren van een gezonde leefstijl, het ontmoedigen van de consumptie van ongezonde producten en stoffen, en bijdragen aan toegang tot medicijnen en vaccinaties. Er dient speciale aandacht aan voeding voor kinderen te worden gegeven.⁷²

Een op de drie wereldbewoners heeft onvoldoende toegang tot essentiële, betrouwbare en betaalbare gezondheidszorg. Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie zouden door een betere toegang tot medicijnen jaarlijks tien miljoen levens gered kunnen worden van mensen die sterven aan voorkombare of behandelbare ziektes zoals HIV/Aids, malaria en tuberculose. Het bestrijden van HIV/Aids, malaria en andere ziektes is een van de acht [Millennium Development Goals](#) (MDGs). Farmaceutische bedrijven kunnen hierbij een belangrijke rol spelen, maar velen investeren nu nauwelijks geld in het ontwikkelen van vaccins of medicijnen voor veel voorkomende tropische ziektes, omdat de mensen die aan deze ziektes lijden geen koopkrachtige vraag vertegenwoordigen. Ook houden deze bedrijven vaak zolang mogelijk vast aan hun patenten, waardoor het onmogelijk wordt om bestaande medicijnen goedkoop op de markt te brengen.⁷³

Met al deze aspecten moet een verzekeraar rekening houden bij de ontwikkeling van een beleid op het gebied van gezondheid. Daarbij kan de verzekeraar gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.5.2 Internationale standaarden

De belangrijkste internationale standaarden op het gebied van gezondheid worden hieronder samengevat.

- **Gezondheid en veiligheid op het werk**

Dat werkgevers verantwoordelijk zijn voor de gezondheid en veiligheid van hun werknemers, is in verschillende internationale standaarden vastgelegd:

- De [Occupational Safety and Health Convention](#) die in juni 1981 door de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (de ILO) werd aangenomen is de belangrijkste internationale standaard op het gebied van gezondheid en veiligheid op het werk. Het verdrag maakt duidelijk welke verantwoordelijkheid bedrijven op dit gebied en welke taken en rechten werknemers hebben. In de loop der tijd is dit verdrag nog aangevuld en geconcretiseerd met ILO-verdragen die betrekking hebben op specifieke gevaren voor de gezondheid en veiligheid van werknemers, zoals de [Asbestos Convention](#) en de [Chemicals Convention](#), en op specifieke bedrijfstakken, zoals de [Safety and Health in Agriculture Convention](#), de [Safety and Health in Mines Convention](#) en de [Safety and Health in Construction Convention](#). Bovendien publiceert de ILO voor 35 verschillende sectoren en thema's zogenaamde *Codes of Practice*, met concrete maatregelen om de veiligheid en gezondheid te verbeteren.⁷⁴
- Het handhaven van minimumstandaarden op het gebied van gezondheid en veiligheid blijkt echter niet voldoende, volgens de ILO is een continu en systematisch streven naar verbetering van de gezondheid en veiligheid van werknemers noodzakelijk. Met dat doel werd in 2006 de [Promotional Framework for Occupational Safety and Health Convention](#) aangenomen. Daarin worden landen en bedrijven gestimuleerd om meer te doen aan systematische verbetering van de gezondheid en veiligheid van werknemers en het ontwikkelen van een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid.⁷⁵
- De Verenigde Naties organisatie voor Voedsel en Landbouw (FAO) publiceert de [International Code of Conduct on the Distribution and Use of Pesticides](#), die de standaard zet met betrekking tot het hanteren, verwerken en afvoeren van pesticiden.

- **Verbod op productie en gebruik van sommige giftige stoffen**

Er bestaan verschillende internationale overeenkomsten die productie en gebruik van verschillende gevaarlijke of giftige stoffen verbieden of uit faseren. De belangrijkste voorbeelden zijn:

- De [Biological and Toxin Weapons Convention](#) van april 1972 verbiedt het gebruik van giftige stoffen die voor chemische oorlogsvoering kunnen worden gebruikt.
- De [Montreal Protocol on Ozone Depleting Substances](#) werd opgesteld in september 1987 en werd daarna nog verschillende malen aangescherpt. Het protocol verbiedt de productie en het gebruik van producten die de ozonlaag aantasten, zoals chloorfluorkoolstofverbindingen (CFKs en HCFKs), halonen en methylbromide.

- De [Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants](#) werd opgesteld in mei 2001. Dit verdrag richt zich op het uitbannen van *Persistent Organic Pollutants* (POPs - niet-afbreekbare organische vervuulende stoffen). POPs zijn chemicaliën die gedurende een lange periode in het milieu aanwezig blijven, die verspreid worden over grote gebieden, die zich opstapelen in het vet van levende organismen en die zeer giftig zijn voor mens en dier. Sinds mei 2004 zijn twaalf POPs wereldwijd verboden, waaronder DDT, dieldrin, dioxinen en PCBs. Veel van deze stoffen werden gebruikt in bestrijdingsmiddelen. De discussie gaat intussen door over andere POPs die op basis van de Stockholm Conventie zouden moeten worden verboden. Het WWF heeft in april 2005 nog eens [twintig POPs](#) aanbevolen voor een verbod op basis van de conventie, waarvan een aantal op de laatste conferentie in mei 2009 op de lijst van verboden POPs zijn geplaatst. Regeringen hebben toen negen nieuwe chemicaliën aan het internationale verdrag toegevoegd en besloten om het wereldwijde gebruik van DDT verder terug te dringen.⁷⁶ Op een bijeenkomst van de conventie in oktober 2010 zijn wederom drie chemicaliën genomineerd voor toevoeging aan de lijst, een besluit hierover wordt genomen in 2011.⁷⁷

- **Beheersing van de milieu- en gezondheidsgevolgen van chemicaliën**

De internationale gemeenschap erkent in toenemende mate de noodzaak om de mogelijke lange termijn gevolgen van chemicaliën op de volksgezondheid en het milieu op voorhand goed in te schatten. Verschillende afspraken richten zich op een betere analyse van de mogelijke gevolgen en op een voorzichtiger benadering bij het introduceren, produceren en gebruiken van chemicaliën waarvan de effecten onzeker zijn.

- In 1980 werd het [International Programme on Chemical Safety](#) (IPCS) opgericht door de drie Verenigde Naties organisaties WHO, ILO en UNEP. Het IPCS verspreidt wetenschappelijke kennis over de milieu- en gezondheidsgevolgen van chemicaliën en helpt overheden hun capaciteit op dit gebied te versterken. Het IPCS publiceert onder meer een gezaghebbende classificatie van bestrijdingsmiddelen op basis van het gezondheidsgevaar dat ze op kunnen leveren, de [WHO Recommended Classification of Pesticides by Hazard](#).
- Tijdens de World Summit for Sustainable Development in Johannesburg in augustus 2002 werd besloten tot de invoering van het [Globally Harmonized System of Classification and Labelling of Chemicals](#) (GHS). Met het GHS systeem, dat nu onder leiding van de United Nations Economic Commission for Europe ingevoerd wordt, worden chemische stoffen overal ter wereld op dezelfde manier geclassificeerd. Snelle uitwisseling van informatie over milieu- en gezondheidseffecten wordt daardoor bevorderd.
- In februari 2006 werd de [Strategic Approach to International Chemicals Management](#) (SAICM) aangenomen door de [International Conference on Chemicals Management](#) (ICCM). SAICM, dat opereert onder de vlag van het *United Nations Environment Programme* (UNEP), biedt overheden een beleidskader waarmee bereikt kan worden dat op een veilige en duurzame manier wordt omgegaan met chemicaliën, inclusief chemisch afval en bijproducten.
- In juni 2007 ging de Europese richtlijn voor de [Registratie, Evaluatie, Autorisatie en beperkingen van Chemische stoffen](#) (REACH) van kracht. Deze richtlijn is bedoeld om extra informatie over chemische stoffen te verkrijgen, zodat deze stoffen veilig kunnen worden gebruikt en de Europese industrie tegelijkertijd haar concurrentiepositie behoudt. De uitvoering van REACH is in handen van het [Europees Agentschap voor Chemische Stoffen](#) (ECHA).⁷⁸

- De Europese Unie kent [diverse richtlijnen](#) voor emissies van schadelijke stoffen naar water en lucht. Deze schrijven onder andere het gebruik van de best beschikbare technologie (Best Available Technology, BAT) voor. Europese bedrijven worden geacht ook buiten de EU de Europese standaarden te volgen en van andere bedrijven mag verwacht worden dat zij een voorbeeld nemen aan deze Europese standaarden.
- De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) bevelen bedrijven aan om hun werknemers te onderwijzen en trainen in zaken aangaande milieu, gezondheid en veiligheid, inclusief de behandeling van giftige stoffen. Daarnaast moeten bedrijven ervoor zorgen dat de producten en diensten aan alle standaarden voor gezondheid en veiligheid van consumenten voldoen. Bedrijven moeten consumenten daar ook over informeren.

- **Internationale handel in chemicaliën en chemisch afval**

Het dumpen van chemisch afval en in eigen land verboden chemicaliën in minder ontwikkelde landen wordt aan banden gelegd door twee internationale verdragen:

- In de [Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal](#) van 1989 zijn duidelijke afspraken gemaakt over de internationale handel in, en veilige verwerking van, gevaarlijk (chemisch) afval. De [178 ondertekenende landen](#) verplichten zich om de internationale handel in gevaarlijk afval zoveel mogelijk te beperken, om gevaarlijk afval zo dicht mogelijk bij de plaats waar het ontstaat te verwerken, en om het ontstaan van gevaarlijk afval zoveel mogelijk te beperken.
- De [Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade](#) kwam tot stand in 1998. Het verdrag bepaalt dat pesticiden en andere gevaarlijke chemicaliën die in eigen land verboden zijn, in principe niet mogen worden geëxporteerd naar andere (ontwikkelings)landen.

- **Toegang tot medicijnen**

De standaard op het gebied van toegang tot medicijnen wordt gezet door de [Access to Medicine Index](#). De eerste versie van de index werd in juni 2008 gepubliceerd en liet zien dat de 20 grootste farmaceutische bedrijven sterk verschillen in hun inspanningen om patiënten in ontwikkelingslanden meer toegang te geven tot betaalbare geneesmiddelen en vaccins. Sommige grote fabrikanten maken goede vooruitgang, bijvoorbeeld via de ontwikkeling van nieuwe medicijnen tegen voorheen grotendeels veronachtzaamde ziekten. Andere bedrijven blijven juist achter bij het doorvoeren van vernieuwingen op dit terrein. De index gebruikt 28 indicatoren, gegroepeerd in acht criteria, om het beleid van grote farmaceutische bedrijven ten aanzien van toegang tot medicijnen te beoordelen en te vergelijken.

De Access to Medicine Index wordt gesteund door 29 toonaangevende, wereldwijde beleggingsinstellingen die samen meer dan US\$ 3.700 miljard beheren. De beleggers noemen het een methode “die nuttig kan zijn bij de beoordeling van de lange termijn waarde van farmaceutische bedrijven.”⁷⁹

- **Flesvoeding**

Volgens cijfers van de [Wereldgezondheidsorganisatie](#) (WHO) sterven ieder jaar 1,5 miljoen kinderen en wordt een veelvoud hiervan ziek, omdat zij geen borstvoeding krijgen. Borstvoeding is aantoonbaar beter voor de gezondheid van zuigelingen dan flesvoeding. Het aantal vrouwen dat borstvoeding geeft, loopt wereldwijd echter terug. Belangrijke

oorzaak is de reclame voor flesvoeding die maakt dat onnodig veel ouders overschakelen op de fles. De [Internationale Gedragscode voor het op de markt brengen van vervangingsmiddelen voor moedermelk](#) van de Wereldgezondheidsorganisatie verbiedt daarom sinds 1981 alle reclame voor vervangingsmiddelen van moedermelk. Bijna alle landen ter wereld ondertekenden de WHO-code, maar nog lang niet alle landen hebben de WHO-code en de later ondertekende resoluties opgenomen in hun eigen wetgeving. Het [International Baby Food Action Network](#) (IBFAN) zet zich daarom in om te bewerkstelligen dat fabrikanten zich overal en altijd houden aan de WHO-code en de aanvullende resoluties houden.

- **(Mee)roken**

De [Framework Convention on Tobacco Control](#) van de [Wereldgezondheidsorganisatie](#) (WHO) is geratificeerd door 168 staten. Overheden, maar ook bedrijven, kunnen de maatregelen en aanbevelingen gebruiken om de vraag en aanbod van rookwaren en om het meeroken te verminderen.

2.5.3 Inhoud van een goed beleid

Een goed beleid op het gebied van gezondheid, zal er voor moeten zorgen dat er alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven die hun verantwoordelijkheid ten aanzien van gezondheid serieus nemen en die handelen op basis van het voorzorgprincipe.

De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Bedrijven voorkomen de aantasting van de gezondheid van werknemers, afnemers of omwonenden door producten of productieprocessen (voorzorgbeginsel).
2. Bedrijven respecteren arbeidsrechten met betrekking tot gezondheid en veiligheid op het werk, zoals omschreven in de conventies van de ILO en de Tripartiete Verklaring.
3. Bedrijven werken aan de systematische verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers en ontwikkelen een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid.
4. Bedrijven respecteren internationale afspraken over de productie en het gebruik van gevaarlijke of giftige stoffen zoals omschreven in het Montreal Protocol (over stoffen die de ozonlaag aantasten) en het verdrag van Stockholm (over POP's).
5. Bedrijven respecteren internationale afspraken op het gebied van handel in chemicaliën en chemisch afval zoals omschreven in de verdragen van Bazel en Rotterdam.
6. Bedrijven reduceren de uitstoot van schadelijke stoffen (naar bodem, water en lucht) door gebruik te maken van de best beschikbare technieken.
7. Bedrijven beperken het gebruik van chemicaliën waarvan in wetenschappelijke literatuur wordt vermoed dat ze schadelijk zijn voor de gezondheid en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier (voorzorgbeginsel).
8. Patiënten met voorkombare en behandelbare ziektes hebben recht op goede toegang tot medicijnen.
9. Producenten van flesvoeding houden zich aan de WHO-code en aanvullende resoluties met betrekking tot reclame voor vervangingsmiddelen van moedermelk.
10. Tabaksproducenten houden zich aan de WHO Framework Convention on Tobacco Control en aanvullende resoluties met betrekking tot de bescherming van huidige en toekomstige generaties tegen de gezondheid, sociale, milieu en economische gevolgen van (mee)roken.
11. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van gezondheid in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
12. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot gezondheid op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.5.4 Beoordeling

De score voor het beleid ten aanzien van gezondheid wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,2. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 6.

Tabel 6 Beleidsscores Gezondheid

Gezondheid		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	4	1	1	4	1	1	4	1	2
1	Bedrijven voorkomen de aantasting van de gezondheid van werknemers, afnemers of omwonenden door producten of productieprocessen (voorzorgbeginsel)	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
2	Bedrijven respecteren arbeidsrechten met betrekking tot gezondheid en veiligheid op het werk, zoals omschreven in de conventies van de ILO en de Tripartiete Verklaring	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0
3	Bedrijven werken aan de systematische verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers en ontwikkelen een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
4	Bedrijven respecteren internationale afspraken over de productie en het gebruik van gevaarlijke of giftige stoffen zoals omschreven in het Montreal Protocol (over stoffen die de ozonlaag aantasten) en het verdrag van Stockholm (over POP's)	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
5	Bedrijven respecteren internationale afspraken op het gebied van handel in chemicaliën en chemisch afval zoals omschreven in de verdragen van Bazel en Rotterdam	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Bedrijven reduceren de uitstoot van schadelijke stoffen (naar bodem, water en lucht) door gebruik te maken van de best beschikbare technieken	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0
7	Bedrijven beperken het gebruik van chemicaliën waarvan in wetenschappelijke literatuur wordt vermoed dat ze schadelijk zijn voor de gezondheid en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier (voorzorgbeginsel)	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
8	Patiënten met voorkombare en behandelbare ziektes hebben recht op goede toegang tot medicijnen	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1

Gezondheid		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
9	Producenten van flesvoeding houden zich aan de WHO-code en aanvullende resoluties met betrekking tot reclame voor vervangingsmiddelen van moedermelk	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	Tabaksproducenten houden zich aan de WHO Framework Convention on Tobacco Control en aanvullende resoluties met betrekking tot de bescherming van huidige en toekomstige generaties tegen de gezondheid, sociale, milieu en economische gevolgen van (mee)roken	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
11	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van mensenrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
12	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot mensenrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

2.6 Natuur

2.6.1 Wat staat er op het spel?

De biologische diversiteit van de planeet aarde - haar ecosystemen, plant- en diersoorten en genetisch materiaal - vormt een complex web van leven dat van groot belang is voor de economische en sociale ontwikkeling van onze samenleving, voor onze cultuur en voor onze ontspanningsmogelijkheden. De steeds snellere achteruitgang van de mondiale biodiversiteit (natuur) is één van de meest urgente milieuzorgen. Het verlies van biodiversiteit brengt enorme potentiële kosten en risico's met zich mee, zoals de vernietiging van leefgebieden, het verlies van de functies van ecosystemen, de bedreiging van de voedselvoorziening, en het verdwijnen van geneeskrachtige planten. [The Economics of Ecosystems and Biodiversity](#) (Teeb) project van de UNEP schat in dat het verlies van biodiversiteit door ontbossing alleen de wereldeconomie jaarlijks ongeveer \$ 4.500 miljard zal kosten.⁸⁰ De zorg over de natuurlijke rijkdom van de wereld is een morele en ethische verantwoordelijkheid van de gehele mensheid.

In maart 2005 werd de [Millennium Ecosystem Assessment](#) (MEA) gepubliceerd: een vierjarige wetenschappelijke studie geïnitieerd door de Verenigde Naties, waaraan wereldwijd 1.360 experts meewerkten. Een gedeelte van de studie richt zich op biodiversiteit, hiervoor zijn zowel de bevindingen als de uitgebreide aanbevelingen voor beleid apart gepubliceerd. De bevindingen van de MEA geven inzicht in de huidige toestand en verandering van ecosystemen, en de effecten hiervan op het leven van de mens. Ook biedt het rapport een aanbeveling voor bedrijven om ecosystemen op een duurzame manier te gebruiken en te conserveren.

De MEA concludeerde: “In de afgelopen 50 jaar heeft de mens ecosystemen sneller en diepgaander veranderd dan in elke andere tijdperiode in onze geschiedenis. Dit gebeurde vooral om aan de groeiende vraag naar voedsel, drinkwater, hout, vezels en brandstof te voldoen. Dit proces heeft een grote bijdrage geleverd aan economische ontwikkeling en een substantiële toename van het menselijk welzijn, maar heeft ook geleid tot een aanzienlijk - en grotendeels onherstelbaar - verlies van de diversiteit van het leven op aarde en verscherpte armoede voor sommige bevolkingsgroepen. Als deze problemen niet aangepakt worden zullen de voordelen die toekomstige generaties ontleen aan de mondiale ecosystemen aanzienlijk afnemen. De vermindering van de functies van ecosystemen kan nog aanmerkelijk verergeren tijdens de eerste helft van deze eeuw, wat een obstakel zal vormen bij het bereiken van de [Millennium Development Goals](#).”⁸¹ Tegelijkertijd vindt de MEA dat het met gepaste initiatieven “mogelijk is de degradatie van vele ecosystemen in de komende 50 jaar terug te draaien. Daarvoor zijn wel veranderingen in beleid en menselijke activiteiten noodzakelijk, die momenteel nog niet gaande zijn.”⁸²

Het investeringsbeleid van de verzekeraar moet ervoor zorg dragen dat het alleen betrokken is bij investeringen in bedrijven en overheden die zich tot doel stellen verder verlies aan natuurwaarden te voorkomen, en dit principe ook systematisch in praktijk brengen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die in paragraaf 2.6.2 worden beschreven.

2.6.2 Internationale standaarden

De [UN Convention on Biological Diversity](#) (CBD) van 1992 stelt zich ten doel wereldwijd de biologische diversiteit te beschermen en duurzaam te gebruiken. De CBD eist van de ondertekenende landen dat het onderwerp biodiversiteit wordt toegevoegd aan de wettelijke procedures die de effecten van activiteiten op het milieu beoordelen (milieueffectrapportages). Vrijwel alle landen ter wereld hebben de conventie ondertekend.⁸³

In april 2002 zijn de ondertekenende landen van de CBD overeengekomen dat ze “in 2010 het verlies van biodiversiteit op wereldwijd, regionaal en nationaal niveau significant zullen verminderen, om zo bij te dragen aan het leven op aarde en het verminderen van armoede.”⁸⁴ In november 2010 bereikte het CBD een nieuwe overeenkomst, waarin onder meer werd afgesproken dat 10% van de oceanen tot natuurgebied wordt uitgeroepen, er strengere wetten moeten komen om vis te beschermen en dat de hoeveelheid te beschermen land zal groeien van 13% naar 17%.⁸⁵

De CBD deelt biodiversiteit op in drie categorieën: ecosystemen, dier- en plantsoorten, en genetisch materiaal. De specifieke standaarden die voor iedere categorie beschikbaar zijn worden hieronder besproken.

• **Bescherming van ecosystemen en leefgebieden**

Verschillende internationale overeenkomsten vereisen de bescherming van ecosystemen en natuurlijke leefgebieden:

- De [UN Convention on Biological Diversity](#) (CBD) eist dat iedere lidstaat een systeem opstelt om de biodiversiteit in beschermde gebieden te behouden, of op andere manier de bescherming van ecosystemen te waarborgen.
- De [UN Convention on the Law of the Sea](#) (UNCLOS) verplicht alle ondertekende landen om de biodiversiteit in oceaangebieden te beschermen en behouden. De bescherming van specifieke oceaangebieden wordt behandeld in de [Regional Seas Conventions](#), die vallen onder het [UN Environmental Programme](#) (UNEP). Ook het [International Coral Reef Initiative](#) richt zich op specifieke oceaangebieden.

- De biodiversiteit in gebieden die om milieu- en culturele redenen van belang zijn, staat onder bescherming van de [Unesco World Heritage Convention](#).
 - Voor *wetlands* (moeras- en veengebieden) die rijk aan biodiversiteit zijn, bestaat de [Ramsar Convention on Wetlands](#) die bescherming en degelijk beheer van deze gebieden waarborgt.
 - De [World Conservation Union](#) (IUCN) heeft een systeem ontwikkeld dat natuurgebieden in zes categorieën categoriseert en aangeeft in welke gebieden biodiversiteit beschermd dient te worden (categorie I t/m IV). Daarnaast biedt de IUCN richtlijnen voor bedrijven over hoe om te gaan met gebieden die binnen deze [Protected Area Management Categories](#) vallen. In 2000 werd op het IUCN World Conservation Congress een resolutie aangenomen die alle staten oproept om in de beschermde gebieden (categorieën I t/m IV) investeringen in olie-, gas, en mijnbouwprojecten niet toe te laten.
 - Het *High Conservation Value* (HCV) concept was oorspronkelijk bedacht in het kader van certificatie van bosbeheer en houtproducten (High Conservation Value Forests or HCVF), maar kan worden toegepast op alle ecosystemen en natuurlijke leefomgevingen. Het [HCV Resource Network](#) heeft nationale implementatie richtlijnen, lokale projecten, trainingen en workshops ontwikkeld.
- **Bescherming van plant- en diersoorten**

De meest vanzelfsprekende stap voor het behoud van biodiversiteit is de bescherming van bedreigde soorten flora en fauna. Een toonaangevende rapportage van bedreigde soorten is de [IUCN Red List of Threatened Species](#). Het leefgebied van deze bedreigde soorten wordt beschermd door de [Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals](#) (1979). Ook richt dit verdrag zich op de beperking van exploitatie van gebieden waar migrerende wilde en bedreigde diersoorten zich ophouden. Andere mondiale en regionale verdragen verbieden of limiteren de commerciële exploitatie van o.a. walvissen, trekvogels, ijsberen, zeeschildpadden en zeehonden.⁸⁶

De [Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora](#) (CITES) verbindt strenge voorwaarden aan de internationale handel in alle bedreigde soorten, en eist hiervoor nationale regelgeving van de landen die het verdrag hebben geratificeerd. CITES hanteert drie lijsten met soorten die in meer of mindere mate bedreigd zijn. Dier- en plantensoorten op Appendix I mogen alleen worden verhandeld in uitzonderlijke situaties, terwijl de handel in soorten op Appendix II gecontroleerd wordt om ervoor te zorgen dat ze niet met uitsterven bedreigd worden. Appendix III betreft soorten die in ten minste één land bedreigd zijn en waar andere landen gevraagd worden om hulp bij het controleren van de handel.⁸⁷

Behalve de bescherming van bedreigde diersoorten, vereist natuurbehoud dat diersoorten die (nog) niet bedreigd zijn, niet overmatig worden gevangen en dat commerciële vangst op duurzame wijze plaatsvindt. De CBD eist dat “landen hun biologische rijkdommen zodanig beheren dat ze ervan zijn verzekerd dat deze worden behouden en op een duurzame manier worden gebruikt”.⁸⁸ Dit onderwerp wordt ook behandeld in paragraaf 3.1 over landbouw, paragraaf 3.3 over visserij en paragraaf 3.4 over bosbouw.

De natuur wordt ook bedreigd door bedoelde en onbedoelde introductie van [exotische soorten](#). Als deze buiten hun natuurlijke leefomgeving komen kunnen ze inheemse soorten verdringen en hun habitat overnemen. *Exotische indringers* komen overal ter wereld voor, maar vormen vooral een probleem voor de ecosystemen van eilanden. De UNCLOS en de CBD vereisen daarom beiden dat lidstaten de import en introductie van exotische soorten voorkomen of onder strikte controle houden.

- **Bescherming van genetisch materiaal**

De CBD eist dat bedrijven die toegang willen hebben tot genetisch materiaal uit het buitenland vooraf toestemming moeten verkrijgen van het exporterende land en duidelijke afspraken dienen te maken voor het gebruik van het materiaal.

Het [Cartagena Protocol on Biosafety](#) heeft een raamwerk ontwikkeld voor veilig gebruik van levende genetisch gemodificeerde organismen, die een schadelijk effect kunnen hebben op biodiversiteit of volksgezondheid en grensoverschrijdende risico's met zich meebrengen. Ook vereist het protocol toestemming van het importland voordat levende genetisch gemodificeerde organismen mogen worden geïmporteerd.

- **Bedrijven en natuur**

In April 2006 werden door de CBD de [Voluntary Guidelines on Biodiversity-Inclusive Impact Assessments](#) gepubliceerd. Hierin staan duidelijke handleidingen over hoe natuurcriteria kunnen worden opgenomen in milieueffectrapportages.

In Groot-Brittannië werken het [EarthWatch Institute](#) en anderen aan het betrekken van bedrijven bij het behoud van de biodiversiteit. Zij hebben een stappenplan speciaal voor bedrijven opgesteld, gebaseerd op [10 principles of engagement](#), waaronder het opstellen van een strategisch biodiversiteitplan, en het integreren van biodiversiteitstandaarden in reguliere kwaliteitsmetingen en het beschermen van de natuur in het inkoopbeleid. De [Wildlife Trust](#) heeft een [biodiversity benchmark](#) ontwikkeld. Beide initiatieven richten zich vooral op bedrijven die land bezitten of verantwoordelijk zijn voor landbeheer.

In december 2007 publiceerde het IUCN Nederlands Comité een handleiding voor bedrijven, [Business and Biodiversity](#).

De richtlijn [ISO 26000](#), gepubliceerd in november 2010, stelt dat organisaties zich maatschappelijk verantwoord gedragen als zij biodiversiteit waarderen en beschermen, de functie van ecosystemen waarderen, beschermen en herstellen, land en natuurlijke hulpbronnen duurzaam gebruiken, en gebieden op milieuverantwoorde wijze ontwikkelen.⁸⁹

Het Global Reporting Initiative (GRI) publiceerde in oktober 2011 een rapport over [ecosystem services](#) en de manieren waarop een bedrijf kan onderzoeken welk effect het heeft op ecosystem services. De aanpak doet suggesties voor indicatoren voor toekomstig gebruik in het GRI's Reporting Framework.

De UNEP FI zal op de Rio + 20 Earth Summit de [Natural Capital Declaration](#) lanceren. Ondertekenaars van dit initiatief tonen hiermee hun commitment om natural capital (natuurlijke hulpbronnen en de ecosysteem diensten die de aarde daaruit levert) criteria te integreren in hun financiële producten.

2.6.3 Inhoud van een goed beleid

Verzekeraars kunnen invloed uitoefenen op de bescherming van de natuur, vooral als ze investeren in sectoren met een potentieel grote invloed op de natuur, zoals bosbouw, mijnbouw, olie- en gassector, visserij, watervoorziening en infrastructuur, of sectoren die gebruiken maken van genetisch materiaal, zoals landbouw, biotechnologie, de medische en de cosmetische industrie.

Er zijn voor bedrijven verschillende redenen om biodiversiteit hoog op de agenda te plaatsen. Hieronder vallen strengere regels ter bescherming van ecosystemen en strikter toezicht hierop, stijgende kosten in productketens die afhankelijk zijn van bepaalde ecosystemen, veranderingen in consumptiepatronen en druk van de samenleving en maatschappelijke organisaties. Bovendien ontstaan er nieuwe commerciële kansen voor bedrijven, daar waar commercie en natuurbeheer hand in hand gaan waarop de verzekeraars kunnen inspelen.⁹⁰

Om de risico's voor natuurgebieden en andere bedreigingen voor de biodiversiteit aan te pakken, dienen verzekeraars investeringsbeleid op te stellen dat in lijn is met internationale verdragen en nationale wetgeving. De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Bedrijven voorkomen ontbossing en beschermen natuurlijke bossen waaronder oerbossen, veengebieden, mangrovebossen en regenwouden, zoals omschreven in het High Conservation Value (HCV) concept.
2. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands.
3. Bedrijven voorkomen negatieve gevolgen voor de populaties of het aantal dieren van soorten die op de IUCN Red List of Threatened Species staan.
4. Handel in bedreigde plant- en diersoorten voldoet aan de voorwaarden van CITES.
5. Handel in bedreigde plant- en diersoorten die op de lijsten van CITES staan is onacceptabel.
6. Activiteiten op het gebied van genetische materialen en gentechnologie vinden alleen plaats als ze voldoen aan de toestemming- en veredelingseisen zoals beschreven in de UN Convention on Biological Diversity en het daaraan gerelateerde Nagoya Protocol.
7. Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen kan alleen plaatsvinden als toestemming van het importerende land is verkregen en aan alle vereisten van het Cartagena Protocol wordt voldaan.
8. Bedrijven voorkomen de introductie van exotische soorten in ecosystemen.
9. Bedrijven maken een milieueffectrapportage over de totale gevolgen van het project op de biodiversiteit, ten minste volgens de richtlijnen voor rapportage over biodiversiteit en landgebruik van het Global Reporting Initiative.
10. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van natuur in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
11. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot natuur op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.6.4 Beoordeling

Hierboven zijn 11 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer in het beleid op het gebied van natuur opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het beleid ten aanzien van natuur wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,1. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 7.

Tabel 7 Beleidsscores Natuur

Natuur		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		2	5	1	1	3	1	1	7	1	1
1	Bedrijven voorkomen ontbossing en beschermen natuurlijke bossen waaronder oerbossen, veengebieden, mangrovebossen en regenwouden, zoals omschreven in het High Conservation Value (HCV) concept	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
2	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
3	Bedrijven voorkomen negatieve gevolgen voor de populaties of het aantal dieren van soorten die op de IUCN Red List of Threatened Species staan	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
4	Handel in bedreigde plant- en diersoorten voldoet aan de voorwaarden van CITES	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
5	Handel in bedreigde plant- en diersoorten die op de lijsten van CITES staan is onacceptabel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Activiteiten op het gebied van genetische materialen en gentechnologie vinden alleen plaats als ze voldoen aan de toestemming- en veredelingseisen zoals beschreven in de UN Convention on Biological Diversity en het daaraan gerelateerde Nagoya Protocol	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
7	Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen kan alleen plaatsvinden als toestemming van het importerende land is verkregen en aan alle vereisten van het Cartagena Protocol wordt voldaan	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
8	Bedrijven voorkomen de introductie van exotische soorten in ecosystemen	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
9	Bedrijven maken een milieueffectrapportage over de totale gevolgen van het project op de biodiversiteit, ten minste volgens de richtlijnen voor rapportage over biodiversiteit en landgebruik van het Global Reporting Initiative	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
10	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van natuur in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0
11	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot natuur op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

2.7 Dierenwelzijn

2.7.1 Wat staat er op het spel?

Dieren zijn - net als mensen - wezens met gevoel, die respect en bescherming verdienen. In Nederland gaat de overheid sinds 1981 uit van de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren.⁹¹ Op basis van dit fundamentele uitgangspunt, tevens vastgelegd in het [Verdrag van Lissabon](#) (2007), bepleiten dierenbeschermingsorganisaties maatregelen om het welzijn van dieren te beschermen. En met succes, want dierenwelzijn kan zich op een groeiende belangstelling verheugen van de maatschappij en het bedrijfsleven. Het pleidooi van dierenbeschermingsorganisaties vindt steeds meer weerklank onder Europese burgers, blijkt onder meer uit de [Eurobarometer](#). Om deze reden besteedt ook de politiek steeds meer aandacht aan het onderwerp. Ook in andere landen buiten Europa wordt dierenwelzijn steeds meer een issue bij het publiek. Binnen de Verenigde Naties wordt gesproken over een [UN Declaration on Animal Welfare](#).

Het welzijn van dieren is ook belangrijk voor het welzijn en de gezondheid van grote groepen mensen. Ongeveer een miljard mensen zijn voor hun inkomen, voeding en kleding afhankelijk van de gezondheid en productiviteit van de dieren waar zij mee werken. Om deze reden heeft bijvoorbeeld de FAO, de Voedings- en Landbouworganisatie van de VN, onlangs besloten om meer expliciete aandacht te geven aan dierenwelzijn. Volgens de FAO is dierenwelzijn verbonden met onder andere voedselzekerheid en -veiligheid, gezondheid, duurzaamheid, arbeidsomstandigheden, rurale ontwikkelingen, gendergelijkheid en sociale rechtvaardigheid.⁹²

Met name in de (intensieve) veehouderij kan het welzijn van dieren onder druk komen te staan, onder andere omdat dieren vaak worden gehouden in omstandigheden die niet bij de diersoort passen en niet dierwaardig zijn. In de intensieve veehouderij (waaronder de gangbare varkens-, pluimvee-, vleesvee-, konijnen-, geiten- en melkveehouderijen, waarbij melkkoeien jaarrond op stal worden gehouden, en vissen in de intensieve aquacultuur), worden dieren in hoge concentraties binnen gehouden en ondergaan ze vaak onverdoofde ingrepen (staarten knippen, snavels kappen, tanden vijlen, onthoornen). Dieren hebben geen tot weinig mogelijkheid om hun natuurlijke gedrag uit te voeren (grazen, scharrelen, wroeten). Ook het transport over lange afstanden en het beheersen van de condities voor en tijdens het slachten van dieren verdienen de aandacht. De intensieve veehouderij wordt voorts gekarakteriseerd door een houderijsysteem dat niet grondgebonden is, waarbij veevoer wordt aangevoerd en mest moet worden afgevoerd. Het systeem kenmerkt zich dus door de afwezigheid van een natuurlijke kringloop en het afwentelen van de gevolgen van milieuvervuiling (vermesting en verzuring) op de samenleving.

Door veranderende consumptiepatronen in opkomende markten (zoals de BRIC-landen: Brazilië, Rusland, India en China) neemt wereldwijd de vraag naar veeteeltproducten - vlees, zuivel, eieren - sterk toe. Om aan deze vraag te voldoen op een manier die aandacht heeft voor dierenwelzijnsnormen is een grote uitdaging. Ook omdat het negeren van dierenwelzijn in toenemende mate gezondheidsrisico's voor de bevolking met zich meebrengt door de mogelijke snelle verspreiding van ziektes.⁹³

Behalve in de veeteeltsector zijn dierenwelzijnsnormen ook van belang in sectoren zoals de farmaceutische industrie en cosmeticasector die veel proefdieren gebruiken. In het (inter)nationale maatschappelijke en politiek debat wordt steeds vaker uitgegaan van de 3V alternatieven voor dierproeven: vervanging, vermindering en verfijning. Verder worden in de recreatiesector dieren ingezet voor sport en vermaak - paardensport, circussen, dierentuinen - en zijn er bedrijven die dieren houden voor hun bont. Ook het fokken en verhandelen van huisdieren heeft zich inmiddels in veel landen ontwikkeld tot een belangrijke bedrijfstak. En tenslotte is bij plezierjacht, jachtoerisme, het bestrijden van plaagdieren en visserij het welzijn van dieren vaak in het geding.

Het investeringsbeleid van de verzekeraar zou bij investeringen in al deze sectoren rekening moeten houden met het welzijn van dieren, niet alleen omwille van dieren zelf maar ook om de mogelijke maatschappelijke gevolgen op het gebied van gezondheid en milieu. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

2.7.2 Internationale standaarden

- **Algemeen**

Welzijn is de kwaliteit van het leven van dieren zoals die door het dier zelf wordt ervaren. De [Five Freedoms](#) worden vaak als uitgangspunt genomen voor het opstellen van standaarden voor dierenwelzijn. Dit concept is ontstaan uit het Brambell Report dat in 1965 in Groot-Brittannië verscheen en het daaropvolgende verzoek van de Britse minister van Landbouw aan de Farm Animal Welfare Council (FAWC) om de *Welfare Codes* voor runderen, varkens, kippen en kalkoenen te herzien. Het heeft tenslotte de volgende lijst met vijf vrijheden opgeleverd die kunnen worden toegepast op alle dieren.

Een dier moet vrij zijn:

1. Van honger, dorst en onjuiste voeding;
Directe toegang tot vers water en goed voedsel om gezond en sterk te blijven.
2. Van thermaal en fysiek ongerief;
Het hebben van een geschikte, comfortabele huisvesting die rust biedt.
3. Van pijn, verwondingen en ziektes;
Door dit te voorkomen of snel te diagnosticeren en te behandelen.
4. Van angst en chronische stress;
Door omstandigheden die lijden en stress veroorzaken te vermijden.
5. Om het natuurlijke (soorteigen) gedrag te vertonen;
Door voldoende ruimte, voldoende en juiste voorzieningen en gezelschap van soortgenoten te verstrekken.

Het [Welfare Quality Project](#) (2004-eind 2009) heeft geresulteerd in verscheidene praktische meetinstrumenten om dierenwelzijn te kunnen beoordelen. De vijf vrijheden worden ook in dit project en in de meetinstrumenten verwerkt. Er zijn daarnaast duidelijke minimum dierenwelzijnstandaarden opgesteld in het algemeen en toegespitst op een paar diergroepen.

Het principe dat een dier intrinsieke waarde heeft, is in Nederland opgenomen in diverse wetten: Wet op de Dierproeven, Flora en Faunawet en ook in de nieuwe Wet Dieren die naar verwachting in 2011 in werking zal treden. Dit is een samenvoeging van vijf wetten aangaande dieren, waaronder de huidige Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren.⁹⁴

In een protocol bij het [Verdrag van Amsterdam](#) (1997) erkent de Europese Unie dieren officieel als wezens met gevoel en geeft men aan dat Europese burgers en instellingen op het gebied van landbouw, visserij en wetenschap rekening moeten houden met het welzijn van dieren. Dit protocol is vervolgens volledig opgenomen als artikel 6b in de opvolger van het *Verdrag van Amsterdam*, het [Verdrag van Lissabon](#) (2007, in werking getreden op 1 december 2009).

De richtlijn [ISO 26000](#), gepubliceerd in november 2010, erkent het belang van dierenwelzijn in het principe 'Ethisch gedrag'. De onderliggende waarden hiervan - oprechtheid, rechtvaardigheid en integriteit- impliceren zorgzaamheid voor mensen, dieren en het milieu. Ethisch gedrag kan worden bevorderd door het welzijn van dieren te respecteren, inclusief het zorgen voor behoorlijke omstandigheden indien de organisatie het leven en bestaan van dieren beïnvloedt.⁹⁵

- **Veehouderij**

In Europa zijn diverse verdragen aangenomen voor de bescherming van landbouwhuisdieren. In de [European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes](#) (in 1976 aangenomen en in 1992 gewijzigd) zijn minimumrichtlijnen voor de veehouderij op het gebied van dierenwelzijn opgenomen. Daarnaast zijn er verdragen over [transport](#) (in 1968 aangenomen en in 2003 gewijzigd) en over de [slacht](#). Deze verdragen zijn verder uitgewerkt in specifieke regels voor bepaalde diersoorten of onderwerpen. Voor alle landbouwhuisdieren geldt de [algemene dierenwelzijnrichtlijn](#) (98/58EG). Verder zijn er specifieke regels voor het transport van dieren, het bedwelmen en doden van dieren, huisvesting en verzorging van dieren en diergezondheid. Op termijn worden enkele ernstige misstanden in de intensieve veehouderij afgebouwd, zoals het houden van kalveren in kisten (verboden sinds 2007), hennen in legbatterijen (verboden vanaf 2012) en het houden van zeugen in voerligboxen (verboden vanaf 2013).

In de biologische landbouw zijn ook normen voor dierenwelzijn opgenomen. Met betrekking tot de biologische landbouw heeft de *International Federation of Organic Agricultural Movements* (IFOAM) de [Norms for Organic Production and Processing](#) ontwikkeld. Deze bestaan uit de [IFOAM Basic Standards for Organic Production and Processing](#) en bijbehorende [Accreditation Criteria](#). Alle producenten ter wereld die zich houden aan de IFOAM normen worden opgenomen in het [Organic Guarantee System](#). In 2007 is de nieuwe verordening biologische productiemethoden (EG nr. 834/2007) in werking getreden.

Standaarden van de [OIE](#) (World Organisation for Animal Health) zijn bedoeld om de hygiënische veiligheid rondom de handel in dieren en dierproducten veilig te stellen. De [Terrestrial Animal Health Code 2009](#) en de [Aquatic Animal Health Code 2009](#) gaan dus voornamelijk over diergezondheid maar bevatten ook aanbevelingen voor dierenwelzijn, met name op het gebied van transport, de slacht, het doden van dieren om verspreiding van ziekten te voorkomen en over zwerfdieren.

In februari 2008 publiceerde het *Sustainable Agriculture Network* (SAN) de [Sustainable Agriculture Standards](#). De normen zijn gebaseerd op richtlijnen van o.a. de Verenigde Naties, de Europese Unie en de Internationale Arbeidsorganisatie, en worden onderschreven door de *Rainforest Alliance*. De standaarden bevatten veertien criteria voor duurzame landbouw (onder meer over omgang met wilde dieren op de boerderij).

In de intensieve veehouderij kan onvoldoende tegemoet worden gekomen aan de criteria van de Five Freedoms. De [Dierenbescherming](#) introduceerde daarom het [Beter Leven Kenmerk](#) voor dierlijke producten in 2008, speciaal gericht op zogenaamde tussensegmenten (houderijsystemen die qua diervriendelijkheid tussen de intensieve en de biologische veehouderij in staan). Dit sterrensysteem (hoe meer sterren hoe meer dierenwelzijn) is ontwikkeld om het bedrijfsleven uit te dagen het welzijn van de dieren in de veehouderij te verbeteren. De kwaliteitseisen die de Dierenbescherming heeft gesteld aan dit welzijn zijn vastgelegd in afspraken met aanbieders van vlees en worden gecontroleerd door onafhankelijke instanties.

- **Proefdieren**

Voor proefdieren geldt in Nederland de [Wet op de Dierproeven](#).

De Europese [Conventie voor de bescherming van gewervelde dieren](#) voor de bescherming van gewervelde dieren voor experimentele en andere wetenschappelijke doeleinden betreft het gebruik van dieren bij experimenten. Ook is er Europese regelgeving voor de huisvesting en verzorging van [proefdieren](#) van kracht en zijn er regels voor het toetsen van dierproeven. Er is een Europees verbod op het uitvoeren van dierproeven voor het testen van [cosmetica](#) en het gebruik van mensapen voor proeven.

Bij de planning en uitvoering van dierexperimenten kan ook worden gestreefd naar vervanging, vermindering en verfijning van de dierproef (de 3V-strategie). Deze uitgangspunten zijn beschreven door de twee Engelse onderzoekers, W.M.S. Russel en R.L. Burch. Hun principe van de 3 R's (*Replacement, Reduction en Refinement*) is in het Nederlands vertaald naar de 3 V-strategie:⁹⁶

- Vervanging: De proefdieren kunnen worden vervangen door proefdiervrije alternatieven.
- Vermindering: Het aantal dieren per proef wordt zo veel mogelijk verminderd.
- Verfijning: Ongerief (pijn/ongemak) van de proefdieren wordt zo veel mogelijk voorkomen, zowel voor, tijdens als na de proef.

In april 2008 ondertekenden onderzoeksinstituten in Nederland de [Code Openheid Dierproeven](#) waarin zij onder andere beloven “dat systematisch wordt gewerkt aan Vervanging, Vermindering en Verfijning van dierproeven (3V's)”.

- **Andere dieren**

In Nederland is de [Flora- en Faunawet](#) van kracht. Hierin zijn regels opgenomen voor de jacht, de toegestane jachtmiddelen en schadebestrijding.

Het [Europese Verdrag voor de Bescherming van Gezelschapsdieren](#) bevat regels voor de bescherming van gezelschapsdieren.

In Europa zijn er regels voor het gebruik van klemmen voor het vangen van dieren voor hun [pels](#). Er geldt een verbod op de handel in [katten- en hondenbont](#) en een importverbod op [zeehondenbont](#).

Circussen en dolfinaria, die dieren inzetten ter vermaak, voldoen niet aan de criteria van de Five Freedoms. Dieren zijn niet in staat hun natuurlijke gedrag te vertonen en lijden aan angst en chronische stress. Bovendien wordt vaak gebruik gemaakt van dieren die uit het wild zijn gevangen. Volgens dierenbeschermingsorganisaties zijn dergelijke activiteiten onaanvaardbaar.⁹⁷

Een dierentuin heeft daarnaast nog andere doelen, zoals conservatie, onderzoek, opvang en educatie. Ook is er meer oog voor huisvesting die tegemoet komt aan de behoeften van het dier. Voor dierentuinen is het wel van groot belang dat de huisvesting en verzorging zodanig is ingericht dat de dieren hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen. In Europa zijn er regels voor het houden van wilde dieren in [dierentuinen](#).

De [Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora](#) (CITES) verbindt voorwaarden aan en nationale controles van de internationale handel in alle bedreigde soorten.

2.7.3 Inhoud van een goed beleid

Verzekeraars kunnen invloed uitoefenen op het welzijn van dieren als ze investeren in sectoren waar dieren worden gebruikt, gevangen en/of ge(re)produceerd, zoals de visserij, de veeteelt, de farmaceutische industrie en andere bedrijven met een proefdierfaciliteit, de cosmeticasector, de recreatiesector, de bontindustrie en huisdierfokkerijen.

De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Bedrijven respecteren de Five Freedoms van dieren.
2. Dierproeven voor het testen van cosmeticaⁱ zijn onacceptabel.
3. Aan het gebruik van proefdieren ten behoeve van de vervaardiging van medische producten worden eisen gesteld om het dierenleed en het aantal gebruikte dieren zoveel mogelijk te beperken (de zogenaamde 3V-strategie). De betrokken ondernemingen zijn open en transparant en zoeken actief en aantoonbaar naar alternatieven voor dierproeven.
4. Genetische modificatie van dieren en het produceren van daarvan afgeleide producten is onacceptabel.
5. Dieren vangen en/of houden voor hun vel/pels en het vervaardigen, verhandelen of verkopen van (afgeleide) bontproducten is onacceptabel.
6. Zeer beperkende huisvestingsmethoden waaronder voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), zijn onacceptabel.
7. Bedrijven schakelen om van de intensieve veehouderij naar diervriendelijke productie.
8. Veehouderijbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijnseisen hebben opgenomen (zoals biologisch, scharrel, Milieukeur, Beter Leven kenmerk).
9. Viskwekerijen zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijn hebben opgenomen (zoals standaarden van de Global Aquaculture Alliance).
10. Bedrijven garanderen het welzijn van dieren bij activiteiten die educatie- en natuurbescherming tot doel hebben en waarbij op enigerlei wijze (wilde) dieren betrokken zijn (zoals dierentuinen).
11. Entertainment-activiteiten waarbij (wilde) dieren betrokken zijn (waaronder circussen, dolfinaria, vechtwedstrijden met dieren en shows en tentoonstellingen met dieren) zijn onacceptabel.
12. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van dierenwelzijn in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
13. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot dierenwelzijn op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

ⁱ Cosmetica: bad- en doucheproducten, make-up, deodorant, parfum, haarproducten, huidverzorging, mondverzorging, nagelverzorging, scheerproducten, zeep en zonneproducten. (www.ncv-cosmetica.nl) (definitie gevonden op <http://www.informatiedierproeven.nl/dierproeven-en-cosmetica>)

2.7.4 Beoordeling

Hierboven zijn 13 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van dierenwelzijn opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het beleid ten aanzien van dierenwelzijn wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,3. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 8.

Tabel 8 Beleidsscores Dierenwelzijn

Dierenwelzijn		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		2	2	1	1	6	1	1	4	1	1
1	Bedrijven respecteren de Five Freedoms van dieren	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
2	Dierproeven voor het testen van cosmetica zijn onacceptabel	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0
3	Aan het gebruik van proefdieren ten behoeve van de vervaardiging van medische producten worden eisen gesteld om het dierenleed en het aantal gebruikte dieren zoveel mogelijk te beperken (de zogenaamde 3V-strategie). De betrokken ondernemingen zijn open en transparant en zoeken actief en aantoonbaar naar alternatieven voor dierproeven	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
4	Genetische modificatie van dieren en het produceren van daarvan afgeleide producten is onacceptabel	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
5	Dieren vangen en/of houden voor hun vel/pels en het vervaardigen, verhandelen of verkopen van (afgeleide) bontproducten is onacceptabel	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0
6	Zeer beperkende huisvestingsmethoden waaronder voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), zijn onacceptabel	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
7	Bedrijven schakelen om van de intensieve veehouderij naar diervriendelijke productie	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
8	Veehouderijbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijnseisen hebben opgenomen (zoals biologisch, scharrel, Milieukeur, Beter Leven kenmerk)	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
9	Viskwekerijen zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijn hebben opgenomen (zoals standaarden van de Global Aquaculture Alliance)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Dierenwelzijn		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
10	Bedrijven garanderen het welzijn van dieren bij activiteiten die educatie- en natuurbescherming tot doel hebben en waarbij op enigerlei wijze (wilde) dieren betrokken zijn (zoals dierentuinen)	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
11	Entertainment-activiteiten waarbij (wilde) dieren betrokken zijn (waaronder circussen, dolfinaria, vechtwedstrijden met dieren en shows en tentoonstellingen met dieren) zijn onacceptabel	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
12	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van dierenwelzijn in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot dierenwelzijn op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

2.8 Belastingen en corruptie

2.8.1 Wat staat er op het spel?

Voor iedere democratische samenleving zijn belastinginkomsten essentieel om openbare voorzieningen zoals gezondheidszorg, onderwijs, infrastructuur en sociale zekerheid te financieren. Uit onderzoek blijkt dat een eerlijk systeem van belastingheffing meer bijdraagt aan de opbouw van een gezonde, democratische samenleving dan inkomsten uit ontwikkelingshulp of uit de export van grondstoffen. Om belastingen te kunnen heffen is namelijk de opbouw van een capabel en betrouwbaar ambtenarenapparaat nodig, terwijl omgekeerd burgers die belasting moeten betalen veel meer verwachten van, en betrokken raken bij, het openbaar bestuur. Democratisering is vaak het gevolg van een streven naar hogere belastinginkomsten.⁹⁸

Ook bedrijven hebben baat bij de publieke voorzieningen in de landen waar ze actief zijn en daarom hebben ze de verantwoordelijkheid om in ieder land belasting te betalen en hier open over te zijn. Toch profiteren veel internationaal opererende financiële instellingen, bedrijven en rijke particulieren van internationale verschillen in belastingpercentages en gaten in nationale belastingregels om hun totale belastingdruk flink te verlagen (belastingplanning).⁹⁹ Daarbij wordt vaak gebruik gemaakt van brievenbusmaatschappijen in belastingparadijzen, die niet alleen bekend staan om hun lage belastingtarieven maar ook om hun gebrek aan financiële transparantie. Hoeveel belasting er dan uiteindelijk wordt betaald, en in welk land, onttrekt zich daardoor snel aan ieders zicht. Veel internationale instellingen hebben vestigingen in belastingparadijzen om hun klanten hierbij te helpen én om hun eigen belastingbetalingen te beperken. Als bij dit soort constructies wetten worden overtreden heet het belastingontduiking, maar ook als dat niet het geval is - bij belastingontwijking - is dergelijk gedrag in strijd met de principes van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen: het is maatschappelijk onverantwoord om overheden de inkomsten te ontzeggen die ze nodig hebben om hun land sociaal en economisch tot ontwikkeling te brengen.¹⁰⁰

Het [Tax Justice Network](#) (TJN) schat in dat overheden door gebruik van belastingparadijzen jaarlijks US\$ 255 miljard aan belastinginkomsten mislopen.¹⁰¹ Dit is meer dan het bedrag dat ontwikkelingslanden volgens de [Millennium Development Goals](#) nodig hebben om vóór 2015 de armoede in de wereld te halveren. Dit komt overeen met de schatting van de OECD dat ontwikkelingslanden jaarlijks meer dan het driedubbele van de verkregen ontwikkelingshulp aan belastinginkomsten mislopen door belastingparadijzen.¹⁰² De Britse organisatie [Christian Aid](#) becijfert dat ontwikkelingslanden jaarlijks US\$ 160 miljard aan belastinginkomsten mislopen door belastingontduiking en -ontwijking door bedrijven.

In veel landen heeft het belastingsysteem te leiden van corruptiepraktijken. Het verlaagt belastinginkomsten en beperkt de mogelijkheden van de overheid om aan haar verplichtingen te voldoen.¹⁰³ Corruptie heeft ook nadelige economische gevolgen. Het leidt tot kapitaalvlucht en tot de besteding van schaarse publieke middelen aan verlieslijdende prestigeprojecten, in plaats van aan meer noodzakelijke vormen van infrastructuur zoals scholen, ziekenhuizen en drinkwatervoorzieningen. Het hindert ook de ontwikkeling van markten en verstoort vrije concurrentie. Daarnaast leidt corruptie tot grootschalige plundering van natuurlijke hulpbronnen, zoals hout, edelstenen en mineralen. Grootschalige, sterk vervuilende projecten krijgen in een klimaat van corruptie vrij baan, omdat ze vaak uitstekend dienst doen om publiek geld in private zakken te laten belanden.¹⁰⁴

Verder heeft corruptie sterk nadelige gevolgen op politiek-, sociaal- en milieugebied. Op het politieke vlak vormt corruptie een groot obstakel bij de ontwikkeling van een rechtstaat. Vertegenwoordigers van de overheid verliezen hun legitimiteit wanneer velen hun ambt misbruiken voor persoonlijk gewin. Het ondermijnt ook het geloof van mensen in het politieke systeem, wat leidt tot frustratie en apathie. Dat maakt vervolgens de weg vrij voor al dan niet democratisch gekozen leiders om zich zonder veel controle de nationale bezittingen toe te eigenen. En als corruptie de norm wordt, verlaten de eerlijke en meest capabele burgers het land.¹⁰⁵

De [Corruption Perceptions Index](#) van Transparency International (TI) laat zien dat het vooral Zuidelijke, armere landen lijken te zijn waar corruptie het meest voorkomt. Maar TI benadrukt dat voor corruptie twee partijen nodig zijn, de betaler en de ontvanger van steekpenningen. Volgens de [Bribe Payers Index](#) van TI zijn bedrijven uit China en Rusland het meest geneigd tot het betalen van steekpenningen, maar ook bedrijven uit OECD-landen als Italië en Frankrijk hebben op dat gebied een slechte reputatie. Corruptie komt volgens TI het meest voor in de bouwsector (inclusief publieke werken en vastgoed) en bij.¹⁰⁶

In het verlengde van corruptie liggen lobbypraktijken. Lobbyen kan weliswaar niet direct als corruptie worden aangemerkt, maar soms gaan lobbyisten in hun streven om wet- en regelgevers te beïnvloeden zover dat het bijna als corruptie kan worden gezien. De invloed van het bedrijfsleven op de ontwikkeling van internationale normen is vaak groot en vormt een belangrijke reden voor het achterlopen van regelgeving op bepaalde terreinen. Publieke instellingen hebben enerzijds wel duidelijke regels voor hun medewerkers geformuleerd waaraan zij zich dienen te houden om omkoping en beïnvloeding tegen te gaan, anderzijds is deelname van maatschappelijke en commerciële organisaties aan het besluitvormingsproces nog verre van transparant. Midden jaren negentig zijn met name Canada en de VS actief geweest om hierin meer duidelijkheid te geven. Zo is het daar nu verplicht voor organisaties om zich in te schrijven in een register wanneer zij deelnemen aan het besluitvormingsproces. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan.

Van een verantwoord opererende verzekeraar mag worden verwacht dat hij niet doelbewust belastingen ontwijkt. Een verzekeraar heeft bovendien de verantwoordelijkheid om alleen financiële diensten te verlenen aan bedrijven die de verschuldigde belastingen betalen in de landen waar ze actief zijn en die zich niet schuldig maken aan corruptie en negatieve beïnvloeding van de ontwikkeling van internationale normen. Bij de ontwikkeling van een beleid op het gebied van belastingen en corruptie kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.8.2 Internationale standaarden

- **Schadelijke belastingpraktijken**

Er bestaan verschillende internationale initiatieven die beogen om schadelijke belastingpraktijken door overheden uit te bannen:

In januari 1998 begon de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD of Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, OESO) een project tegen [schadelijke belastingpraktijken](#).¹⁰⁷ De OECD maakt een onderscheid tussen belastingparadijzen en landen met schadelijke fiscale voorkeursregelingen.

Belastingparadijzen zijn vaak zeer kleine landen die bijna geheel afhankelijk zijn van de inkomsten uit activiteiten die met belastingontwijking en belastingontduiking te maken hebben. Met [31 belastingparadijzen](#) die de OECD in dit project identificeerde, zijn inmiddels afspraken gemaakt over een grotere transparantie en uitwisseling van gegevens.

Landen met schadelijke fiscale voorkeursregelingen proberen bedrijfsinvesteringen aan te trekken door het bieden van fiscale voordelen aan bepaalde groepen bedrijven. Dit soort maatregelen stimuleert belastingontwijking door multinationale bedrijven, en vermindert de belastinginkomsten van andere staten. Ook op dit terrein zegt de OECD veel vooruitgang te hebben geboekt: van de 47 mogelijk schadelijke voorkeursregelingen die in 2000 in de OECD-lidstaten van kracht waren, zijn inmiddels allemaal afgeschaft, aangepast of bij nader onderzoek niet schadelijk gebleken. Afspraken van overheden met individuele bedrijven blijven in dit OECD-project echter buiten schot.¹⁰⁸ De OECD blijft landen monitoren binnen het [Global Forum](#) on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes. Hierin werken OECD en niet-OECD landen samen aan de implementatie van een internationaal geaccepteerde standaard voor belastingen.¹⁰⁹

In december 1997 is door de Europese Raad een [Gedragscode inzake de belastingregeling voor ondernemingen](#) aanvaard. Daarin beloven de EU-lidstaten om geen schadelijke fiscale voorkeursregelingen meer in te voeren en bestaande regelingen af te schaffen. De gedragscode noemt verschillende kenmerken van schadelijke fiscale voorkeursregelingen waaronder “een effectieve belastingdruk die beduidend lager is dan het algemene belastingniveau in de het land”, “de manier waarop winsten berekend worden wijkt af van gangbare regels” en “bedrijven krijgen belastingvoordelen zonder dat sprake is van daadwerkelijke economische activiteiten in het betreffende land”.¹¹⁰

Het Tax Justice Network publiceerde in 2009 haar website [Mapping the Faultlines](#), waarop wereldwijd [zestig locaties](#) als zogenaamde secrecy jurisdictions zijn geïdentificeerd en gerangschikt naar hun opaciteit.

- **Belastingplanning**

Verschillende internationale standaarden gaan in op de vraag hoe internationale bedrijven op een verantwoorde manier met hun belastingverplichtingen om kunnen gaan:

De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) bieden een handvat voor gedragscodes van ondernemingen om met maatschappelijke kwesties om te gaan. Ten aanzien van belastingen stellen de richtlijnen “Het is belangrijk dat ondernemingen bijdragen aan de overheidsfinanciën van het gastland door tijdige betalingen van de door hen verschuldigde belastingen. In het bijzonder dienen zij zich te houden aan de belastingwetten en -regelgeving in alle landen waarin zij actief zijn, en dienen zij alle mogelijke moeite te doen om deze zowel naar de letter als naar de geest na te leven.”

De Britse organisaties [Tax Justice Network](#) en de [Association for Accountancy and Business Affairs](#) hebben een [Code of Conduct for Taxation](#) opgesteld. De code stelt dat bedrijven hun inkomsten aan belastingautoriteiten moeten doorgeven op de plek waar ze economisch actief zijn en dat ze moeten stoppen met het kunstmatig verplaatsen van inkomsten naar locaties met lagere belastingpercentages, meestal belastingparadijzen, om belasting te vermijden. Over hoe bedrijven met belastingplanning moeten omgaan stelt de gedragscode:

- Belastingplanning tracht zowel aan de letter als aan de geest van de wet te voldoen;
- Belastingplanning tracht recht te doen aan de economische realiteit van de ondernomen transactie;
- Er worden geen schakels toegevoegd aan een transactie alleen of vooral om belastingvoordeel te behalen.

De Britse vermogensbeheerder Henderson Global Investors publiceerde in oktober 2005 het rapport [Responsible Tax](#), dat een aantal principes presenteert die bedrijven kunnen helpen bij het maken van beslissingen op het gebied van belastingen. Het rapport doet ook voorstellen om de transparantie van belastingbetalingen door bedrijven te verbeteren.

- **Transparantie over belastingen en andere betalingen**

In november 2006 publiceerde de [International Accounting Standards Board](#), die internationale richtlijnen opstelt voor bedrijfsboekhoudingen, de [International Financial Reporting Standard \(IFRS\) 8 Operating Segments](#). Hierin wordt aangegeven hoe ondernemingen die in meerdere landen actief zijn, hun financiële cijfers moeten uitsplitsen over hun verschillende bedrijfsactiviteiten en de verschillende landen waarin ze actief zijn.¹¹¹

Een voorstel van de Publish What You Pay coalitie om in IFRS8 ook op te nemen dat bedrijven per land moeten rapporteren over hun betaalde belastingen werd door de IASB niet overgenomen.¹¹² Dat maakt het onmogelijk om te bepalen in welke mate een bedrijf inkomsten verplaatst naar andere landen om belasting te vermijden of ontduiken. Ook blijft onduidelijk hoeveel bedrijven betalen aan de overheden van landen waar ze actief zijn, bijvoorbeeld voor het verkrijgen van concessies, en of daarbij sprake is van corruptie. Er zijn verschillende initiatieven om de transparantie op dit gebied te verbeteren:

- In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) (EITI) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar olie- en gaswinning en mijnbouw plaats vindt. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen. De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, richt zich op dezelfde sectoren en bepleit dat ook de winningsbedrijven zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de contractvoorwaarden in exploratie- en winningscontracten in de sectoren olie, gas, mijnbouw en bosbouw zouden volgens het [Revenue Watch Institute](#) openbaar moeten worden gemaakt.
- Vergelijkbare transparantieverplichtingen worden steeds vaker opgelegd door multilaterale banken. De standaarden van de [IFC Policy on Social and Environmental Sustainability](#) verplichten mijnbouwbedrijven om betalingen aan lokale regeringen openbaar te maken. Ook de [EVRD Energy Operations Policy](#) bevat verplichtingen voor mijnbouw- en energiebedrijven om hun betalingen aan lokale overheden openbaar te maken, en zich te gedragen naar de principes en criteria van de EITI.
- In juli 2010 werd in de Verenigde Staten de [Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act](#) aangenomen, waarin een groot aantal hervormingen van de financiële markten zijn opgenomen. [Sectie 1504](#) van deze wet verplicht Amerikaanse, beursgenoteerde bedrijven die actief zijn in de productie van olie, gas en mijnbouwproducten om in hun jaarverslag informatie te geven over hun betalingen aan overheden, uitgesplitst naar land. De verplichting geldt voor alle betalingen na 30 september 2013.
- In oktober 2011 publiceerde de Europese Commissie voorstellen voor aanpassing van de [Transparantie-richtlijn](#) en de [Verslaggevings-richtlijn](#). Onderdeel van de voorstellen is een verplichting voor bedrijven die actief zijn in de winning van olie, gas en mijnbouwproducten of in de primaire bosbouwsector, om publiekelijk te rapporteren over hun betalingen aan overheden, uitgesplitst naar land. De verplichting zou zowel voor beursgenoteerde bedrijven als voor grotere niet-beursgenoteerde bedrijven gaan gelden. De voorstellen zijn nog niet aangenomen.¹¹³
- Organisaties als het [Tax Justice Network](#) en [Eurodad](#) vinden echter dat rapportage van belastingbetalingen per land niet beperkt moet blijven tot enkele sectoren, maar voor alle bedrijven moet gelden die in meerdere landen opereren. Deze stelling werd in juni 2011 onderschreven door de Tweede Kamer, via een [aangenomen motie](#) van SP en GroenLinks. Onlangs spraken ook het [Europees Parlement](#) en de belastingdiensten van Canada, Frankrijk, Groot-Brittannië en Zuid-Afrika zich voor dit principe uit.¹¹⁴

- In de [Sustainability Reporting Guidelines](#) van het Global Reporting Initiative, die in maart 2011 werden gepubliceerd, is uitsplitsing van belastingbetalingen per land ook opgenomen. Economic Performance Indicator EC1 vraagt bedrijven om te rapporteren over de “Omvang en verdeling van de directe economische waarde, inclusief omzet, operationele kosten, loonkosten, donaties en andere maatschappelijke investeringen, ingehouden winsten en betalingen aan kapitaalverstrekkers en overheden.” Ter toelichting op deze laatste categorie wordt gevraagd om te rapporteren over: “alle ondernemingsbelastingen en daaraan gerelateerde boetes die betaald werden op internationaal, nationaal en lokaal niveau. (...) Rapporteer betaalde belastingen per land voor organisaties die in meer dan een land actief zijn.” Omdat Performance Indicator EC1 behoort tot de kernindicatoren van het GRI-raamwerk, moet over deze indicator in ieder geval worden gerapporteerd door de bedrijven die op GRI-niveau A willen rapporteren.¹¹⁵

- **Corruptie**

De [UN Convention against Corruption](#) (UNCAC) bevat minimum standaarden om zowel corruptie als witwassen tegen te gaan. Het zet uiteen wat staten zouden moeten doen om corruptie en witwassen te voorkomen en te berechten, en geeft aanbevelingen over internationale samenwerking en herstel van vermogen. De conventie is ondertekend door 129 naties. Recentelijk is door deze naties overeengekomen om een [Mechanism for the Review of Implementation of the UNCAC](#) in te stellen.

De belangrijkste internationale standaard op het gebied van het tegengaan van internationale corruptie is de [Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions](#) van de OECD, die in februari 1999 in werking trad. De conventie verplicht landen om het betalen van steekpenningen aan buitenlandse ambtenaren strafbaar te stellen. Inmiddels hebben 38 landen de conventie geratificeerd, waarmee ze verplicht zijn deze te implementeren in hun nationale wetgeving. Een [rapport](#) van TI met betrekking tot 36 van de 38 landen laat echter zien dat dit nog lang niet overal heeft plaatsgevonden.

De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) stellen: “Ondernemingen behoren, direct noch indirect, smeergeld of andere onrechtmatige voordelen aan te bieden, toe te zeggen, te geven of te eisen teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden.” Dit wordt verder uitgewerkt in zeven gedetailleerde richtlijnen.

TI publiceerde in december 2004 de [Business Principles for Countering Bribery](#), een raamwerk dat bedrijven kan helpen om een effectief anti-corruptiebeleid op te stellen. Hoewel veel grote bedrijven een anti-corruptiebeleid hebben, laat de implementatie vaak te wensen over en worden er in de praktijk toch routinematig steekpenningen betaald. Om bedrijven te helpen met de implementatie van hun anti-corruptiebeleid, biedt TI onder meer de [Corruption Fighters' Tool Kit](#).

De [Wolfsberg Group](#), een groep van elf internationale banken die veel activiteiten ondernemen op het gebied van private banking (bankieren voor rijke particulieren), heeft als doel het ontwikkelen van standaarden voor financiële instellingen op het gebied van Know Your Customer, Anti-Money Laundering en Anti-corruptie beleid. Hiertoe heeft de Wolfsberg Group onder meer de volgende standaarden ontwikkeld:

- De [Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles on Private Banking](#), waarin maatregelen worden beschreven waarmee financiële instellingen kunnen voorkomen dat haar instelling wordt gebruikt voor criminele activiteiten.
- De [Wolfsberg Statement against Corruption](#), waarin maatregelen worden beschreven waarmee financiële instellingen corruptie in hun eigen organisatie kunnen voorkomen en om zichzelf te beschermen tegen misbruik van haar instelling voor corruptie.

- **Lobbypraktijken**

Verschillende nationale en regionale initiatieven proberen de belangen van organisaties binnen processen voor regelgeving inzichtelijk te maken. Het meest recente initiatief komt van de Europese Commissie, die in 2008 een vrijwillig [register voor belangenvertegenwoordigers](#) heeft opgezet in het kader van het [Europees Transparantie-initiatief](#). Zij wil daarmee het publiek laten weten welke algemene of specifieke belangengroepen het besluitvormingsproces van de Europese instellingen beïnvloeden en welk budget zij daarvoor hebben. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan. Door zich in te schrijven beloven zij zich aan de [gedragscode](#) te houden. Omdat het register vrijwillig is roepen maatschappelijke organisaties de Europese Commissie op om een voorbeeld te nemen aan registers in de [Verenigde Staten](#) en [Canada](#) waar inschrijving wel verplicht is.

2.8.3 Inhoud van een goed beleid

Voor verzekeraars is het onderwerp belastingen en corruptie op twee manieren relevant. In de eerste plaats zijn internationale verzekeraars zelf multinationale bedrijven en moeten ze dus de verschuldigde belastingen betalen naar letter en geest van de wet van de landen waarin ze actief zijn. Van verzekeraars mag worden verwacht dat ze transparant zijn over hun belastingbetalingen en dat ze zich niet schuldig maken aan corruptie. In de tweede plaats geldt dat belastingen en corruptie een thema is waarop verzekeraars alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd dienen te beoordelen.

De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. De verzekeraar rapporteert voor ieder land waarin zij actief is over haar (belasting)betalingen aan regeringen.
2. Bedrijven rapporteren voor ieder land waarin zij actief zijn over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en vennootschapsbelasting).
3. Bedrijven richten hun (internationale) ondernemingsstructuur en hun (internationale) investeringen in op een wijze die recht doet aan de economische realiteit van de activiteiten en investeringen, zonder dat schakels worden toegevoegd alleen of vooral om belastingvoordeel te behalen.
4. Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel.
5. Bedrijven hebben een managementsysteem waarmee direct actie wordt ondernomen als medewerkers of toeleveranciers zich schuldig maken aan corruptie of belastingontduiking.
6. Bedrijven rapporteren over hun deelname aan besluitvormingsprocessen van internationale normen en wetgeving (lobbypraktijken).
7. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van belastingen en corruptie in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
8. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot belastingen en corruptie op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.8.4 Beoordeling

Hierboven zijn 8 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer in het beleid op het gebied van belastingen en corruptie opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het beleid ten aanzien van belastingen en corruptie wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 0,8. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.2.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 9.

Tabel 9 Beleidsscores Belastingen en corruptie

Belastingen en corruptie		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		4	6	1	3	3	3	1	4	3	4
1	De verzekeraar rapporteert voor ieder land waarin zij actief is over haar (belasting)betalingen aan regeringen.	0	1	0	1	1	1	0	0	1	1
2	Bedrijven rapporteren voor ieder land waarin zij actief zijn over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en vennootschapsbelasting).	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	Bedrijven richten hun (internationale) ondernemingsstructuur en hun (internationale) investeringen in op een wijze die recht doet aan de economische realiteit van de activiteiten en investeringen, zonder dat schakels worden toegevoegd alleen of vooral om belastingvoordeel te behalen.	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
4	Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5	Bedrijven hebben een managementsysteem waarmee direct actie wordt ondernomen als medewerkers of toeleveranciers zich schuldig maken aan corruptie of belastingontduiking.	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1
6	Bedrijven rapporteren over hun deelname aan besluitvormingsprocessen van internationale normen en wetgeving (lobbypraktijken).	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van belastingen en corruptie in hun inkoopbeleid en -werkwijze.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot belastingen en corruptie op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

2.9 Transparantie en verantwoording

2.9.1 Wat staat er op het spel?

Iedereen heeft het recht te weten welke gevolgen bedrijfsactiviteiten kunnen hebben voor zijn of haar leven en welke risico's hij of zij loopt door deze activiteiten. Mensen wiens leven wordt beïnvloed door een economische activiteit kunnen hun legitieme belangen niet verdedigen als ze niet volledig geïnformeerd worden over zowel de milieu-, sociale en economische voordelen, als de kosten en risico's die verbonden zijn aan die activiteit. Ook moeten zij worden geïnformeerd over de mogelijke alternatieven voor de voorgestelde activiteit. Om hun taak om sociale, culturele en milieubelangen te verdedigen behoorlijk te kunnen uitvoeren, moeten maatschappelijke organisaties ook toegang hebben tot alle relevante informatie.

Om deze redenen is het publieke recht op informatie - met het doel op een betekenisvolle manier te kunnen participeren in het beslissingsproces - in verschillende internationale instrumenten vastgelegd. Voorbeelden daarvan zijn de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#), de [Verklaring van Rio de Janeiro inzake Milieu en Ontwikkeling](#), de [Aarhus Conventie](#), de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#), en [ISO 26000](#).

Sommige van deze richtlijnen formuleren in eerste instantie verplichtingen voor overheden, maar de algemene principes zijn natuurlijk van toepassing op alle belangrijke maatschappelijke actoren, inclusief bedrijven. Ook voor hen geldt dat zij verplicht zijn om transparant te zijn over hun activiteiten die gevolgen kunnen hebben voor werknemers, omwonenden en anderen. Bovendien moeten zij bereid zijn om daarover verantwoording af te leggen en te luisteren naar de verwachtingen en zorgen van andere belanghebbenden. Dat betekent onder meer dat het bedrijf een geformaliseerde klachtenprocedure moet opzetten.

Meer en meer bedrijven zien in dat transparantie en verantwoording niet alleen tot hun morele plicht behoren, maar hen ook voordeel kunnen bieden. Transparantie creëert vertrouwen. Juist het gebrek aan voldoende informatie en de publieke perceptie dat bedrijfsleiders bepaalde informatie proberen achter te houden, zorgen voor conflicten en voor verzet tegen de activiteiten van een bedrijf. Transparantie verkleint ook het risico op corruptie. Een bedrijf dat transparant is en bereid is om verantwoording af te leggen, verwerft daarmee maatschappelijke goedkeuring voor zijn activiteiten.

Voor verzekeraars zijn transparantie en verantwoording zo mogelijk nog belangrijker dan voor andere bedrijven. Anders dan andere bedrijven spelen zij als kapitaalverstrekkers namelijk een belangrijke rol in vrijwel alle economische sectoren. En voor de sociale en milieugevolgen van al die economische activiteiten dragen zij, als investeerders, een zekere medeverantwoordelijkheid. Om deze reden moeten verzekeraars het publiek niet enkel informeren over hun eigen activiteiten, maar moeten zij zo transparant mogelijk zijn over de bedrijven, projecten en overheden waarin zij investeren.

Ook voor verzekeraars biedt meer transparantie een groot voordeel. Zo kunnen zij de publieke bezorgdheden over activiteiten waarin zij willen investeren tijdig onderkennen en oplossen, voordat het daadwerkelijk conflicten worden. Daarom hebben multilaterale ontwikkelingsbanken en veel exportkredietverzekeraars al een transparantiebeleid dat er voor zorgt dat gegevens publiek gemaakt worden over alle investeringen die in overweging genomen worden.

Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.9.2 Internationale standaarden

Er bestaan verschillende internationale standaarden met betrekking tot transparantie (zowel op het niveau van de verzekeraar als geheel als ten aanzien van individuele investeringen) en verantwoording. De belangrijkste standaarden worden hier beschreven.

- **Duurzaamheidsverslagen**

De richtlijn [ISO 26000](#) heeft transparantie als principe opgenomen en geeft aan dat een organisatie “haar beleid, besluiten en activiteiten waar zij verantwoordelijk voor is, met inbegrip van haar bekende en waarschijnlijke effecten op de maatschappij en het milieu, op een duidelijke manier, nauwkeurig en volledig openbaar te maken.”¹¹⁶

Het opstellen van duurzaamheidsverslag is hiervoor de afgelopen jaren gemeengoed geworden. De bekendste richtlijn daarvoor is het [Global Reporting Initiative \(GRI\) Reporting Framework](#), waarvan de nieuwste versie (G3.1) in maart 2011 werd gepresenteerd. Het GRI Reporting Framework zet verzekeraars aan om niet enkel hun duurzaamheidsbeleid te beschrijven, maar ook de implementatie hiervan te meten. Het GRI Reporting Framework bestaat uit de algemene Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving, maar ook uit Protocollen en Sector Supplementen die dieper ingaan op de transparantievereisten voor specifieke soorten ondernemingen en sectoren.

In samenwerking met het [UNEP Finance Initiative](#) (UNEP FI) publiceerde het GRI in oktober 2007 het [Financial Services Sector Supplement](#) met specifieke richtlijnen ten aanzien van - onder andere - productportfolio, actief aandeelhouderschap, investeren in lokale gemeenschappen en ontwikkeling van toegankelijke en eerlijke (verkoop van) financiële producten. GRI maakt onderscheid tussen drie verschillende toepassingsniveaus waaruit rapporterende organisaties kunnen kiezen. Voor toepassingsniveau A (hoogste) dienen Sector Supplements volledig te worden toegepast. Voor niveau B en C kan de organisatie kiezen uit de onderwerpen (Performance Indicators) waarover het wil rapporteren.¹¹⁷

Ten opzichte van conceptversies van het Financial Services Sector Supplement zijn er enkele duidelijke verbeteringen:

- Er wordt nu expliciet gevraagd om publicatie van het beleid van de verzekeraar ten aanzien van specifieke thema's en sectoren (FS1). Als deze beleidsstukken niet publiek beschikbaar zijn, zijn ze vanzelfsprekend van minder waarde. Verzekeraars kunnen er dan immers niet over ter verantwoording worden geroepen, omdat de mensen die schade of nadeel ondervinden van de investeringen van een verzekeraar niet kunnen nagaan wat de normen zijn waaraan de investeringen van die verzekeraar moeten voldoen.
- Er wordt nu ook expliciet gevraagd om informatie over hoe een verzekeraar omgaat met investeringen die niet (meer) voldoen aan het beleid, de normen of de contractvoorwaarden van de verzekeraar. Verzekeraars moeten rapporteren welke actie ze ondernomen hebben in deze situaties, of deze acties succesvol geweest zijn, en wat de verdere stappen zullen zijn (FS2, FS3 en FS10).

- **Transparant over investeringen**

Het is niet voldoende dat een verzekeraar mooie beleidsverklaringen publiceert. Belangrijk is dat deze beleidsverklaringen ook werkelijk leiden tot duurzamere investeringspraktijken. Dat valt alleen publiekelijk te controleren als de verzekeraar inzicht biedt in haar investeringen. Belanghebbenden moeten op de website van een verzekeraar basisinformatie kunnen vinden over alle investeringen waar een verzekeraar bij betrokken is. En wanneer beschikbaar moeten ook de sociale en milieu-effectrapportages met betrekking tot deze investeringen publiek zijn. Verzekeraars voeren vaak aan dat ze dergelijke informatie niet kunnen publiceren omdat het de vertrouwensrelatie met hun klanten schaadt.

Het goede voorbeeld wordt op dit gebied al jaren gegeven door multilaterale ontwikkelingsbanken, zoals de Wereldbank, de Aziatische Ontwikkelingsbank en vele anderen. De International Finance Corporation (IFC) heeft sinds 1994 een strikte [Transparency and Disclosure Procedure](#). IFC geeft op haar website uitgebreide en volledige informatie over haar activiteiten, inclusief haar investeringsrichtlijnen en haar investeringen. Wanneer IFC een bepaald project financiert, is veel informatie over die projecten op haar website beschikbaar, zoals bijvoorbeeld milieu-effectrapportages en milieuactieplannen.¹¹⁸ Een ander voorbeeld is de Italiaanse [Banca Etica](#), die niet alleen informatie over haar leningen publiceert (naam lener, termijn van de lening, bedrag), maar ook over potentiële investeringen die in behandeling zijn bij een extern Ethisch Comité.

Commerciële verzekeraars zouden deze voorbeelden kunnen volgen door:

- in hun jaarverslag een overzicht te geven van de sectorale en regionale verdeling van de investeringen waarbij ze betrokken zijn. Dergelijke informatie wordt in het GRI [Financial Services Sector Supplement](#) vereist (FS6). Belanghebbenden krijgen zo snel inzicht in de gevoelige sectoren en gebieden waarin de verzekeraar actief is;
- via hun website basisinformatie te verstrekken over de bedrijven waar ze in investeren;
- de bedrijven waarin ze investeren (in sommige situaties) te verplichten om informatie over de sociale en milieu-effecten van hun activiteiten ter beschikking te stellen aan betrokken gemeenschappen, zoals dat ook is vastgelegd in de [Equator Principles](#) voor Categorie A investeringen.

- **Auditing**

Om na te gaan of ze hun duurzaamheidsbeloften nakomen, laten verzekeraars soms interne audits uitvoeren van hun Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem, inclusief hun beleid ten aanzien van bepaalde sectoren of thema's. Gebaseerd op deze audits kunnen ze vaststellen waar hun Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem verder verbeterd kan worden.

Nog beter is het wanneer verzekeraars een externe audit van hun Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem laten uitvoeren. Daarbij kunnen ze gebruik maken van de [AA1000 Series of Standards](#) die AccountAbility heeft ontwikkeld, een combinatie van normen inzake verantwoording, auditing en rapportering. Bij voorkeur wordt (een samenvatting) van de resultaten van deze audits publiek gemaakt en bediscussieerd met belanghebbenden.

- **Consultatie**

Respect voor de belangen van stakeholders is één van de principes in de richtlijn [ISO 26000](#): “een organisatie behoort de belangen van haar stakeholders te respecteren, in overweging te nemen en erop in te spelen.” Het document gaat ook in op manieren om een effectieve stakeholderdialoog te implementeren als onderdeel van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van organisaties.¹¹⁹

Via consultatiemechanismen kan ook de verzekeraar maatschappelijke organisaties raadplegen over haar investeringsbeleid ten aanzien van bepaalde sectoren en thema's. Om dergelijke consultaties doeltreffend te maken is het wel van belang dat een verzekeraar haar beleidsdocumenten vertaalt in een taal en jargon dat begrijpelijk is voor de betrokken gemeenschappen en organisaties. Zo'n consultatie moet een dialoog, een tweerichtingsproces zijn. Wanneer een verzekeraar de bezorgdheden, gevoeligheden en andere bijdragen van belanghebbenden niet ernstig neemt, is zo'n proces nutteloos. Ernstige bezwaren moeten leiden tot het aanpassen van het beleid en de gevolgde procedures.¹²⁰

- **Klachtenmechanismen**

De verzekeraar is ook verantwoording verschuldigd aan lokale gemeenschappen en andere belanghebbenden over betrokkenheid bij specifieke investeringen. Natuurlijk zijn het in de eerste plaats de bedrijven zelf die verantwoordelijk zijn voor de sociale en milieueffecten van hun activiteiten, en moeten klachten van gemeenschappen in eerste instantie aan hen gericht zijn. Maar dat ontslaat een verzekeraar niet van de plicht om te zorgen dat alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd voldoen aan de normen die de verzekeraar zelf heeft vastgelegd in haar sector- en themabeleid. Daarom is het belangrijk dat verzekeraars een onafhankelijke klachtenprocedure invoeren, voor lokale gemeenschappen en andere belanghebbenden die effecten ondervinden van activiteiten waarin de verzekeraar investeert en voor maatschappelijke organisaties die bredere sociale en milieubelangen verdedigen. Zij kunnen dan een klacht indienen indien ze vaststellen dat een investering niet voldoet aan het beleid van de verzekeraar. De meeste multilaterale ontwikkelingsbanken en meerdere exportkredietverzekeringsmaatschappijen beschikken over zo'n klachtenprocedure.¹²¹

In zijn [Protect, Respect en Remedy Framework](#) noemt John Ruggie, de Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen, het ontbreken van klachtenprocedures een zwak punt van bedrijven. Ook bij alle initiatieven van financiële instellingen die de naleving van mensenrechten willen garanderen voor de bedrijven waarin zij investeren ontbreekt dit. In een eerder rapport gaf hij aan dat “Als effectieve klachtenprocedures niet ontwikkeld worden valt de geloofwaardigheid van zulke initiatieven te betwisten. Zowel de [Voluntary Principles on Security and Human Rights](#) als de [Equator Principles](#) kampen met dit probleem, maar werken momenteel aan dergelijke procedures.”¹²²

2.9.3 Inhoud van een goed beleid

Voor een verzekeraar die zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid serieus neemt, is een goed beleid op het gebied van transparantie en verantwoording van groot belang. De volgende elementen zijn voor een dergelijk beleid cruciaal:

1. De verzekeraar beschrijft het Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem en geeft inzicht hoe de verzekeraar zorgt dat investeringen aan de voorwaarden gesteld in het thema- en sectorbeleid voldoen.

2. De verzekeraar laat het Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem auditen en publiceert de resultaten.
3. De verzekeraar publiceert namen van bedrijven en overheden waarin belegd wordt.
4. De verzekeraar publiceert een uitsplitsing van beleggingen naar regio, grootte en sector (in lijn met GRI FS6).ⁱ
5. De verzekeraar publiceert een uitsplitsing van beleggingen in een kruistabel naar sector en regio. De sectorindeling is voldoende gedetailleerd, bijvoorbeeld op basis van de hoofdcategorieën (de eerste twee cijfers) van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008).ⁱⁱ
6. De verzekeraar publiceert het aantal bedrijven waarmee interactie is geweest over sociale en milieu-onderwerpen (in lijn met GRI FS10).
7. De verzekeraar publiceert een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving op niveau C.
8. De verzekeraar publiceert een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Financial Services Sector Supplement (FSSS).
9. Het duurzaamheidsverslag van de verzekeraar wordt extern geverifieerd (GRI +).
10. De verzekeraar rapporteert over de consultatie met maatschappelijke organisaties.
11. De verzekeraar heeft een intern klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.
12. De verzekeraar legt zich neer bij de uitspraken van een onafhankelijk klachtenmechanisme, los van de verzekeraar, voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.

2.9.4 Beoordeling

Hierboven zijn 12 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer in het beleid op het gebied van transparantie en verantwoording opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van transparantie en verantwoording wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,2. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.2.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 10.

ⁱ Niet van toepassing indien de bank de namen van bedrijven en overheden waarin zij investeert publiceert.
ⁱⁱ Idem.

Tabel 10 Beleidscores Transparantie en verantwoording

Transparantie en verantwoording		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	4	3	3	2	3	3	7	3	3
1	De verzekeraar beschrijft het Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem en geeft inzicht hoe de verzekeraar zorgt dat investeringen aan de voorwaarden gesteld in het thema- en sectorbeleid voldoen.	0	1	0	1	1	0	1	1	1	0
2	De verzekeraar laat het Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem auditen en publiceert de resultaten.	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
3	De verzekeraar publiceert namen van bedrijven en overheden waarin belegd wordt.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	De verzekeraar publiceert een uitsplitsing van beleggingen naar regio, grootte en sector (in lijn met GRI FS6).	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
5	De verzekeraar publiceert een uitsplitsing van beleggingen in een kruistabel naar sector en regio. De sectorindeling is voldoende gedetailleerd, bijvoorbeeld op basis van de hoofdcategorieën (de eerste twee cijfers) van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008).	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	De verzekeraar publiceert het aantal bedrijven waarmee interactie is geweest over sociale en milieu-onderwerpen (in lijn met GRI FS10).	1	1	0	1	1	0	0	0	0	1
7	De verzekeraar publiceert een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving op niveau C.	1	1	1	0	0	1	1	1	0	1
8	De verzekeraar publiceert een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Financial Services Sector Supplement (FSSS).	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0
9	Het duurzaamheidsverslag van de verzekeraar wordt extern geverifieerd (GRI +).	1	1	1	0	0	1	0	1	0	1
10	De verzekeraar rapporteert over de consultatie met maatschappelijke organisaties.	0	0	1	1	0	1	0	1	1	1
11	De verzekeraar heeft een intern klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
12	De verzekeraar legt zich neer bij de uitspraken van een onafhankelijk klachtenmechanisme, los van de verzekeraar, voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

2.10 Bonussen

2.10.1 Wat staat er op het spel?

Beloningen voor werknemers binnen een onderneming bestaan steeds vaker uit een vast deel - het basissalaris - en een variabel deel. De hoogte van dit variabele deel kan op verschillende manieren worden bepaald, bijvoorbeeld door het te koppelen aan de prestaties van de werknemer en/of aan het financiële resultaat van (een onderdeel van) de onderneming. Bij goede prestaties of goede financiële resultaten kan de variabele beloning voor de werknemer relatief hoog zijn ten opzichte van zijn basissalaris, maar het omgekeerde kan ook voorkomen. Aan het variabele beloningsdeel wordt vaak gerefereerd met termen als bonus, provisiebeloning, winstdeling, prestatiebeloning, etc. In dit stuk worden al deze variabele beloningsvormen aangeduid als “bonussen”.

Het toekennen van bonussen hoeft niet slecht te zijn. Het kan prestatiebevorderend werken en werknemers stimuleren beter hun best te doen. Daar heeft de onderneming baat bij en kan ook de samenleving van profiteren. Dat de beloning deels wordt gekoppeld aan de geleverde prestaties, ervaren veel mensen ook als ‘eerlijker’. Toch krijgt de gedachte dat het toekennen van bonussen geen enkele positieve bijdrage levert aan het bevorderen van de financiële of maatschappelijke prestaties van de onderneming, steeds meer aanhang.¹²³

Dit heeft twee redenen. Ten eerste zijn bonussen in de praktijk regelmatig gekoppeld aan indicatoren die niet het belang van de onderneming als geheel weerspiegelen en zeker niet het bredere maatschappelijke belang. De indicatoren zijn dan teveel gericht op korte termijn doelstellingen, op financiële resultaten en op de prestaties van de individuele werknemer, terwijl prestaties voortvloeiend uit lange termijn doelstellingen en de niet-financiële resultaten van de onderneming als geheel betere indicatoren zouden zijn. Als deze buiten beschouwing worden gelaten, kunnen werknemers worden aangezet tot het nemen van ongewenste en soms onverantwoorde risico's die wel in het eigen belang zijn, maar niet in het belang van de onderneming en de samenleving, met alle gevolgen van dien.

Ten tweede roept de hoogte van bonussen veel maatschappelijke verontwaardiging op doordat het verband tussen de financiële prestaties van de onderneming en de hoogte van de bonus zoek lijkt te zijn. Dat topmanagers enorme salarissen en bonussen ontvangen, terwijl de onderneming waarvoor zij werken zich in financiële problemen bevindt of zelfs mensen moet ontslaan, is voor veel mensen onbegrijpelijk. Ditzelfde geldt voor de topmanagers van verzekeraars.

Deze twee elementen - korte termijn doelen en excessieve hoogtes - kenmerkten de bonuscultuur bij Amerikaanse, Engelse en andere financiële partijen. Door velen wordt deze bonuscultuur beschouwd als één van de belangrijkste oorzaken van de huidige financiële crisis.¹²⁴ Het vooruitzicht op een zeer hoge bonus - gebaseerd op financiële doelstellingen op de korte termijn - leidde tot het verstrekken van hypotheek en leningen aan mensen die dit eigenlijk niet (terug) konden betalen. De gevolgen van dit risicovolle gedrag zijn wereldwijd gevoeld:

- Consumenten zijn onvoldoende voorgelicht over de risico's van de producten die hen werden verkocht. Met name in de Verenigde Staten heeft dit ertoe geleid dat veel mensen hun huis zijn uitgezet, omdat zij hun hypotheek en leningen niet meer konden betalen;
- Een deel van de vorderingen die banken op consumenten hadden, was daarom niet inbaar en zorgde voor financiële problemen van de banken zelf, maar ook voor de rest van het financiële systeem waaraan uitstaande vorderingen waren doorverkocht;
- De samenleving moest vervolgens financiële instellingen van het bankroet redden en werd mede daardoor opgezadeld met een economische crisis;

- Niet alleen de herkomstlanden van de banken, maar ook ontwikkelingslanden ondervinden de negatieve gevolgen van deze economische crisis door dalende exportinkomsten, buitenlandse investeringen, valutakoersen en budgetten voor ontwikkelingshulp.¹²⁵ Schattingen van diverse organisaties van het aantal mensen dat door de financiële crisis onder de armoedegrens terecht zijn gekomen en nog gaan komen, lopen in de tientallen miljoenen.¹²⁶

Vanwege deze verstrekende gevolgen wordt in de media en de politiek veelvuldig gepleit voor het matigen van bonussen, voor een koppeling aan lange termijn doelen, of voor het geheel afschaffen van bonussen, met name in de financiële sector. Ook de Nederlandse politiek ziet de bonuscultuur in de financiële sector als een groot probleem. In november 2008 adresseerden premier Balkenende en toenmalig minister van Financiën Bos het beloningssysteem in de financiële sector in een ingezonden brief aan de Europese kranten. Zij schreven in deze brief dat bonussen en optieregelingen bij financiële instellingen te veel gericht zijn op winstbejag op de korte termijn en te weinig op het bredere publieke belang en stabiliteit op de lange termijn. Ze stellen daarom voor het publieke belang van financiële instellingen beter te verankeren en het beloningssysteem onderdeel van het toezicht op verzekeraars te laten uitmaken.¹²⁷ In oktober 2011 heeft de regering besloten banken die door de staat gesteund worden te verbieden een bonus uit te keren aan bestuurders.¹²⁸

Het aantal bedrijven dat duurzame doelstellingen in het bonusbeleid heeft opgenomen is gemiddeld een derde. Dit blijkt uit een analyse van de jaarverslagen van de grootste beursgenoteerde bedrijven in 11 landen. De doelen zijn gerelateerd aan milieu issues (vermindering van uitstoot en energie efficiëntie) en sociale issues (klanttevredenheid, veiligheid, maatschappelijke betrokkenheid, werknemers). Ook blijkt uit het onderzoek dat de bedrijven ervan overtuigd zijn dat het opnemen van duurzame criteria in het beloningsbeleid een bijdrage levert aan duurzame ontwikkeling.¹²⁹ CEO's van multinationale ondernemingen zien dit tevens als belangrijke methode bij het ontwikkelen van een nieuwe, duurzame visie op het bedrijfsleven.¹³⁰

Door de toenemende aandacht voor de hoogte van bonussen en de relatie met duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen, zou iedere verzekeraar een goed bonusbeleid moeten ontwikkelen. Daarbij kunnen verzekeraars gebruik maken van de standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

2.10.2 Internationale en Nederlandse standaarden

De volgende internationale en Nederlandse standaarden bieden criteria waarop een verzekeraar een goed bonusbeleid kan baseren:

- **Herenakkoord**

In maart 2009 sloot toenmalig minister Bos van Financiën een [Herenakkoord](#) met de financiële sector - vertegenwoordigd door verzekeraars, pensioenfondsen en brancheorganisaties - waarin onder andere overeenstemming werd bereikt over "het afstand nemen van belonings- en bonussystemen in de financiële sector die aanzetten tot het nemen van onverantwoordelijke risico's en een disproportionele oriëntatie op louter korte termijn en aandeelhouderswaarde" en "de noodzaak van beloningssystemen in de financiële sector die duurzamer en gematigder zijn dan wat in het verleden in delen van de financiële sector praktijk was".¹³¹

Duurzaamheid en gematigdheid houden volgens het Herenakkoord onder meer in dat het accent in beloningssystemen moet liggen op de langere termijn variabele beloning, gebaseerd op realisatie van meerjarige doelen, en dat variabele beloningen in lijn dienen te liggen met de prestaties van het individu, zijn/haar bedrijfsonderdeel en die van de onderneming als geheel. Anders dan de gangbare definitie van het woord veronderstelt, wordt in het Herenakkoord met “duurzaamheid” dus niet bedoeld dat de hoogte van beloningen gekoppeld moet worden aan de impact van de financiële instelling op de samenleving.

- **Code Banken en Code Verzekeraars**

Per 1 januari 2010 geldt de door de [Nederlandse Vereniging van Banken](#) (NVB) ontwikkelde [Code Banken](#). Deze code is een vorm van zelfregulering en bevat principes die in het verlengde liggen van de [Nederlandse Corporate Governance Code](#) voor beursgenoteerde ondernemingen. De Code Banken is tot stand gekomen op basis van het [rapport](#) van de Adviescommissie Toekomst Banken (Commissie Maas). Dit rapport bevat aanbevelingen die tot doel hebben de governance structuur en het risicomanagement binnen banken te versterken; aanbevelingen die door de NVB zijn omgezet in de Code Banken. De Code Banken is wettelijk verankerd, wat in dit geval betekent dat de code bij wet als gedragscode is aangewezen. Hierdoor zijn banken verplicht om in hun jaarverslag verantwoording af te leggen over het naleven van de code via het “pas toe of leg uit”-beginsel.¹³²

De Commissie Maas gaf in haar rapport aan dat zowel de absolute hoogte als de structuur van de topinkomens in het bankwezen in overeenstemming dienen te zijn met een verantwoord intern risicobeheer, en zich dienen te verhouden met algemeen aanvaarde opvattingen in de samenleving over gerechtvaardigde beloningen. Matiging en herstructurering zijn daarom gewenst.¹³³

Aan het beloningsbeleid is in de Code Banken een apart hoofdstuk gewijd, waarin het advies van de Commissie Maas tot matiging wordt gevolgd (bonus van maximaal 100% van het vaste jaarinkomen). De Code Banken geeft verder aan dat naast financiële prestatiecriteria ook niet-financiële prestatiecriteria een belangrijk onderdeel van de individuele beoordeling moeten zijn. De Commissie Maas gaf in haar aanbevelingen voorbeelden voor deze niet-financiële criteria, zoals klanttevredenheid, riskmanagement, investor relations, operationele doelstellingen, human resources, integriteit, compliance en duurzaamheid.

In september 2010 nam de Tweede Kamer, bij de behandeling van het eindverslag van de Commissie-De Wit, unaniem een motie aan waarin de Nederlandse financiële instellingen werden opgeroepen om de Code Banken ook toe te passen op de bonussen van zakenbankiers, verzekeraars en handelaars op de beursvloer.¹³⁴

De Governance Principles voor verzekeraars (Code Verzekeraars) zijn op 1 januari 2011 in werking getreden. De toepassing hiervan wordt gemonitord door de Monitoring Commissie Governance Principles Verzekeraars. In de [Rapportage](#) concludeerde in december 2012 dat er “voor beloningsbeleid sprake (is) van een behoorlijke toepassing.” Vaak zijn variabele beloningen in het geheel niet van toepassing.

- **Principles for Sound Compensation Practices**

De [Financial Stability Board](#) (FSB) - voorheen het Financial Stability Forum (FSF) - is opgericht in 1999 door de G7¹³⁵ met als doel internationale financiële stabiliteit te bevorderen. In de FSB zijn onder andere centrale banken, financiële toezichthouders en financiële instellingen vertegenwoordigd.

Naar aanleiding van de internationale kredietcrisis bracht de FSB in april 2008 een [rapport](#) uit met aanbevelingen voor het verbeteren van de weerbaarheid van financiële markten en instellingen. Eén van deze aanbevelingen was het verminderen van de risico's die gepaard gaan met het beloningsbeleid. Ten behoeve hiervan werd eind 2008 een Compensation Workstream Group gevormd met het mandaat om solide principes op te stellen, resulterend in de [Principles for Sound Compensation Practices](#). De nadruk van deze principes ligt op de relatie tussen de mate van risico die een werknemer neemt namens de onderneming en de hoogte van de beloning die wordt toegekend. In de praktijk betekent dit dat als twee werknemers hetzelfde bedrag aan winst realiseren, maar hiervoor een verschillende hoeveelheid risico hebben genomen, zij niet dezelfde compensatie zouden moeten ontvangen. De beloning wordt daarom naar beneden gecorrigeerd als er meer risico genomen is.

- **Principes voor beheerst beloningsbeleid**

In mei 2009 publiceerden de [Autoriteit Financiële Markten](#) (AFM) en [De Nederlandsche Bank](#) (DNB) de [Principes voor beheerst beloningsbeleid](#). Deze principes zijn gebaseerd op de eerder beschreven [FSF Principles for Sound Compensation Practices](#) en op de [Nederlandse Corporate Governance Code](#). De principes zijn van toepassing op alle financiële ondernemingen en omvatten het gehele beloningsbeleid (in plaats van alleen bestuurdersbeloningen). De principes zijn onderverdeeld in drie categorieën: uitgangspunten voor het beloningsbeleid (principe 1 en 2), governance van het beloningsbeleid (principe 3 t/m 7), en vormgeving variabele beloningsstructuur (principe 8).

Na het uitbrengen van de principes heeft DNB een onderzoek uitgevoerd naar de beloningssituatie bij Nederlandse financiële ondernemingen. De algehele conclusie van het rapport [Naar een beheerst beloningsbeleid](#) was dat de risico's verbonden aan het beloningsbeleid en aan de toekenning van (variabele) beloningen nog niet voldoende worden beheerst. Zo is de aanwezige governance structuur op belangrijke onderdelen onvoldoende, wordt binnen de huidige variabele beloningsstructuren te weinig rekening gehouden met risico's die samenhangen met geleverde prestaties, en wordt bij de toekenning van variabele beloningen te veel accent gelegd op de korte termijn. Naar aanleiding van deze conclusies zijn in het rapport ook 'good practices' gepubliceerd als nadere uitwerking van de principes.

Het Ministerie van Financiën heeft in het [Besluit beheerst beloningsbeleid Wft](#) expliciete regels voor beloningsbeleid opgenomen, gebaseerd op de door DNB en AFM beschreven principes en good practices. In de [Regeling beheerst beloningsbeleid](#) van De Nederlandsche Bank worden die regels verder uitgewerkt.

- **G20**

Ook de G20¹³⁶ heeft zich uitgesproken over het beperken van excessieve beloningen. De groep stelt dat hervorming van het beleid en de praktijk omtrent beloningen en bonussen nodig is om verdere financiële stabiliteit te ondersteunen. Hiertoe zijn op de [Pittsburg Summit](#) in september 2009 onder meer de volgende afspraken gemaakt:

- Bonussen mogen niet voor meerdere jaren achtereenvolgens worden gegarandeerd;
- Een significant deel van variabele beloningen moet worden gekoppeld aan prestaties en waardecreatie op de lange termijn;
- Beloningen moeten worden afgestemd op individuele prestaties en genomen risico's.

De G20 roept ondernemingen op om deze afspraken onmiddellijk te implementeren.

- **Europese Unie**

In juli 2010 bereikte het Europees Parlement overeenstemming over een nieuwe [Europese richtlijn](#) die strenge normen stelt voor de bonussen die door banken worden betaald. Maximaal 30% van de totale bonus mag in cash worden uitbetaald, voor zeer grote bonussen geldt zelfs maximaal 20%. De betaling van 40 tot 60% van de bonus moet minimaal drie jaar worden uitgesteld, zodat de bonus kan worden teruggevorderd als de resultaten later tegenvallen. Tenminste 50% van de bonus moet uitgekeerd worden in de vorm van achtergesteld kapitaal: fondsen waarop de bank als eerste een beroep kan doen als de bank in moeilijkheden komt. Tenslotte moet ook de verhouding tussen bonus en vast salaris aan een maximum worden gebonden, maar de richtlijn geeft niet aan welk maximum dit moet zijn. De richtlijn is bindend voor alle banken in de Europese Unie en is op 1 januari 2011 in werking getreden.¹³⁷

De Committee of European Banking Supervisors een uitwerking van de principes in deze Europese richtlijn uitgebracht in december 2010, de [Guidelines on Remuneration Policies and Practices](#).

- **FNV Bondgenoten**

In mei 2009 heeft [FNV Bondgenoten](#) de brochure [Grenzen aan topbeloning](#) uitgebracht met een voorstel voor hanteerbare normen om topbeloningen te matigen. Deze normen hebben betrekking op de onderlinge verhoudingen in de vaste beloning binnen een onderneming, de ontwikkeling van de beloningshoogte in opvolgende jaren, de verhouding tussen vaste en variabele beloning, de relatie tussen prestatiecriteria en bonusuitkering en de inzichtelijkheid, relevantie en controleerbaarheid van de prestatiecriteria. Hiermee wil FNV Bondgenoten realiseren dat binnen ondernemingen transparante en rechtvaardige beloningsverhoudingen ontstaan.

Ten aanzien van de vaste beloningen vindt FNV Bondgenoten het van belang dat een norm wordt nagestreefd voor de verhouding tussen het vaste loon voor de top en de vaste beloning voor het cao-personeel. Deze norm kan worden gerelateerd aan verschillende ankerpunten, maar FNV Bondgenoten stelt deze norm op maximaal twintig keer het laagste salaris binnen de onderneming ofwel twintig keer het maximum van de laagste salarisschaal.

Ten aanzien van het normeren van de variabele beloningen vindt FNV Bondgenoten dat de hoogte hiervan ten opzichte van het vaste loon c.q. de totale beloning beperkt moet worden gehouden. FNV Bondgenoten streeft hierbij naar een maximale bonus van hooguit 10% van de vaste beloning voor zowel cao-personeel als het topmanagement. Het totale inkomen voor topmanagers wordt dus gemaximeerd op twintig keer het laagste salaris in de onderneming plus 10% van dit bedrag. Omdat FNV Bondgenoten zich ervan bewust is dat deze streefsituatie niet op korte termijn kan worden bereikt, stelt zij dat het maximeren van de bonus op 100% van het salaris een goede eerste stap in de gewenste richting is. Deze norm dient dan wel als tijdelijke tussenstap naar de uiteindelijk gewenste norm van 10% van het vaste loon. Voor de topfuncties moeten de criteria voor variabele beloningen bovendien niet alleen gericht zijn op korte termijn financiële criteria (zoals beurskoersen), maar ook op duurzaamheid op het gebied van sociaal beleid, milieu en klantgerichtheid.

- **Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling**

In januari 2010 brachten de [Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling](#) (VBDO), Hay Group en DHV het onderzoeksrapport [Sustainable remuneration](#) naar buiten. Dit rapport dient als een handleiding om duurzaamheidsdoelstellingen te koppelen aan de bonus van ondernemingsbestuurders. De VBDO roept alle bedrijven op om minimaal 60% van de bonus te baseren op lange termijn doelen en om minstens een derde van de totale bonus te baseren op duurzame doelstellingen. Hierbij is het van belang om rekening te houden met de activiteiten en de sector waarin een onderneming werkzaam is. Zo zouden duurzame doelstellingen voor verzekeraars volgens de VBDO kunnen omvatten: integriteit, verantwoord investeren en de mate van energieverbruik.

In het rapport is duurzaamheid gedefinieerd als het totaal van alle organisatiespecifieke issues met een ethisch, milieu en of sociaal karakter die de belangen van de organisatie of haar stakeholders beïnvloeden. In dit kader wordt een onderneming die zich naast financiële doelstellingen alleen richt op bijvoorbeeld klanttevredenheid gezien als een onderneming met een beperkte duurzame focus. Een onderneming die zich daarnaast ook richt op werknemerstevredenheid en het terugdringen van haar CO₂ uitstoot wordt als meer duurzaam beschouwd.

- **Wet Harrewijn**

Via de ondernemingsraad kunnen werknemers actief betrokken worden bij het beleid van de onderneming en hier invloed op uitoefenen. Een ondernemer heeft daarom de plicht om de ondernemingsraad te informeren. Met de per 1 september 2006 ingevoerde Wet Harrewijn is deze informatieplicht uitgebreid: de ondernemer moet de ondernemingsraad nu ook informeren over de beloning en de arbeidsvoorwaardelijke regelingen van de bestuurders, de raad van commissarissen en de verschillende groepen werknemers. Hiermee wil de overheid meer openheid over en meer inzicht in de beloningen in ondernemingen bereiken.

De Wet Harrewijn is geen separate wet, maar heeft geleid tot een wijziging in de [Wet op de ondernemingsraden](#) (WOR).

- **Bankenbelasting**

In april 2012 debatteerde de Tweede Kamer over de invoering van de bankenbelasting. Dit kabinetsvoorstel heeft als doel om de banken een bijdrage te laten leveren aan de steun waarmee de staat in het verleden noodlijdende banken heeft geholpen en aan de kosten voor toezicht en risicobeheering. Het CDA diende een amendement in waarin staat dat banken die hogere bonussen geven dan 25% van het vaste jaarsalaris, een extra belasting moeten betalen van 5%. Een meerderheid in de Tweede Kamer is voor concrete regelgeving voor bonussen en een deel pleit voor een algeheel bonusverbod.¹³⁸ Een stemming over de bankenbelasting werd uitgesteld.¹³⁹

2.10.3 Inhoud van een goed beleid

Een goed beleid van de verzekeraar (inclusief alle dochter- en/of zusterbedrijven) ten aanzien van bonussen heeft ten minste betrekking op de Raad van Bestuur, de directie, het senior management en de werknemers. Onder het senior management vallen de eindverantwoordelijken van bepaalde divisies, portefeuilles, interne afdelingen, etc., die direct onder directie en Raad van Bestuur opereren.

De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Het bonusbeleid is transparant voor alle werknemers.
2. De verzekeraar behoudt zich het recht voor om de bonus terug te vorderen indien na uitkering blijkt dat deze ten onrechte is uitgekeerd (een zogenaamde clawback regeling).
3. De bonus is maximaal 100% van het vaste jaarsalaris.
4. De bonus is maximaal 25% van het vaste jaarsalaris.
5. De bonus is maximaal 10% van het vaste jaarsalaris.
6. De vaste beloning bedraagt maximaal twintig keer het laagste salaris of het maximum van de laagste salarisschaal in de verzekeraar.
7. 60% van de bonus is gebaseerd op lange termijn doelstellingen (niet te verwarren met afspraken over uitgestelde betaling van de bonus).
8. De bonus is voor ten minste een derde gebaseerd op niet-financiële criteria.
9. De bonus is voor ten minste de helft gebaseerd op niet-financiële criteria.
10. De bonus is gebaseerd op werknemerstevredenheid.
11. De bonus is gebaseerd op klanttevredenheid.
12. De bonus is gebaseerd op het terugdringen van de sociale en milieu impact van de bedrijfsvoering van de verzekeraar.
13. De bonus is gebaseerd op het terugdringen van de sociale en milieu impact van de investeringen van de verzekeraar.
14. De bonus is gebaseerd op het verhogen van de transparantie over investeringen.
15. De bonus is gebaseerd op de evaluatie en aanscherping van ESG-criteria voor het investeringsbeleid.

2.10.4 Beoordeling

Hierboven zijn 15 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van bonussen opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van bonussen wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,5. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars op dit thema vindt u in Tabel 11.

Tabel 11 Beleidscores Bonussen

Bonussen		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		2	2	3	1	5	3	1	6	3	3
1	Het bonusbeleid is transparant voor alle werknemers.	1	1	1	0	1	1	0	1	1	1
2	De verzekeraar behoudt zich het recht voor om de bonus terug te vorderen indien na uitkering blijkt dat deze ten onrechte is uitgekeerd (een zogenaamde clawback regeling).	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1
3	De bonus is maximaal 100% van het vaste jaarsalaris.	1	0	0	1	1	1	0	1	0	1
4	De bonus is maximaal 25% van het vaste jaarsalaris.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Bonussen		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
5	De bonus is maximaal 10% van het vaste jaarsalaris.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	De vaste beloning bedraagt maximaal twintig keer het laagste salaris of het maximum van de laagste salarisschaal in de verzekeraar.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	60% van de bonus is gebaseerd op lange termijn doelstellingen (niet te verwarren met afspraken over uitgestelde betaling van de bonus).	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0
8	De bonus is voor ten minste een derde gebaseerd op niet-financiële criteria.	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
9	De bonus is voor ten minste de helft gebaseerd op niet-financiële criteria.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	De bonus is gebaseerd op werknemerstevredenheid.	0	0	1	0	1	1	0	1	1	1
11	De bonus is gebaseerd op klanttevredenheid.	0	0	1	0	1	1	0	1	1	1
12	De bonus is gebaseerd op het terugdringen van de sociale en milieu impact van de bedrijfsvoering van de verzekeraar.	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
13	De bonus is gebaseerd op het terugdringen van de sociale en milieu impact van de investeringen van de verzekeraar.	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
14	De bonus is gebaseerd op het verhogen van de transparantie over investeringen.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	De bonus is gebaseerd op de evaluatie en aanscherping van ESG-criteria voor het investeringsbeleid.	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0

Hoofdstuk 3 Sectorbeleid

3.1 Landbouw

3.1.1 Wat staat er op het spel?

Vandaag de dag groeit de vraag naar landbouwproducten sneller dan de wereldbevolking. Eén van de redenen hiervoor is dat consumptiepatronen in opkomende markten (zoals de BRIC-landen: Brazilië, Rusland, India en China) steeds meer beginnen te lijken op die in geïndustrialiseerde landen: er wordt wereldwijd steeds meer vlees gegeten. En om de uitdijende mondiale veestapel te voeden zijn grote hoeveelheden eiwithoudende grondstoffen nodig. Een andere oorzaak van de groeiende vraag naar landbouwgrondstoffen is de huidige trend om energie te winnen uit biobrandstoffen. Deze worden gewonnen uit palmolie, maïs, suikerriet en andere gewassen.

De sterke stijging van de wereldwijde vraag naar landbouwproducten creëert economische, sociale en milieu gerelateerde problemen:

- De landbouwsector is wereldwijd de grootste veroorzaker van bodemuitputting, milieuvervuiling en de achteruitgang van ecosystemen. Om te voldoen aan de groeiende vraag naar landbouwproducten moeten veel natuurlijke ecosystemen en leefomgevingen wijken voor agrarische activiteiten.
- Door zijn NO₂- en CH₄-emissies is de mondiale landbouwsector verantwoordelijk voor 10-12% van de mondiale uitstoot van broeikasgassen, onder meer als gevolg van het gebruik van kunstmest en de methaanemissies van rijstvelden en runderen.¹⁴⁰ Door drainage van veengebieden en ontbossing, draagt de landbouwsector volgens [een studie van Delft Hydraulics](#) daarnaast nog eens substantieel bij aan de mondiale CO₂-uitstoot.
- De landbouwsector draagt in sterke mate bij aan schadelijke emissies naar het milieu, waarbij met name de rol van de veeteelt groot is. Volgens de Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties (FAO), draagt de wereldwijde productie van melk, vlees en eieren voor 18% bij aan de door mensen veroorzaakte emissies van broeikasgassen (uitgedrukt in CO₂-equivalenten), door emissies van CO₂, NH₄ en N₂O.¹⁴¹
- De veeteeltsector is ook verantwoordelijk voor 64% van de menselijke ammoniak-emissies, die zure regen en verzuring van ecosystemen veroorzaken. Bovendien gebruikt de veeteeltsector 70% van alle landbouwgrond op aarde en 8% van het mondiale waterverbruik. Mondiale cijfers zijn niet beschikbaar, maar de bijdrage van de veeteeltsector aan watervervuiling door antibiotica, hormonen, sedimenten, kunstmest, pesticiden en andere chemicaliën is enorm.¹⁴²
- In de (intensieve) veehouderij kan het welzijn van dieren als legkippen, kalveren en varkens onder druk komen te staan, zowel in de productiebedrijven zelf als bij het transport naar slachthuizen. Dit zorgt ook voor een hoog risico op de verspreiding van ziekten.
- Het gebruik van genetisch gemodificeerde organismen (GMO's) in de landbouw leidt tot een verlies aan biodiversiteit. Ook heeft GMO-gebruik sociale effecten, zoals het feit dat het kleine boeren afhankelijk maakt van enkele zeer grote ondernemingen voor hun inkoop van o.a. zaden, pesticiden en kunstmest.¹⁴³

- Een combinatie van factoren (de varroamijt, veranderende leefomgeving, verlies aan biodiversiteit, gebruik van pesticiden) vormt een serieuze bedreiging voor de honingbij. Het aantal bijenkoloniën is de laatste paar jaar met 20 tot 30% afgenomen en een verdere afname zou kunnen leiden tot een tekort aan bestuiving met grote gevolgen voor de landbouwvoorst. Ongeveer negentig landbouwproducten, goed voor een derde van de wereldwijde voedselproductie, zijn afhankelijk van dierlijke bestuiving. De honingbij neemt 80 tot 90% hiervan voor zijn rekening en is hiermee de belangrijkste dierlijke bestuiver.¹⁴⁴ Uit onderzoek blijkt dat sommige insecticiden kunnen zorgen voor een daling in de productie van het aantal koninginnen en andere insecticiden het vermogen van bijen om de bijenkorf weer terug te vinden negatief beïnvloeden.¹⁴⁵
- In sommige landen gaat uitbreiding van landbouwactiviteiten gepaard met de onteigening van land dat bewoond wordt door lokale gemeenschappen of inheemse volken. Hierdoor worden deze mensen niet alleen beroofd van hun eigendommen en de gebruiksrechten op hun land, maar ook van hun vertrouwde leefomgeving, culturele rijkdommen, en bronnen van voeding en inkomsten. Uit rapporten van onder andere de [GRAIN](#), [International Land Coalition](#) en de Wereldbank blijkt dat het aantal transacties waarbij grond wordt aangekocht ter uitbreiding van landbouwactiviteiten in 2009 is vertienvoudigd ten opzichte van de jaren ervoor.¹⁴⁶
- Veel landbouwbedrijven houden zich niet aan internationaal erkende arbeidsrechten. Er zijn talloze voorbeelden van onder andere gedwongen arbeid, kinderarbeid, lage lonen, en onvoldoende bescherming van de gezondheid en veiligheid van werknemers.
- De ontwikkeling van infrastructuur zoals wegen, spoorwegen en waterwegen, die hand in hand gaat met de ontwikkeling van een exportgeoriënteerde landbouwsector, kan zeer negatieve effecten hebben op ecosystemen en lokale samenlevingen. Door de aanleg van wegen in bosgebieden wordt bijvoorbeeld de toegang voor stropers en illegale houtkappers vergemakkelijkt. De aanleg van infrastructuur kan ook leiden tot landrechtconflicten en stijgende grondprijzen voor de oorspronkelijke bewoners.
- De macro-economische effecten van de landbouw- en veeteeltsector zijn vaak nadelig voor ontwikkelingslanden, veroorzaakt door de veelal ongunstige handelsvoorwaarden voor deze landen, de landbouwsubsidies in rijkere landen en het dumpen van gesubsidieerde landbouwproducten in ontwikkelingslanden. Dit creëert een oneerlijke machtsverhouding in de gehele productie-, distributie- en consumptieketen. Door de sterke stijging van voedselprijzen in de afgelopen jaren, zakken steeds meer mensen in ontwikkelingslanden onder de armoedegrens.¹⁴⁷ Het aantal mensen dat onvoldoende voedsel krijgt is wereldwijd de laatste jaren gestegen van 850 miljoen naar 1 miljard.

De landbouwsector speelt wellicht de meest belangrijke rol in het behalen van de eerste van de [Millennium Development Goals](#): het beëindigen van honger en armoede in de wereld. Om een voldoende en voedzaam dieet te bieden aan alle wereldburgers en om economische ontwikkeling van armere landen mogelijk te maken, dienen ongunstige handelsvoorwaarden van landbouwproducten voor ontwikkelingslanden te worden tegengegaan en versturende subsidies en dumppraktijken te worden verboden. Daarnaast dient het gebruik van landbouwgebieden voor de productie van biobrandstoffen en veevoeder te worden ontmoedigd, omdat dit voedselproductie voor de lokale bevolking verdringt, en een bedreiging vormt voor hun recht op voedselzekerheid.

Ook de maatschappelijke discussie rond het fenomeen *land grabbing* (landroof) neemt de afgelopen jaren sterk toe. Landroof vindt plaats als (buitenlandse) bedrijven, landen of investeerders gronden opkopen of huren voor grootschalige industriële en/of commerciële landbouwproductie georiënteerd op de exportmarkt, hetgeen kan leiden tot problemen en onrust onder de plaatselijke bevolking. Vooral in ontwikkelingslanden is het gebrek aan overleg en transparantie voor de toewijzing van land een probleem. Uitzettingen en conflicten om land gaan vaak gepaard met een schending van basisprincipes, zoals een effectrapport, compensatie en rehabilitatie. Naast deze directe consequenties is er het probleem van de verminderde beschikbaarheid van grond voor lokale actoren. De nationale markt zal meer gericht zijn op het produceren van gewassen voor de voedsel- en biobrandstof-industrie op de globale markt, en minder op duurzame boerenlandbouw voor de lokale en nationale markt voor huidige en toekomstige generaties.¹⁴⁸

In juli 2010 schreef een [studie van de Wereldbank](#) de mondiale stijging van voedselprijzen in de periode 2006-2008 voornamelijk toe aan de stijgende energieprijzen, logischerwijs vooral bij landbouwproducten waarbij voor de bewerking veel energie wordt gebruikt, en in mindere mate aan andere factoren als de toegenomen productie van biobrandstoffen en speculatie op voedselmarkten. Andere onderzoeken noemen factoren als de stijgende olieprijs, die leidt tot hogere kunstmest- en transportkosten, de dalende dollarkoers en toenemende voedselschaarste.

Bovenstaande ontwikkeling creëert een mondiale voedselcrisis met voor velen catastrofale gevolgen. Arme mensen in ontwikkelingslanden besteden ongeveer 50 tot 80% van hun inkomen aan voedsel. Op een stijging van voedselprijzen kunnen zij alleen reageren door hun voedselconsumptie te verminderen en honger te lijden. Degenen die al op de rand leven zijn het meest kwetsbaar, zoals de landlozen, krottenwijkbewoners en rondtrekkende landarbeiders. Verder behoren vooral vrouwen en kinderen tot de risicogroepen.¹⁴⁹

Het op een duurzame manier voeden van de bijna zeven miljard wereldbewoners is één van de grootste uitdagingen waarvoor de wereldgemeenschap zich gesteld ziet. Alle onderdelen van de ketens binnen de landbouw- en voedingsector - van boeren, tussenhandelaren, transporteurs en verwerkingsbedrijven tot supermarkten - zullen zich hiervoor moeten inzetten. Ook de verzekeraars die investeren in bedrijven in alle schakels van landbouw- en voedingsketens zullen beleid moeten ontwikkelen dat met alle hierboven genoemde problemen rekening houdt. Bij de ontwikkeling van een investeringsbeleid voor deze sector kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

3.1.2 Internationale standaarden

In de afgelopen jaren zijn verschillende initiatieven genomen om standaarden te ontwikkelen voor zowel de landbouw- als de voedingssector. Sommige initiatieven richten zich op algemene, sectorbrede afspraken, terwijl anderen zich richten op specifieke gewassen. Een kort overzicht van de belangrijkste standaarden is hieronder weergegeven.

- **Marktconcentratie**

De beschreven problemen in de landbouw worden in stand gehouden door de handelswijze en inkoopbeisen (onder meer ten aanzien van lage prijzen en grote volumes) van bedrijven in het midden van de keten - de grote grondstofhandelaars en voedingsbedrijven, en bedrijven aan het eind van de keten - de supermarkten. Door de marktconcentratie in deze stadia van de productieketens, komt de concurrentie in het geding en worden de marges van de kleine producenten in het begin van de keten onder druk gezet. De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) stellen dat een onderneming zich zou moeten onthouden van afspraken tussen concurrenten met

betrekking tot:

- prijzen;
- productiebeperking;
- de verdeling van klanten, leveranciers, markten of verkoopkanalen.

- **Beschermde gebieden**

Landbouwactiviteiten in de gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de [World Conservation Union](#), onder de [UNESCO World Heritage Convention](#) en de [Ramsar Convention on Wetlands](#) dienen te worden uitgesloten van investering.

Het *High Conservation Value* (HCV) concept was oorspronkelijk bedacht in het kader van certificatie van bosbeheer en houtproducten (High Conservation Value Forests or HCVF), maar kan worden toegepast op alle ecosystemen en natuurlijke leefomgevingen. Het [HCV Resource Network](#) heeft nationale implementatie richtlijnen, lokale projecten, trainingen en workshops ontwikkeld.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.5.4 over natuur.

- **Genetisch Gemodificeerde Organismen (GMO's)**

Het [Cartagena Protocol to the Convention on Biological Diversity](#) heeft bepalingen opgesteld met betrekking tot het gebruik van GMO's, en de herkenbaarheid van GMO's in de verwerkingsketen. Zo is de handel in levende gemodificeerde organismen verboden tenzij goedkeuring van het importerende land is verkregen. Ook dienen ondertekenaars van het protocol zich te houden aan voorzorgsmaatregelen voor de productie en het gebruik van GMO's. Omdat de technologie en de kennis over GMO's nog steeds in ontwikkeling is, zijn ook de GMO standaarden in het Cartagena Protocol constant in ontwikkeling.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.5.4 over natuur.

- **Rechten van inheemse volken**

Landbouwbedrijven moeten de rechten van inheemse volken op hun land, gemeenschap, cultuur en levensonderhoud respecteren en garanderen, en hun soevereiniteit en recht tot zelfbeschikking respecteren. Dit is onder andere opgenomen in de [UN Convention on Biological Diversity](#) (CBD) en het daaraan gerelateerde [Nagoya Protocol](#) over het gelijkwaardig gebruik van genetisch materiaal.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

- **Arbeidsrechten**

De omstandigheden voor gezondheid en veiligheid zijn in de landbouw- en voedselsector dikwijls onder de maat, onder meer door het gebruik van enorme hoeveelheden pesticiden. Lonen zijn over het algemeen laag en onderhandelingsrechten worden vaak niet gerespecteerd. Het is daarom van groot belang dat landbouw- en voedingsbedrijven zich houden aan de belangrijkste gedragscodes van de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties, de ILO. Dit zijn de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998 en de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan de vierde versie in maart 2006 werd gepubliceerd. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2.4 over arbeidsrechten.

- **Pesticiden**

Met betrekking tot het gebruik van pesticiden heeft de FAO de [International Code of Conduct on the Distribution and Use of Pesticides](#) opgesteld. Hierin zijn vrijwillige, internationaal geaccepteerde normen voor de behandeling, opslag, het gebruik en het lozen van pesticiden opgesteld.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.5.22.5 over gezondheid.

- **Dierenwelzijn**

De [European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes](#) (in 1976 aangenomen en in 1992 gewijzigd door de Raad van Europa) stelt minimum richtlijnen voor de veeteelt. De [European Convention for the Protection of Animals during International Transport](#) (in 1968 aangenomen en in 2003 gewijzigd door de Raad van Europa) stelt richtlijnen voor het transport van dieren. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.6.4 over dierenwelzijn.

- **Certificering en eco-labels**

De vraag naar duurzame landbouwproducten groeit, maar over de definitie van *duurzaam* is nog geen algemene overeenstemming bereikt. Wel vindt al op grote schaal *eco-labelling* plaats: het toekennen van vrijwillige en bindende duurzaamheidslabels aan landbouwproducten. Veel labels zijn themaspecifiek (bijvoorbeeld *biologisch* of *fair trade* of *GMO-vrij*) en maken dus gebruik van verschillende standaarden. Hierdoor is de markt voor duurzame landbouwproducten ietwat ondoorzichtig.

In februari 2008 publiceerde het Sustainable Agriculture Network (SAN) de [Sustainable Agriculture Standards](#). De normen zijn gebaseerd op richtlijnen van o.a. de Verenigde Naties, de Europese Unie en de Internationale Arbeidsorganisatie, en worden onderschreven door de Rainforest Alliance. De standaarden bevatten veertien criteria voor duurzame landbouw (onder meer over afvalbeheer, arbeidsomstandigheden, veiligheid en gezondheid, gebruik van chemische en biologische hulpstoffen en genetisch gemanipuleerde zaden). In combinatie met deze standaarden zijn de [Farm Certification Criteria](#) ontwikkeld, en een [lijst van verboden pesticiden](#). Beide worden gebruikt in het certificeringproces van duurzame agrarische bedrijven. Het SAN werkt ook aan een aanvullende duurzame standaard voor het houden van vee, waarin specifieke onderwerpen worden behandeld en eerdere SAN standaarden voor water- en afvalbeheer worden toegepast op veehouderijen.

Met betrekking tot de biologische landbouw heeft de International Federation of Organic Agricultural Movements (IFOAM) de [Norms for Organic Production and Processing](#) ontwikkeld. Deze bestaan uit de [IFOAM Basic Standards for Organic Production and Processing](#) en bijbehorende [Accreditation Criteria](#). Alle producenten ter wereld die zich houden aan de IFOAM normen worden opgenomen in het [Organic Guarantee System](#).

Op het gebied van eerlijke handel is de [Fairtrade Labelling Organizations International](#) (FLO) toonaangevend. FLO is een samenwerking van twintig certificeringsinitiatieven die het Fairtrade label in hun eigen land op de markt brengen. Goederen die het Fairtrade label dragen voldoen aan de [Fairtrade Production and Trade Standards](#), waartoe zowel algemene normen (onder meer ten aanzien van investeringen in lokale economieën en beperking van afvalstoffen) als productspecifieke normen (onder meer ten aanzien van minimumprijzen en kwaliteitsstandaarden) behoren.

Het [Responsible Commodities Initiative](#) (RCI), opgezet door het *Sustainable Food Laboratory* met ondersteuning van UNCTAD en IISD, is een multi-stakeholder initiatief dat zich ten doel stelt de duurzame productie van landbouwproducten te stimuleren. Het RCI heeft een meetinstrument ontwikkeld, de [Benchmarking tool](#), dat het mogelijk maakt verbeteringen te meten in belangrijke milieu- en sociale indicatoren van agrarische productieketens. Daarnaast biedt de benchmark tool hulp bij de ontwikkeling van duurzaamheidsnormen per gewas.

Het Global Reporting Initiative heeft richtlijnen opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. In het aanvullende [Food Processing Sector Supplement \(FSSS\)](#) zijn tevens richtlijnen opgenomen ten aanzien van dierenwelzijn, eerlijke handel, gezondheid en welzijn van consumenten, impact op natuurlijke hulpbronnen en het gebruik van verpakkingen. De richtlijn is speciaal ontwikkeld voor bedrijven die betrokken zijn bij de verwerking van voedsel en dranken. Delen ervan zijn ook geschikt voor bedrijven die daar zijdelings bij betrokken zijn, zoals leveranciers van pesticiden, en houdt rekening met alle schakels in de productieketen.

- **Normen voor specifieke grondstoffen**

Voor een aantal belangrijke landbouwproducten zijn recent (of worden momenteel) richtlijnen ontwikkeld voor duurzame productie en handel. Deze richtlijnen, die als doel hebben sociale en milieuproblemen te verminderen, worden bij voorkeur opgesteld door zogenaamde *multi-stakeholder initiatieven* of *roundtables*, waarin onderzoekers, bedrijven uit betrokken sectoren, financiële instellingen, maatschappelijke organisaties en andere belanghebbenden participeren. In de afgelopen jaren hebben de roundtables steeds meer en steeds duidelijkere standaarden gedefinieerd voor de duurzame productie van specifieke gewassen. Voor sommige landbouwproducten ontbreken tot nu toe multi-stakeholder initiatieven, maar zijn wel normen opgesteld door de industrie zelf. Totdat deze normen verder zijn ontwikkeld in dialoog met alle belanghebbenden zijn zij nog niet als echte duurzaamheidsnormen te beschouwen, maar bieden ze wel enig houvast bij de beoordeling van bedrijven die deze landbouwproducten produceren.

De belangrijkste voorbeelden van normen voor specifieke landbouwgewassen zijn:

- **Soja:** Grootschalige sojateelt veroorzaakt in Latijns Amerika enorme sociale en milieuschade. Nederland is na China wereldwijd de grootste importeur van de daar geproduceerde soja, die dient als veevoer voor de Nederlandse vlees- en zuivelindustrie. Daarmee hebben Nederlandse overheid en bedrijven een bijzondere verantwoordelijkheid. Heldere normen en richtlijnen worden beschreven in de [Basel Criteria for Responsible Soy Production](#), ontwikkeld door het WWF en Coop Switzerland. Dit is de belangrijkste bestaande sojastandaard en hiermee gecertificeerde soja vormt ongeveer 10% van de verhandelde soja in Europa. Bedrijven vinden deze niet genetisch gemodificeerde soja duur, omdat hij gescheiden moet worden geteeld en verhandeld, zolang het grootste deel van de markt niet aan deze eisen voldoet. De Basel Criteria worden ook gevolgd in de wereldwijd gebruikte [ProTerra](#) standaard..

De [Round Table on Responsible Soy Association](#) (RTRS), opgericht door organisaties en bedrijven in de sojasector, heeft als doel 'meer verantwoorde' productie van soja te stimuleren met minder strenge eisen. De RTRS richt zich dus niet op duurzame productie. De RTRS Standard die in juni 2010 van kracht werd, erkent de milieu- en sociale problemen in de sojaketen.

Andere standaarden zijn de Sustainable Agriculture Network Standaard, [Fairtrade Production and Trade Standards](#), standaarden voor biologische landbouw, [EcoSocial certificatie](#) en de [Social Responsibility Criteria for Companies that Purchase Soy and Soy Products](#) - ontwikkeld door het Braziliaanse Soja Platform. Dat laatste document legt ook een duidelijke verantwoordelijkheid bij financiële instellingen die betrokken zijn bij de financiering van sojaproducten. NGOs verenigd in de [Nederlandse Sojacoalitie](#) menen dat duurzame sojaproductie niet mogelijk is zonder een flinke vermindering van de vlees- en zuivelconsumptie in Europa, alsook het gebruik als veevoer van in Europa geteelde gewassen in plaats van importsoja.

- **Palmolie:** In oktober 2007 heeft de [Roundtable on Sustainable Palm Oil](#) (RSPO) - een multi-stakeholder initiatief met meer dan honderd leden die meer dan eenderde van de mondiale palmolie handel vertegenwoordigen - de [Principles and Criteria for Sustainable Palm Oil Production](#) (P&C) aangenomen. De P&C bevatten heldere normen met betrekking tot milieu-aspecten (gebruik van bodem, water, chemicaliën) en sociale omgeving (landrechten, arbeidsomstandigheden, etc.). De normen zijn gebaseerd op o.a. richtlijnen van de Verenigde Naties, de FAO en de ILO.
- **Suikerriet:** Behalve in de voedingssector wordt suikerriet in toenemende mate gebruikt als grondstof voor de biobrandstof ethanol. Naast enorme oppervlaktes aan landbouwgrond, verbruikt de suikersector ook grote hoeveelheden water. Het multi-stakeholder [Better Sugarcane Initiative](#) (BSI) dat is opgericht door WWF, verenigt een aantal zeer grote bedrijven en andere belanghebbenden in de sector. De doelstelling van het BSI is om internationale richtlijnen te ontwikkelen voor duurzame productie van suikerriet, die door bedrijven en investeerders over de hele wereld gebruikt kunnen worden, inclusief een certificeringssysteem. In november 2009 publiceerde de BSI een tweede versie van de [BSI Standard](#), die op dit moment wordt aangepast na publieke consultatie. De standaard bevat normen voor onder meer mensen- en arbeidsrechten, het productieproces en het milieu.

- **Biobrandstoffen:** Palmolie, soja en suikerriet worden in toenemende mate gebruikt als grondstof voor biobrandstoffen. De [Roundtable on Sustainable Biofuels](#) (RSB) is een multi-stakeholder initiatief waarin bedrijven, wetenschappers en maatschappelijke organisaties samenwerken. In november 2010 publiceerde de RSB de [Global Principles and Criteria for Sustainable Biofuels Production](#) die normen bevatten met betrekking tot het milieu en sociale aspecten, gebaseerd op internationale richtlijnen van onder andere de Verenigde Naties en de Internationale Arbeidsorganisatie.

Het [Sustainable Food Laboratory](#) werkt ook aan de ontwikkeling van een begrijpelijke beoordeling van de meest duurzame grondstoffen voor biobrandstoffen die een nuttige vergelijking tussen de verschillende landbouwgrondstoffen mogelijk maakt.

In 2007 heeft een Nederlandse commissie duurzame criteria voor biobrandstoffen ontwikkeld. Deze zogenaamde [Cramer Criteria](#) zijn geformaliseerd in maart 2009 als de [NTA 8080:2009 Duurzaamheidscriteria voor biomassa ten behoeve van energiedoelinden](#).¹⁵⁰

- **Cacao:** Al in 2001 werd het [Harkin-Engel Protocol](#) opgesteld om de ergste vormen van kinderarbeid op cacaoplantages tegen te gaan. Toch bleven voorbeelden van kinderarbeid op Afrikaanse cacaoplantages in de afgelopen jaren aan het licht komen. Verder kampt de keten met ongelijke machtsverhoudingen, waardoor kleine cacaoboeren geen redelijke prijs ontvangen. In oktober 2007 werd de eerste bijeenkomst gehouden van de [Round Table on a Sustainable World Cocoa Economy](#), waarin boeren, handelaars, verwerkende bedrijven, overheden en maatschappelijke organisaties praten over de ontwikkeling van duurzaamheidsnormen voor de cacaosector. Andere initiatieven zijn de [World Cocoa Foundation \(WCF\)](#), die programma's voor duurzame cacao teelt ondersteunt, en de [Sustainable Tree Crops Programme](#) voor de ontwikkeling van duurzame oogst van cacao, koffie en cashews in Africa.
- **Koffie:** Al jarenlang houden organisaties als [Max Havelaar](#) en - recenter - [Utz Certified](#) zich bezig met het certificeren van koffie. Vooral Max Havelaar richt zich op kleine koffieproducenten en het vaststellen van minimumprijzen voor deze boeren. De [Common Code for the Coffee Community](#) (4C) biedt een uitgebreid raamwerk waarin zowel milieu-aspecten als sociale problemen binnen de koffiesector een plaats krijgen. De International Coffee Organization (ICO) ontwikkelt reeds 40 jaar standaarden voor verantwoordelijke koffie. De laatste ICO overeenkomst is de [International Coffee Agreement 2007](#).
- **Thee:** Theeproductie is arbeidsintensief en de industrie schept banen in zeer afgelegen rurale gebieden. Miljoenen mensen in de wereld zijn afhankelijk van de theeproductie. De prijs op de wereldmarkt van thee is de afgelopen twintig jaar dramatisch gedaald en grote sociale problemen doen zich mede daardoor voor in de productie. Het [Ethical Tea Partnership](#), een sectorinitiatief van zeventien handelaren en pakkers, houdt sinds 1997 de arbeidsomstandigheden op grote plantages in de gaten. Andere certificeringssystemen zijn [Fairtrade](#), [Rainforest Alliance](#) en [Utz Certified](#).
- **Katoen:** Het [Better Cotton Initiative \(BCI\)](#) is een wereldwijd multi-stakeholder netwerk van belanghebbenden uit de gehele katoen- en textielketen. In juli 2009 werd de tweede versie van de [BCI Global Principles, Criteria and Enabling Mechanisms](#) gepubliceerd, die richtlijnen bieden aan de duurzame en eerlijke productie van katoen. De initiële implementatieperiode van deze normen loopt tot 2012.

- **Andere normen:** De eerder genoemde algemene certificeringorganisaties - Sustainable Agriculture Network (SAN) en Fairtrade Labelling Organizations International (FLO) - hebben naast hun algemene normen ook productspecifieke normen opgesteld. SAN publiceerde Additional Criteria and Indicators voor onder andere [cacao](#) en [koffie](#). FLO heeft [Product Standards](#) voor onder meer koffie, thee, cacao, vanille, vers fruit, rijst en suiker. Ook het [Sustainable Agriculture Initiative Platform](#) ontwikkelt momenteel principes en procedures voor verschillende landbouwproducten, zoals graan, koffie, zuivel, aardappelen, groenten en fruit.

De hierboven beschreven initiatieven bevinden zich in uiteenlopende stadia van ontwikkeling, van zeer concreet tot vrij vaag of eendimensionaal. Vrijwel in alle sectoren moeten nog effectieve verificatie- en controlesystemen worden ontwikkeld, zodat certificering waterdicht is en vooruitgang op het gebied van duurzaamheid kan worden gemeten. Enkele initiatieven bieden al betrouwbare normen waarop *beleid* kan worden gebaseerd, en andere geven aanknopingspunten hiervoor.

3.1.3 Inhoud van een goed beleid

De verduurzaming van de mondiale landbouwsector is hard nodig. Alleen dan kan de grootschalige boskap die momenteel plaats vindt voor de groei van agrarische activiteiten worden verminderd. Dit zou biodiversiteit en ecosystemen beschermen, klimaatverandering en woestijnvorming tegengaan, en sociale problemen met betrekking tot landrechten van de lokale bevolking voorkomen.

Gedeeltelijk moeten deze veranderingen tot stand komen door veranderingen in het overheidsbeleid. Overheden in ontwikkelingslanden dienen de omvorming van bossen ten behoeve van de landbouw te minimaliseren. Daarnaast zouden overheden in geïndustrialiseerde landen, waar de meerderheid van de landbouwgewassen wordt verwerkt of geconsumeerd, lokale voedselproductie moeten stimuleren, vleesconsumptie demotiveren, en in plaats van agrarische biobrandstoffen het gebruik van echt duurzame energiebronnen (dus wind, zon en water) moeten stimuleren.

Ook verzekeraars spelen een belangrijke rol in de agrarische sector, als beleggers in producenten, verwerkers en handelaren van landbouwproducten. Daarnaast nemen verzekeraars soms posities in op de markten voor landbouwgrondstoffen, wat mogelijk tot opdrijving van voedselprijzen kan leiden. Om deze verschillende redenen dragen banken een gedeelde verantwoordelijkheid voor de verduurzaming van deze sector.

De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Landbouw- en veehouderijbedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
2. Landbouw- en veehouderijbedrijven voorkomen de negatieve impact van landbouwactiviteiten op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands.
3. Activiteiten op het gebied van genetische materialen en gentechnologie vinden alleen plaats als ze voldoen aan de toestemming- en veredelingseisen zoals beschreven in de UN Convention on Biological Diversity en het daaraan gerelateerde Nagoya Protocol.
4. Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen kan alleen plaatsvinden als toestemming van het importerende land is verkregen en aan alle vereisten van het Cartagena Protocol wordt voldaan.
5. Landbouw- en veehouderijbedrijven respecteren de *Five Freedoms* van dieren.

6. Zeer beperkende huisvestingsmethoden voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), zijn onacceptabel.
7. Landbouw- en veehouderijbedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven landbouwgrond alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
8. Landbouw- en veehouderijbedrijven gebruiken pesticiden zo min mogelijk en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier.
9. Landbouw- en veehouderijbedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals fijnstof, stikstofoxiden en ammoniak, in absolute en relatieve zin.
10. Landbouw- en veehouderijbedrijven gebruiken zo min mogelijk water en voorkomen waterverontreiniging.
11. Landbouw- en veehouderijbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's (genoemd in paragraaf 3.1.2) voor alle grondstoffen die zij produceren.
12. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C.
13. Bedrijven in de voedingsindustrie publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Food Processing Sector Supplement (FSSS).
14. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.ⁱ
15. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.1.4 Beoordeling

Hierboven zijn 15 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer in het beleid op het gebied van landbouw opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van landbouw wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,5. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 12.

ⁱ Als een verzekeraar geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Tabel 12 Beleidsscores Landbouw

Landbouw		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		2	1	1	3	5	1	1	7	1	1
1	Landbouw- en veehouderijbedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk	1	0	0	1	1	1	0	1	0	0
2	Landbouw- en veehouderijbedrijven voorkomen de negatieve impact van landbouwactiviteiten op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
3	Activiteiten op het gebied van genetische materialen en gentechnologie vinden alleen plaats als ze voldoen aan de toestemming- en veredelingseisen zoals beschreven in de UN Convention on Biological Diversity en het daaraan gerelateerde Nagoya Protocol	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
4	Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen kan alleen plaatsvinden als toestemming van het importerende land is verkregen en aan alle vereisten van het Cartagena Protocol wordt voldaan	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
5	Landbouw- en veehouderijbedrijven respecteren de Five Freedoms van dieren	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
6	Zeer beperkende huisvestingsmethoden voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), zijn onacceptabel	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
7	Landbouw- en veehouderijbedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven landbouwgrond alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
8	Landbouw- en veehouderijbedrijven gebruiken pesticiden zo min mogelijk en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
9	Landbouw- en veehouderijbedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals fijnstof, stikstofoxiden en ammoniak, in absolute en relatieve zin	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
10	Landbouw- en veehouderijbedrijven gebruiken zo min mogelijk water en voorkomen waterverontreiniging	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0

Landbouw		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
11	Landbouw- en veehouderijbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's (genoemd in paragraaf 4.1.2) voor alle grondstoffen die zij produceren	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0
12	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0
13	Bedrijven in de voedingsindustrie publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A of B, dat is inclusief het Food Processing Sector Supplement (FSSS)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0
15	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.2 Dammen

3.2.1 Wat staat er op het spel?

Grote dammen, die gebouwd worden voor elektriciteitsproductie en waterbeheersing, zijn vaak zeer controversieel. Volgens het eindrapport van de [World Commission on Dams](#) (WCD), uitgegeven in november 2000, hebben grote dammen wereldwijd tussen de 40 en 80 miljoen mensen uit hun woonplaats verdreven. Miljoenen anderen zijn verdreven door de bouw van de bijbehorende infrastructuur, zoals kanalen of energiecentrales. Veel van deze mensen hebben geen goede alternatieve vestigingsplaats aangeboden gekregen, noch hebben zij eerlijke schadevergoedingen ontvangen. Zij die zich wel elders konden vestigen, moesten vaak inboeten op hun levensstandaard.

Dammen hebben wereldwijd 60% van de rivieren onderbroken of drooggelegd. Dit heeft vaak enorme - onomkeerbare - effecten gehad op de natuurlijke omgeving en ecosystemen. Ook blijkt dat de economische voordelen die damprojecten zouden moeten opleveren vaak worden overschat. Dit komt omdat grote waterkrachtdammen hun beoogde energieproductie vaak niet weten te realiseren, en omdat vertragingen en kostenoverschrijdingen in de bouwfase eerder regel dan uitzondering zijn.¹⁵¹ Daar komt nog bij dat uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat waterkrachtcentrales veel methaangas produceren, een zeer krachtig broeikasgas dat onder meer ontstaat door de rotting van de begroeiing op de bodem van het reservoir. Het methaangas komt vrij als het water door de turbines wordt geleid. In sommige gevallen blijkt een waterkrachtcentrale daarom meer broeikasgas te produceren dan een elektriciteitscentrale van vergelijkbare omvang die met fossiele brandstof wordt gestookt.¹⁵²

Omdat bij damprojecten ernstige milieu gerelateerde, sociale en economische problemen optreden, is het niet verrassend dat deze projecten steeds vaker te maken krijgen met tegenstand van de lokale bevolking en maatschappelijke organisaties. Deze partijen zijn van mening dat het stellen van strenge sociale en milieunormen voor deze sector noodzakelijk is. Langdurig verzet tegen de bouw van een dam kan de financiële onderbouwing van het project - die vaak toch al niet waterdicht is - ruïneren. Daarom moeten potentiële conflicten idealiter voor aanvang van de bouw worden opgelost. Dit kan gebeuren door middel van onderhandelingen tussen alle partijen die bij het project betrokken zijn en die de risico's van het voorgestelde project zullen dragen.

Het investeringsbeleid met betrekking tot damprojecten moet garanderen dat verzekeraars niet investeren in de bouw en exploitatie van damprojecten die zeer belastend zijn voor het milieu en de sociale omgeving. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.2.2 Internationale standaarden

De meest gezaghebbende internationale richtlijnen met betrekking tot damprojecten zijn in november 2000 opgesteld door de [World Commission on Dams](#) (WCD). De WCD werd opgericht door de [Wereldbank](#) en de [World Conservation Union](#), en bestond uit twaalf experts. In een serie van multi-stakeholder bijeenkomsten heeft de WCD vrijwel alle milieu gerelateerde en sociale kwesties aan de orde gesteld die samenhangen met de aanleg van grote dammen. Op basis hiervan heeft de commissie een serie aanbevelingen opgesteld, waarop toekomstige damprojecten hun milieu- en sociale plannen kunnen baseren.¹⁵³

De [aanbevelingen van de WCD](#) zijn opgesteld rondom de vraag wie de rechten draagt en wie de risico's loopt in een damproject. De aanbevelingen zelf bestaan uit zeven strategische prioriteiten en ondersteunende principes:

1. *Het verkrijgen van publieke instemming:* Voor een rechtvaardige en duurzame ontwikkeling van water- en energievoorzieningen moet bij belangrijke beslissingen de instemming van belanghebbenden worden verzekerd. Wanneer projecten gevolgen hebben voor inheemse en lokale bevolkingsgroepen moeten deze voorafgaand aan beslisprocessen volledig en tijdig worden geïnformeerd, en hun instemming of afkeuring kunnen uitspreken.
2. *Grondige beoordeling van alternatieven:* Projectplannen voor dammen dienen een grondige beoordeling te ondergaan, die de volledige reikwijdte van beleidsmatige, institutionele en technische opties omvat, en waarbij sociale en milieugerelateerde aspecten even zwaar wegen als economische en financiële factoren. In deze beoordeling dienen ook alternatieven te worden geboden en geanalyseerd.
3. *Normstelling voor bestaande dammen:* Waar mogelijk moeten de opbrengsten van bestaande dammen worden geoptimaliseerd, bestaande sociale conflicten worden opgelost, en de belasting van het milieu worden verminderd.
4. *Het behoud van rivieren als bron van levensonderhoud:* De beoordeling van damprojecten en alternatieven moet als prioriteit hebben om negatieve effecten zoveel mogelijk te vermijden, onder meer door de keuze van locatie en het projectontwerp. Daarna moet worden getracht om de mogelijke schade aan de natuurlijke staat van rivieren en ecosystemen te minimaliseren of helemaal te voorkomen.

5. *Respecteren van rechten en het delen van opbrengsten*: Met diegenen die hinder ondervinden van de bouw van een dam (de lokale bevolking) moet overeenstemming worden bereikt over vergoedingen en te treffen voorzieningen. De wettelijke verplichtingen met betrekking tot verhuizingen en vervangende middelen van bestaan moeten worden opgenomen in contracten. De basis hiervoor dient te liggen nationale en internationale regelgeving, die nog moet worden ontwikkeld.
6. *Focus op naleving*: Het naleven van geldende regels, criteria, richtlijnen en projectspecifieke overeenkomsten moet in alle fases van de projectplanning en de projectuitvoering verzekerd zijn. Duidelijke afspraken over regelgeving en naleving moeten ervoor zorgen dat de regels worden nageleefd in een situatie waarin flexibiliteit is vereist om veranderende richtlijnen en omstandigheden het hoofd te kunnen bieden.
7. *Het delen van rivieren voor Vrede, Ontwikkeling en Veiligheid*: Het gedeelde gebruik en beheer van rivieren moet worden ingebed in overeenkomsten tussen staten die het wederzijdse belang van regionale en vreedzame samenwerking dienen. Er moeten geen dammen worden gebouwd in rivieren die door verschillende landen stromen, wanneer één van deze landen bezwaren heeft die worden ondersteund door internationale adviesraden.

Problemen die zich voordoen bij de bouw van dammen, komen ook voor bij soortgelijke waterinfrastructuurprojecten, zoals navigatiewerken, het verplaatsen van water tussen waterbekkens en grote irrigatieprojecten. De hierboven beschreven principes dienen daarom ook op de ontwikkeling van dit soort projecten te worden toegepast.

Het Global Reporting Initiative heeft [richtlijnen](#) opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. In een de richtlijnen voor sectoren, het [Electric Utilities Sector Supplement \(EUSS\)](#) zijn tevens richtlijnen opgenomen ten aanzien van de bouw van de infrastructuur van elektriciteitsbedrijven, waaronder dammen.¹⁵⁴

3.2.3 Inhoud van een goed beleid

Financiële instellingen die als investeerders direct betrokken zijn bij de aanleg van damprojecten of door beleggingen in bedrijven die dammen aanleggen zouden voor deze investeringen sectorbeleid moeten ontwikkelen waarin de aanbevelingen van de World Commission on Dams (WCD) zijn opgenomen.¹⁵⁵ Dit beleid moet ten minste van toepassing zijn op alle grote damprojecten, maar omvat idealiter alle belangrijke waterinfrastructuurprojecten.

De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Bedrijven voorkomen de negatieve impact van de aanleg van dammen op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands.
2. Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
3. De aanleg van dammen voldoet aan de 7 principes van de World Commission on Dams (WCD).
4. De aanleg van alle waterinfrastructuurprojecten voldoet aan de 7 principes van de World Commission on Dams (WCD).
5. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C.

6. Electriciteitsbedrijven (die gebruik maken van waterkracht) publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het [Electric Utilities Sector Supplement \(EUSS\)](#).
7. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.ⁱ
8. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.2.4 Beoordeling

Hierboven zijn 8 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer in het beleid op het gebied van dammen opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van dammen wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 0,8. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 13.

Tabel 13 Beleidsscores Dammen

Dammen		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	1	1	1	1	1	1	6	1	1
1	Bedrijven voorkomen de negatieve impact van de aanleg van dammen op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
2	Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3	De aanleg van dammen voldoet aan de 7 principes van de World Commission on Dams (WCD)	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
4	De aanleg van alle waterinfrastructuurprojecten voldoet aan de 7 principes van de World Commission on Dams (WCD)	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
5	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0

ⁱ Als een verzekeraar geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Dammen		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
6	Electriciteitsbedrijven (die gebruik maken van waterkracht) publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A of B, dat is inclusief het Electric Utilities Sector Supplement (EUSS)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0
8	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.3 Visserij

3.3.1 Wat staat er op het spel?

De capaciteit van de mondiale vissersvloot is vandaag de dag ongeveer ruim twee en een half keer zo groot als de hoeveelheid vis die de zee kan produceren.¹⁵⁶ Als gevolg hiervan wordt ruim de helft (52%) van de wateren maximaal bevestigd, en is nog eens 25% overbevestigd, uitgeput of herstellende van uitputting. Enkele belangrijke commerciële visstanden zoals die van de Noord-Atlantische kabeljauw, de Patagonische ijsheek, de zwaardvis en de blauwvintonijn zijn al ingestort of vertonen tekenen van sterke terugval.¹⁵⁷ Onderzoek laat ook zien dat het tekort aan krill onder andere leidt tot een daling van de populatie pinguïns. De hoeveelheid krill zou met 40 tot 80 procent zijn afgenomen.¹⁵⁸

De volgende problemen veroorzaken de uitputting van visstanden:

- Verschillende vistechnieken - zoals drijfnetten - hebben een grote invloed op het voortbestaan van vissoorten en andere dieren die per ongeluk worden bijgevangen. Voorbeelden hiervan zijn waterschildpadden, zeevogels en zeezoogdieren. Andere manieren van vissen - zoals sleepnetten - vernietigen de natuurlijke zeeomgeving en veranderen de samenstelling van de zeebodem, terwijl deze juist nodig zijn om de biodiversiteit in de oceaan te behouden en herstellen.¹⁵⁹
- Overbevissing kan lokale vissersgemeenschappen hun bron van voedsel en inkomsten ontnemen. Eén procent van de wereldwijde industriële visvloot neemt 50% van de wereldwijde visvangst voor hun rekening, en de gemeenschappen afhankelijk van kleinschalige visserij lijden nu al ernstig onder de gevolgen hiervan, namelijk het verlies van voedsel soevereiniteit en zekerheid.¹⁶⁰

- Wereldwijd wordt door overheden tussen de € 20 miljard en € 25 miljard subsidie verleend aan de visserijsector.¹⁶¹ Deze overheidssubsidies zorgen voor overmatige investeringen in de vissersvloot en stimuleren op deze manier overbevissing.¹⁶² Op de lange termijn veroorzaakt dergelijk subsidiebeleid ook grote economische schade voor de visserijsector. Het rapport [Jobs Lost at Sea](#) geeft aan dat als er op duurzame wijze vis gevangen wordt dit in Europa jaarlijks 100.000 banen op zal leveren.¹⁶³
- Bijvangst bestaat uit vis (of andere diersoorten) die onbedoeld wordt gevangen tijdens de visvangst, en daarna meestal terug in zee wordt geworpen. Gemiddeld wordt in de visserij 250 gram bijvangst gevangen voor elke kilogram *gewenste* vis. Bij het gebruik van sleepnetten in de garnalenvisserij wordt gemiddeld meer dan drie kilo ongewenste bijvangst per kilo garnaal gevangen, en per kilo gevangen schol wordt zelfs bijna veertien kilo bijvangst gedood.¹⁶⁴
- Visuitrusting die op zee wordt verloren of achtergelaten (zogenaamde spookvisserij) kan onbedoelde vangst veroorzaken, is milieuverontreinigend en de visvangst wordt verspild.¹⁶⁵
- Een significant probleem bij het duurzaam beheer van visgronden is het *illegaal, ongeregeld en niet geregistreerd* (IUU) vissen, dat in strijd is met internationale en nationale beschermingsmaatregelen voor de visserij. Vaak gaat het om boten die zogenaamde *flags of convenience* gebruiken: de boten zijn geregistreerd in landen die geen of slecht toezicht houden op hun visserijsector.¹⁶⁶

Aangezien wildvangst de laatste jaren afneemt, neemt de productie van vis toe door de ontwikkeling van viskwekerijen.¹⁶⁷ Viskwekerij wordt vaak geprezen omdat deze van belang zou zijn voor de diversificatie van inkomsten en het dieet van arme kustgemeenschappen. Toch kan viskwekerij ook negatieve effecten hebben op bijvoorbeeld de mangrovebossen en *wetlands* aan de kust, op de waterkwaliteit, en op de genetische variatie van lokale vissoorten. De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) vraagt landen om ervoor zorg te dragen dat schadelijke gevolgen van viskwekerijen op het milieu worden gekwantificeerd en geminimaliseerd.

Ook op sociaaleconomisch gebied zijn er vaak problemen rondom viskwekerijen, zoals sociale conflicten rond landrechten, verlies van werkgelegenheid en inkomstenbronnen en slechte arbeidsomstandigheden. En omdat sommige vissoorten onevenredig veel eiwitten nodig hebben om te groeien (zo is voor één kilogram zalm bijvoorbeeld drie kilo eiwitten nodig, en voor iedere kilo tonijn zelfs tien kilogram eiwitten), wordt viskwekerijen ook aangeraden om over te schakelen naar grasetende vissoorten zoals katvis en tilapia.¹⁶⁸

Als de huidige situatie niet verbetert, zullen de visstanden van alle soorten die momenteel voor voedingsdoeleinden worden bevestigd, in 2048 zijn ingestort.¹⁶⁹ Maar het is niet alleen voor de toekomst van het zeeleven noodzakelijk dat de visserij onder controle moet worden gehouden. Ook voor kleinschalige vissersgemeenschappen is actie tegen overbevissing cruciaal, omdat zij door industriële overbevissing het risico lopen hun inkomen en bronnen van voedselvoorziening te verliezen. Om de visserijsector te verduurzamen zijn onder meer de volgende veranderingen noodzakelijk:

- Afschaffen van schadelijke vistechnieken zoals drijfnetten en sleepnetten;
- Selectiever vissen, gebruik makend van apparatuur die de vangst van andere soorten - zoals andere vissen, vogels of zoogdieren - voorkomt;
- Een sterke vermindering van de visquota voor vele vissoorten;
- Het respecteren van de rechten van bevolkingsgroepen die afhankelijk zijn van kleinschalige visvangst.

Hoewel de twee laatste veranderingen moeten worden gedreven door nationale en internationale regelgeving, kan het investeringsbeleid van verzekeraars ondersteuning bieden aan de eerste twee veranderingen. Het beleid moet ervoor zorgen dat alleen wordt geïnvesteerd in visserijbedrijven die geen schadelijke vistechnieken gebruiken of ongewenste bijvangst hebben. In visverwerkende bedrijven kan alleen worden geïnvesteerd als die er voor zorgen dat er in hun toeleveringsketen geen schadelijke vistechnieken worden gebruikt of ongewenste bijvangst plaatsvindt. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

3.3.2 Internationale standaarden

Internationale verdragen en gedragscodes die overeen zijn gekomen onder toezicht van de Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties (FAO), laten duidelijke overeenstemming zien met betrekking tot het beheren van visstanden. In de [UN Convention on the Law of the Sea](#) (UNCLOS), the [UN Straddling Stocks Agreement](#) en de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) zijn heldere doelen geformuleerd om duurzaam gebruik en beheer van de internationale viswateren veilig te stellen. In juli 2009 publiceerde de [World Conservation Union](#) een [rapport](#) waarin de UNCLOS wordt geëvalueerd en waarin case studies en aanbevelingen voor een duurzaam visserijbeleid en de implementatie hiervan zijn gepresenteerd.

Binnen de hierboven beschreven verdragen bestaat een brede overeenstemming over de noodzakelijke principes en maatregelen om duurzaam gebruik en beheer van de internationale viswateren te kunnen bewerkstelligen. Deze zijn hieronder weergegeven.

- **Het verbieden van overbevissing en het herstellen van visstanden**

Onder de [UN Straddling Stocks Agreement](#) zijn landen verplicht “overbevissing te voorkomen of verbieden”. Landen en andere beheerders van visgronden moeten hun uiterste best doen om bedreigde leefgebieden te herstellen.¹⁷⁰ Besluitvorming over deze visgronden moeten worden gebaseerd op recent wetenschappelijk bewijs en moet gericht zijn op het handhaven of herstellen van de visstanden.¹⁷¹

Men erkent het kritische belang van beschermde zeegebieden - zogenaamde *Marine Protected Areas* (MPA's) - voor het onderhoud en herstel van de biodiversiteit van vis en ander zeeleven. In sommige MPA's mag helemaal niet worden gevist (zogenaamde *no-take zones*), zodat het ecosysteem zich kan herstellen, en na verloop van tijd als *reservoir* kan dienen voor de rest van de oceaan.

- **Overmatige investeringen**

Regeringen zijn met de FAO overeengekomen dat “de capaciteit van vissersvloten moet worden herzien in relatie tot duurzame reproductie van visvoorraden, en dat waar nodig vloten moeten worden ingeperkt”.¹⁷² In de [UN Straddling Stocks Agreement](#) hebben regeringen toegezegd maatregelen te nemen die overbevissing tegengaan, en te verzekeren dat de visvangst de grenzen van duurzame gebruik van de bestaande visvoorraden niet te buiten gaat.

- **Schadelijke vistechnieken**

De *FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries* stelt een duidelijke prioriteit bij het gebruik van selectieve en milieuvriendelijke vismaterialen en -technieken.¹⁷³ De Code stelt voor om het gebruik van onverantwoordelijk vistechnieken te verbieden,¹⁷⁴ en vereist daarnaast dat de effecten van nieuwe vistechnieken op leefomgevingen worden beoordeeld, voordat ze op de markt mogen worden gebracht. Ook zijn internationale standaarden opgesteld die het gebruik van bepaalde methoden en materialen beperken of verbieden, zoals het gebruik van explosieven of cyanide,¹⁷⁵ het gebruik van drijfnetten,¹⁷⁶ sleepnetten in diepe zeeën en het zogenaamde *shark-finning*, waarbij haaienvinnen worden afgesneden en de haaien terug in zee worden geworpen.¹⁷⁷

- **Minimaliseren van bijvangst**

De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) stelt dat “verspilling en het vangen van bijgevangen vis- en andere soorten dient te worden geminimaliseerd, evenals de negatieve effecten op soorten die (voor bijvoorbeeld voedsel) afhankelijk zijn van commercieel gevangen vissoorten.” Actieplannen zijn opgesteld die de bijvangst van bepaalde soorten, met name [zeevogels](#) en [haaien](#), moeten verminderen.

- **Spookvisserij**

De [MARPOL 73/78 Agreement](#) reguleerde voor het eerst het probleem van spookvisserij door het achterlaten of laten zinken van visuitrusting in de zee, te verbieden. In 1991 publiceerde de FAO een serie aanbevelingen voor het zogenaamde Marking of Fishing Gear.¹⁷⁸ In maart 2005 bracht de Europese Commissie de [Verordening voor het merken en identificeren van passief vistuig en boomkorren](#) uit, waarin verplicht werd gesteld om passieve visuitrusting te markeren met het registratienummer van de boot.

- **Illegale, ongereguleerde en ongerapporteerde visserij (IUU)**

Het [Plan of Action on IUU](#) van de FAO tracht deze praktijken te verbieden door landen te overtuigen om geen zaken te doen met bedrijven die zich schuldig maken aan IUU-vissen. Een [WWF Report on IUU fishing](#) adviseert de financiële sector zich ervan te verzekeren dat zij alleen legale visactiviteiten financiert. Hiervoor dienen verzekeraars van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd te eisen dat de gehele productie- en verwerkingsketen goed wordt gedocumenteerd.¹⁷⁹

- **Bedreigde vissoorten**

De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) erkent het belang van de bescherming van bedreigde vissoorten. Daarom is handel in veel vissoorten, ook enkele commercieel belangrijke soorten, momenteel verboden of staat onder streng toezicht van de [Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora](#) (CITES).

- **Visgrondbeheer op basis van ecosystemen**

Terwijl de vroegere internationale standaarden voor visserij werden ontwikkeld op basis van de visstanden van bepaalde soorten, worden de huidige regels vaker gebaseerd op totale ecosystemen. Zo vereist de [UN Straddling Stocks Agreement](#) niet alleen dat de visstanden van de beviste soorten op peil worden gehouden, maar ook dat de visstanden van andere vissoorten die in hetzelfde ecosysteem leven in de gaten worden gehouden en beschermd.

Ook de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) verplicht vissers om zee-ecosystemen te behouden: dus niet alleen de soort waarop gevestigd wordt, maar alle vissoorten die afhankelijk zijn van deze soort, of deel uitmaken van hetzelfde ecosysteem. Dit is nog verder uitgewerkt in FAO's [Ecosystem-Based Management](#) (EBM) raamwerk voor visserijen, ontwikkeld door het WWF. Met betrekking tot kleinschalige visserij in arme landen bevat de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) richtlijnen voor de bescherming van voedselzekerheid en levensonderhoud van visafhankelijke gemeenschappen in de armste landen.

Voor het identificeren van niet duurzame visserijen en viskwekerijen kan een verzekeraar gebruik maken van de Greenpeace '[Red-Grade' Criteria for Unsustainable Fisheries](#) en de Greenpeace '[Red-Grade' Criteria for Unsustainable Aquaculture](#). In deze factsheets zijn een aantal vragen opgenomen waarmee men eenvoudig kan vast stellen of een bedrijf in de visserijsector duurzaam is. De indicatoren zijn gebaseerd op de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries.

- **Duurzame visserij**

De toonaangevende organisatie met betrekking tot het certificeren van duurzame visvangst is de [Marine Stewardship Council](#) (MSC). De certificeringstandaarden van de MSC zijn gebaseerd op de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries, en hiermee de enige ter wereld die consistent zijn met de [FAO Guidelines for the Ecolabeling of Fish](#).

De [MSC Principles & Criteria](#) zijn in 1999 tot stand gekomen in een internationaal multi-stakeholder proces. Tot dusver heeft de MSC 139 visserijen gecertificeerd, terwijl bijna 136 visserijen op dit moment worden onderzocht voor certificering. De visserijen brengen gezamenlijk bijna 9 miljoen ton vis aan land, meer dan 10% van de vis die wereldwijd gevangen wordt.¹⁸⁰ Naast standaarden om visgronden te certificeren, heeft de MSC ook een traceringsstelsel ontwikkeld, de [MSC Chain of Custody Standard](#), waardoor de oorsprong van gecertificeerde vis(producten) in de gehele productieketen kan worden teruggevonden.

In Nederland heeft het North Sea Fish Center een standaard voor Noordzee vis opgezet. In eerste instantie is een [kwaliteitskeurmerk](#) voor schol ontwikkeld. Duurzame visserij is onderdeel van het keurmerk doordat de visser zich moeten hebben aangemeld voor een Full Assessment van het MSC. Verder wordt de nadruk gelegd op een gegarandeerde herkomst (de Noordzee). Een groep scholvissers werkt nauw samen met het bedrijf Queens en heeft de schol onder het MSC keurmerk op de markt gebracht. In het buitenland ligt de schol als 'North Sea Plaice' op de markt.¹⁸¹

Ook de [Waddengroep](#) heeft richtlijnen voor een aantal vissoorten opgesteld die onder het [Waddengoud keurmerk](#) kunnen worden verkocht, mits gevangen en verwerkt in de Waddenregio: garnalen, harder, zeebaars, kokkels, mossel, snoekbaars, Japanse oesters, tong en spiering. Hierin zijn ook richtlijnen voor duurzame visserij opgenomen.¹⁸²

- **Duurzame viskwekerij**

In augustus 2006 werden de [International Principles for Responsible Shrimp Farming](#) gelanceerd. Na een proces van vijf jaar, waarin verschillende organisaties - zoals het [Network for Aquaculture Centres for the Asia Pacific](#), WWF, de Wereldbank en het Milieuprogramma van de Verenigde Naties (UNEP) - betrokken waren, is een internationaal raamwerk samengesteld dat duurzaamheid binnen de garnalenindustrie moet garanderen.¹⁸³

Ook de [Global Aquaculture Alliance](#), een initiatief van Amerikaanse bedrijven, ontwikkelde een certificeringssysteem voor viskwekerijen. Er zijn inmiddels [standaarden](#) voor kwekers van garnalen, tilapia en kanaalmeerval, en voor visverwerkende bedrijven.

3.3.3 Inhoud van een goed beleid

Verzekeraars die investeren in de visserijsector moeten zorgen dat hun investeringen bijdragen aan de internationaal geaccepteerde doelstellingen voor duurzaam beheer van visgronden. Het is van belang dat het investeringsbeleid de gehele productieketen van vis en zeevruchten omvat. Duurzame investeringen in deze sector zijn van belang op alle niveaus van de keten, van de vangst tot de verwerking en verkoop.

De volgende elementen zijn cruciaal voor een goed beleid:

1. Handel in bedreigde diersoorten voldoet aan de voorwaarden van CITES.
2. Handel in bedreigde diersoorten die op de lijsten van CITES staan is onacceptabel.
3. Vissers respecteren *Marine Protected Areas* en in het bijzonder *no-take zones*.
4. Schadelijke vistechieken (zoals sleepnetten, drijfnetten en *shark-finning*) zijn onacceptabel.
5. Vissers minimaliseren hun bijvangst.
6. Vissers voorkomen overbevissing.
7. Vissers varen niet onder *flags of convenience*.
8. Vissers documenteren hun vangst nauwgezet, zodat de herkomst van de totale vangst kan worden gecontroleerd.
9. Vissers houden zich aan alle elementen van de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries.
10. Vissers zijn voor minimaal één visserij waarin ze actief zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Marine Stewardship Council (MSC).
11. Vissers zijn voor alle visserijen waarin ze actief zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Marine Stewardship Council (MSC).
12. Vishandelaars en andere bedrijven in de productieketens voor vis en zeevruchten zijn gecertificeerd volgens de MSC Chain of Custody standard.
13. Viskwekerijen houden zich aan de International Principles for Responsible Shrimp Farming.
14. Viskwekerijen zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Aquaculture Stewardship Council (ASC).
15. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving op niveau C.
16. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.ⁱ
17. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

ⁱ Als een verzekeraar geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

3.3.4 Beoordeling

Hierboven zijn 17 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van visserij opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van visserij wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,7. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 14.

Tabel 14 Beleidsscores Visserij

Visserij	Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1 Handel in bedreigde diersoorten voldoet aan de voorwaarden van CITES	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
2 Handel in bedreigde diersoorten die op de lijsten van CITES staan is onacceptabel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3 Vissers respecteren Marine Protected Areas en in het bijzonder no-take zones	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4 Schadelijke vistechnieken (zoals sleepnetten, drijfnetten en shark-finning) zijn onacceptabel	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
5 Vissers minimaliseren hun bijvangsten	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6 Vissers voorkomen overbevissing	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7 Vissers varen niet onder flags of convenience	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8 Vissers documenteren hun vangst nauwgezet, zodat de herkomst van de totale vangst kan worden gecontroleerd	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9 Vissers houden zich aan alle elementen van de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10 Vissers zijn voor minimaal één visserij waarin ze actief zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Marine Stewardship Council (MSC)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11 Vissers zijn voor alle visserijen waarin ze actief zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Marine Stewardship Council (MSC)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12 Vishandelaars en andere bedrijven in de productieketens voor vis en zeevruchten zijn gecertificeerd volgens de MSC Chain of Custody standard	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Visserij		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
13	Viskwekerijen houden zich aan de International Principles for Responsible Shrimp Farming	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14	Viskwekerijen zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Aquaculture Stewardship Council (ASC)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving op niveau C	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
16	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0
17	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.4 Bosbouw

3.4.1 Wat staat er op het spel?

Zo'n 30% van het landoppervlak van de aarde - bijna 4 miljard hectare - is bedekt door bossen. Hiervan zijn ongeveer 271 miljoen hectares houtplantages. Hoewel deze een hele andere functie hebben, worden de plantages wel vaak als 'bos' geclassificeerd.¹⁸⁴ Bossen en plantages spelen een belangrijke rol op aarde, en voorzien ons van uiteenlopende diensten:

Meer dan 1,6 miljard mensen wereldwijd zijn (grotendeels) afhankelijk van bossen voor hun levensonderhoud.¹⁸⁵

Ongeveer 350 miljoen mensen - vaak de oorspronkelijke bewoners van het woud - beschouwen het bos als hun thuis: hun sociaal, cultureel en economisch welzijn is onlosmakelijk verbonden met het bos en de producten die zij hier vinden.¹⁸⁶

Bos-ecosystemen zijn de meest biodiverse ecosystemen op aarde, ze bieden onderdak aan ongeveer 70% van alle op het land levende dieren en planten.¹⁸⁷

Bomen groeien door CO₂ uit de lucht op te nemen. Onaangetaste bossen dienen als koolstofopslag, en zijn daarom van onschatbare waarde met betrekking tot klimaatbescherming.¹⁸⁸ In oktober 2006 wees [een studie van de Wereldbank](#) erop dat ongeveer een vijfde van de mondiale klimaatverandering een rechtstreeks gevolg is van ontbossing in tropische bosgebieden. Een [studie van IPAM en Environmental Defense](#) kwam eind 2005 tot de conclusie dat zelfs 27% van de wereldwijde klimaatverandering toe te schrijven valt aan ontbossing in de tropen.

Bossen zorgen voor de vruchtbaarheid van de bodem, beschermen waterbekkens, en verminderen het risico van natuurrampen zoals overstromingen en lawines doordat ze watervoorraden vasthouden en bodemerrosie voorkomen. Deze eigenschappen hebben een zeer positief effect op de mondiale landbouwproductiviteit en de gezondheid van de mens.

De industrie voor bosproducten is een bron van economische groei, en voorziet in hout en andere producten, zoals eetbare noten en vruchten, medicinale planten, vezels en rubber. De wereldwijde handel in bosproducten heeft een gemiddelde jaarlijkse waarde van ongeveer € 270 miljard, waarvan ongeveer 20% uit ontwikkelingslanden komt. Het economische belang van de informele, lokale handel in hout en andere bosproducten is waarschijnlijk nog vele malen groter.

Bosbouw creëert arbeidsplaatsen, maar in dit opzicht bestaan er grote verschillen tussen de types bosbouw. Kleinschalige en informele bosbouw - vaak in combinatie met *agroforestry* - is vaak een belangrijke bron van werkgelegenheid. Grootschalige plantages daarentegen creëren veel minder werk dan andere activiteiten in hetzelfde gebied zouden doen. In Brazilië bijvoorbeeld, leveren houtplantages niet meer dan één arbeidsplaats per 45 hectare grond op, terwijl landbouwactiviteiten werk bieden aan tenminste achttien personen per hectare.¹⁸⁹

Ondanks hun belang voor mens en natuur worden bossen nog steeds met ongekeerde snelheid vernietigd. Experts schatten dat gedurende de jaren '90 van de vorige eeuw jaarlijks ongeveer zestien miljoen hectare natuurlijk bos verloren ging. Sindsdien zijn de ontbossingcijfers nog niet aanzienlijk veranderd.¹⁹⁰ Naast volledige ontbossing vindt door overexploitatie ook veel *bosdegradatie* plaats. Dit betekent dat bossen hun rijkdom aan biodiversiteit en een deel van hun sociale en ecologische functies verliezen.

Ontbossing en bosdegradatie ontnemen lokale gemeenschappen hun grondgebied en levensonderhoud, veroorzaken verlies van biodiversiteit, erosie van de grond, en daling van het oppervlakte- en grondwaterpeil. Daar komt nog bij dat ontbossingactiviteiten soms verschrikkelijke bosbranden veroorzaken. Door de luchtvervuiling als gevolg van die branden belanden mensen in het ziekenhuis met ademhalingsproblemen - zoals astma, longontsteking en bronchitis - en andere gevolgen van de branden, zoals oog- en huidproblemen. De meeste bosbranden waren veroorzaakt door de vernietiging van bossen ten behoeve van de uitbreiding van grootschalige pulpindustrie en palmolieplantages.¹⁹¹

Door de snelheid van ontbossing wordt ook de klimaatverandering op wereldniveau versneld. Volgens het [Stern Review](#) zorgt de uitstoot van broeikasgassen als gevolg van ontbossing voor meer dan 18% van de wereldwijde CO₂-emissies. Dat is een groter aandeel in de uitstoot van broeikasgassen dan de mondiale transportsector voor zijn rekening neemt.

Belangrijke oorzaken van ontbossing en bosdegradatie zijn:

- **Niet-duurzame en illegale houtkap.** Niet-duurzame houtkap vindt plaats daar waar bossen zo snel worden gekapt dat herstel onmogelijk is. Hoewel niet-duurzame houtkap vaak ook illegaal is, zijn dit twee verschillende zaken. Niet alle onduurzame houtkap is illegaal, omdat de bosbouwregelgeving in veel landen nog onvoldoende rekening houdt met duurzaamheid. En niet alle vormen van illegale houtkap zijn niet-duurzaam, zoals de kleinschalige houtkap door bevolkingsgroepen die in het woud leven en afhankelijk zijn van kleinschalige landbouwactiviteiten (*shifting cultivation*).

Illegale houtkap brengt voor regeringen van houtproducerende landen jaarlijks ongeveer een inkomstenverlies van € 10 tot 15 miljard met zich mee. Dit bedrag hadden regeringen anders kunnen aanwenden voor de verbetering van gezondheidsvoorzieningen, onderwijs en andere publieke diensten. Of aan de verbetering van systemen voor duurzaam bosbeheer.

Ook niet-duurzame houtkap veroorzaakt vaak grote schade aan het milieu. Door de omvorming van bossen of andere biodiverse gebieden in houtplantages of secundaire (gedegenereerde) bossen, gaat veel biodiversiteit verloren. Daarnaast wordt door legale (maar niet-duurzame) houtkap het bos vaak opengelegd en wordt infrastructuur gecreëerd, waardoor illegale houtkap en stroperij wordt vergemakkelijkt.

Niet-duurzame en vaak illegale houtkap heeft negatieve gevolgen voor het levensonderhoud van bevolkingsgroepen die afhankelijk zijn van bossen. Veel van deze groepen maken deel uit van de armste en meest onderdrukte gemeenschappen ter wereld. In sommige bosrijke landen is de bosbouwindustrie zeer corrupt. Onderhandse toewijzingen van licenties en betaling voor deze diensten door grootschalige houtkap bedrijven is dermate toegenomen dat nationale wetgeving ondermijnd wordt. Ook het democratisch bestuur en de aandacht voor mensenrechten komen hierdoor onder druk te staan. In enkele gevallen houdt de illegale exploitatie van bos rechtstreeks verband met grootschalige gewelddadige conflicten (zoals in de Democratische Republiek Congo) of met de financiering van een militair bewind (zoals in Birma).¹⁹²

- **Omvorming van natuurlijke bossen in hout- en pulpplantages.** Eén van de belangrijkste oorzaken van niet-duurzame houtkap is de vestiging van grootschalige pulp-, papier- en fineerfabrieken. De houtmolens in deze fabrieken zijn grootverbruikers en deze bedrijven beschikken meestal niet over een duurzame houttoevoer. Vaak worden dan eerst grote arealen natuurlijke bossen gekapt, waarna op de vrijgekomen grond na verloop van tijd houtplantages verrijzen met een snelgroeïende boomsoort. Hoewel plantages soms worden geclassificeerd als bossen - bijvoorbeeld in de jaarlijkse studie [State of the World's Forests](#) van de FAO - bieden ze niet dezelfde sociale en ecologische functies als natuurlijke bossen.

Ongeveer 42% van de wereldwijde houtkap is bestemd voor industrieel papiergebruik, terwijl pulpfabrieken steeds controversiëler worden. De enorme monocultuur-plantages die nodig zijn om moderne pulpfabrieken van grondstof te voorzien, hebben ernstige gevolgen voor biodiversiteit, water, en de landrechten en inkomensvoorziening. Daarbij zijn de fabrieken zelf zeer vervuילend. De [expansieplannen](#) van de pulpindustrie (geschat op 25 miljoen ton nieuwe pulpcapaciteit tot 2012) zijn extreem kapitaalintensief, omdat zij zich richten op grootschalige pulpfabrieken. Gestimuleerd door financiële instellingen bouwt de industrie grotere fabrieken dan nodig, aangezien het eenvoudiger is financiering te verkrijgen voor een grote fabriek dan voor een kleinere. Financiële instellingen kunnen derhalve een significante invloed uitoefenen in het bepalen welke projecten uiteindelijk doorgang vinden.¹⁹³

- **Omvorming van bossen voor de landbouw.** Landbouwactiviteiten als veehouderij en de productie van palmolie, soja en granen (voor onder meer voeding en biobrandstof) gebruiken steeds grotere landoppervlaktes. Om ruimte te maken voor de agrarische activiteiten worden bossen op grote schaal gekapt, waarna de resterende begroeiing wordt verbrand om als bemesting te dienen. Dit systeem staat bekend als *slash-and-burn*. Het gebeurt door grootschalige landbouwondernemingen, maar bij een grote bevolkingsdruk ook door grote groepen kleine boeren.

- **Omvorming van mangrovebossen ten behoeve van viskwekerij.** Ook voor grootschalige vis- en zeedierenkwekerij worden bossen - in dit geval mangrovebossen in tropische kustgebieden - vernietigd. Dit onderwerp wordt behandeld in paragraaf 3.3 over visserij.
- **Ontwikkeling van grootschalige industriële en infrastructuurprojecten.** Voor de ontwikkeling van industrie en infrastructuur - zoals wegen, spoorwegen, kanalen, dammen, mijnen, olie- en gasinstallaties en pijpleidingen - worden bossen vernietigd. Enkele van deze onderwerpen worden behandeld in paragraaf 3.1.4 over dammen, paragraaf 3.4.4 over mijnbouw en paragraaf 3.6 over olie en gas.

Volgens een recente [studie van de Wereldbank](#), heeft de bosbouwsector tot op heden te weinig bijgedragen aan het behoud en beheer van de bossen op aarde. In plaats daarvan “heeft de industriële houtproductie een negatieve staat van dienst in Afrika. Tijdens de afgelopen zestig jaar is er onvoldoende bewijs geleverd dat de plattelandsbevolking boven de armoedegrens is getild, of dat andere significante bijgedragen zijn geleverd aan de lokale en nationale ontwikkeling.” Het [Inspectiepanel van de Wereldbank](#) concludeerde met betrekking tot het beheer van bossen in Cambodja dat “men nauwelijks kan overdrijven als het gaat om de negatieve effecten van de houtkap op een natuurgebied van wereldwaarde. Nog belangrijker is het negatieve effect ervan op zeer arme en kwetsbare rurale gemeenschappen en inheemse volken.”

De [United Nations Collaborative Programme on Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation in Developing Countries](#) (UN-REDD) is een initiatief waarbij ontwikkelingslanden financieel worden gestimuleerd om de uitstoot van broeikasgassen als gevolg van ontbossing terug te dringen en om te investeren in meer duurzame ontwikkeling. Tijdens de [15e Verenigde Naties Klimaatconferentie](#) in Kopenhagen in december 2009 werd in het [Copenhagen Accord](#) overeenstemming bereikt over de noodzaak een halt toe te roepen aan ontbossing en bosdegradatie. Hiervoor zal via de regeling REDD-plus in de periode 2010-2012 in totaal US\$ 30 miljard ter beschikking worden gesteld aan ontwikkelingslanden met het doel verdere ontbossing en bosdegradatie te voorkomen.

Deze paragraaf behandelt de bosbouwsector, die bestaat uit alle bedrijven die bossen en plantages beheren, en de bedrijven die hout verwerken (tot timmerhout, pulp, papier en andere houtproducten). Ook omvat de bosbouwsector alle bedrijven die zich bezig houden met handel en de verdere verwerking van deze producten, zoals meubels, en bestaat dus uit lange ketens met veel verschillende bedrijven waarin een verzekeraar kan investeren. Behalve dat de bosbouwsector grote invloed uitoefent op de staat van de bossen in de wereld, is de industrie er ook in hoge mate van afhankelijk. Daarom verdient de bosbouwsector een apart beleid, naast het investeringsbeleid voor andere sectoren die bijdragen aan ontbossing en bosdegradatie (zoals landbouw, visserij, en mijnbouw).

Verzekeraars moeten een streng investeringsbeleid ontwikkelen om zich ervan te verzekeren dat ze alleen investeren in bedrijven en overheden die hun bossen beheren op een manier die niet alleen duurzaam is voor het milieu, maar ook ten goede komt aan lokale samenlevingen. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.4.2 Internationale standaarden

De meest belangrijke en internationale standaarden en initiatieven voor de bosbouwsector zijn:

- **Illegale houtkap en bosbeheer**

Regeringen van houtproducerende en -consumerende landen hebben samen met de Wereldbank sinds 2002 een aantal conferenties georganiseerd. Deze [Ministerial Conferences on Forest Law Enforcement and Governance \(FLEG\)](#) processen zijn gericht op de vermindering van de illegale houtkap en daaraan gerelateerde handel en corruptie in de bosbouwsector. Om dit doel te bereiken worden producent-, consument- en donorregeringen aangesproken om internationale toezeggingen te doen om hun inspanningen te verhogen. FLEG-bijeenkomsten hebben tot op heden plaatsgevonden in Zuid-Oost Azië en Australië, Afrika, Europa en in Noord Azië. Een mogelijk nieuw FLEG-initiatief in Latijnse Amerika en het Caribische gebied is momenteel in ontwikkeling.

In mei 2003 ontwikkelde de Europese Commissie het [Forest Law Enforcement, Governance and Trade \(FLEGT\) Action Plan](#), dat in 2004 door de EU werd aangenomen. Het FLEGT Actie Plan stelt een nieuwe en innovatieve benadering voor om illegale houtkap tegen te gaan. Deze houdt in dat juridische afspraken binnen de EU die betrekking hebben op handel en exploitatie van grondstoffen, gekoppeld worden aan het bestuur van de ontwikkelingslanden waar deze grondstoffen (in dit geval hout) vandaan komen. Het Actie Plan beschrijft een serie maatregelen - zoals het steunen van de private sector bij het buiten de keten houden van illegaal hout - en het steunt maatregelen om investeringen in illegale houtkap tegen te gaan.

In 2008 waren de Verenigde Staten het eerste land dat de import, verkoop of handel van illegaal hout en gerelateerde producten verbod. Volgens de [Lacey Act](#) moeten importeurs de houtsoort en het land van oorsprong van de meeste houttypen aangeven en er staan zware boetes op het importeren van houtproducten van illegale bronnen, ongeacht of dit bewust of onbewust is gedaan.¹⁹⁴

- **Beschermde gebieden en High Conservation Value Forests**

Bosbouwactiviteiten in alle beschermde gebieden die vallen binnen de categorieën I-IV van de [World Conservation Union](#), de [UNESCO World Heritage Convention](#) en de [Ramsar Convention on Wetlands](#) behoeven speciale aandacht en bescherming. Deze gebieden worden uitgebreid behandeld in paragraaf 2.6.2 over natuur. *Beleid* moet erop gericht zijn om investeringen in bosbouwactiviteiten in deze gebieden te mijden.

Daarnaast heeft FSC het concept van *High Conservation Value Forests (HCVFs)* ontwikkeld. HCVFs beschrijven bosgebieden met speciale kenmerken die hen bijzonder waardevol maken voor de natuur en/of voor lokale bevolkingsgroepen, en die worden gedefinieerd als “natuurlijke leefomgevingen waarvan de beschermingswaarde - inclusief de aanwezigheid van zeldzame diersoorten en heilige plekken of bestaansmiddelen van lokale bevolkingsgroepen - als zeer groot wordt beschouwd.” Het doel van het toewijzen van een HCVF-label aan bepaalde bosgebieden is het beter identificeren van waardevolle bossen, om hiervoor vervolgens passende bescherming te ontwikkelen, zodat belangrijke ecologische en sociaal-economische waarden behouden blijven.¹⁹⁵ De [Global HCVF Toolkit](#), ontwikkeld door IKEA en ProForest, biedt aanknopingspunten voor de toepassing van het concept en implementatie op nationale schaal. Organisaties die het [HCV Charter](#) van het HCV Resource Network ondersteunen kunnen zich daar registreren.

- **Landrechten van lokale en inheemse gemeenschappen**

Een heldere omschrijving en het respecteren van de landrechten van gemeenschappen die in en rond bossen wonen, zijn belangrijke voorwaarden voor bosbehoud. Daarnaast zijn voor duurzaam bosbeheer regels noodzakelijk om de toegang tot bossen en bosvoorraden te beheren. Verschillende internationale conventies erkennen de rechten op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van bossen door inheemse volken en lokale gemeenschappen. De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#), die in september 2007 werd aangenomen in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, erkent de rechten die inheemse volken hebben op grondgebieden en voorzieningen die zij van oudsher bezitten, bewonen of anderszins gebruiken of verkregen hebben.

Dit onderwerp wordt uitgebreider behandeld in paragraaf 2.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

- **Certificering van bosbeheer en de houtproductketen**

De meeste certificeringschema's die ontwikkeld zijn om duurzaam bosbeheer te garanderen, falen veelal in het ontwikkelen en monitoren van strikte richtlijnen. Vaak heeft dit te maken met de betrokkenheid van bedrijven uit de bosbouwsector bij het certificeringproces. Doordat deze bedrijven een commercieel belang hebben bij zwakke certificeringrichtlijnen, versterkt hun deelname in het proces slechts de status-quo van niet-duurzaam bosbeheer. Dit wordt onder meer weerspiegeld in het feit dat de meeste certificeringmethoden de rechten van inheemse volken niet respecteren en hen uitsluiten van besluitvorming en beslissingen.¹⁹⁶

Het enige certificeringssysteem dat dit onderwerp wel opneemt in zijn standaarden is de Forest Stewardship Council (FSC), waarin boseigenaren, bosbouwbedrijven, vakbonden, sociale en milieuorganisaties vertegenwoordigd zijn. Het FSC heeft de [10 Principles of Forest Stewardship](#) opgesteld. Met de bijbehorende criteria vormen deze principes de basis van alle FSC standaarden voor bos- en plantagebeheer. Inmiddels zijn 148 miljoen hectares bossen en plantages in zo'n 80 landen gecertificeerd volgens de FSC standaarden.¹⁹⁷ Dat is ongeveer 5% van het momenteel wereldwijd voor bosbouw gebruikte bos. Daarnaast dragen rond de 22,000 houtproducten het FSC [Chain of Custody-certificaat](#), dat impliceert dat de gehele productieketen aan FSC voorwaarden voldoet.

- **Investeerders**

In september 2003 publiceerde het World Wildlife Fund (WWF) [Guidelines for Investment in Operations that Impact Forests](#). Deze richtlijnen helpen financiële instellingen om kritieke problemen in de bosbouwsector te identificeren en om een bosbouwbeleid te ontwikkelen.

Het recentelijk gelanceerde [Forest Footprint Disclosure](#) (FFD) project probeert investeerders te helpen in het identificeren van verbanden tussen tropische ontbossing en de activiteiten en ketens van de bedrijven waarin ze investeren. Net als bij het Carbon Disclosure Project wordt namens institutionele beleggers een vragenlijst gestuurd. De resultaten - die aangeven of een bedrijf 'best in class' is, innovatieve risicobeheersingsstrategieën heeft ontwikkeld, of niet is ingegaan op het verzoek om haar forest footprint openbaar te maken - worden verzameld in een jaarverslag.¹⁹⁸

3.4.3 Inhoud van een goed beleid

Financiële instellingen kunnen hun invloed aanwenden om ontbossing en bosdegradatie tegen te gaan. Dit kunnen verzekeraars onder andere doen door een strikt beleid op te stellen voor investeringen in de bosbouwsector. Dit beleid moet van toepassing zijn op de gehele bosbouwsector, bestaande uit bosbouw, houtkap, pulp-, papier-, en meubelproductie en andere houtverwerkings- en handelsbedrijven.

De volgende onderdelen zijn cruciaal bij het opstellen van een investeringsbeleid voor deze sector:

1. Bosbouwbedrijven identificeren en beschermen binnen de bossen die zij beheren de High Conservation Value (HCV) gebieden.
2. Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven bosgebieden alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
3. Bosbouwbedrijven respecteren de rechten van lokale en inheemse gemeenschappen op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van bossen.
4. Houthandelaars en andere bedrijven in de houtketen committeren zich aan de doelen van de FLEGT-processen en voorkomen het gebruik van illegaal gekapt of verhandeld hout.
5. Pulp- en papierfabrieken waarborgen door middel van een onafhankelijke analyse dat er voldoende duurzaam geteeld hout c.q. duurzaam geproduceerde pulp beschikbaar is voor de fabriek.
6. Pulp- en papierfabrieken beperken het gebruik van chemicaliën en de vervuiling van bodem, water en lucht door gebruik te maken van de best beschikbare technieken.
7. Bedrijven in sectoren met een grote impact op bossen (waaronder in ieder geval de bosbouw- en papiersector), rapporteren hun *forest footprint* aan het Forest Footprint Disclosure (FFD) project.
8. (Productie)bossen en houtplantages zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Forest Stewardship Council (FSC) of gelijkwaardig.ⁱ
9. Productieketens van houthandelaars en bedrijven in de houtproductketen (inclusief pulp, papier, fineer, meubels) zijn gecertificeerd volgens de FSC Chain of Custody criteria of gelijkwaardig.ⁱⁱ
10. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving op niveau C.
11. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.ⁱⁱⁱ
12. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.4.4 Beoordeling

Hierboven zijn 12 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van bosbouw opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van bosbouw wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,2. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

ⁱ Het FSC keurmerk heeft de voorkeur. De toetsingscommissie TPAC beoordeelt in Nederland of andere keurmerken garanties geven over de kwaliteit van de houtproductie waardoor het gelijkwaardig is aan FSC.

ⁱⁱ Idem.

ⁱⁱⁱ Als een verzekeraar geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 15.

Tabel 15 Beleidsscores Bosbouw

Bosbouw		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	1	1	2	1	1	1	7	1	8
1	Bosbouwbedrijven identificeren en beschermen binnen de bossen die zij beheren de High Conservation Value (HCV) gebieden	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
2	Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven bosgebieden alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3	Bosbouwbedrijven respecteren de rechten van lokale en inheemse gemeenschappen op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van bossen	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
4	Houthandelaars en andere bedrijven in de houtketen committeren zich aan de doelen van de FLEGT-processen en voorkomen het gebruik van illegaal gekapt of verhandeld hout	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1
5	Pulp- en papierfabrieken waarborgen door middel van een onafhankelijke analyse dat er voldoende duurzaam geteeld hout c.q. duurzaam geproduceerde pulp beschikbaar is voor de fabriek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Pulp- en papierfabrieken beperken het gebruik van chemicaliën en de vervuiling van bodem, water en lucht door gebruik te maken van de best beschikbare technieken	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
7	Bedrijven in sectoren met een grote impact op bossen (waaronder in ieder geval de bosbouw- en papiersector), rapporteren hun forest footprint aan het Forest Footprint Disclosure (FFD) project	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
8	(Productie)bossen en houtplantages zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Forest Stewardship Council (FSC) of gelijkwaardig	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1
9	Productieketens van houthandelaars en bedrijven in de houtproductketen (inclusief pulp, papier, fineer, meubels) zijn gecertificeerd volgens de FSC Chain of Custody criteria of gelijkwaardig	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
10	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving op niveau C	1	0	0	1	0	0	0	1	0	1

Bosbouw		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
11	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	1	0	1
12	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.5 Mijnbouw

3.5.1 Wat staat er op het spel?

Mijnbouw en ertsraffinage zijn zeer vervuilende activiteiten, die de bodem- en waterkwaliteit aantasten. Veel mijnbouwactiviteiten vinden plaats in open groeven, waardoor de natuurlijke leefomgeving van planten en dieren in grote gebieden wordt vernietigd. Daarnaast gebruiken mijnbouwbedrijven enorme hoeveelheden water om de mineralen van de opgegraven modder te scheiden, of om zuur, giftig of zelfs radioactief afval in te dumpen. Rivieren die mensen, dieren en bossen van water voorzien worden ernstig vervuild, net als de zeeën waarin deze rivieren uitmonden. Vervuiling van waterwegen wordt daarnaast veroorzaakt door erosie. Veel mijnen bevinden zich in heuvel- of bergachtige gebieden, en wanneer bosbeplanting verdwijnt, kan - vooral na regenval - de bodem gaan glijden, om te eindigen in lokale waterwegen. Erosie kan zelfs leiden tot lawines en fatale overstromingen.

De gevolgen van mijnbouw spelen nog lang door nadat mijnbouwactiviteiten zijn afgerond. Meestal worden onvoldoende herstelwerkzaamheden uitgevoerd om de natuur in de mijnbouwgebieden in goede staat terug te brengen. Lange termijnproblemen - zoals het lekken van zuur uit de mijnen - kunnen decennia of zelfs eeuwenlang de waterwegen in de omgeving vervuilen. Naast de winning van erts veroorzaakt ook de ertsraffinage - zelfs met het gebruik van moderne technologieën - luchtvervuiling in een groot gebied.

Een veelvoorkomend probleem in de mijnbouwindustrie is dat mijnbouwbedrijven de landrechten van de lokale bewoners niet respecteren. De bedrijven nemen deze gemeenschappen grote gebieden land of bos af waarvan zij afhankelijk zijn voor hun voedsel en levensonderhoud. Daarnaast kan de vervuiling van de mijnen leiden tot een opeenhoping van zware metalen in de bodem, het water en de lucht in de omgeving. Deze metalen veroorzaken ernstige gezondheidsproblemen als drinkwatervoorraden van lokale gemeenschappen worden vervuild of vernietigd, of als de lucht wordt ingeademd. Ook indirect schaden de zware metalen de gezondheid van de lokale bevolking, doordat de gewassen en dieren waarvan zij leven zware metalen opgenomen hebben.

In veel mijnbouwbedrijven is sprake van zeer gevaarlijk werk, erbarmelijke arbeidsomstandigheden, een groot aantal ongelukken en een slecht veiligheidsbeleid. Bovendien schort het vaak aan het respecteren van fundamentele arbeidsrechten en komt soms ook kinderarbeid voor.

Ten slotte verstoort mijnbouw de macro-economische ontwikkeling in veel landen, dit wordt ook wel de grondstofvloed (resource curse) genoemd.¹⁹⁹ In (ontwikkelings)landen waar geen stabiel politiek of rechtssysteem bestaat, leidt de exploitatie van metalen en mineralen uit de bodem vaak tot corruptie, onherleidbare inkomsten, slecht beheer van de voorraden, en ongelijke verdeling van de opbrengsten over de lokale gemeenschappen. De kosten die moeten worden gemaakt om het milieu te beschermen en sociale cohesie te waarborgen komen voor rekening van de bevolking, die juist niets aan de exploitatie heeft verdiend. Hierdoor laat de mijnbouwindustrie veel landen in feite nog armer achter dan voor de ontwikkeling van de industrie. Bovendien zadelt de sector regelmatig landen op met conflicten tussen lokale bevolkingsgroepen, de mijnbouwondernemingen en de regering.²⁰⁰

Sommige mijnbouwbedrijven zijn actief in ontwikkelingslanden maar hebben de daaraan gerelateerde dochterbedrijven gevestigd in belastingparadijzen om zo min mogelijk belasting te hoeven betalen. Volgens [Publish What You Pay Norway](#) is Nederland, na de Amerikaanse staat Delaware, het favoriete gastland voor mijnbouwbedrijven. De tien grootste oliemaatschappijen en mijnbouwbedrijventer wereld die natuurlijke hulpbronnen bezitten in ontwikkelingslanden hebben in Nederland 365 dochterbedrijven gevestigd. Het is onder Nederlandse wetgeving echter onmogelijk om fiscale en financiële data te onderzoeken van diedochterbedrijven. Zodoende bleek het erg moeilijk te zijn om te bepalen hoeveel inkomsten bedrijven uit de activiteiten in die landen halen en hoeveel belasting de overheden mislopen.²⁰¹

Naast grootschalige mijnbouwbedrijven zijn in veel landen ook ambachtelijke, kleinschalige mijnbouwers actief. Volgens [CASM](#) gaat het om dertien tot twintig miljoen mensen in ongeveer vijftig ontwikkelingslanden. Meer dan honderd miljoen mensen wereldwijd zijn geheel of gedeeltelijk van de sector afhankelijk voor hun levensonderhoud. Deze mensen behoren vaak tot de meest kwetsbare bevolkingsgroepen. Maar ook kleinschalige mijnbouwactiviteiten kunnen milieuproblemen veroorzaken, materiële armoede versterken en de volksgezondheid schaden. Dit komt omdat ook deze activiteiten plaatshebben in fragiele ecosystemen met grote culturele en biologische diversiteit.

De mijnbouwsector bestaat uit bedrijven die delfstoffen winnen, transporteren, zuiveren en opslaan. De producten worden vervolgens verwerkt en in diverse andere sectoren op grote schaal gebruikt, zoals de electronica, de bouw en de autoindustrie. Deze sectoren zijn sterk afhankelijk van de mijnbouw en in zekere zin ook betrokken bij de nadelige effecten van de mijnen en raffinaderijen op de omgeving en lokale gemeenschappen.

Om te kunnen bijdragen aan een meer duurzame en sociaal rechtvaardige wereld, zal de mijnbouwsector drastisch van koers moeten wijzigen.

Het beleid van verzekeraars moet erop gericht zijn om alleen financiële betrekkingen aan te gaan met mijnbouwbedrijven die aan de bovengenoemde criteria voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

3.5.2 Internationale standaarden

Verschillende internationale initiatieven houden zich bezig met de risico's die mijnbouw met zich meebrengt voor mens en milieu, en wereldwijd ontstaat steeds meer overeenstemming over de te hanteren standaarden voor deze bedrijfstak. Daarnaast bestaan er enkele internationale conventies en multi-stakeholder processen die standaarden stellen voor specifieke mijnbouwactiviteiten, zoals hieronder weergegeven.

- **Crisisrespons en -preventie**

Als onderdeel van het [Awareness and Preparedness for Emergencies at a Local Level](#) (APELL)-programma, dat assistentie verleent aan overheden, bedrijven, hulporganisaties en gemeenschappen bij de voorbereiding op eventuele incidenten, en in reactie op milieurampen in de mijnbouwsector, heeft het [United Nations Environment Program](#) (UNEP) in 2001 een multi-stakeholder initiatief opgezet dat zich bezighoudt met duurzaamheid in de mijnbouwindustrie. Het initiatief heeft nog niet tot nieuwe standaarden geleid, maar in een [rapport](#) wordt wel gesteld dat nieuwe standaarden noodzakelijk zijn, en dat ook financiële dienstverleners deze standaarden op dienen te nemen in hun investeringsbeleid.

- **Afvalbeheer**

Veel milieuproblemen in de mijnbouwindustrie hebben te maken met de omgang met mijnafval. Bestaande standaarden en richtlijnen met betrekking tot afvalbeheer zijn:

- De [Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and other Matter](#) (1972), van de [International Maritime Organization](#) (IMO) van de Verenigde Naties. De conventie verbiedt het rechtstreeks dumpen van kwik en kwikverbindingen in zee, en verplicht het bezit van speciale vergunningen om cyanide en andere zware metalen te dumpen.
- Het [Extractives Industries Review](#) (EIR, 2003) van de Wereldbank adviseert bedrijven om afvallozingen in zee en rivieren te vermijden, en veiligere alternatieven te zoeken voor het gebruik van cyanide en kwik.
- Het [Mining, Minerals and Sustainable Development](#) (MMSD) project, dat liep van 2000 tot 2002, steunt een verbod op het dumpen van mijnafval in rivieren. Wetgevende autoriteiten in onder meer de Verenigde Staten en Canada hebben het direct dumpen in rivieren naar aanleiding hiervan verboden.
- De [Richtlijn betreffende het beheer van afval van winningsindustrieën](#), uitgegeven door de Europese Commissie in 2006, verzoekt de lidstaten van de Europese Unie om ervoor te zorgen dat winningsafval wordt beheerd zonder gevaar voor de volksgezondheid of het milieu, in het bijzonder water, lucht, grond, flora en fauna. De lidstaten dienen ook de noodzakelijke maatregelen te nemen om het onbeheerd achterlaten of het ongecontroleerd lozen of verwijderen van winningsafval te verbieden.
- De goudindustrie heeft de [International Management Code for the use of Cyanide](#) ontwikkeld: een vrijwillige overeenkomst die cyanidegebruik beperkt, en de transportveiligheid verbetert en maatregelen neemt om de gezondheid en veiligheid voor mijnarbeiders te garanderen. De code bevat ook plannen voor crisismanagement, maar ontbeert richtlijnen voor afvalverwerking.

- **Sluiten van uitgeputte mijnen**

De staat waarin uitgeputte mijnen worden achtergelaten heeft grote gevolgen voor de bevolking en de ecosystemen in de omgeving. Negatieve milieu- en gezondheidseffecten kunnen jaren - misschien zelfs eeuwen - nawerken. Het [Mining, Minerals and Sustainable Development](#) (MMSD) project vraagt bedrijven om de milieu- en gezondheidseffecten na sluiting van de mijn mee te wegen in de plannen voor de ontwikkeling van de mijn, en in de inschatting van de effecten op lokale gemeenschappen. Hierbij moet rekening worden gehouden met de toekomstige bestemming van de mijn, de te leveren voorzieningen, en de verantwoordelijkheden van het mijnbouwbedrijf om hiervoor zorg te dragen.

Een goed voorbeeld hiervan vormen de Verenigde Staten, waar overheidsregels met betrekking tot de sluiting van mijnen financiële zekerheden eisen voor de sanering en het herstel van de natuurlijke omgeving.

- **Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw**

Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouwprojecten kunnen - mits goed beheerd - een duurzame economische en sociale ontwikkeling op lokaal niveau versterken. De [Alliance for Responsible Mining](#) (ARM) is een onafhankelijk multi-stakeholder initiatief, dat sociale rechtvaardigheid en welzijn in de kleinschalige mijnbouw probeert te versterken door verbeterde sociale, milieu- en arbeidsomstandigheden, goed beheer van de mijnen en het uitvoeren van herstelwerkzaamheden voor het ecosysteem. In 2009 presenteerde ARM de eindversie van de [Standard Zero for Fair Trade Artisanal Gold and Associated Silver and Platinum](#), die sociale en milieunormen stelt met betrekking tot de kleinschalige mijnbouw. Daarnaast hebben de [Fairtrade Labelling Organizations International](#) (FLO) en ARM gezamenlijk de [Fairtrade en Fairmined Standard for Gold](#) ontwikkeld.

- **Beschermde gebieden**

Mijnbouwactiviteiten mogen niet plaatsvinden in de gebieden die vallen onder de categorieën I tot IV van de [World Conservation Union](#), of die opgenomen zijn in de [UNESCO World Heritage Convention](#) of in de [Ramsar Convention on Wetlands](#). Mijnbouwprojecten in deze gebieden moeten daarom worden uitgesloten van investeringen. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.5.4 over natuur.

- **Transparantie van geldstromen**

In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) (EITI) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar mijnbouwactiviteiten plaatsvinden. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen.

De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, bepleit dat ook de mijnbouwbedrijven zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de belangrijke contracten en afspraken tussen regeringen en mijnbouwbedrijven en leningen die gerelateerd zijn aan de exploitatie van grondstoffen zouden openbaar moeten worden gemaakt.

Het Global Reporting Initiative heeft [richtlijnen](#) opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. Hierin staat onder andere dat organisaties zouden moeten rapporteren over de betalingen die zij aan overheden doen (EC1) en over de bedragen die een bedrijf van overheden ontvangt (EC4). In het Mining and [Metals Sector Supplement \(MMSS\)](#) is ten aanzien van EC1 toegevoegd dat mijnbouwbedrijven de betalingen aan overheden voor ieder land waar zij actief zijn zouden moeten rapporteren.²⁰²

Medio 2010 is in de Verenigde Staten de [Dodd-Frank Act](#) (*Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act*) in werking getreden. De secties 1502, 1503 en 1504 van de Dodd-Frank Act betreffen nieuwe verslagleggingseisen inzake het gebruik van conflictgrondstoffen uit de Democratische Republiek Congo (DRC) en aangrenzende landen, mijnbouwveiligheid en betalingen aan overheidsinstellingen in relatie tot de winning van olie, gas of mineralen. Bedrijven die zijn genoteerd aan de beurs in New York en conflictmineralen gebruiken moeten inzicht geven in de financiële stromen en onderzoeken of ze bijdragen aan de financiering van gewapende groepen.²⁰³

De Europese Commissie kwam in september 2010 met het Europese Parlement overeen dat zij in september 2011 een mededeling zal uitbrengen over de haalbaarheid van een verplichting voor beursgenoteerde bedrijven om te rapporteren over hun gebruik van bepaalde mineralen uit Congo binnen het Europese kader voor bedrijfsrapportage.²⁰⁴ Er lijkt sprake te zijn van verdeeldheid binnen de EU hierover. Het is nog niet duidelijk of de EU de Dodd-Frank Act zal overnemen of vergelijkbare regelgeving op zal stellen. Wel heeft de Commissie gemeldt dat er conceptwetgeving ligt dat bedrijven moet stimuleren open te zijn over hun belastingbetalingen aan de overheden van de landen waarin ze actief zijn (mijnbouw en bosbouwsector). Ook steunt de EC het gebruik van *due diligence* processen die staan beschreven in de OECD Guidelines.²⁰⁵

Paragraaf 2.8 over belastingen en corruptie gaat hier verder op in.

- **Zelfbeschikking over voorzieningen**

De wetgeving met betrekking tot (het gebruik van) grondstoffen verschilt per land. Op internationaal niveau is echter vastgelegd dat mijnbouwbedrijven de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen dienen te erkennen. Dit concept (*Permanent Sovereignty over Natural Resources*) is onderdeel van verscheidene resoluties van de Verenigde Naties. Zo geeft de [UN Declaration on Permanent Sovereignty over Natural Resources](#) (1962) grondstofproducerende landen niet alleen het recht om beslissingen te nemen over het beheer en de winning van hun rijkdommen, maar ook - mits mensen gecompenseerd worden voor verliezen - grondgebieden te onteigenen of te nationaliseren als dit in het publieke belang is.

Aanvullend op deze verklaring volgde [UN Resolution 2158 \(XXI\)](#) (1966) die zich specifiek richt op ontwikkelingslanden. Hierin worden publiek-private joint-ventures als het best passende model voor ontwikkeling aanbevolen.

- **Goed openbaar bestuur**

Om de negatieve gevolgen van de *grondstofvloek* (*resource curse*) te minimaliseren, is het van belang dat de ontwikkeling van de mijnbouwindustrie gepaard gaat met de ontwikkeling van een capabel en betrouwbaar openbaar bestuur. Het [Extractive Industries Review](#) (EIR) van de Wereldbank adviseert om particuliere investeringen in de mijnbouwsector niet te stimuleren in landen waar het openbaar bestuur zwak is. Ook stelt het dat de kwaliteit van het openbare bestuur aan expliciete voorwaarden moet voldoen, voordat een mijnbouwproject door de Wereldbank kan worden gefinancierd.

- **Rechten van inheemse volken en andere omwonenden**

Mijnbouwbedrijven moeten de rechten van inheemse volken om hun land, cultuur en bronnen van levensonderhoud te beschermen respecteren. Zij dienen de zelfbeschikking en vrije keuze van deze groepen te respecteren, en hen toe te staan mee te bepalen over de ontwikkeling van hun land. Hiervoor moeten zij altijd volledig en tijdig geïnformeerd worden, de zogenaamde [Free Prior Informed Consent](#). Ook de rechten van andere lokale gemeenschappen die beïnvloed worden door mijnbouwactiviteiten moeten worden gerespecteerd. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

Oxfam Australië heeft in 2004 een [gedragscode](#) ontwikkeld voor de omgang van mijnbouwbedrijven met de rechten van omwonenden. Daarin worden vijf basisrechten gedefinieerd:

- Het recht om gehoord te worden;
- Het recht op levensonderhoud, inclusief de rechten op geschikte hervestiging, compensatie, werkgelegenheid en een schoon milieu;
- Het recht op basisvoorzieningen, zoals schoon water, onderwijs en gezondheidszorg;
- Het recht op leven en veiligheid;
- Het recht op een gelijke behandeling.

In de gedragscode zijn deze rechten verder uitgewerkt in concrete stappen die mijnbouwondernemingen zouden moeten nemen.

- **Arbeidsrechten**

Naast het respecteren van mensenrechten is het van groot belang dat mijnbouwbedrijven zich houden aan de belangrijkste gedragscodes van de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties, de ILO. Dat zijn de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998 en de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan de vierde versie in maart 2006 werd gepubliceerd. En specifiek voor de mijnbouwsector de [Safety and Health in Mines Convention](#) uit 1995. De rechten van vrouwen in de mijnbouwsector worden erkend in de [Iroco Declaration](#). Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2.4 over arbeidsrechten.

- **Klachtenmechanisme**

Sinds 2000 treedt Oxfam Australië op als ombudsman voor de mijnbouwsector. In de loop der jaren werden tal van klachten over mensenrechtenschendingen, milieuvervuiling en de ongelijke verdeling van mijnbouwopbrengsten behandeld. Op basis van de opgedane ervaring wordt een [klachtenmechanisme voor de mijnbouwsector](#) voorgesteld, dat klachten kan behandelen, adviezen kan geven en dat kan zorgen voor de naleving van standaards en aanbevelingen van het klachtenmechanisme. Om een klachtenmechanisme voor de mijnbouwsector goed te laten werken moeten zes voorwaarden vervuld worden: duidelijke standaards, onafhankelijkheid, een transparante financiering, mogelijkheden om naleving af te dwingen, toegankelijkheid van informatie en het afleggen van verantwoording.

- **Standaards duurzame mijnbouw**

[Framework for Responsible Mining](#) - opgesteld door o.a. het WWF - biedt een duidelijke analyse van milieu, sociale, en beheersproblemen die opgenomen dienen te worden in een sectorbeleid voor de mijnbouw.

Het [Sustainable Development Framework](#) van de [International Council on Minerals & Metals \(ICMM\)](#) is gebaseerd op het [Mining, Minerals and Sustainable Development \(MMSD\)](#) project. Het Framework bevat 10 principes voor duurzame ontwikkeling in de mijnbouw, verplicht de deelnemers van ICMM om te rapporteren volgens GRI, inclusief het Mining and Metals Sector Supplement, en vereist verificatie van die rapportage. Ook is er een klachtenmechanisme opgezet voor de behandeling van klachten over deelnemers aan het ICMM.²⁰⁶

- **Standaards voor specifieke mineralen**

Voor enkele mineralen bestaan specifieke normen, of zijn deze in ontwikkeling, waaronder:

- Eind 2010 heeft de OECD aanbevelingen geschreven over het respecteren van mensenrechten en vermijden van betrokkenheid bij conflicten in mijnbouwgebieden. De [OECD Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains of Minerals from Conflict-Affected and High-Risk Areas](#) bevat tevens specifieke richtlijnen voor tin, tantalum en wolfrum.
- In de diamantindustrie heeft de betrokkenheid van de sector bij gewapende conflicten geleid tot het [Kimberley Process Certification Scheme](#). Het systeem dwingt regeringen om diamanten die niet zijn gebruikt voor de financiering van conflictgroepen te certificeren. Het certificeringproces is een nuttige eerste stap gebleken om conflictdiamanten herkenbaar te maken, maar het ontbreekt nog aan een onafhankelijke toezichthouder.
- De [Council for Responsible Jewellery Practices](#) (CRJP) werkt ook aan een certificeringsschema, dat lijkt op het Kimberley Process. De raad bestaat uit bedrijven die actief zijn in de productketens van goud, diamanten, juwelen en horloges. In december 2009 publiceerde de CRJP de derde versie van [Principles and Code of Practice](#), samen met certificeringshandleidingen en beoordelingsrichtlijnen.
- De twee genoemde initiatieven en vele andere werken sinds augustus 2006 samen in de [Madison Dialogue](#). Dit is een multi-stakeholder initiatief dat probeert lessen te leren uit de ervaringen in verschillende sectoren binnen de edelstenen- en edelmetalen-industrie. Hiermee wordt duurzame economische ontwikkeling en de productie van verantwoord goud, verantwoorde diamanten en andere mineralen gestimuleerd.
- De [Roundtable of Sustainable Platinum Group Metals](#) (PGM) probeert voornamelijk overeenstemming te bereiken over strategische vragen binnen de industrie. Deze vragen moeten dienen als basis voor concrete acties voor duurzame productie van PGM te ontwikkelen, waarin alle belanghebbenden binnen de roundtable zich kunnen vinden.

Veel van deze initiatieven staan nog in de kinderschoenen en hebben nog geen specifieke standaarden ontwikkeld die verzekeraars letterlijk kunnen overnemen in hun investeringsbeleid. Wel wordt verzekeraars aangeraden om de ontwikkelingen van deze initiatieven nauw te volgen en/of er actief aan deel te nemen.

3.5.3 Inhoud van een goed beleid

Als een verzekeraar investeert in mijnbouwbedrijven, moet de verzekeraar zich ervan vergewissen of het bedrijf voldoet aan de relevante internationale richtlijnen en afspraken op sociaal en milieugebied. Dat betekent dat in het investeringsbeleid van de verzekeraar duidelijke normen moeten worden opgesteld. De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Mijnbouwbedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder *grievance mechanisms* en compensatiemogelijkheden).
2. Mijnbouwbedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
3. Mijnbouwbedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
4. Bedrijven voorkomen de negatieve impact van mijnbouw op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands.
5. Mijnbouwbedrijven betalen in ieder land waarin zij actief zijn de verschuldigde belastingen.
6. Mijnbouwbedrijven zijn open over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en belasting).

7. Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel.
8. Mijnbouwbedrijven beperken de kans op ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties.
9. Mijnbouwbedrijven mijden locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn.
10. Mijnbouwbedrijven reduceren het mijnafval en beheren en verwerken dit op een verantwoorde manier.
11. Het lozen van afval in rivieren, meren of ander oppervlakte water is onacceptabel.
12. Mijnbouwbedrijven nemen de milieu- en gezondheidseffecten van een mijn na sluiting ervan, op in plannen voor de ontwikkeling van nieuwe mijnen.
13. Bij mijnbouwprojecten dient het complete herstel van ecosystemen, nadat commerciële activiteiten zijn afgerond, verzekerd te zijn (d.w.z. opgenomen als activiteit in de planning en het budget van het project).
14. Bedrijven erkennen de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen.
15. Mijnbouwbedrijven opereren alleen in landen zonder capabel en betrouwbaar openbaar bestuur als zij kunnen garanderen dat er geen misstanden optreden.
16. Bedrijven versterken kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw dat duurzame economische en sociale ontwikkeling op lokaal niveau bevordert.
17. Uraniummijnbouw is onacceptabel.
18. De winning van kolen is alleen acceptabel als de steenkool voor de modernste kolencentrales wordt gebruikt.
19. Mijnbouwbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's voor bepaalde mineralen (genoemd in paragraaf 3.1.2).
20. Mijnbouwbedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C.
21. Mijnbouwbedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Mining and Metals Sector Supplement (MMSS).
22. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.ⁱ
23. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.5.4 Beoordeling

Hierboven zijn 23 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van mijnbouw opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van mijnbouw wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 2,3. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 16.

ⁱ Als een verzekeraar geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Tabel 16 Beleidscores Mijnbouw

Mijnbouw		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	7	1	3	1	1	1	5	1	5
1	Mijnbouwbedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder grievance mechanisms en compensatiemogelijkheden)	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
2	Mijnbouwbedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
3	Mijnbouwbedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1
4	Bedrijven voorkomen de negatieve impact van mijnbouw op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1
5	Mijnbouwbedrijven betalen in ieder land waarin zij actief zijn de verschuldigde belastingen	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
6	Mijnbouwbedrijven zijn open over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en belasting)	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
7	Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
8	Mijnbouwbedrijven beperken de kans op ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1
9	Mijnbouwbedrijven mijden locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	Mijnbouwbedrijven reduceren het mijnafval en beheren en verwerken dit op een verantwoorde manier	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
11	Het lozen van afval in rivieren, meren of ander oppervlakte water is onacceptabel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
12	Mijnbouwbedrijven nemen de milieu- en gezondheidseffecten van een mijn na sluiting ervan, op in plannen voor de ontwikkeling van nieuwe mijnen	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0

Mijnbouw		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
13	Bij mijnbouwprojecten dient het complete herstel van ecosystemen, nadat commerciële activiteiten zijn afgerond, verzekerd te zijn (d.w.z. opgenomen als activiteit in de planning en het budget van het project)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
14	Bedrijven erkennen de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
15	Mijnbouwbedrijven opereren alleen in landen zonder capabel en betrouwbaar openbaar bestuur als zij kunnen garanderen dat er geen misstanden optreden	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
16	Bedrijven versterken kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw dat duurzame economische en sociale ontwikkeling op lokaal niveau bevordert	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	Uraniummijnbouw is onacceptabel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	De winning van kolen is alleen acceptabel als de steenkool voor de modernste kolencentrales wordt gebruikt	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
19	Mijnbouwbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's voor bepaalde mineralen (genoemd in paragraaf 4.1.2)	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
20	Mijnbouwbedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1
21	Mijnbouwbedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A of B, dat is inclusief het Mining and Metals Sector Supplement (MMSS)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
22	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0
23	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.6 Olie en gas

3.6.1 Wat staat er op het spel?

Bij meerdere processen binnen de olie- en gassector wordt schade toegebracht aan het milieu. Boorplatforms, olie- en gasproductiefaciliteiten, affakkelininstallaties en raffinaderijen vervuilen het land, de lucht en het water. De hoge olieprijs en de drang om reserves aan te vullen laten oliemaatschappijen steeds dieper doordringen in ecologisch kwetsbare regio's, van de Amazone tot de poolstreken. Breuken in pijpleidingen door aardbevingen, andere natuurlijke oorzaken of sabotage kunnen leiden tot bodem- en waterverontreiniging en zelfs tot fatale ontploffingen en branden. Daarenboven heeft olie uit verongelukte tankers al vele zeegebied en kustlijnen vervuild.

Ook de sociale gevolgen van de olie- en gasindustrie kunnen zeer negatief zijn. Vervuiling en besmettelijke ziektes berokkenen schade aan de gezondheid, voedselveiligheid en cultuur van inheemse (soms geïsoleerde) bevolkingsgroepen. Vaak nemen olie- en gasmaatschappijen het land van lokale gemeenschappen in beslag, en ontnemen hen daarmee hun bron van voedsel of inkomsten. Ook door vervuiling kunnen omwonenden hun bron van inkomsten of voedselvoorziening verliezen aan de activiteiten van olie- en gasmaatschappijen. Bovendien hebben de winning en transport van olie en gas meer dan eens bijgedragen aan het ontstaan van gewapende conflicten, het aan de macht komen of blijven van onderdrukkende regimes, en het schenden van mensenrechten. Vooral in gevallen waar bedrijven samenwerkten voor de beveiliging van hun operaties met het leger of lokale milities was de humanitaire schade hierbij groot.

Net zoals de mijnbouwindustrie verstoort de olie- en gasindustrie vaak de macro-economische ontwikkeling van landen. De term *grondstofvloek* (*resource curse*) wordt gebruikt voor het ontstaan van corruptie, onherleidbare inkomsten, slecht beheer van olievoorraden, en een ongelijke verdeling van de opbrengst over de bevolking, in landen die rijk zijn aan natuurlijke grondstoffen.²⁰⁷ Vooral in (ontwikkelings)landen waar geen stabiel politiek- of rechtssysteem bestaat, is de grondstofvloek een bekend fenomeen. In deze landen ontstaan regelmatig conflicten tussen de lokale bevolking, de oliemaatschappijen en de regering.²⁰⁸ Bedrijven leggen in dergelijke landen zowel de lokale wetgeving als internationaal geaccepteerde hoogste standaarden voor een veilige bedrijfsvoering naast zich neer, terwijl ze keurig opereren in geïndustrialiseerde landen waar de hoogste standaarden bij wet zijn vastgelegd. Deze dubbele moraal werd in een [rapport](#) van Milieudefensie duidelijk aangetoond voor de bedrijfsvoering van Shell in Nigeria.²⁰⁹

Sommige olie- en gasmaatschappijen zijn actief in ontwikkelingslanden maar hebben de daaraan gerelateerde dochterbedrijven gevestigd in belastingparadijzen om zo min mogelijk belasting te hoeven betalen. Volgens [Publish What You Pay Norway](#) is Nederland, na de Amerikaanse staat Delaware, het favoriete gastland voor oliemaatschappijen. De tien grootste oliemaatschappijen en mijnbouwbedrijven ter wereld die natuurlijke hulpbronnen bezitten in ontwikkelingslanden hebben in Nederland 365 dochterbedrijven gevestigd. Het is onder Nederlandse wetgeving echter onmogelijk om fiscale en financiële data te onderzoeken van die dochterbedrijven. Zodoende bleek het erg moeilijk te zijn om te bepalen hoeveel inkomsten bedrijven uit de activiteiten in die landen halen en hoeveel belasting de overheden mislopen.²¹⁰

Het mag duidelijk zijn dat de olie- en gasindustrie ook een belangrijke rol speelt in de wereldwijde klimaatverandering, die grotendeels veroorzaakt wordt door de verbranding van fossiele brandstoffen. In een wereld waarin duurzame energiebronnen belangrijker worden, is voor de olie- en gasindustrie steeds minder plaats. De grootste uitdaging voor deze industrie is dan ook om haar kennis van energiemarkten en -technologieën te gebruiken om schone energie te ontwikkelen en te leveren. In de aanloop hiernaartoe dienen olie- en gasbedrijven de risico's van olie- en gasproductie, -transport en -verwerking, dus door de gehele keten, op het gebied van milieu, veiligheid, gezondheid en biodiversiteit te minimaliseren.

Het investeringsbeleid moet ervoor zorg dragen dat verzekeraars alleen betrokken zijn bij investeringen in bedrijven in de olie- en gassector die zich aan deze doelstellingen houden. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.6.2 Internationale standaarden

Internationale standaarden voor de olie- en gasindustrie hebben over het algemeen betrekking op specifieke onderwerpen:

- **Olietransport**

Na het ongeval met de *Exxon Valdez* in 1989, waarbij meer dan 40 miljoen liter olie het kustgebied van Alaska bedekte, heeft de [International Maritime Organization](#) (IMO) van de Verenigde Naties de eisen voor olietransport aangepast. Het amendement van 2003 op de [MARPOL Conventie](#) eist dat nieuwe olietankers een dubbele romp moeten hebben en alle grote tankers die een enkele romp hebben tussen 2005 en 2010 uit de roulatie moeten worden genomen.

Het door IMO opgestelde [Protocol on Preparedness, Response and Co-operation to pollution Incidents by Hazardous and Noxious Substances](#) (OPRC-HNS Protocol, 2000) heeft tot doel het verzorgen van een wereldwijd raamwerk voor internationale cooperatie teneinde grootschalige incidenten en bedreiging van maritieme vervuiling tegen te gaan. Partijen die het HNS Protocol hebben geratificeerd worden geacht om maatregelen omtrent vervuilende incidenten in te stellen, dan wel op nationaal niveau of in samenwerking met andere landen. Schepen worden verplicht tot het aan boord hebben van een calamiteitenplan specifiek voor incidenten met HNS.

De ontwikkeling van normen en voorschriften het beheer van oliepijpleidingen volgt wereldwijd de standaarden afkomstig uit de Verenigde Staten. Het Amerikaanse systeem, Integrity Management (IM), wordt over de hele wereld gebruikt als 'best practice'. Onder andere in Alaska bestaat daarnaast nog de aanvullende eis dat de 'Best Beschikbare Techniek (BBT) moeten worden toegepast bij alle olie- en gasactiviteiten. Belangrijk onderdeel in dergelijke standaarden is dat een bedrijf ook adequaat moet kunnen reageren op incidenten. Wereldwijd erkende standaarden zijn onder andere:²¹¹

- API 1160 (American Petroleum Institute) voor implementatie van Integrity Management (IM) programma's for High Consequence Areas;
- ASME B31.4 (American Society of Mechanical Engineers) standaard voor ontwerp en bouw van oliepijpleidingen; en
- API 1130 standaard voor het ontdekken van lekkage (*Leak Detection Systems*).

- **Afvalbeheer**

De *Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic* (beter bekend als de [OSPAR Convention](#)) regelt onder meer de afvoer en verwerking van afval dat ontstaat bij offshore olie- en gaswinning, en dient als basis voor nationale wetgeving van de landen die OSPAR hebben ondertekend. Noorwegen heeft een nog strengere nationale standaard opgesteld voor de verwerking van het afval dat ontstaat bij offshore-olieproductie, de zogenaamde [Zero environmentally hazardous discharges](#) standaard. Deze standaard vereist dat een groot deel van opgeboorde modder wordt gezuiverd, zodat deze terug kan worden geïnjecteerd in het olieveld.

Een bijzonder soort afval is het aardgas dat bij de oliewinning uit sommige olievelden naar de oppervlakte komt. Dit gas laat men vaak in de lucht ontsnappen, of men verbrandt het (affakkelen). Zowel het luchten als het affakkelen resulteert in een enorm verlies aan energie en levert een belangrijke bijdrage aan het broeikaseffect. De [Global Gas Flaring Reduction Public-Private Partnership](#) (GGFR), opgezet door de Wereldbank, heeft richtlijnen opgesteld om het affakkelen en luchten van aardgas te minimaliseren.

De [Richtlijn betreffende het beheer van afval van winningsindustrieën](#), opgesteld door de Europese Commissie in 2006, verzoekt de lidstaten van de Europese Unie om ervoor te zorgen dat winningsafval wordt beheerd zonder gevaar voor de volksgezondheid of het milieu, in het bijzonder water, lucht, grond, flora en fauna. De lidstaten dienen ook de noodzakelijke maatregelen te nemen om het onbeheerd achterlaten of het ongecontroleerd lozen of verwijderen van winningsafval te verbieden.

- **Verwijderen van boorplatforms**

Standaarden voor de verwijdering van offshore boorplatforms zijn opgesteld door de OSPAR Conventie in [OSPAR Decision 98/3 on the Disposal of Disused Offshore Installations](#). In deze bepaling staat dat oliebedrijven de methode van ontmanteling moeten kiezen die de minste schade aan het milieu berokkent. Daarnaast dienen bedrijven voldoende voorzieningen te treffen om eventuele milieuproblemen bij de ontmanteling te ondervangen. Zij moeten dus zelf verantwoordelijkheid nemen voor de ontmanteling van hun productiecapaciteit en het afval dat zij produceren, en kunnen deze niet meer neerleggen bij overheden.

- **Effecten op zeedieren**

In de offshore olie- en gasindustrie wordt door seismologisch onderzoek schade berokkend aan walvissen en andere zeezoogdieren. Om deze effecten aan banden te leggen zijn in 2004 de [JNCC guidelines](#) gepubliceerd. Deze bevatten een aantal minimumeisen die de schade voor zeedieren voor de kust van het Verenigde Koninkrijk moeten verminderen.

- **Beschermde gebieden**

Olie- en gasactiviteiten mogen niet plaatsvinden in de gebieden die vallen onder de categorieën I tot IV van de [World Conservation Union](#), of die opgenomen zijn in de [UNESCO World Heritage Convention](#) of in de [Ramsar Convention on Wetlands](#). Om de olie- en gasindustrie te helpen, hebben [IHS Energy](#), het [World Conservation Monitoring Centre UNEP-WCMC](#) en het [WWF](#) een [Biodiversity Module](#) ontwikkeld, dat informatie over deze gebieden toegankelijk maakt. Zo kan de industrie in een vroeg stadium de gebieden herkennen die zeer biodivers en ecologisch waardevol zijn. Deze gebieden kunnen dan uitgesloten worden van exploratie en productie van olie en gas.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.5.4 over natuur.

- **Transparantie van geldstromen**

In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar olie- en gaswinning plaatsvindt. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen.

De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, bepleit dat ook de oliemaatschappijen zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de belangrijke contracten en afspraken tussen regeringen en oliemaatschappijen en leningen die gerelateerd zijn aan de olie- en gaswinning zouden openbaar gemaakt moeten worden.

Het Global Reporting Initiative heeft [richtlijnen](#) opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. Hierin staat onder andere dat organisaties zouden moeten rapporteren over de betalingen die zij aan overheden doen (EC1) en over de bedragen die een bedrijf van overheden ontvangt (EC4). In februari 2012 is er een aanvullende richtlijn gelanceerd voor de olie en gas sector. In dit [Oil and Gas Sector Supplement \(OGSS\)](#) wordt er ten aanzien van EC1 toegevoegd dat oliemaatschappijen de betalingen aan overheden voor ieder land waar zij actief zijn te rapporteren naar type (belastingen, royalties, betalingen voor concessies, bonussen, etc.).²¹²

Dit onderwerp wordt ook behandeld in paragraaf 2.8 over belastingen en corruptie.

- **Onconventionele olievoorraden**

Met de hoge olieprijs en de nog steeds stijgende vraag naar fossiele brandstoffen, zijn onconventionele oliebronnen - zoals de Canadese teerzandgebieden, oliehoudende leisteen in de Verenigde Staten, of vloeibaar gemaakte steenkool in China - economisch aantrekkelijk geworden, ook al is de winning van deze onconventionele olievoorraden zeer vervuilend. De winning van deze zware koolwaterstoffen is zeer CO₂-intensief, en dus desastreus voor het klimaat. Ook wordt bij de winning van deze olievoorraden veel water verbruikt, wat enorme gevolgen kan hebben voor de watervoorziening, en tot verlies van bosgebieden kan leiden.

- **Zelfbeschikking over voorzieningen**

De wetgeving met betrekking tot (het gebruik van) grondstoffen verschilt per land. Op internationaal niveau is echter vastgelegd dat mijnbouwbedrijven de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen dienen te erkennen. Dit concept (*Permanent Sovereignty over Natural Resources*) is onderdeel van verscheidene resoluties van de Verenigde Naties. Zo geeft de [UN Declaration on Permanent Sovereignty over Natural Resources](#) (1962) grondstofproducerende landen niet alleen het recht om beslissingen te nemen over het beheer en de winning van hun rijkdommen, maar ook - mits mensen worden gecompenseerd voor verliezen - grondgebieden te onteigenen of te nationaliseren als dit in het publieke belang is.

Aanvullend op deze verklaring volgde [UN Resolution 2158 \(XXI\)](#) (1966) die zich specifiek richt op ontwikkelingslanden. Hierin worden publiek-private joint-ventures als het best passende model voor ontwikkeling aanbevolen.

Nationale soevereiniteit over grondstoffen dient ook te worden gerespecteerd als onderdeel van het recht van inheemse volken (zie paragraaf 0).

- **Goed openbaar bestuur**

Om de negatieve gevolgen van de *grondstofvloek* (*resource curse*) te minimaliseren, is het van belang dat de ontwikkeling van de olie- en gaswinning gepaard gaat met de ontwikkeling van een capabel en betrouwbaar openbaar bestuur. Het [Extractives Industries Review](#) (EIR) van de Wereldbank adviseert om particuliere investeringen in de olie- en gaswinning niet te stimuleren in landen waar het openbaar bestuur zwak is. Ook stelt het dat de kwaliteit van het openbare bestuur aan expliciete voorwaarden moet voldoen, voordat een olie- en gasproject door de Wereldbank kan worden gefinancierd.

- **Lokale gemeenschappen en inheemse volken**

Oliemaatschappijen moeten de rechten van inheemse volken respecteren om hun land, cultuur en bronnen van levensonderhoud te beschermen. Zij dienen de zelfbeschikking en vrije keuze van deze groepen te respecteren en hen toe te staan mee te bepalen over de ontwikkeling van hun land. Hiervoor moeten zij altijd volledig en tijdig geïnformeerd worden, de zogenaamde [Free Prior Informed Consent](#). Ook de rechten van andere lokale gemeenschappen die beïnvloed worden door olie- en gaswinning moeten worden gerespecteerd.

In GRI's [Oil and Gas Sector Supplement \(OGSS\)](#) staat onder andere dat olie- en gasmaatschappijen in hun duurzaamheidsverslag met betrekking tot inheemse volken onder andere moeten rapporteren over:

- de locaties waar inheemse volken leven of worden beïnvloed door bedrijfsactiviteiten en waar een engagement mee wordt gevoerd (OG9);
- het aantal en een beschrijving van conflicten met lokale gemeenschappen en inheemse volken (OG10);
- bedrijfsactiviteiten waar gedwongen verhuizing van mensen plaats heeft gevonden en het aantal huishoudens dat daarmee gemoed was (OG12).

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

- **Mensenrechten**

Oliemaatschappijen dienen de rechten van bevolkingsgroepen die worden beïnvloed door hun olie- en gaswinning te respecteren en te garanderen. Bedrijven mogen dus niet direct, indirect of stilzwijgend meewerken aan het schenden van mensenrechten. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2 over mensenrechten.

Andere relevante kwesties voor de olie- en gasindustrie worden behandeld in paragraaf 2.1 over klimaatverandering en in paragraaf 3.1 over landbouw en biobrandstoffen.

3.6.3 Inhoud van een goed beleid

Het investeringsbeleid van verzekeraars met betrekking tot de olie- en gassector moet benadrukken dat de belangrijkste uitdaging voor de olie- en gasindustrie bestaat uit het verder ontwikkelen van duurzame energievoorzieningen. Daarnaast moet het beleid voor de olie- en gassector sociale en milieunormen bevatten. De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Olie- en gasmaatschappijen richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder *grievance mechanisms* en compensatiemogelijkheden).
2. Olie- en gasmaatschappijen voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
3. Olie- en gasmaatschappijen respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
4. Olie- en gasmaatschappijen voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands.
5. Olie- en gasmaatschappijen betalen in ieder land de verschuldigde belastingen.
6. Olie- en gasmaatschappijen zijn open over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en belasting) .
7. Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel.
8. Olie- en gasmaatschappijen beperken de kans op ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties.
9. Olie- en gasmaatschappijen mijden locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn.
10. Olie- en gasmaatschappijen reduceren het afval dat ontstaat bij olie- en gaswinning, in het bijzonder het affakkelen van aardgas, en beheren en verwerken dit op een verantwoorde manier.
11. Olie- en gasmaatschappijen erkennen de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen.
12. Olie- en gasmaatschappijen opereren alleen in landen zonder capabel en betrouwbaar openbaar bestuur als zij kunnen garanderen dat er geen misstanden optreden.
13. Olie- en gasmaatschappijen nemen milieu- en gezondheidseffecten van de ontmanteling van productiefaciliteiten, in het bijzonder van *offshore* boorplatforms, op in plannen voor de ontwikkeling van nieuwe projecten.
14. Olie- en gasmaatschappijen verminderen de effecten van seismologisch onderzoek op walvissen en andere zeezoogdieren.

15. De winning van onconventionele olievoorraden zoals teerzanden, oliehoudende leisteen en vloeibaar gemaakte steenkool, is onacceptabel.
16. Olie- en gasmaatschappijen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C.
17. Olie- en gasmaatschappijen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Oil and Gas Sector Supplement (FSSS).
18. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze. ⁱ
19. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.6.4 Beoordeling

Hierboven zijn 19 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van olie en gas opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van olie en gas wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,9. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 17.

Tabel 17 Beleidsscores Olie en gas

Olie en gas		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	7	1	4	1	1	1	7	1	5
1	Olie- en gasmaatschappijen richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder grievance mechanisms en compensatiemogelijkheden)	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
2	Olie- en gasmaatschappijen voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
3	Olie- en gasmaatschappijen respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1

ⁱ Als een verzekeraar geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Olie en gas		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
4	Olie- en gasmaatschappijen voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1
5	Olie- en gasmaatschappijen betalen in ieder land de verschuldigde belastingen	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
6	Olie- en gasmaatschappijen zijn open over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en belasting)	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
7	Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
8	Olie- en gasmaatschappijen beperken de kans op ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1
9	Olie- en gasmaatschappijen mijden locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
10	Olie- en gasmaatschappijen reduceren het afval dat ontstaat bij olie- en gaswinning, in het bijzonder het affakkelen van aardgas, en beheren en verwerken dit op een verantwoorde manier	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1
11	Olie- en gasmaatschappijen erkennen de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
12	Olie- en gasmaatschappijen opereren alleen in landen zonder capabel en betrouwbaar openbaar bestuur als zij kunnen garanderen dat er geen misstanden optreden	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
13	Olie- en gasmaatschappijen nemen milieu- en gezondheidseffecten van de ontmanteling van productiefaciliteiten, in het bijzonder van offshore boorplatforms, op in plannen voor de ontwikkeling van nieuwe projecten	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
14	Olie- en gasmaatschappijen verminderen de effecten van seismologisch onderzoek op walvissen en andere zeezoogdieren	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0

Olie en gas		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
15	De winning van onconventionele olievoorraden zoals teerzanden, oliehoudende leisteen en vloeibaar gemaakte steenkool, is onacceptabel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
16	Olie- en gasmaatschappijen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
17	Olie- en gasmaatschappijen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A of B, dat is inclusief het Oil and Gas Sector Supplement (FSSS)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0
19	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.7 Maakindustrie

3.7.1 Wat staat er op het spel?

Tot de maakindustrie (*manufacturing industry*) behoren alle bedrijfstakken die materialen tot nieuwe producten verwerken. De maakindustrie omvat dus zeer uiteenlopende bedrijfstakken als de auto-industrie, de chemie, de voedingsindustrie, de kunststofindustrie, de kledingsector, de scheepsbouw, de elektronica-industrie, de metaalverwerkende industrie, de grafische industrie en tal van andere bedrijfstakken. De verschillen tussen deze industriële activiteiten zijn vaak groot. De chemische industrie kenmerkt zich bijvoorbeeld door een hoge kapitaal- en kennisintensiteit terwijl de hout- en meubelindustrie juist een lage kapitaal- en kennisintensiteit laat zien.²¹³ Wat deze bedrijfstakken in het algemeen wel gemeen hebben, is dat ze worden gekenmerkt door complexe ketens waarin een veelheid aan toeleveranciers van grondstoffen, componenten en halffabrikaten een rol spelen.

Wereldwijd werkt een groot deel van de mondiale beroepsbevolking in de maakindustrie, hetzij bij producenten van eindproducten hetzij bij hun toeleveranciers. Van de drie miljard mensen die wereldwijd volgens Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (de ILO) in 2007 een vorm van betaald werk hadden, werkte 22,4% in deze industrie.²¹⁴ In Nederland kunnen 41.000 bedrijven tot de maakindustrie gerekend worden, waar ruim 824.000 personen werken die 13% van de Nederlandse toegevoegde waarde creëren.²¹⁵ De ontwikkeling van de maakindustrie in een land of regio speelt dan ook een belangrijke rol bij het creëren van werkgelegenheid en economische groei.

Tegelijkertijd kleven er ook negatieve sociale en milieuaspecten aan de maakindustrie. Globalisering en toenemende internationale concurrentie zorgen ervoor dat arbeidsvoorwaarden en arbeidsrechten regelmatig onder druk staan: om te kunnen blijven concurreren en werkgelegenheid te behouden moeten werknemers inleveren. Dat geldt in de rijkere, geïndustrialiseerde landen, maar net zo goed in minder ontwikkelde landen.

Sommige overheden creëren speciale exportzones waar de bestaande arbeidswetgeving niet van toepassing is, om maakindustrie-bedrijven aan te trekken. In deze zones betalen ondernemingen vaak nauwelijks belasting. De toegevoegde waarde voor de lokale economie is dan, op het creëren van slechte werkgelegenheid na, vrijwel nihil. Onderdelen komen het land binnen, worden geassembleerd en dan weer geëxporteerd. Hoewel deze zones dus nauwelijks economische meerwaarde opleveren, gaan veel overheden toch in deze ontwikkeling mee. Onder druk gezet door internationale ondernemingen die dreigen om anders naar een ander vestigingsland te vertrekken, ontstaat zo een *race to the bottom*: landen proberen elkaar te overtroeven door het bieden van de laagste belastingtarieven en de slechtste arbeidsrechten.

In sommige takken van de maakindustrie waar laaggeschoolde arbeid veel wordt gebruikt, zoals de kleding- en schoenenindustrie en de productie van elektronische componenten, is soms sprake van kinderarbeid, extreem lange werkdagen, een slechte beloning en de ontkenning van vakbondsrechten. Ook zijn sommige takken van de maakindustrie sterk vervuilend voor het milieu, door het gebruik van giftige stoffen in producten of productieprocessen. Deze stoffen komen meestal vroeger of later in het milieu, waar ze bodem, water en lucht verontreinigen en flora en fauna bedreigen, evenals de menselijke gezondheid. Voorbeelden zijn het chloor dat wordt gebruikt bij de productie van de bekende kunststof PVC en de vele zware metalen die in elektronica worden toegepast.

De grote, bekende producenten van eindproducten concentreren zich meer en meer op productontwikkeling en marketing. De rest van het productieproces wordt uitbesteed, waardoor de grootste sociale en milieuproblemen zich niet bij deze bedrijven zelf voordoen. De problemen zijn verplaatst naar eerdere stappen in de keten, naar hun toeleveranciers. Daarbij zijn twee soorten toeleveranciers te onderscheiden. Ten eerste de directe toeleveranciers van halffabrikaten en componenten, waarvan de fabrieken vaak gevestigd zijn in exportzones of in landen met minder strenge sociale en milieuregels en een minder sterk ontwikkeld toezicht- en handhavingapparaat. Bij dit soort toeleveranciers spelen vooral arbeidsproblemen en problemen met de vervuiling van lucht, bodem en water rond de fabriek.

Nog eerder in de productieketen vinden we de producenten van metalen en mineralen, van olie en gas (voor de chemische- en kunststofindustrie) en van hout, katoen en andere landbouwproducten. In deze bedrijfstakken spelen ook arbeidsproblemen, maar daarnaast ook lokale milieuvervuiling, ontbossing en aantasting van biodiversiteit, en landrechtconflicten met de lokale bevolking. Hierop wordt nader ingegaan in paragraaf 3.1 over landbouw, paragraaf 3.4 over bosbouw, paragraaf 3.4.4 over mijnbouw en paragraaf 3.6 over olie en gas.

Door de hele keten heen spelen de negatieve gevolgen van de flexibilisering van arbeidsrelaties, door het gebruik van intermediairs om mensen in dienst te nemen. Steeds minder mensen werken rechtstreeks voor de bedrijven in de keten, steeds meer werknemers worden ingehuurd via agenten, koppelbazen, uitzendbureaus en onderaannemers. Gevolg van deze ontwikkeling is over het algemeen dat werknemers minder rechten krijgen, slechtere arbeidsomstandigheden, minder zekerheid en slechtere arbeidsvoorwaarden.

Het investeringsbeleid moet zorgdragen dat verzekeraars alleen betrokken zijn bij investeringen in bedrijven in de maakindustrie die de verantwoordelijkheid nemen voor het voorkomen van sociale en milieuproblemen in hun eigen vestigingen, maar ook in die van hun toeleveranciers. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.7.2 Internationale standaarden

Hieronder worden de belangrijkste internationale standaarden beschreven voor de maakindustrie als geheel, en voor enkele individuele bedrijfstakken die tot de maakindustrie gerekend kunnen worden:

- **Fundamentele arbeidsrechten**

Het naleven van fundamentele arbeidsrechten is een grote uitdaging voor veel takken van de maakindustrie. De belangrijkste standaard op dit gebied is de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998, waarin de ILO vier fundamentele principes en rechten op het werk vaststelde:

- Vrijheid van vereniging en respecteren van het recht op collectieve onderhandeling;²¹⁶
- Het verbod op alle vormen van gedwongen arbeid;²¹⁷
- Het verbod op kinderarbeid;²¹⁸
- Het verbod op discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk of specifieke functies.²¹⁹

Een ander toonaangevend ILO document is de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan in maart 2006 de [vierde herziene versie](#) werd gepubliceerd. De Tripartiete Verklaring richt zich op de verantwoordelijkheid van bedrijven, en specifiek op hun omgang met arbeidszaken. Naast de herbevestiging van de rechten op vrijheid van vereniging en collectieve onderhandeling en het verbod op discriminatie en gedwongen arbeid, roept de overeenkomst bedrijven onder meer op tot het verbeteren van arbeidsomstandigheden en ontwikkelingskansen, het bevorderen van gelijke kansen en behandeling en het voorzien in de best mogelijke lonen en secundaire arbeidsvoorwaarden voor werknemers.

- **Brede gedragscodes**

Verschillende gedragscodes bestrijken een groot aantal sociale en milieu-onderwerpen die voor bedrijven in de maakindustrie van belang zijn. De tien principes van het [UN Global Compact](#) zijn wel richtinggevend, maar niet erg praktisch uitgewerkt. Gedetailleerder zijn de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#).

De acht [Millennium Development Goals](#) (MDGs) zijn doelstellingen op het gebied van armoedebestrijding die de wereldgemeenschap zich heeft gesteld en die ook voor het bedrijfsleven richtinggevend zijn. Om te meten wat een bedrijf bijdraagt aan de MDGs, ontwikkelde de Nederlandse NCDO de [MDG Scan](#).

- **Duurzame toeleveringsketens**

De aandacht voor duurzaamheid in de toeleveringsketen groeit. Volgens een onderzoek uit 2007 onder 120.000 uitbestedende bedrijven stelt 94% van de beursgenoteerde bedrijven en 36% van de niet-beursgenoteerde bedrijven inmiddels duurzaamheidseisen aan zijn toeleveranciers.²²⁰ Er zijn inmiddels verschillende standaarden beschikbaar die bedrijven helpen bij het formuleren van eisen aan toeleveranciers en het controleren of ze zich aan die eisen houden:

- In 1997 publiceerde de Amerikaanse organisatie Social Accountability International (SAI) de [Social Accountability 8000 \(SA8000\) Standard](#), gebaseerd op een multi-stakeholder proces waarin vakbonden, mensenrechtenorganisaties, bedrijven en andere deskundigen participeerden. De standaard, die in 2008 opnieuw herzien werd, richt zich op arbeidsrelaties in de toeleveringsketens en volgt de ILO normen. Op basis van SA8000 is een verificatiesysteem opgezet, dat werkt met onafhankelijke certificeringsinstellingen.
- In november 2004 publiceerde FTSE, de Britse leverancier van beleggingsindexen, de [FTSE4Good Supply Chain Labour Standards Criteria](#). Deze criteria zijn gebaseerd op de *ILO Tripartiete Verklaring*, en zijn samen met Ethical Trading Initiative, Fair Labor Association en Social Accountability International ontwikkeld.
- Verschillende internationale ondernemingen hebben de laatste jaren een zogenaamde *International Framework Agreement (IFA)* afgesloten met een internationale vakbondskoepel. In een IFA kunnen minimumafspraken worden vastgelegd op het gebied van arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden en arbeidsrechten, voor alle dochterbedrijven van de onderneming en diens toeleveranciers.
- In juli 2008 lanceerde het [Global Reporting Initiative](#) het [GRI Global Action Network for Transparency in the Supply Chain](#) (GANTSch). Het netwerk wil grotere en kleinere bedrijven helpen bij het in kaart brengen van hun toeleveringsketen en daar, met behulp van de [GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving](#), transparantie over te verschaffen.

- **Kledingindustrie**

De Clean Clothes Campaign is een coalitie van maatschappelijke organisaties in 11 Europese landen die zich inspannen voor verbetering van de arbeidsomstandigheden in de mondiale kleding- en sportschoenenindustrie. De campagne heeft de [CCC Model Code](#) ontwikkeld, die bedrijven in deze sector kunnen gebruiken. Ook publiceerde de Clean Clothes Campaign een stappenplan voor bedrijven die de arbeidsomstandigheden in hun toeleveringsketen willen verbeteren: het opstellen van een gedragscode voor toeleveranciers, het implementeren van de code, het organiseren van een geloofwaardige participatie van belanghebbenden in het initiatief, en vrijheid van vereniging en respecteren van het recht op collectieve onderhandeling.

De Nederlandse Fair Wear Foundation is een samenwerkingsverband van Nederlandse kledingbedrijven en maatschappelijke organisaties. De deelnemers zijn gebonden aan een [gedragscode](#) die gebaseerd is op de ILO Principes en de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#). De gedragscode stelt dat de deelnemers verantwoordelijk zijn voor de arbeidsomstandigheden in de fabrieken waarmee zij samenwerken. Iedere deelnemer controleert daarom regelmatig de arbeidsomstandigheden in de keten en voert, zo nodig, verbeterplannen uit. De Fair Wear Foundation zorgt voor onafhankelijke controle op de implementatie van de gedragscode door deelnemende bedrijven.

- **Speelgoedindustrie**

De mondiale productie van speelgoed vindt voor een groot deel plaats in Oost-Azië, in bedrijven die door hun afnemers gedwongen worden om zo goedkoop mogelijk te produceren. Dat leidt tot slechte arbeidsomstandigheden, lage lonen, geen erkenning van vakbonden en andere schendingen van arbeidsrechten. Verschillende organisaties, waaronder het Amerikaanse [National Labor Committee](#), werken aan standaarden voor deze sector.²²¹

- **Chemie**

In februari 2006 presenteerden organisaties van chemische bedrijven uit de hele wereld gezamenlijk het [Responsible Care Global Charter](#). In dit document formuleert de chemische sector doelstellingen op het gebied van gezondheid, veiligheid en milieu, en op het gebied van de communicatie met alle belanghebbenden over hun producten en processen.

- **Elektronica**

Door de [Electronic Industry Citizenship Coalition](#) (EICC), een groep bedrijven uit de ICT-sector, is in oktober 2005 de [Electronic Industry Code of Conduct](#) opgesteld. Deze gedragscode stelt normen voor ICT-bedrijven op het gebied van milieu, arbeid, gezondheid en veiligheid, managementsystemen en bedrijfsethiek.

Sinds augustus 2006 publiceert Greenpeace International elk kwartaal de [Green Electronics Guide](#). Deze gids vergelijkt leidende mobiele telefoon- en PC-producenten met betrekking tot de verwerking van giftige stoffen in hun producten en de verwerking van hun producten in de afvalfase. Veel bedrijven hebben naar aanleiding van deze publicaties hun beleid aangepast.

3.7.3 Inhoud van een goed beleid

Voordat een verzekeraar investeert in bedrijven in de maakindustrie, moet de verzekeraar zich ervan vergewissen of het bedrijf zelf, en diens toeleveranciers, voldoen aan de relevante internationale richtlijnen en afspraken op sociaal en milieugebied. Dat betekent dat in het investeringsbeleid van de verzekeraar ten aanzien van de maakindustrie duidelijke normen moeten worden opgesteld. De volgende elementen zijn voor een goed *beleid* cruciaal:

1. Bedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
2. Bedrijven werken aan de systematische verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers en ontwikkelen een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid.
3. Bedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals zwaveldioxide en ammoniak, in absolute en relatieve zin.
4. Bedrijven gebruiken zo min mogelijk water en voorkomen waterverontreiniging.
5. Bedrijven beperken het gebruik van chemicaliën waarvan in wetenschappelijke literatuur wordt vermoed dat ze schadelijk zijn voor de gezondheid en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier (voorzorgbeginsel).
6. Bedrijven voeren een Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem in en rapporteren daarmee.
7. Bedrijven in de maakindustrie zijn gecertificeerd volgens de criteria van de standaarden en initiatieven voor bepaalde producten (genoemd in paragraaf 3.7.2).
8. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving op niveau C.

9. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.ⁱ
10. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.7.4 Beoordeling

Hierboven zijn 10 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van maakindustrie opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van maakindustrie wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,0. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 18.

Tabel 18 Beleidsscores Maakindustrie

Maakindustrie		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		3	7	1	2	5	1	1	8	1	1
1	Bedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk	1	1	0	1	1	1	0	1	0	0
2	Bedrijven werken aan de systematische verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers en ontwikkelen een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0
3	Bedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals zwaveldioxide en ammoniak, in absolute en relatieve zin	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0
4	Bedrijven gebruiken zo min mogelijk water en voorkomen waterverontreiniging	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0
5	Bedrijven beperken het gebruik van chemicaliën waarvan in wetenschappelijke literatuur wordt vermoed dat ze schadelijk zijn voor de gezondheid en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier (voorzorgbeginsel)	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
6	Bedrijven voeren een Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem in en rapporteren daarmee	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
7	Bedrijven in de maakindustrie zijn gecertificeerd volgens de criteria van de standaarden en initiatieven voor bepaalde producten (genoemd in paragraaf 4.7.2)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

ⁱ Als een verzekeraar geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Maakindustrie		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
8	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving op niveau C	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0
9	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0
10	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.8 Financiële sector

3.8.1 Wat staat er op het spel?

In een steeds verder globaliserende wereld, spelen financiële instellingen een cruciale rol bij de mondiale verdeling van financiële middelen. De meeste overheden en bedrijven zijn afhankelijk van financiële instellingen om te kunnen investeren en om producten en diensten te kunnen leveren. De investeringen van financiële instellingen, ook van de financiële instellingen die alleen in eigen land kantoren hebben, vinden plaats op de wereldmarkt. Hun geld kan in alle sectoren en op alle continenten ingezet worden, bij vrijwel elke maatschappelijke activiteit.

Deze alomtegenwoordigheid schept kansen en risico's. Omdat hun geld in alle uithoeken van de wereld wordt ingezet, zijn financiële instellingen bij uitstek in staat om een rol te spelen bij de maatschappelijke veranderingen die noodzakelijk zijn om een duurzame en sociaal rechtvaardige toekomst mogelijk te maken. Ze kunnen investeren in nieuwe producten en productieprocessen waarmee energie wordt bespaard en een duurzame energievoorziening wordt bevorderd, waarmee inkomen en ontwikkelingskansen worden geboden in ontwikkelingslanden of waarmee miljoenen mensen toegang tot gezondheidszorg kunnen krijgen. Bij het bereiken van alle [Millennium Development Goals \(MDG\)](#), die streven naar halvering van de armoede in de wereld vóór 2015, is een actieve rol van financiële instellingen onontbeerlijk.

Deze belangrijke rol kent echter ook een keerzijde: al te vaak worden investeringen door financiële instellingen gebruikt voor activiteiten die schade toebrengen aan het milieu, mensenrechten of ontwikkelingskansen. Talloos zijn de voorbeelden van financiële instellingen die, vaak zonder het zelf voldoende te beseffen, met hun geld grootschalige ontbossing mogelijk maakten, evenals de aanleg van vervuilende mijnen, leveranties van wapens aan onderdrukkende regimes en fabrieken waar arbeidsrechten met voeten worden getreden. Ook de huidige kredietcrisis laat zien dat teveel financiële instellingen zich teveel laten leiden door louter financiële motieven, waardoor zij de beoordeling van de risico's van hun investeringen - voor de financiële instellingen zelf, maar zeker ook voor de samenleving - verwaarlozen.

In de afgelopen jaren zijn steeds meer financiële instellingen hun maatschappelijke verantwoordelijkheid serieus gaan nemen, onder meer door duurzaamheidsvoorwaarden te stellen aan de bedrijven en overheden waarin zij investeren. Complementair hieraan zouden financiële instellingen ook voorwaarden moeten stellen aan de leningen die zij aan andere financiële instellingen verstrekken, om te voorkomen dat via deze omweg hun geld uiteindelijk toch terecht komt bij de bedrijven en overheden waarin zij niet willen investeren. Het investeringsbeleid van een verzekeraar moet ervoor zorg dragen dat de financiële instellingen alleen geld uitleent aan andere verzekeraars die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid óók nemen. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen verzekeraars gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.8.2 Internationale standaarden

De afgelopen jaren zijn een aantal internationale standaarden tot stand gekomen voor de financiële sector:

- **Bedrijfsvoering**

Net als van andere internationale bedrijven mag van financiële instellingen verwacht worden dat zij zich - in hun relaties met werknemers, klanten, overheden en de bredere samenleving - houden aan algemene richtlijnen voor een verantwoorde bedrijfsvoering. Meest bekende voorbeelden zijn het [UN Global Compact](#), dat tien principes voor verantwoord zakendoen formuleert, de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#), waarin een breed scala van sociale en milieu-onderwerpen aan bod komt en [ISO 26000](#), waarin de maatschappelijke verantwoordelijkheid van organisaties wordt beschreven in 7 principes en 7 kernthema's.

- **Management van sociale en milieurisico's**

Er zijn verschillende richtlijnen die financiële instellingen stimuleren om meer aandacht te besteden aan de mogelijke sociale en milieurisico's van hun investeringen. Onder leiding van het [milieuprogramma van de Verenigde Naties](#) is in 1992 het [UNEP Finance Initiative](#) (UNEP FI) ontstaan. Inmiddels hebben 170 financiële instellingen uit de hele wereld een van de [twee verklaringen van het UNEP Finance Initiative](#) ondertekend, waarin ze toezeggen sociale en milieucriteria in al hun bedrijfsactiviteiten te integreren. UNEP FI organiseert allerlei bijeenkomsten en werkgroepen om de ondertekenaars te helpen deze doelstelling in de praktijk te brengen.

- **Vermogensbeheer**

Op initiatief van het UNEP Finance Initiative lanceerde een internationale groep van vermogensbeheerders, beleggingsfondsen en pensioenfondsen in april 2006 de [Principles for Responsible Investment](#) (PRI). De ondertekenaars beloven om voortaan "rekening te houden met milieu-, sociale en governanceonderwerpen in hun beleggingsbeslissingen". Over hoe met deze onderwerpen rekening gehouden moet worden in de PRI verschillende suggesties gedaan, zoals het inkopen van duurzaamheidsanalyses en het ontwikkelen van een actief stem- en engagementbeleid. De PRI zijn inmiddels door 600 institutionele beleggers (pensioenfondsen, verzekeraars en vermogensbeheerder) ondertekend. Samen beheren deze partijen een belegd vermogen van US\$ 18.000 miljard.²²² Veel van de ondertekenaars zijn dochter- of zusterbedrijven van grote internationale verzekeraars.²²³

- **Projectfinanciering**

In juni 2003 werden door een groep vooraanstaande verzekeraars op de projectfinancieringsmarkt de [Equator Principles](#) gelanceerd, samen met Wereldbankdochter International Finance Corporation. De principes hebben betrekking op projectfinanciering, een specifieke vorm van bedrijfsfinanciering bedoeld voor grote, gecompliceerde projecten. Het is een van de manieren waarop onder meer mijnen, olie- en gasinstallaties, chemische fabrieken, wegen, spoorwegen, dammen en andere vormen van infrastructuur gefinancierd worden. Inmiddels zijn de Equator Principles, waarvan een herziene versie in juli 2006 werd gepresenteerd, door 67 financiële instellingen ondertekend. Gezamenlijk vertegenwoordigen deze financiële instellingen een zeer groot deel van de mondiale projectfinancieringsmarkt.

De Equator Principles zijn bedoeld om bij projectfinanciering sociale en milieurisico's te kunnen onderkennen, beoordelen en beheersen. Daartoe worden de risicobeoordelingsprocedures en de [Performance Standards](#) van de International Finance Corporation gevolgd. Dat betekent ondermeer dat alle financieringsaanvragen voor projecten met een waarde van US\$10 miljoen of meer in drie categorieën verdeeld worden op basis van hun verwachte impact. Afhankelijk van de categorie wordt vervolgens gevraagd om onder meer een milieueffectrapportage en een milieumanagementplan. Ook kunnen sociale en milieuvorwaarden opgenomen worden in financieringscontracten en wordt een regelmatige rapportage van de klant over deze onderwerpen gevraagd.²²⁴

- **Witwassen en financiering terrorisme**

De internationale standaard op het gebied van witwassen wordt gesteld door de [Financial Action Task Force](#) (FATF), een werkgroep die in 1989 door de OECD werd opgericht. De FATF heeft 34 leden, merendeels overheden van OECD-lidstaten. In 2003 publiceerde de FATF de laatste versie van de [Forty Recommendations on Money Laundering](#), die overheden en financiële instellingen richtlijnen en instrumenten aanreiken om witwassen van criminele inkomsten op alle mogelijke niveaus te bestrijden. De FATF heeft ook verschillende Interpretative Notes gepubliceerd, die toelichting geven op de toepassing van de richtlijnen in de praktijk. Bovendien publiceerde de FATF in oktober 2004 de [Nine Special Recommendations](#) ten aanzien van het tegengaan van de financiering van terrorisme.

De Forty Recommendations en de Nine Special Recommendations zijn overgenomen door tal van internationale instellingen, zoals de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds (IMF), en door de overheden van vele landen. De Europese Unie heeft de laatste versie van de Forty Recommendations in oktober 2005 verwerkt in de [Derde Europese Witwasrichtlijn](#), die eind 2007 in de wetgeving van de lidstaten verwerkt moest zijn.

De [Wolfsberg Group](#), een groep van 11 internationale banken die veel activiteiten ondernemen op het gebied van private banking (bankieren voor rijke particulieren), publiceerde in mei 2002 een herziene versie van de [Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles on Private Banking](#). Daarin worden de FATF-aanbevelingen nader uitgewerkt op het gebied van vermogensbeheer en private banking. Daarnaast publiceerde de Wolfsberg Group nog verschillende andere richtlijnen op het gebied van witwassen, financiering van terrorisme en corruptie.

- **Duurzaam bankieren**

In januari 2003 lanceerde het NGO-netwerk [BankTrack](#) de [Collevecchio Declaration on Financial Institutions and Sustainability](#). De verklaring roept financiële instellingen op om zes verplichtingen te aanvaarden die de verwachtingen van de samenleving omtrent de rol en verantwoordelijkheden van financiële instellingen verwoorden. Het gaat om de verplichting tot duurzaamheid, geen schade toebrengen, verantwoordelijkheid, verantwoording afleggen, transparantie en duurzame markten en regelgeving.²²⁵

In november 2006 werd de Collevecchio Declaration verder uitgewerkt in het handboek [The dos and don'ts of Sustainable Banking](#). Dit handboek geeft heel concrete en praktische adviezen aan banken die hun bedrijfsactiviteiten willen verduurzamen: waar moet een bank beginnen, waar moet ze op letten, welke uitdagingen liggen op haar pad en wat moet ze vermijden? Hoewel het handboek in eerste instantie bedoeld is voor banken bevat het ook nuttige informatie voor verzekeraars.

- **Principles for Sustainable Insurance**

In juni 2012 zijn de [Principles for Sustainable Insurance](#) gelanceerd. De principes zijn door een werkgroep van de UNEP FI opgesteld en vergelijkbaar met de *Principles for Responsible Investment* maar bevatten vier in plaats van zes principes:²²⁶

- “We will embed in our decision-making environmental, social and governance issues relevant to our insurance business.
- We will work together with our clients and business partners to raise awareness of environmental, social and governance issues, manage risk and develop solutions.
- We will work together with governments, regulators and other key stakeholders to promote widespread action across society on environmental, social and governance issues.
- We will demonstrate accountability and transparency in regularly disclosing publicly our progress in implementing the Principles.”

Ondertekenaars betalen een jaarlijkse contributie en zijn verplicht te rapporteren over hun activiteiten in het kader van de principes. Daarbij kunnen ze ook verwijzen naar de informatie die ze in maatschappelijke jaarverslagen hebben opgenomen. Er zijn 33 ondertekenaars waaronder vijf Nederlandse: Achmea, AEGON, Delta Lloyd, ING en Zwitserleven.²²⁷

3.8.3 Inhoud van een goed beleid

Om te voorkomen dat het geld van een verzekeraar via een omweg toch terecht komt bij bedrijven, overheden en andere partijen die niet handelen volgens de principes van de verzekeraar, is het van belang om regels te stellen voor financiële relaties met andere financiële instellingen. De volgende elementen zijn voor een goed beleid cruciaal:

1. Financiële instellingen rapporteren voor ieder land waarin zij actief zijn over hun (belasting)betalingen aan regeringen.
2. Financiële instellingen werken niet mee aan investeringen of verlenen geen adviezen die het veiligstellen van belastingvoordelen als belangrijkste doel hebben.
3. Financiële instellingen zijn niet actief in risicovolle handels- en beleggingsactiviteiten (handel in opties, futures en andere derivaten) voor eigen rekening, anders dan voor het afdekken van de financiële risico's op hun kredietverlening.
4. Financiële instellingen hebben een investeringsbeleid opgesteld ten aanzien van gevoelige sectoren en cruciale thema's, dat gebaseerd is op internationale verdragen en conventies.

5. Financiële instellingen onderschrijven de UN Global Compact principes en de OECD Guidelines for Multinational Enterprises.
6. Financiële instellingen onderschrijven de UNEP FI (PRI en/of PSI) verklaringen.
7. Financiële instellingen houden zich aan de FATF aanbevelingen en de Wolfsberg Principes.
8. Voor projectfinanciering werken financiële instellingen met de Equator Principles.
9. Financiële instellingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C.
10. Financiële instellingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Financial Services Sector Supplement (FSSS).
11. Financiële instellingen integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
12. Financiële instellingen nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.8.4 Beoordeling

Hierboven zijn 12 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van verzekeraars opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van verzekeraars wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,2. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.2.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 19.

Tabel 19 Beleidsscores Financiële sector

Banken		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		2	5	1	1	2	1	1	1	1	1
1	Financiële instellingen rapporteren voor ieder land waarin zij actief zijn over hun (belasting)betalingen aan regeringen.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	Financiële instellingen werken niet mee aan investeringen of verlenen geen adviezen die het veiligstellen van belastingvoordelen als belangrijkste doel hebben.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	Financiële instellingen zijn niet actief in risicovolle handels- en beleggingsactiviteiten (handel in opties, futures en andere derivaten) voor eigen rekening, anders dan voor het afdekken van de financiële risico's op hun kredietverlening.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

4	Financiële instellingen hebben een investeringsbeleid opgesteld ten aanzien van gevoelige sectoren en cruciale thema's, dat gebaseerd is op internationale verdragen en conventies.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
5	Financiële instellingen onderschrijven de UN Global Compact principes en de OECD Guidelines for Multinational Enterprises.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Financiële instellingen onderschrijven de UNEP FI (PRI en/of PSI) verklaringen.	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
7	Financiële instellingen houden zich aan de FATF aanbevelingen en de Wolfsberg Principles.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
8	Voor projectfinanciering werken financiële instellingen met de Equator Principles.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
9	Financiële instellingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C.	1	1	0	1	0	1	0	0	0	0
10	Financiële instellingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Financial Services Sector Supplement (FSSS).	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	Financiële instellingen integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
12	Financiële instellingen nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.9 Woningbouw en vastgoed

3.9.1 Wat staat er op het spel?

Volgens het [Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten \(UNCESCR\)](#) heeft ieder mens recht op adequate huisvesting (artikel 11). In lijn met het Ruggie Framework (zie paragraaf 2.2.2), hebben zowel de verzekeraars als de bedrijven, fondsen en instellingen waarin geïnvesteerd wordt, de verantwoordelijkheid dit mensenrecht te respecteren. Dit betekent dat woningen fatsoenlijk gebouwd moeten worden, betaalbaar moeten zijn en dat ieders woonrechten gerespecteerd moeten worden.

Daarnaast heeft de woningbouw- en vastgoedsector een grote impact op duurzaamheid. In de Europese Unie is vastgoed verantwoordelijk voor 42% van het totale energieverbruik (inclusief het elektriciteitsverbruik in gebouwen) en voor ongeveer 35% van de broeikasgasuitstoot.²²⁸

De mate van duurzaamheid van vastgoed wordt primair bepaald door vier dimensies.²²⁹

- Energiebehoud middels energie-efficiënte oplossingen, gebruik van duurzame energiebronnen en de aanwezigheid van voldoende daglicht en natuurlijke ventilatie.
- Minder afhankelijkheid van auto's door een gebouw te plaatsen op een centrale locatie met een hoog aanbod aan openbaar vervoersdiensten.
- Werknemerswelzijn, dat wordt vergroot door de nabijheid van open ruimtes, parken, winkels en restaurants.
- Behoud van biodiversiteit in omliggende omgeving.

Ook de duurzaamheidsimpact van andere gebruikte materialen, zoals hout, cement, aluminium en koper, is van groot belang. Verantwoord ketenbeheer in de bouwsector is daarom van belang. Bouwbedrijven in Nederland, met name BAM Group en Wavin, maakten de afgelopen jaren (2006-2011) veel vooruitgang op dit gebied.²³⁰

Verzekeraars zijn op verschillende manieren betrokken bij de woningbouw- en vastgoedsector:

- Verzekeraars investeren in bouwbedrijven, aannemers en hun toeleveranciers, projectontwikkelaars en woningcorporaties door middel van beleggingen;
- Verzekeraars financieren specifieke woningbouw- en vastgoedprojecten of beleggen in vastgoedfondsen;
- Verzekeraars beleggen in securitisaties van hypotheekleningen die door andere financiers verstrekt zijn.

Voor vastgoedinvesteringen is het verbeteren van de duurzaamheid zeer rendabel. De operationele kosten van gebouwen staan bloot aan schommelingen in energieprijzen en mogelijke belastingeffecten als gevolg van toekomstige regelgeving omtrent energieverbruik en de uitstoot van broeikasgassen.²³¹ Als vastgoed energiezuinig wordt gebouwd of aangepast, kan dit de operationele kosten met 25 tot 30% beperken.²³² Bovendien wordt ingespeeld op marktontwikkelingen. De verwachting is namelijk dat de vraag naar duurzaam vastgoed de komende jaren flink zal toenemen.²³³ Daarnaast hebben energie-efficiënte gebouwen een hogere economische waarde.²³⁴

3.9.2 (Inter)nationale standaarden

Bij het ontwikkelen van een beleid ten aanzien van woningbouw en vastgoed kan de verzekeraar gebruik maken van de volgende internationale standaarden:

- **Duurzaam (ver)bouwen**

In de vastgoedsector wordt ook in toenemende mate gebruik gemaakt van keurmerken. BREEAM (Building Research Establishment Environmental Assessment Method) is een methodiek voor de beoordeling van de duurzaamheidsprestatie van gebouwen en gebieden, ontwikkeld door het Engelse BRE Global. [BREEAM-NL](#) is de aan de Nederlandse situatie aangepaste versie van BREEAM, ontwikkeld en beheerd door de *Dutch Green Building Council (DGBC)*. Dit is een onafhankelijke non-profit organisatie die streeft naar blijvende verduurzaming van de bebouwde omgeving in Nederland.²³⁵

In het certificeringstraject met behulp van BREEAM wordt niet alleen gekeken naar het energieverbruik van een pand, maar ook naar landgebruik, ecologie, het bouwproces, watergebruik, afval, vervuiling, transport, materialen, gezondheid en comfort. Binnen BREEAM zijn nu drie keurmerken operationeel:²³⁶

- BREEAM-NL Nieuwbouw wordt gebruikt om nieuw te bouwen gebouwen te beoordelen op hun duurzaamheidsgehalte. Het systeem maakt gebruik van kwalitatieve weging; als totaalscore krijgt een gebouw één van de volgende waarderingen: Pass, Good, Very Good, Excellent of Outstanding.
- BREEAM-NL Bestaande Bouw en Gebruik wordt gebruikt om de duurzaamheidsprestatie van bestaande gebouwen te bepalen op drie gebieden: Asset (het gebouw zelf), Beheer en Gebruik. Voor alle drie de onderdelen zijn maximaal 5 sterren te behalen. Deze scores staan separaat van elkaar, ze kunnen niet worden opgeteld of met elkaar vergeleken worden;

- BREEAM-NL Gebiedsontwikkeling wordt gebruikt om de duurzaamheidsprestatie van gebiedsontwikkelingen te bepalen. Het systeem maakt gebruik van kwalitatieve weging; als totaalscore krijgt een gebied één van de volgende waarderingen: Pass, Good, Very Good, Excellent of Outstanding.

Ook vastgoedfondsen kunnen bijdragen aan de duurzaamheid van bestaande en nieuwe woningen. Dat is een brede maatschappelijke verantwoordelijkheid, inherent aan de keuze om in de woningsector te beleggen. Voor beleggingen kan de [Global Real Estate Sustainability Benchmark](#) gevolgd worden. Deze studie heeft 340 vastgoedfondsen beoordeeld op duurzaamheidsbeleid en -implementatie. Van enkele tientallen, goed scorende fondsen zijn de scores openbaar.²³⁷

Greenprint Foundation is een Amerikaans samenwerkingsverband van vastgoedbedrijven die streven naar vermindering van hun klimaatimpact. In Juli 2011 verscheen de tweede editie van het [Greenprint Performance Report](#) dat energieverbruik en CO₂-emissies van gebouwen in 44 landen met een totale oppervlakte van 31 miljoen m² meet en onderling vergelijkt.²³⁸

- **Energie besparen**

Het [UNEP Sustainable Buildings and Construction Initiative](#) heeft een aantal beleidsopties ontwikkeld om de CO₂-uitstoot door gebouwen te verminderen. De belangrijkste zijn:²³⁹

Het vergroten van de energie-efficiëntie van nieuwe en bestaande gebouwen, zowel van het gebouw zelf als van de daarin opgenomen systemen voor het regelen van warmte, ventilatie, airconditioning, etc. Van belang hierbij is dat de klimaatsystemen worden afgestemd op de structuur van het gebouw om deze optimaal te laten werken. Daar waar gebouwen inclusief inboedel worden opgeleverd (“turn-key”), kan veel gedaan worden aan het vergroten van de energie-efficiëntie van computers, verlichting, telecommunicatiesystemen, keukenapparatuur, etc.

Het inkopen van elektriciteit dat is opgewekt met duurzame energiebronnen of het zelf produceren van elektriciteit met bijvoorbeeld zonnepanelen. Daarnaast kunnen eisen worden gesteld aan de locatie. Als gebouwen goed bereikbaar zijn met het openbaar vervoer kan dit aanzienlijk schelen in het autoverkeer en de klimaatimpact die daarmee gepaard gaat.²⁴⁰

In Nederland zijn eigenaren van woningen en andere gebouwen met ingang van 1 januari 2008 verplicht om bij verkoop of verhuur een [energielabel](#) (of *energiecertificaat*) te overhandigen, dat inzicht geeft in de energieprestaties van het betreffende gebouw. Dit label loopt van klasse A++ (heel energiezuinig) tot en met klasse G (minst energiezuinig) en geeft op basis van een berekening informatie over de hoeveelheid energie die bij normaal gebruik van het gebouw nodig is.²⁴¹ Vanaf 2013 moeten huizenkopers en huurders zeker kunnen zijn van de aanwezigheid van een energielabel bij hun nieuwe woning: zonder het energielabel kan de woning dan niet verkocht worden en hoeven huurders minder huur te betalen.²⁴²

De [CO₂-Prestatieladder](#) is een Nederlands instrument om bouw- en infrastructuurbedrijven die deelnemen aan aanbestedingen te stimuleren tot CO₂-bewust handelen in de eigen bedrijfsvoering en bij de uitvoering van projecten. Het gaat daarbij met name om energiebesparing, het efficiënt gebruik maken van materialen en het gebruik van duurzame energie. De CO₂-Prestatieladder wordt beheerd door de Stichting Klimaatvriendelijk Aanbesteden en Ondernemen. De in maart 2011 gelanceerde tweede versie sluit goed aan bij het Besluit Aanbestedingsregels voor Overheidsopdrachten. Ook hebben de ervaringen uit het eerste jaar geleid tot verbeteringen en verduidelijkingen.²⁴³

- **Gecertificeerd hout**

In de bouw wordt veel hout gebruikt. Gebruik van gecertificeerd hout garandeert dat het gebruikte hout geproduceerd wordt op een duurzame manier, met behoud van biodiversiteit en goede sociale criteria, geproduceerd. Ook wordt daarmee de rol van bossen bij de opslag van koolstof beschermd. Het is daarom van belang dat bouwbedrijven gecertificeerd zijn volgens de FSC [Chain of Custody](#) of gelijkwaardige criteria en dat zij slechts gecertificeerd hout gebruiken. Het FSC keurmerk heeft de voorkeur, de toetsingscommissie [TPAC](#) beoordeelt in Nederland of andere keurmerken aan FSC gelijkwaardige garanties geven over de kwaliteit van de houtproductie.

- **Goed verhuurderschap**

Van woningcorporaties en commerciële vastgoedverhuurders mag *goed verhuurderschap* verwacht worden. Dat bestaat volgens de [Nederlandse Woonbond](#) uit vier elementen:

- De verhuurder houdt zich aan de huur(prijs)wet- en regelgeving;
- De verhuurder houdt zich aan de Wet op het Overleg huurders-verhuurders: Commerciële verhuurders met 25 of meer woningen en woningcorporaties zijn wettelijk verplicht om geregeld overleg te voeren met hun huurders. Huurdersorganisaties en bewonerscommissies hebben recht op informatie van de verhuurder, bijvoorbeeld over zijn plannen voor de komende jaren. Ook moet de verhuurder minimaal 1 keer per jaar overleg met hen voeren. Dit is vastgelegd in de Wet op het overleg huurders verhuurder, ook wel [Overlegwet](#) genoemd. Huurdersorganisaties en bewonerscommissies hebben de volgende [rechten](#): informatierecht, overlegrecht, adviesrecht en agenderingsrecht over het algemene beleid op portefeuilleniveau. Bewonerscommissies voeren overleg met de verhuurder over specifieke zaken rond hun wooncomplex, bijvoorbeeld verkoop, renovatie of het servicekostenpakket. Voor wijziging van het servicekostenpakket heeft een verhuurder instemming nodig van de huurdersorganisatie of bewonerscommissie. rechten van huurdersorganisaties en bewonerscommissies. [Geschillen](#) over het overleg tussen huurders en verhuurders kunnen sinds 1 januari 2012 worden voorgelegd aan de Huurcommissie. Een geschil kan bijvoorbeeld gaan over de manier waarop de verhuurder het overleg met de huurdersorganisatie heeft gevoerd, de gevolgde procedure of een vergoeding voor gemaakte kosten. Ook als de verhuurder afwijkt van een advies van de huurdersorganisatie of bewonerscommissie, kan een procedure gestart worden;
- De verhuurder draagt zorg voor goed onderhoud van de woningen;
- De verhuurder draagt zorg voor een goede dienstverlening aan de huurders (klanttevredenheid) en een goede bejegening.

- **Transparant rapporteren**

In september 2011 publiceerde het [Global Reporting Initiative](#) aanvullende richtlijnen voor bouwbedrijven en vastgoedondernemingen. In het [Construction and Real Estate Sector Supplement \(CRESS\)](#) staan aanbevelingen om te rapporteren over hun uitstoot van CO₂, het beheer en de sanering van verontreinigde grond, en uitbesteding van werkzaamheden.²⁴⁴

3.9.3 Inhoud van een goed beleid

Voor een verzekeraar die actief is in de woningbouw- en vastgoedsector, is een goed beleid op het gebied van woningbouw en onroerend goed van groot belang. De volgende elementen zijn voor een dergelijk beleid cruciaal:

1. Bouwbedrijven zijn gecertificeerd volgens de FSC chain of custody of gelijkwaardige criteria en gebruiken slechts gecertificeerd hout.
2. Nieuwe woningen hebben minimaal een Energielabel A.
3. Gerenoveerde woningen krijgen een Energielabel A, of een energielabel dat minstens twee klassen hoger ligt dan voor de renovatie.
4. Verkopers van securitisaties maken duidelijk welk beleid zij voeren om het verstrekken van hypotheekleningen aan particulieren te laten bijdragen aan het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad en nieuwe woningen.
5. Woningbouwcorporaties hebben een beleid om de bestaande woningvoorraad en nieuwe woningen te verduurzamen.
6. Nieuw vastgoed van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Good" eisen van BREEAM-NL Nieuwbouw.
7. Nieuw vastgoed van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Very Good" eisen van BREEAM-NL Nieuwbouw.
8. Gerenoveerd vastgoed krijgt minimaal 3 sterren voor Asset, Beheer en Gebruik van BREEAM-NL Bestaande Bouw en Gebruik.
9. Gebiedsontwikkelingen van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Very Good" eisen van BREEAM-NL Gebiedsontwikkeling.
10. Vastgoedfondsen scoren minimaal 70 punten in de Global Real Estate Sustainability Benchmark.
11. Beursgenoteerde bouwbedrijven en vastgoedondernemingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat ten minste voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C.
12. Beursgenoteerde bouwbedrijven en vastgoedondernemingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Construction and Real Estate Sector Supplement (CRESS).
13. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.ⁱ
14. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.9.4 Beoordeling

Hierboven zijn 15 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringwijzer in het beleid op het gebied van woningbouw en vastgoed opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het beleid ten aanzien van woningbouw en vastgoed wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door 1,5. De uitkomst wordt afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte verzekeraars in deze sector vindt u in Tabel 20.

ⁱ Als een verzekeraar geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Tabel 20 Beleidscores Woningbouw en vastgoed

Woningbouw en vastgoed		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		4	1	1	1	4	1	1	1	1	1
1	Bouwbedrijven zijn gecertificeerd volgens de FSC chain of custody of gelijkwaardige criteria en gebruiken slechts gecertificeerd hout.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	Nieuwe woningen hebben minimaal een Energielabel A.	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
3	Gerenvoerde woningen krijgen een Energielabel A, of een energielabel dat minstens twee klassen hoger ligt dan voor de renovatie.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	Verkopers van securitisaties maken duidelijk welk beleid zij voeren om het verstrekken van hypotheekleningen aan particulieren te laten bijdragen aan het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad en nieuwe woningen.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	Woningbouwcorporaties hebben een beleid om de bestaande woningvoorraad en nieuwe woningen te verduurzamen.	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
6	Nieuw vastgoed van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Good" eisen van BREEAM-NL Nieuwbouw.	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
7	Nieuw vastgoed van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Very Good" eisen van BREEAM-NL Nieuwbouw.	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
8	Gerenvoerd vastgoed krijgt minimaal 3 sterren voor Asset, Beheer en Gebruik van BREEAM-NL Bestaande Bouw en Gebruik.	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
9	Gebiedsontwikkelingen van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Very Good" eisen van BREEAM-NL Gebiedsontwikkeling.	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
10	Vastgoedfondsen scoren minimaal 70 punten in de Global Real Estate Sustainability Benchmark.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	Beursgenoteerde bouwbedrijven en vastgoedondernemingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat ten minste voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau C.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
12	Beursgenoteerde bouwbedrijven en vastgoedondernemingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan de GRI Richtlijnen op niveau A, dat is inclusief het Construction and Real Estate Sector Supplement (CRESS).	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Woningbouw en vastgoed		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
13	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en - werkwijze.	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
14	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Hoofdstuk 4 Vermogensbeheer

4.1 Wat staat er op het spel?

Verzekeraars helpen bedrijven en overheden niet alleen aan kapitaal voor hun activiteiten door middel van verzekeringsbeleggingen (paragraaf 1.2.1 **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.**), hebben ook een of meerdere dochterbedrijven die zich bezig houden met vermogensbeheer. Deze vermogensbeheerders beleggen in aandelen, bedrijfs- en staatsobligaties en andere soorten beleggingen namens de verzekeraars met de betaalde premies en ook met geld van particuliere beleggers, pensioenfondsen en andere klanten. Voor deze vermogensbeheeractiviteiten hanteren verzekeraars niet altijd hetzelfde beleid als voor de verzekeringsbeleggingen.

De voor eigen rekening en risico beleggende klanten van verzekeraars lopen over het algemeen meer risico dan de 'gewone' verzekeringnemers, maar daar staat tegenover dat het verwachte rendement hoger is. Deze beleggers kunnen bovendien beter bepalen waarin hun geld geïnvesteerd wordt. Zo kunnen zij kiezen uit het aanbod van (reguliere en ook bijvoorbeeld duurzame) beleggingsfondsen die de verzekeraar aanbiedt. Om die reden vinden sommige verzekeraars het niet nodig om op alle vermogensbeheeractiviteiten een 'verantwoord beleggingsbeleid' toe te passen: de beleggende klanten die dat belangrijk vinden kunnen terecht bij de duurzame fondsen die de verzekeraar aanbiedt, zo is dan de redenering. Ook kan het zijn dat de institutionele klanten van de vermogensbeheerder, bijvoorbeeld pensioenfondsen, een eigen (maatschappelijk verantwoord) beleggingsbeleid hebben.

De Eerlijke Verzekeringswijzer richt zich in de eerste plaats op particulieren die een verzekering bij een verzekeraar hebben. Voor hen is het vooral van belang welk beleid de verzekeraar voert voor de geïnvesteerde verzekeringspremies. Omdat hun geld meestal door deze vermogensbeheerders beheerd wordt is het beleid dat de dochterbedrijven van de verzekeraars voeren voor vermogensbeheer ook relevant voor de premiebetalers. Verder zullen ze van hun verzekeraar verwachten dat deze in alle opzichten verantwoord opereert. Dus óók op het terrein van vermogensbeheer voor derden, al gaat het daarbij niet om investeringen met hun eigen premies.

Bij de beslissing om ook het beleid voor vermogensbeheer voor derden te beoordelen, was het voor de organisaties achter de Eerlijke Verzekeringswijzer van groot belang dat de meeste verzekeraars via hun vermogensbeheeractiviteiten een rol kunnen spelen bij het tot stand brengen van een rechtvaardige en duurzame wereld. Vermogensbeheerders kunnen keuzes maken welke beleggingen ze aan hun klanten aanbieden, keuzes die gevolgen kunnen hebben voor de beschikbaarheid van kapitaal voor bedrijven en overheden.

Principieel vindt de Eerlijke Verzekeringswijzer dat van de verzekeraars verwacht mag worden dat ze ook in hun vermogensbeheeractiviteiten verantwoord handelen.

4.2 (Internationale) standaarden

Kenmerkend voor een verantwoorde vermogensbeheerder is dat niet alleen financiële criteria, maar ook sociale, bestuurs en milieu-aspecten meegenomen worden in het beleggingsbeleid. Deze milieu-, sociale en bedrijfsbestuuraspecten worden ook wel ESG (Environmental, Social, Governance)-criteria genoemd. Verantwoord beleid van een vermogensbeheerder gaat echter verder dan het toevoegen van ESG-criteria aan haar selectieproces.

Een vermogensbeheerder kan door een actieve aandeelhouder te zijn, bedrijven in de portefeuille stimuleren beleid of gedragingen aan te passen. Ook hier is het belangrijk dat ESG-aspecten onderdeel zijn van de actieve aandeelhoudersstrategie van de vermogensbeheerder. Twee veel voorkomende instrumenten in dit kader zijn stemmen en engagement.

Door middel van een Algemene Vergadering van Aandeelhouders (AVA) voldoet de directie van een onderneming aan de verplichting om eenmaal per jaar verantwoording en rekenschap af te leggen aan haar aandeelhouders. Een vermogensbeheerder kan als aandeelhouder met zijn stemrecht invloed uitoefenen op de (verantwoorde) koers van de bedrijven in de portefeuille. Een verantwoord stembeleid is hierin leidend.

Een andere vorm van actief aandeelhouderschap is engagement. Hierbij gaat de vermogensbeheerder het gesprek aan met bedrijven in zijn portefeuille, om ze stimuleren om hun beleid of gedragingen aan te passen.

De Principles for Responsible Investment (PRI) zijn in 2006 geïntroduceerd als een vrijwillig raamwerk voor beleggers om ESG-aspecten in hun besluitvormings- en beleggingspraktijk te integreren en hun doelstellingen beter in overeenstemming te brengen met die van de samenleving als geheel. Binnen zes jaar is het aantal partijen dat deze PRI onderschrijft enorm gegroeid. De PRI zijn momenteel door 1.226 institutionele beleggers (pensioenfondsen, verzekeraars en vermogensbeheerders) ondertekend. Samen beheren deze partijen een belegd vermogen van meer dan US\$ 35.000 miljard.²⁴⁵ Veel van de ondertekenaars zijn dochter- of zusterbedrijven van verzekeraars.

De PRI worden wereldwijd erkend als de standaard voor ESG-vraagstukken. Zodoende vormt de ondertekening en implementatie van deze principes een geschikte graadmeter voor de beoordeling van de vermogensbeheeractiviteiten van verzekeraars. De PRI bevatten zelf geen ESG-criteria, maar de ondertekening van de PRI weerspiegelt een inspanningsverplichting om dergelijke criteria daadwerkelijk in het gevoerde beleggingsbeleid te integreren.

Daarnaast onderzoekt en beoordeelt de PRI-organisatie jaarlijks de wijze waarop de ondertekenaars van de PRI de zes principes implementeren, dat wil zeggen in hoeverre vermogensbeheerders ESG-aspecten in hun beleggingsbeslissingen opnemen en hier transparant over rapporteren.

Dit doet de PRI op basis van een uitgebreide survey die ondertekenaars verplicht zijn zelf in te vullen. Deze survey gaat in op een breed repertoire aan mogelijke diensten en beleggingscategorieën. Vermogensbeheerders krijgen per principe een score. Deze scores zijn zogenaamde *kwartiel scores*, die aangeven hoe de ondertekenaar het doet in vergelijking met zijn medeondertekenaars. Een score in het eerste kwartiel betekent dat de ondertekenaar ESG-factoren relatief goed heeft geïntegreerd. Deze vergelijking van vermogensbeheerders leidt tot een jaarlijks rapport waarin de algehele voortgang van de vermogensbeheerders beschreven wordt.

Vanuit het oogpunt van de transparantie roept de PRI vermogensbeheerders op hun ingevulde survey op de eigen website en op de PRI-website te publiceren. Daarnaast is het een teken van transparante bedrijfsvoering wanneer een vermogensbeheerder de uiteindelijke beoordeling op de eigen website publiceert.

Moeilijkheid bij de beoordeling van het beleid voor vermogensbeheer is dat verzekeraars vrijwel nooit een gemeenschappelijk beleid hebben voor al hun vermogensbeheeractiviteiten. Dit komt door de structuur van de organisatie. Verzekeraars hebben vaak verschillende dochters op het gebied van vermogensbeheer, ieder met hun eigen beleid. Vaak is er ook specifiek beleid gekoppeld aan een specifiek product, zoals een beleggingsfonds of een mandaat. Zo zijn er honderden of duizenden verschillende beleggingsproducten met in theorie allemaal hun eigen beleid.

Om de reikwijdte van het verantwoord beleggingsbeleid te kunnen meenemen in de beoordeling wordt door de Eerlijke Verzekeringswijzer gekeken naar het totaal beheerd vermogen waarop een verantwoord beleggingsbeleid van toepassing is.

Verder beoordeelt de Eerlijke Verzekeringswijzer of het vermogensbeheerbeleid voor belangrijke sectoren en thema's coherent is met het beleid voor geïnvesteerde verzekeringspremies. Ook wordt beoordeeld in hoeverre de vermogensbeheerder specifiek beleid heeft opgesteld voor verschillende beleggingscategorieën als aandelen, bedrijfsobligaties, staatsobligaties en vastgoed.

4.3 Inhoud van een goed vermogensbeheerbeleid

Op basis van bovenstaande overwegingen zijn 20 elementen voor een goed beleid voor vermogensbeheer opgesteld:

1. Alle vermogensbeheerder binnen de groep ondertekenen de PRI;
2. De zes PRI-scores van de vermogensbeheerder vallen in het eerste kwartiel;
3. De zes PRI-score van de vermogensbeheerders vallen in het eerste of tweede kwartiel;
4. De vermogensbeheerder publiceert zijn PRI survey zowel op zijn website als op de website van de PRI;
5. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op aandelenbeleggingen;
6. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op vastrentende waarden als staatsleningen en bedrijfsobligaties;
7. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op vastgoedbeleggingen;
8. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op haar externe fondsenaanbod;
9. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op meer dan 80% van het beheerde vermogen (AuM);
10. De vermogensbeheerder integreert ESG criteria in het selectiebeleid van nieuwe vermogensbeheerders. Bestaande externe vermogensbeheerders worden dezelfde ESG criteria opgelegd;
11. De vermogensbeheerder heeft een stembeleid ontwikkeld waarin milieucriteria, sociale criteria en bedrijfsbestuur-criteria opgenomen zijn;
12. Op minimaal 80% van de aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarvan de vermogensbeheerder aandelen bezit, wordt het stemrecht uitgeoefend;
13. De vermogensbeheerder heeft een beleid opgesteld met betrekking tot engagementactiviteiten, waarin ESG-criteria opgenomen zijn;
14. De vermogensbeheerder publiceert zijn engagementsresultaten in een publiek rapport;
15. Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten voldoet voor ten minste één thema of sector aan 60% van de elementen die voor de betreffende sector of het betreffende thema geformuleerd zijn door de Eerlijke Verzekeringswijzer;

16. Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten bevat voor ten minste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Verzekeringswijzer worden beoordeeld 60% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Verzekeringswijzer;
17. Voor alle thema's die door de Eerlijke Verzekeringswijzer worden beoordeeld, bevat het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten 60% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Verzekeringswijzer;
18. Het beleid voor vermogensbeheer activiteiten voldoet voor tenminste één thema of sector aan 90% van de elementen die voor de betreffende sector of het betreffende thema geformuleerd zijn door de Eerlijke Verzekeringswijzer;
19. Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten bevat voor tenminste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Verzekeringswijzer worden beoordeeld 90% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Verzekeringswijzer;
20. Voor alle thema's die door de Eerlijke Verzekeringswijzer worden beoordeeld, bevat het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten 90% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Verzekeringswijzer.

4.4 Beoordeling

Hierboven zijn 20 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Verzekeringswijzer van toepassing zouden moeten zijn op het beleid van de verzekeraar voor vermogensbeheeractiviteiten voor derden. De score van de verzekeraar wordt bepaald door het aantal in het beleid opgenomen elementen te delen door 2,0. De uitkomst wordt afgerond tot een geheel getal: minimaal 1 en maximaal 10 (zie voor een nadere toelichting paragraaf 1.3.3).

Vermogensbeheerders worden alleen gescoord op die elementen die op hen van toepassing zijn; niet relevante elementen tellen niet mee bij het berekenen van de score voor vermogensbeheer.

Een meer gedetailleerd overzicht van de vermogensbeheerscores van de tien onderzochte verzekeraars vindt u in Tabel 21.

Tabel 21 Beleidsscores Vermogensbeheer

Vermogensbeheer		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
		6	7	3	7	5	4	3	4	3	7
1	Alle vermogensbeheerders binnen de groep ondertekenen de PRI;	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	De zes PRI-scores van de vermogensbeheerder vallen in het eerste kwartiel;	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
3	De zes PRI-score van de vermogensbeheerders vallen in het eerste of tweede kwartiel;	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
4	De vermogensbeheerder publiceert zijn PRI survey zowel op zijn website als op de website van de PRI;	0	1	0	1	0	1	0	0	0	1

Vermogensbeheer		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
5	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op aandelenbeleggingen;	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op vastrentende waarden als staatsleningen en bedrijfsobligaties;	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1
7	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op vastgoedbeleggingen;	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1
8	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op haar externe fondsenaanbod;	n.a.	1	1	1	1	n.a.	0	1	0	1
9	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op meer dan 80% van het beheerde vermogen (AuM);	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1
10	De vermogensbeheerder integreert ESG criteria in het selectiebeleid van nieuwe vermogensbeheerders. Bestaande externe vermogensbeheerders worden dezelfde ESG criteria opgelegd;	1	1	0	1	1	n.a.	0	0	0	1
11	De vermogensbeheerder heeft een stembeleid ontwikkeld waarin milieucriteria, sociale criteria en bedrijfsbestuur-criteria opgenomen zijn;	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1
12	Op minimaal 80% van de aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarvan de vermogensbeheerder aandelen bezit, wordt het stemrecht uitgeoefend;	1	0	0	1	0	0	0	1	0	1
13	De vermogensbeheerder heeft een beleid opgesteld met betrekking tot engagementactiviteiten, waarin ESG-criteria opgenomen zijn;	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1
14	De vermogensbeheerder publiceert zijn engagementsresultaten in een publiek rapport;	1	1	0	1	0	0	0	0	1	1
15	Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten voldoet voor ten minste één thema of sector aan 60% van de elementen die voor de betreffende sector of het betreffende thema geformuleerd zijn door de Eerlijke Verzekeringswijzer;	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1
16	Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten bevat voor ten minste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Verzekeringswijzer worden beoordeeld 60% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Verzekeringswijzer;	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Vermogensbeheer		Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederland	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
17	Voor alle thema's die door de Eerlijke Verzekeringswijzer worden beoordeeld, bevat het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten 60% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Verzekeringswijzer;	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	Het beleid voor vermogensbeheer activiteiten voldoet voor tenminste één thema of sector aan 90% van de elementen die voor de betreffende sector of het betreffende thema geformuleerd zijn door de Eerlijke Verzekeringswijzer;	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
19	Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten bevat voor tenminste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Verzekeringswijzer worden beoordeeld 90% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Verzekeringswijzer;	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	Voor alle thema's die door de Eerlijke Verzekeringswijzer worden beoordeeld, bevat het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten 90% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Verzekeringswijzer.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Hoofdstuk 5 Beoordeling van het beleid van de tien verzekeraars

5.1 Achmea

5.1.1 Profiel

Achmea Holding N.V. is de grootste verzekeraar van Nederland. Achmea verzekert ruim 7 miljoen klanten voor schade, zorg en inkomen met de merken: Achmea, Agis, Avéro, Centraal Beheer, FBTO, Interpolis, Zilveren Kruis, Syntrus, Inshared, OZF, Prolife en Woonfonds.²⁴⁶ Behalve in Nederland is Achmea ook actief in 7 andere Europese landen. Achmea verleent ook bancaire en hypothecaire diensten, onder de merknamen Achmea, Centraal Beheer, FBTO en Staalbankiers.²⁴⁷ De premieomzet in 2012 bedroeg € 20,4 miljard, waarvan € 13,5 miljard bestond uit premies voor zorgverzekeringen en € 1,2 miljard buiten Nederland werd verdiend.²⁴⁸ Achmea keerde in 2012 € 19,3 miljard uit.²⁴⁹

De aandelen van Achmea zijn grotendeels in bezit van twee partijen: de Vereniging Achmea is in bezit van 65% van de aandelen en de Rabobank is eigenaar van 29% van de aandelen.²⁵⁰

Eind 2012 had Achmea een balanstotaal met een omvang van € 94,8 miljard. Daarvan bestond € 84,6 miljard uit verzekeringsbeleggingen en bankleningen, als volgt verdeeld over de verschillende investeringscategorieën:²⁵¹

- Beleggingen voor eigen risico van polishouders, vooral in aandelen en obligaties: 30%
- Staatsobligaties: 26%
- Hypotheekleningen: 19%
- Bedrijfsobligaties: 14%
- Deposito's bij banken: 3%
- Derivaten: 3%
- Onroerend goed: 2%
- Aandelen: 1%
- Alternatieve beleggingen: 1%

Achmea is ook actief op het gebied van vermogensbeheer. Dochterbedrijf Syntrus Achmea beheerde eind 2012 € 63,7 miljard voor institutionele beleggers(pensioenfondsen) en dochterbedrijf Staalbankiers beheerde € 1,9 miljard voor vermogende particulieren.²⁵²

5.1.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

Achmea omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:²⁵³

“Verantwoord beleggen is onderdeel van het MVO-beleid van Achmea. Dit beleid richt zich op de drie rollen die Achmea heeft in de samenleving:

- Als verzekeraar en institutioneel belegger: ‘Ons werk’.
- Als kantoororganisatie en werkgever: ‘Ons bedrijf’.
- Als speler in de samenleving: ‘Onze wereld’.

Verantwoord beleggen past binnen de pijler ‘Ons werk’. Als institutioneel belegger oefent Achmea met haar beleid invloed uit op het gedrag van ondernemingen waarin we beleggen. We stimuleren hen om duurzaam en verantwoord te ondernemen, door afspraken te maken over criteria op het gebied van milieu, maatschappij en bestuur.”

Met behulp van het beleid voor verantwoord beleggen analyseert Achmea de bedrijven waarin ze belegt. Het beleggingsbeleid van Achmea bestaat verder uit het uitsluiten van bedrijven die stelselmatig de principes van het UN Global Compact schenden. Dit is afgelopen jaar verder uitgebreid met de uitsluiting van producenten van kernwapens en tabak. Tevens heeft Achmea een programma voor 'enhanced engagement'. Issues die in specifieke sectoren spelen worden vooral via dit programma bij de betreffende ondernemingen geadresseerd. Afgelopen jaar is vooral de beoordeling van de engagementtrajecten die Achmea voert met ondernemingen die structureel fundamentele rechten en principes schenden, verder aangescherpt. Voor en na het traject laat zij een onafhankelijke partij de nagestreefde verbeterdoelen en resultaten beoordelen. Het komende jaar zullen beleidsverbeteringen erop gericht zijn om het integreren van ESG-criteria in het besluitvormingsproces van de selectie van beleggingen te verbreden naar alle vermogensbeheerders van Achmea en om de overkoepelende filosofie voor verantwoord beleggen nader uit te werken.

Achmea en investeringsmaatschappij Life Sciences Partners (LSP) hebben begin 2012 het LSP-Health Economics Fund (LSP-HEF) opgericht. Achmea heeft € 50 mln. voor deze activiteit beschikbaar gesteld.²⁵⁴ Verder stimuleert Achmea, via haar dochter Achmea Zorgparticipaties BV, initiatieven in de zorg, door jonge startende ondernemingen met veelbelovende plannen om de gezondheidszorg te verbeteren financieel te steunen. Ook wordt € 63 miljoen onder het hoofd Impact Investing belegd via alternatieve investeringen in schone technologie en microfinance.

Achmea heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Principles for Responsible Investment

5.1.3 Analyse beleid voor beleggingen

Achmea scoort alleen voor arbeidsrechten een voldoende. Daarna volgen het thema belastingen en corruptie en de sector woningbouw (ruim onvoldoende). Bij het thema arbeidsrechten is er in het Achmea-beleid (via het UN Global Compact) aandacht voor de vrijheid van vereniging, het verbod op kinder- en dwangarbeid en discriminatie. Doordat er geen beleid is voor een leefbaar inkomen, redelijke werkuren en een gedegen managementsysteem, scoort Achmea toch nog onvoldoende op dit thema.

Achmea publiceert weliswaar een duurzaamheidsverslag op GRI-niveau A+, maar is niet transparant over de sectoren, bedrijven en overheden waarin zij belegt. Ook is er geen (extern) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.

Er is geen specifiek beleid voor de sectoren dammen, visserij, bosbouw en de financiële sector. Hierdoor scoort Achmea zeer slecht. Achmea verwacht wel dat bedrijven rapporteren volgens GRI en werken met duurzaamheidscriteria in hun inkoopbeleid. Bij de sector vastgoed & woningbouw heeft Achmea onvoldoende duidelijk gemaakt hoe zij standaarden voor het beoordelen van de duurzaamheid van vastgoed toepast en welke eisen zij precies stelt. Hierdoor scoort Achmea toch laag.

5.1.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

Achmea onderschrijft de UN PRI, maar heeft niet haar scores gepubliceerd. Achmea past in principe ESG-criteria toe op alle eigen beleggingen (aandelen, staatsleningen, bedrijfsobligaties, vastgoedbeleggingen, maar niet op externe fondsen. In 2012 werd op 92% van de eigen beleggingen het ESG-beleid toegepast.

Het stembeleid van Achmea bevat ESG-criteria. Er wordt met behulp van het stembeleid gestemd op 100% van de aandeelhoudersvergaderingen. De engagementresultaten zijn in een publiek rapport na te lezen. Per kwartaal stelt Achmea een overzicht van haar engagementpraktijken op. Het vermogensbeheerbeleid komt uiteindelijk uit op een voldoende.

5.1.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Achmea gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 22.

Tabel 22 Beleidsscores Achmea

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	CSR report 2012/Verantwoord beleggen	3	CO2-reductie in de eigen bedrijfsvoering. Verder nog aandacht voor omschakeling van fossiele brandstoffen naar hernieuwbare energie. Onder andere geen beleid voor kolencentrales, kernenergie en broeikasgasemissie-reductie bij bedrijven.
Mensenrechten	Verantwoord beleggen	3	Achmea verwacht dat bedrijven de mensenrechten uit internationale verklaringen en verdragen onderschrijven. Geen eisen of verwachtingen ten aanzien van due diligence processen. Er is ook geen speciale aandacht voor de rechten van vrouwen, kinderen en inheemse volkeren.
Arbeidsrechten	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	7	Bedrijven die de Global Compact onderschrijven respecteren de vrijheid van vereniging, het verbod op kinder- en dwangarbeid en discriminatie. Beleid voor loon, werkuren, managementsystemen en ketenverantwoordelijkheid blijkt uit de Engagement Richtlijnen. Beleid voldoet niet aan elementen over monitoring arbeidsomstandigheden en behandeling van werknemersklachten.
Wapens	Verantwoord beleggen	1	Achmea sluit producenten van controversiële wapens uit. Er kan echter wel belegd worden in bedrijven die een minderheidsbelang hebben in een onderneming die zich met dergelijke wapens bezig houdt. Ook ontbreekt het aan beleid voor wapenleveranties.
Gezondheid	Verantwoord beleggen	3	Geen beleggingen in tabaksproducenten. Bedrijven moeten rechten m.b.t. gezondheid en veiligheid op het werk respecteren. Maar verder geen beleid voor schadelijke stoffen, medicijnen en flesvoedingreclame.
Natuur		2	Achmea verwacht dat bedrijven rapporteren over biodiversiteit en gevolgen milieu. In beleid ontbreekt het aan principes over bescherming natuurgebieden, voorkomen ontbossing

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Dierenwelzijn		2	en omgaan met gentechnologie. Achmea's dierenwelzijnsbeleid benoemt dierproeven maar meldt niets over de Five Freedoms, huisvesting, productie van bont, houden van wilde dieren in gevangenschap en genetische modificatie van dieren.
Belastingen en corruptie	Verantwoord beleggen / Annual report 2012	4	Achmea belegt niet in bedrijven die zich schuldig maken aan corruptie. De eigen rapportage over belastingen is beperkt tot Nederland. Er is geen beleggingsbeleid ten aanzien van belastingen en lobbypraktijken.
Transparantie en verantwoording	CSR report 2012/Annual report 2012	3	Achmea publiceert een duurzaamheidsverslag op niveau GRI A+. Publicatie van het aantal bedrijven waarmee ESG-contact is geweest. Achmea publiceert niet in welke sectoren, bedrijven en overheden zij investeert. Er is geen (onafhankelijk) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.
Bonussen	Remuneration report 2012	2	De maximum bonus bedraagt 45% van het vaste inkomen en er is een clawback-regeling. Het is niet duidelijk uit welke criteria de bonus is opgebouwd en of er lange-termijn-doelstellingen in de bonus zijn verwerkt.
Landbouw	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	2	Er is aandacht voor werknemersrechten; verder geen landbouwbeleid. Het ontbreekt onder andere aan beleid ten aanzien van dierenwelzijn, beschermde gebieden en genetische modificatie. Wel wordt bedrijven gevraagd te rapporteren volgens GRI en te werken met duurzaamheidscriteria in inkoopbeleid.
Dammen	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	3	Achmea heeft geen dammenbeleid. Wel wordt bedrijven gevraagd te rapporteren volgens GRI en te werken met duurzaamheidscriteria in inkoopbeleid.
Visserij	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	1	Achmea heeft geen specifiek visserijbeleid. Wel wordt bedrijven gevraagd te rapporteren volgens GRI en te werken met duurzaamheidscriteria in inkoopbeleid.
Bosbouw	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	3	Bedrijven voorkomen het gebruik van illegaal gekapt hout. Ook wordt bedrijven gevraagd te rapporteren volgens GRI en te werken met duurzaamheidscriteria in inkoopbeleid. Het ontbreekt o.a. aan elementen over certificering van hout(productieketens) en bescherming van bosgebieden.
Mijnbouw	Verantwoord beleggen /	3	Er is beleid over arbeidsrechten en

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
	Engagement Richtlijnen		corruptie; maar geen specifiek mijnbouwbeleid. Het ontbreekt onder andere aan beleid over inheems volkeren, belastingbetalingen, beschermde gebieden, milieuverontreiniging en veiligheidsplannen.
Olie en gas	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	3	Er is beleid over arbeidsrechten en corruptie; verder geen olie- en gasbeleid. Het ontbreekt onder andere aan beleid over inheems volkeren, belastingbetalingen, beschermde gebieden, milieuverontreiniging en veiligheidsplannen.
Maakindustrie	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	3	Er is aandacht voor werknemersrechten; Er is geen maakindustriebeleid over gezondheid, milieuverontreiniging en duurzaamheidsrapportage.
Financiële sector	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	2	Achmea heeft geen beleid voor de financiële sector. Wel wordt bedrijven gevraagd te rapporteren volgens GRI en te werken met duurzaamheidscriteria in inkoopbeleid.
Woningbouw en vastgoed	Verantwoord beleggen / Engagement Richtlijnen	4	Achmea toetst investeringen aan de hand van BREEAM-standaarden en GPR Gebouw, maar welke gevolgen Achmea aan de quick-scan geeft is onduidelijk. Acquisities van woningen en gebouwen wordt energielabel C gevraagd en nieuwe woningen hebben Energielabel A. Voorts wordt bedrijven gevraagd te rapporteren volgens GRI en te werken met duurzaamheidscriteria in inkoopbeleid
Vermogensbeheer	Verantwoord beleggen/CSR report 2012/Verantwoord beleggen bij Syntrus Achmea Vastgoed/Achmea sterkste stijger VBDO met duurzaam beleggingsbeleid/Voting policy	6	Achmea heeft de UN PRI ondertekend, maar publiceert de resultaten niet. ESG-criteria worden op alle eigen beleggingen toegepast, maar niet op externe fondsen. Het stembeleid bevat ESG-criteria en wordt op 100% van de aandeelhoudersvergaderingen toegepast. De engagementresultaten zijn gepubliceerd. Het vermogensbeheerbeleid voor de thema's en sectoren is niet voldoende.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.2 Aegon

5.2.1 Profiel

De Nederlandseverzekeringsmaatschappij Aegon N.V. is één van de grootste financiële instellingen ter wereld op het gebied van levensverzekeringen, pensioenen en beleggingen. Eind 2012 had Aegon N.V. ruim 24.400 medewerkers in dienst, verspreid over meer dan twintig landen in Europa, Noord- en Zuid-Amerika en Azië. De Aegon Groep telde eind 2012 ongeveer 47 miljoen klanten wereldwijd.²⁵⁵ In 2012 werd door een premieomzet van € 19,5 miljard gerealiseerd, waarvan € 3,7 miljard in Nederland.²⁵⁶

Aegon had eind 2012 een balanstotaal met een omvang van € 366,1 miljard, waarvan € 299,9 miljard bestond uit verzekeringsbeleggingen.²⁵⁷ De verzekeringsbeleggingen komen voor 49% voort uit verzekeringscontracten waarbij Aegon een bepaalde uitkering garandeert en voor 51% uit contracten (zoals lijfrentepolissen) waarbij het beleggingsrisico bij de klant ligt. De verzekeringsbeleggingen waren eind 2012 als volgt verdeeld:²⁵⁸

- Bedrijfsobligaties: 36%
- Investeringsfondsen (die in aandelen en obligaties beleggen): 26%
- Aandelen: 13%
- Staatsobligaties: 7%
- Hypotheekleningen particulieren: 7%
- Geldmarkt en deposito's bij banken: 5%
- Hypotheekleningen bedrijven: 2%
- Onroerend goed: 1%
- Overig: 3%

Naast de verzekeringsbeleggingen beheerden de vermogensbeheerders van Aegon voor derden (vooral institutionele beleggers) eind 2012 nog eens € 157,9 miljard aan vermogen.²⁵⁹ € 3,6 miljard van de beleggingen bestaat uit zogenaamde 'impact investments'. Dit zijn beleggingen in onder meer duurzame energie, sociale woningbouw en duurzame houtproductie.²⁶⁰

Aegon verkoopt haar producten onder het Aegon merk.²⁶¹

5.2.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

Aegon omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:²⁶²

“Aegon vindt maatschappelijk verantwoord ondernemen belangrijk. Het belang van onze klanten staat daarbij centraal. En een verantwoord investeringsbeleid hoort daarbij. Aegon wil met zijn beleggingen zowel goede financiële als goede maatschappelijke rendementen behalen voor zijn klanten. Wij streven daarom naar beleggingen die in overeenstemming zijn met de normen en waarden zoals die zijn verwoord in het beleid Verantwoord Beleggen van Aegon. Aegon wil transparante en begrijpelijke producten aanbieden, een verantwoordelijk werkgever zijn en bij zijn investeringen rekening houden met de belangen van alle betrokkenen. Verder wil Aegon het milieueffect van haar activiteiten beperken en discriminatie onder werknemers voorkomen. Vrije en open competitie en persoonsgegevens wil Aegon beschermen; corruptie, handel met voorkennis en witwassen wil Aegon juist tegengaan.”

Aegon belegt voornamelijk, met eigen geld en via vermogensbeheer, in staatsobligaties, bedrijfsobligaties en aandelen. Daarnaast worden aan particulieren hypotheekleningen verstrekt. Als invulling van de maatschappelijke verantwoordelijkheid is onlangs €50 miljoen geïnvesteerd in Climate Awareness Bonds van de European Investment Bank, een categorie 'Green Bonds'. In 2012 heeft er binnen een Aegon een brede discussie plaats gevonden over Impact Investments. Aegon heeft besloten lid te worden van het Global Impact Investment Network en heeft een aantal investeringen op het gebied van windenergie, sociale woningbouw, duurzaam hout, verpleeghuizen en ontwikkelingsbanken geclassificeerd als impact investment.²⁶³

Het duurzaamheidsbeleid is gericht op verantwoord beleggen, zoals vastgelegd in het document 'Beleid Verantwoord Beleggen'. Recent is het beleid opnieuw geactualiseerd en aangescherpt op het gebied van mensenrechten, dierenwelzijn en natuur. Daarnaast heeft Aegon in 2013 sectorbeleid opgesteld voor de sectoren waarin het actief is: mijnbouw, olie & gas, financiële sector, maakindustrie, woningbouw en vastgoed.

Daarbij heeft Aegon de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- UN Principles for Responsible Investment
- Principles for Sustainable Insurance

5.2.3 Analyse beleid voor beleggingen

Het door Aegon gepubliceerde themabeleid is over het geheel genomen niet voldoende. Het beleid voor klimaat (ruim onvoldoende), dierenwelzijn (slecht) en bonussen (slecht) zijn ondermaats. Voor de thema's arbeidsrechten en belasting en corruptie wordt wel een voldoende behaald. Het beleid voor mensenrechten is goed en krijgt daarmee de hoogste score.

De voldoende bij arbeidsrechten verdient Aegon door van bedrijven te verwachten dat ze zich houden aan de *Universal Declaration of Human Rights* en de internationale richtlijnen van de ILO voor gezondheid en veiligheid op het werk en door de uitsluiting van kinderarbeid, uitsluiting van dwangarbeid, geen discriminatie en vrijheid van vakvereniging en collectieve onderhandelingen. Bij mensenrechten volgt Aegon de OECD Guidelines en is er aandacht voor rechten van vrouwen en kinderen.

De ruim onvoldoende bij klimaatverandering wordt onder andere veroorzaakt door het ontbreken van beleid om bedrijven energie te laten besparen en hernieuwbare energiebronnen en broeikasgas-arme economie te bevorderen. De uitdaging bij het thema bonussen lijkt met name te bestaan uit het koppelen van de bonus aan niet-financiële indicatoren als transparantie en het terugdringen van de sociale en milieu impact van de investeringen, of het transparant maken van gemaakte afspraken op dit gebied. Verbeterpunten voor het thema dierenwelzijn bestaan uit het opstellen van criteria t.a.v. het respecteren van de *Five Freedoms* van dieren en het stellen van eisen t.a.v. het gebruik van proefdieren ten behoeve van de vervaardiging van medische producten (de zogenaamde 3V-strategie).

Aegon scoort ruim voldoende op de sectoren mijnbouw en olie & gas en maakindustrie. De ruim voldoende bij olie & gas verdient Aegon o.a. door van olie- en gasmaatschappijen te verwachten dat deze conflicten voorkomen met betrekking tot landrechten en alleen natuurlijke hulpbronnen verwerven met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers. Daarnaast verwacht Aegon dat olie- en gasmaatschappijen de kans op ongelukken beperken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en het affakkelen van aardgas reduceren en op een verantwoorde manier beheren. Het beleid voor financiële instellingen is twijfelachtig. Hier ontbreken vooral elementen over belasting betalen en advies. Het beleid voor vastgoed scoort slecht en voor andere sectoren heeft Aegon geen beleid opgesteld.

5.2.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

Aegon scoort een voldoende voor het beleid voor vermogensbeheer. Aegon Asset Management, dochtermaatschappij binnen Aegon Groep waaronder alle vermogensbeheerders vallen, is lid van de PRI en heeft over 2012 gerapporteerd volgens het pilot-rapport van de PRI. Het beleid voor vermogensbeheer bevat minimale duurzaamheidscriteria voor de meeste beleggingscategorieën en wordt toegepast op externe vermogensbeheerders en fondsen. Op slechts 63% van de listed equity worden ESG-criteria toegepast. Aegon Asset Management heeft een stembeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen, stemt op de meeste ondernemingen waarin belegd wordt en publiceert zijn engagementsresultaten in een publiek rapport. Verbeterpunt is het opstellen van meer gedetailleerd thema- en sectorbeleid.

5.2.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Aegon gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 23.

Tabel 23 Beleidsscores Aegon

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Beleid verantwoord beleggen / Website Aegon	3	Bedrijven die CDP en UNCCC principes structureel schenden worden uitgesloten. Beleid om eigen CO2-uitstoot te verminderen. Geen concrete stappen om investeringen te verschuiven naar een broeikasgas-arme economie, hernieuwbare energiebronnen en klimaatadaptatie. Controversiële energiebronnen worden niet uitgesloten.
Mensenrechten	Beleid verantwoord beleggen / Sectorbeleid Oil, Gas and Mining	8	Bedrijven moeten voldoen aan de OECD Guidelines for Multinational Enterprises en zich houden aan de VN mensenrechtenverklaringen. Ook specifieke aandacht voor rechten van vrouwen en kinderen, FPIC verplichtingen, maar geen ketenverantwoordelijkheid.
Arbeidsrechten	Beleid verantwoord beleggen	6	Bedrijven die Universele Verklaring en de fundamentele principes van de ILO ernstig en systematisch schenden worden uitgesloten. Geen managementsysteem- en procedure-eisen. Geen ketenverantwoordelijkheid.

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Wapens	Beleid verantwoord beleggen	3	Sluit beleggingen in bedrijven die controversiële wapens vervaardigen of verhandelen grotendeels uit. Er kan echter wel belegd worden in bedrijven die een minderheidsbelang hebben in een onderneming die zich met dergelijke wapens bezig houdt. Beleid voldoet wel aan het 'dual-use' criterium en de verzekeraar heeft een oproep tot een sterk verdrag voor wapenhandel ondertekend.
Gezondheid	Beleid verantwoord beleggen	4	Bedrijven die ILO-standaarden m.b.t. gezondheid en veiligheid op het werk en de Rio Declaration m.b.t. productie en gebruik van giftige stoffen ernstig en systematisch schenden worden uitgesloten. Geen voorwaarden gebaseerd op de WHO-codes voor tabak en borstvoeding en de Verdragen van, Bazel en Rotterdam. Het ontbreekt aan beleid voor ketenverantwoordelijkheid.
Natuur	Beleid verantwoord beleggen	5	Aegon heeft belangrijke standaarden over bescherming van natuurgebieden, het voorkomen van ontbossing en activiteiten op het gebied van gentechnologie in beleid opgenomen. Verwacht van bedrijven dat ze rapporteren over biodiversiteit. Geen beleid voor onbedoelde introductie van exotische diersoorten en over ketenverantwoordelijkheid.
Dierenwelzijn	Beleid verantwoord beleggen	2	Aegon sluit bedrijven uit die rechtstreeks betrokken zijn bij bontproductie of cosmetische testen op dieren. Verbeterpunten bestaan uit het opstellen van criteria t.a.v. het respecteren van de Five Freedoms van dieren en het stellen van eisen t.a.v. het gebruik van proefdieren ten behoeve van de vervaardiging van medische producten (de zogenaamde 3V-strategie).
Belastingen en corruptie	Sustainability review 2011/ Beleid verantwoord beleggen/ Gedragscode/Sustainability supplement 2012	6	Beleid verbiedt medewerkers om steekpenningen aan te nemen of te helpen bij witwassen. Geen beleggingen in bedrijven die zijn veroordeeld voor corruptie of zijn opgericht voor belastingontduiking. Geen transactie of advies met als doel het veiligstellen van belastingvoordelen. Er is geen beleid over betalingsrapportage-verplichtingen en ketenverantwoordelijkheid.
Transparantie en verantwoording	Beleid verantwoord beleggen / Asset management responsible investment report 2012 / 2012 Review / Sustainability supplement	4	GRI A+. Publicatie over bedrijven waar ESG-interactie mee is geweest. Geen publicatie van bedrijven en overheden waarin is belegd. Geen rapportage over maatschappelijke organisaties waar

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Bonussen	2012 Annual report 2011 / Annual report 2012 / Relating pay to performance	2	contact mee is geweest. Geen klachtenmechanisme. De bonus kan hoger zijn dan 100% van het jaarsalaris en is voor 60% opgebouwd uit financiële criteria. Het beleid voldoet aan de algemene criteria (transparant en clawback), maar slechts 15% is gebaseerd op niet verder gespecificeerde duurzame criteria.
Landbouw		1	Aegon heeft geen landbouwbeleid.
Dammen		1	Aegon heeft geen dammenbeleid.
Visserij		1	Aegon heeft geen visserijbeleid.
Bosbouw		1	Aegon heeft geen bosbouwbeleid.
Mijnbouw	Beleid verantwoord beleggen / Sectorbeleid Oil, Gas and Mining	7	Voor mijnbouw verwacht Aegon dat bedrijven zich aan het Ruggie framework houden, EITI en ICMM onderschrijven en zich aan de IFC Performance Standards houden. Aegon heeft geen beleid voor uraniummijnbouw en steenkolenwinning. Ook geen beleid voor bevordering van lokale mijnbouw en ketencontracten.
Olie en gas	Beleid verantwoord beleggen / Sectorbeleid Oil, Gas and Mining	7	Voor olie en gas verwacht Aegon dat bedrijven zich aan het Ruggie framework houden en EITI onderschrijft. Via OECD Guidelines for Multinational Enterprises is er aandacht voor corruptie en belastingverplichtingen. Er is geen beleid voor ketenverantwoordelijkheid, onconventionele gaswinning, beschermde gebieden en operaties in landen zonder capabel bestuur.
Maakindustrie	Beleid verantwoord beleggen / Sectorbeleid maakindustrie	7	Bedrijven werken aan verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers, reduceren uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, en gebruiken zo min mogelijk water en voorkomen waterverontreiniging. Ook verwacht Aegon dat bedrijven rapporteren volgens de GRI Richtlijnen. Ketenverantwoordelijkheid en gebruik van risicomangementsysteem ontbreekt.
Financiële sector	Beleid verantwoord beleggen / Sectorbeleid Financiële instellingen	5	Financiële instellingen hebben een investeringsbeleid dat gebaseerd is op internationale verdragen en conventies. Aegon verwacht ook dat financiële instellingen initiatieven zoals de OECD Guidelines, UN PRI en Wolfsbergprincipes onderschrijven en rapporteren volgens GRI. Beleid voldoet niet aan de elementen over belastingen en ketenverantwoordelijkheid.

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Woningbouw en vastgoed	Beleid verantwoord beleggen – Sectorbeleid woningbouw en vastgoed	1	Het beleid van Aegon op Woningbouw en vastgoed is zeer slecht. Woningen waarin Aegon investeert hebben weliswaar minimaal Energielabel A, bedrijven moeten rapporteren volgens richtlijnen voor duurzaamheidsverslaglegging (GRI) en Aegon maakt gebruik van een beoordelingsmethode voor de duurzaamheidprestatie van gebouwen (BREEAM) en fondsen (GRESB), maar de minimale score die vastgoed en vastgoedfondsen moeten hebben voordat Aegon erin investeert wordt niet vermeld. Ook missen elementen over bouwbedrijven en ketenverantwoordelijkheid.
Vermogensbeheer	Asset management responsible investment report 2011/ Sustainability review 2011/Aegon UN PRI 2012	7	Aegon Asset Management heeft de UN PRI ondertekend en heeft over 2012 gerapporteerd volgens het pilotrapport van de PRI. Het beleid voor vermogensbeheer bevat minimale duurzaamheidscriteria voor de meeste beleggingscategorieën en wordt toegepast op externe vermogensbeheerders en fondsen. Aegon heeft een stembeleid waarin ESG criteria zijn opgenomen, stemt op de meeste ondernemingen waarin belegd wordt en publiceert zijn engagementsresultaten in een publiek rapport. Verbeterpunt is het opstellen van meer gedetailleerd thema en sectorbeleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.3 Allianz

5.3.1 Profiel

Allianz Nederland is een onderdeel van de Duitse Allianz Group. Allianz is één van de grootste financiële instellingen ter wereld. In Nederland is Allianz actief op het gebied van schade- en levensverzekeringen en heeft het bedrijf 1,3 miljoen klanten. De schadeverzekeringstak van Allianz Nederland omvat ook inkomens-, verkeer-, en privé-verzekeringen.²⁶⁴

De Allianz Group had in 2012 een premieomzet van € 72,1 miljard²⁶⁵ en keerde € 48,9 miljard uit aan claims.²⁶⁶ Allianz Nederland had in 2012 een premieomzet van € 990 miljoen.²⁶⁷

Eind 2012 had de Allianz Group een balanstotaal met een omvang van € 694,6 miljard.²⁶⁸ Daarvan bestond € 599,5 miljard uit beleggingen en leningen, als volgt verdeeld over de verschillende investeringscategorieën:²⁶⁹

- Bedrijfsobligaties: 33%
- Staatsobligaties: 27%
- Beleggingen voor eigen risico van polishouders, vooral in aandelen en obligaties: 12%
- Leningen aan banken: 12%
- (Hypotheek) leningen aan particulieren: 8%
- Aandelen: 5%
- Onroerend goed: 2%
- Overig: 1%

Naast de eigen beleggingen beheert de Allianz Group ook vermogens voor derden, met een totale omvang van € 1.438 miljard aan het eind van 2012. Daarvan wordt 86% beheerd door het Amerikaanse dochterbedrijf PIMCO, de grootste obligatiebelegger in de wereld.²⁷⁰ In Nederland heeft Allianz € 6 miljard aan vermogen onder beheer.²⁷¹

5.3.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

Het duurzaamheidsbeleid van Allianz richt zich op een aantal punten.²⁷²

- “Stabilisering van de kapitaalmarkten en de Europese Unie;
- Adresseren van demografische veranderingen door het bieden van een breed scala aan pensioengerelateerde producten;
- Werken aan bescherming van het klimaat door zelf klimaatneutraal te werken en door te investeren in hernieuwbare energie; en
- bieden van producten voor onze klanten in opkomende markten, die te maken krijgen met de gevolgen van klimaatverandering.”

Er is in 2012 een werkgroep ingesteld die beleid schrijft voor de beleggingen door Allianz Group. De verwachting is dat dit bij de update van de Eerlijke Verzekeringswijzer kan worden beoordeeld.

Allianz heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Principles for Responsible Investment

5.3.3 Analyse beleid voor beleggingen

Het beleggingsbeleid van Allianz is heel beperkt. Voor maar liefst 6 van de 10 thema's en 8 van de 9 sectoren heeft de verzekeraar geen beleid en wordt de laagste score genoteerd: zeer slecht. De hoogste score (ruim onvoldoende) behaalt Allianz voor de thema's transparantie & verantwoording en bonussen.

De 'ruim onvoldoende' voor transparantie en verantwoording wordt behaald doordat het duurzaamheidsjaarverslag van Allianz op GRI-niveau A+ is. Daarbij rapporteert Allianz over de consultatie met maatschappelijke organisaties. Doordat Allianz geen (onafhankelijk) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties heeft en niet rapporteert over de sectoren, bedrijven en landen waarin belegd wordt, blijft de score laag.

Hetzelfde geldt voor het thema bonussen: er wordt aan enkele elementen voldaan, maar de score blijft laag omdat er ook veel lacunes in het beleid zitten. De bonus is weliswaar deels gebaseerd op de belangen van stakeholders, maar ondertussen bestaat de bonus voor 75% uit 'kwantitatieve' targets en mogen werknemers bij Allianz bonussen van boven de 100% van het vaste inkomen verdienen.

5.3.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

Allianz onderschrijft de UN PRI, maar publiceert niet de scores of het bijbehorende rapport. Er worden ESG-criteria toegepast op zowel de eigen beleggingen (aandelen, staatsleningen, bedrijfsobligaties en vastgoed) als externe fondsen. Het stembeleid omvat ESG-criteria. Het is echter niet duidelijk op hoeveel procent van de aandeelhoudersvergaderingen er wordt gestemd. Het vermogensbeheerbeleid voor de thema's en sectoren is onvoldoende.

5.3.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Allianz gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 24.

Tabel 24 Beleidsscores Allianz

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Carbon footprint/Our approach to climate change/Investment community/Environment	2	Allianz heeft een eigen doelstelling voor reductie van de eigen CO2-uitstoot. Allianz hanteert beleid om zowel in vervuulende als schone energie te investeren. Het is niet duidelijk hoe het beleid van Allianz bijdraagt aan een beter klimaat.
Mensenrechten		1	Allianz heeft geen mensenrechtenbeleid.
Arbeidsrechten		1	Allianz heeft geen arbeidsrechtenbeleid.
Wapens		1	Allianz heeft geen wapenbeleid.
Gezondheid		1	Allianz heeft geen gezondheidbeleid.
Natuur		1	Allianz heeft geen natuurbeleid.
Dierenwelzijn		1	Allianz heeft geen dierenwelzijnbeleid.
Belastingen en corruptie	Code of conduct / Annual report 2012	1	Allianz tolereert geen corruptie. De eigen belastingrapportage is beperkt tot de betalingen op groepsniveau. Er is geen beleid voor belastingen en lobbypraktijken.
Transparantie en verantwoording	Annual report 2012 / Materiality and reporting approach / Independent assurance report / Stakeholder expectations 2013	3	Het duurzaamheidsjaarsverslag van Allianz is op GRI-niveau A+. Ook is er rapportage over de consultatie met maatschappelijke organisaties. Er is echter geen rapportage over de sectoren, bedrijven en landen waarin belegd wordt. Allianz heeft geen (onafhankelijk) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.
Bonussen	Remuneration report	3	De bonus is deels gebaseerd op de belangen van stakeholders. De bonus bestaat voor 75% uit 'kwantitatieve' targets. De bonus mag bij Allianz boven de 100% van het vaste inkomen zijn.
Landbouw		1	Allianz heeft geen landbouwbeleid.

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Dammen		1	Allianz heeft geen dammenbeleid.
Visserij		1	Allianz heeft geen visserijbeleid.
Bosbouw		1	Allianz heeft geen bosbouwbeleid.
Mijnbouw		1	Allianz heeft geen mijnbouwbeleid.
Olie en gas		1	Allianz heeft geen olie- en gasbeleid.
Maakindustrie		1	Allianz heeft geen maakindustriebeleid.
Financiële sector		1	Allianz heeft geen beleid voor de financiële sector.
Woningbouw en vastgoed	Annual report 2012	1	Allianz heeft onduidelijk woningbouw- en vastgoedbeleid. Allianz geeft aan duurzaamheid (en met name het milieu) in deze sector belangrijk te vinden, maar zij koppelt hier geen concreet beleid aan.
Vermogensbeheer	Investment community/Annual report 2012/	3	Allianz onderschrijft de UN PRI. Er worden ESG-criteria toegepast op zowel de eigen als externe fondsen. Het stembeleid omvat ESG-criteria, maar het is niet duidelijk op hoeveel procent van de aandeelhoudersvergaderingen er wordt gestemd. Het vermogensbeheerbeleid voor de thema's en sectoren is onvoldoende.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.4 APG

5.4.1 Profiel

Loyalys N.V. biedt verzekeringsproducten en administratieve diensten aan op het gebied van inkomenszekerheid zoals arbeidsongeschiktheid, nabestaandenpensioen en sparen en beleggen. Loyalys is een dochter van APG Groep N.V. (APG), een Nederlandse pensioenuitvoerder voor 34 pensioenfondsen voor werknemers bij de overheid, bouw en onderwijs. In totaal beheert APG het pensioen van circa 4,5 miljoen (oud-)werknemers in de publieke en private sector. APG Groep heeft twee aandeelhouders, Pensioenfonds ABP voor 92,16 procent en Sociaal Fonds Bouwnijverheid voor 7,84 procent.²⁷³

APG realiseerde in 2012 een omzet van € 1,4 miljard.²⁷⁴ Daarvan bestond € 372,4 miljoen uit de premieomzet van verzekeringsdochter Loyalys.²⁷⁵

Eind 2012 had APG een balanstotaal met een totale omvang van € 5,2 miljard, waarvan € 2,9 miljard bestond uit verzekeringsbeleggingen van Loyalys.²⁷⁶ De verdeling van deze verzekeringsbeleggingen over de verschillende investeringscategorieën was als volgt:²⁷⁷

- Staatsobligaties (30%)
- Bedrijfsobligaties (45%)
- Aandelen (7%)
- Vastgoed (7%)

- Private equity (2%)
- Infrastructuur (1%)
- Overig (8%)

Naast de eigen verzekeringsbeleggingen, beheert APG ongeveer € 324 miljard aan vermogen voor Nederlandse pensioenfondsen uit de sectoren overheid & onderwijs, bouw, woningcorporaties, medische specialisten, sociale werkvoorziening, schoonmaak & glazenwassers, baksteenindustrie en groothandel in bloemen en planten.²⁷⁸

5.4.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

Loyalis omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:²⁷⁹

“Verantwoord beleggen is een integraal onderdeel van het beleggingsproces van Loyalis. Loyalis gaat de dialoog aan met ondernemingen waarin zij belegt, om duurzaamheid en verantwoord bestuur te realiseren. Wij verwachten van ondernemingen dat zij handelen met respect voor de uitgangspunten van de VN Global Compact en wij beleggen niet in producten die volgens de Nederlandse wet of internationale wetgeving verboden zijn of in landen waarvoor een VN-veiligheidsraad wapenembargo van kracht is. Daarnaast zetten wij ons sterk in voor nationale en internationale regelgeving ter bevordering van duurzaamheid, verantwoord ondernemingsbestuur en richtlijnen die de sector verder professionaliseren op het gebied van verantwoord beleggen. Wij zoeken actief naar aantrekkelijke beleggingen die duurzaamheid bevorderen en wij dragen ons beleid actief uit.”

Loyalis heeft in 2013 haar eigen beleid verantwoord beleggen opgesteld. In 2013 heeft Loyalis het vermogensbeheer van de beleggingen in staats- en bedrijfsobligaties volledig bij APG ondergebracht, waardoor per 2013 ook het beleid verantwoord beleggen van APG van toepassing is op deze beleggingen. De overige beleggingen van Loyalis worden door verschillende externe vermogensbeheerders beheerd volgens het beleid van Loyalis.

Met de fondsbeleggingen in Vesteda en CBRE stimuleert Loyalis hoge duurzaamheidskwaliteit en energie-efficiëntie in vastgoed, aangezien deze fondsen bekend staan om hun hoge duurzaamheidspresentaties (dit zijn o.a. GRESB ‘green stars’) en daarover ook rapporteren aan Loyalis. Met haar beleggingen in het infrastructuurfonds van NIBC stimuleert Loyalis bovendien projecten in duurzame energie, zoals zonne- en windenergie.²⁸⁰

APG heeft de volgende collectieve beleidsverklaring ondertekend:

- UN Principles for Responsible Investment

5.4.3 Analyse beleid voor beleggingen

APG heeft voor drie thema’s geen beleid (gezondheid, natuur en dierenwelzijn) en op de andere scoort zij relatief laag. De hoogste scores gaan naar mensenrechten en wapens (hoewel nog steeds onvoldoende) en arbeidsrechten (ruim onvoldoende). APG onderschrijft de VN Global Compact en verwacht dat bedrijven mensenrechten respecteren en daarover beleid opstellen, monitoren en daarover rapporteren, inclusief mechanismen voor herstel en genoegdoening bij mensenrechtenschendingen. Beleid voldoet niet aan elementen over aandacht voor vrouwenrechten en kinderrechten.

Bij de sectoren is het beleid veelal beperkt tot elementen over arbeidsrechten en rapportage volgens GRI Richtlijnen. De meeste sectoren scoren daarom onvoldoende. Bij bosbouw verlangt APG FSC certificering van productiebossen. Bij mijnbouw en olie en gas wordt ook gekeken naar transparantie over betaalde belastingen.

5.4.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

De vermogensbeheerder van APG Groep, APG Asset Management, scoort ruim voldoende. APG Asset Management heeft de UN PRI ondertekend en publiceert de PRI survey zowel op haar website als op de website van de PRI. Het beleid voor vermogensbeheer bevat minimale duurzaamheidscriteria voor alle beleggingscategorieën en wordt toegepast op 100% van het beheerd vermogen, alsook op externe vermogensbeheerders en fondsen. APG heeft een stembeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen en stemt op de jaarvergaderingen van alle ondernemingen waarin belegd wordt. Over de engagementresultaten en het stemgedrag wordt uitgebreid gepubliceerd op de website.

5.4.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door APG Groep gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 25.

Tabel 25 Beleidsscores APG Groep

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Beleid verantwoord beleggen Loyalis	1	APG verwacht van bedrijven en overheden dat zij de overgang naar een CO2-arme economie ondersteunen. Verder is er geen klimaatveranderingbeleid. Er is onder andere geen beleid voor energiezuinige productie, kolencentrales, kernenergie en broeikasgasemissie-reductie bij bedrijven. Daarbij wordt de behaalde doelstelling voor eigen CO2-reductie pas achteraf gepubliceerd.
Mensenrechten	Verantwoord beleggen bij APG / Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1 / Beleid verantwoord beleggen Loyalis	3	APG verwacht van bedrijven (maar niet van overheden) dat zij de Universele Menschenrechtenverklaring van de VN volgen. Er zijn daarbij eisen of verwachtingen ten aanzien van due diligence processen (waaronder grievance mechanism's) volgens het Ruggie Framework. Er is geen speciale aandacht voor de rechten van vrouwen, kinderen en inheemse volkeren en veiligheidsmaatregelen voor bedrijven in conflictsituaties.
Arbeidsrechten	Verantwoord beleggen bij APG	4	APG verwacht dat bedrijven handelen volgens de vier fundamentele arbeidsrechtprincipes van de ILO: gedwongen arbeid, kinderarbeid en discriminatie zijn onacceptabel en vrijheid van vereniging wordt gewaarborgd. APG heeft geen beleid voor inkomen, werkuren, managementsystemen- en procedure-eisen. Ook wordt er geen ketenverantwoordelijkheid verwacht.
Wapens	Verantwoord beleggen bij	3	APG wil niet beleggen in producenten van

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Gezondheid	APG / Oproep investeerders tot krachtig wapenverdrag tegen wapenhandel Access to Medicine Index Investor Statement	1	controversiële wapens, maar heeft geen beleid voor handel in controversiële wapens. Kernwapens worden geaccepteerd zolang ze geproduceerd worden in landen aan wie dat volgens het non-proliferatieverdrag is toegestaan. De verzekeraar heeft een oproep tot een sterk verdrag voor wapenhandel ondertekend. APG heeft de Access to Medicine Index Investor Statement (over toegang tot medicijnen) ondertekent. Er is geen beleid voor gezondheid en veiligheid op het werk en de productie en het gebruik van giftige stoffen. APG hanteert geen voorwaarden gebaseerd op de WHO-codes voor tabak en borstvoeding en de Verdragen van Bazel en Rotterdam, Stockholm en Montreal. Het ontbreekt aan beleid voor ketenverantwoordelijkheid.
Natuur	Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1	1	APG promoot het gebruik van een milieueffectrapportage. Verder ontbreekt het aan natuurbeleid. Er is onder andere geen beleid voor het beschermen van erkende natuurgebieden, bedreigde diersoorten en genetische modificatie.
Dierenwelzijn		1	APG heeft geen dierenwelzijnsbeleid. Loyalis geeft aan niet bekend te zijn met welzijnsstandaarden op het gebied van dierproeven, landbouwdieren, visserij, dierentuinen en circussen.
Belastingen en corruptie	Jaarverslag 2011 / Verantwoord Beleggen bij APG / Beleid verantwoord beleggen Loyalis	3	APG verwacht dat bedrijven handelen volgens de beginselen van de VN Global Compact principle 10: "Businesses should work against corruption in all its forms, including extortion and bribery." APG rapporteert over haar belastingbetalingen, maar vraagt dit niet van bedrijven waarin ze investeert. Het ontbreekt verder aan elementen over lobbypraktijken en ketenverantwoordelijkheid.
Transparantie en verantwoording	Invloed van APG (engagementrapport) / Verslag Verantwoord Beleggen 2011 en 2012	3	APG heeft geen duurzaamheidsverslag maar rapporteert online over verantwoord beleggen, het proces en de resultaten en consultatie met maatschappelijke organisaties. De verzekeraar publiceert geen namen van bedrijven waarin wordt belegd of een uitsplitsing van de beleggingen naar sector en regio en heeft geen kachtenregeling voor belanghebbenden.
Bonussen	Remuneratiebeleid 2011	1	Er is een clawback regeling en de hoogte van variabele beloningen is beperkt tot 100%. In het beleid zijn criteria opgenomen over lange termijn doelstellingen en de bonus wordt niet gebaseerd op prestaties t.a.v. duurzaamheid.
Landbouw	Verslag Verantwoord	3	Elementen op het gebied van arbeidsrechten,

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
	Beleggen 2011 / Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1		certificering en rapportage zijn in het beleid opgenomen. Het beleid mist echter nog criteria over gebruik van pesticiden, waterverontreiniging en uitstoot van broeikasgassen.
Dammen	Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1	1	Bedrijven moeten rapporteren volgens GRI Richtlijnen. Beleid bevat verder geen criteria over aanleg van dammen en waterinfrastructuurprojecten en voorkomen van de negatieve gevolgen daarvan zoals conflicten m.b.t. landrechten.
Visserij	Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1	1	Afgezien van de verwachting dat bedrijven rapporteren volgens GRI Richtlijnen kent het beleid geen elementen voor de visserijsector.
Bosbouw	Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1	2	Bedrijven moeten rapporteren volgens GRI Richtlijnen. Productiebossen moeten worden gecertificeerd volgens FSC. Beleid bevat verder geen criteria over beschermen van bossen binnen High Conservation Value gebieden, gebruik van illegaal hout, gebruik van chemicaliën en voorkomen van conflicten m.b.t. landrechten.
Mijnbouw	Verslag Verantwoord Beleggen 2011 / Invloed van APG / Verantwoord Beleggen bij APG	3	Elementen op het gebied van arbeidsrechten, beschermde gebieden, corruptie, belastingbetalingen en rapportage zijn in het beleid opgenomen. Het beleid mist echter nog criteria over o.a. waterverontreiniging, herstel van ecosystemen na afronding van een project en voorkomen van conflicten m.b.t. landrechten.
Olie en gas	Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1	4	Elementen op het gebied van arbeidsrechten, certificering en rapportage zijn in het beleid opgenomen. Het beleid mist echter nog criteria over o.a. afvalmanagement, effecten van de ontmanteling van een faciliteit en winning van onconventionele olievoorraden.
Maakindustrie	Verantwoord Beleggen bij APG / Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1	2	Elementen op het gebied van arbeidsrechten en rapportage zijn in het beleid opgenomen. Het beleid mist echter nog criteria over o.a. waterverontreiniging, certificatieschema's en reductie van uitstoot van broeikasgassen.
Financiële sector	Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1	1	Afgezien van de verwachting dat bedrijven rapporteren volgens GRI Richtlijnen kent het beleid geen elementen voor de financiële sector.
Woningbouw en vastgoed	Verslag Verantwoord Beleggen 2011 / Investeren in duurzaamheid 2011 – nr. 1	1	APG hanteert de Global Real Estate Sustainability Benchmark voor vastgoedfondsen maar heeft daarbij lagere doelstellingen dan de EV verwacht. Er zijn geen elementen in het beleid opgenomen t.a.v. energiebesparing en het gebruik van FSC-hout bij renovatie van gebouwen.
Vermogensbeheer	Verslag Verantwoord Beleggen 2011	7	APG heeft de UN PRI ondertekend en de survey gepubliceerd. De ESG-criteria uit het

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
			beleid worden toegepast op alle beleggingscategorieën, in het stembeleid en voor engagement.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.5 ASR Nederland

5.5.1 Profiel

ASR Nederland N.V. is één van de grootste verzekeraars op de Nederlandse verzekeringsmarkt.²⁸¹ In 2008 heeft de Nederlandse staat ASR Nederland overgenomen van de voormalige Fortis holding en zij is sindsdien voor 100% eigenaar.²⁸² De verzekeringsproducten van ASR Nederland zijn ondergebracht bij de merken a.s.r., De Amersfoortse (zakelijke markt), Ditzo (schade, reis, zorg), Europeesche Verzekeringen (reis, recreatie) en Ardanta (uitvaart).²⁸³

In 2012 behaalde ASR Nederland een premie-omzet van € 4,3 miljard en keerde het bedrijf voor € 5,7 miljard aan claims uit.²⁸⁴ Aan het einde van 2012 had ASR Nederland een balanstotaal met een omvang van € 44,5 miljard, waarvan € 40,0 miljard bestond uit beleggingen en leningen. De verdeling over de verschillende investeringscategorieën was als volgt:²⁸⁵

- Bedrijfsobligaties: 24%
- Staatsobligaties: 24%
- Aandelen: 23%
- Hypotheek- en andere leningen aan particulieren: 10%
- Leningen aan banken: 6%
- Derivaten: 6%
- Onroerend goed: 4%
- Overig: 2%

Het vermogensbeheer wordt voor ASR Nederland uitgevoerd door de afdeling Financial Markets en de vastgoedbeleggingen door ASR Vastgoed Vermogensbeheer.²⁸⁶ ASR Vastgoed Vermogensbeheer biedt sinds kort ook beheer van beleggingen in (direct) vastgoed voor derden aan. Het eerste beleggingsfonds van ASR Vastgoed Vermogensbeheer heeft een omvang van € 380 miljoen.²⁸⁷

5.5.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

a.s.r. omschrijft zijn eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:²⁸⁸

“a.s.r. wil een vooraanstaande rol spelen op het gebied van duurzaam ondernemen in de financiële sector. Als verzekeraar, belegger en werkgever én als betrokken deelnemer aan de samenleving zoeken we steeds naar een goede balans tussen mens, maatschappij en milieu. Dat doen we door duurzame verzekeringsproducten aan te bieden. Maar ook door extra te investeren in ondernemingen die, op basis van GRI-standaarden, een duurzame bijdrage leveren aan de maatschappij. We behoren hiermee tot de voorhoede van bedrijven die Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB).”

De a.s.r. beleggingsfondsen voldoen sinds 2008 aan de a.s.r. criteria voor verantwoord beleggen. Daarnaast biedt a.s.r. ook maatschappelijk verantwoorde themafondsen aan voor aandelen, obligaties en een mix daarvan. a.s.r. heeft specifieke investeringen gedaan in het kader van ‘impact investing’ in schone energie, afvalverwerking, sociale projecten en duurzame innovatie. De verzekeraar heeft stichtingen opgericht om invulling te geven aan maatschappelijke betrokkenheid. De a.s.r. Foundation biedt verschillende mogelijkheden zodat medewerkers via een Stimulansplan een financiële bijdrage ontvangen voor een actieve bijdrage die ze leveren aan vrijwilligerswerk in hun eigen omgeving. In 2012 gingen er onder andere bijdragen naar SOS Kinderdorpen en de Nationale Buitenspeeldag.²⁸⁹

a.s.r. heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Principles for Responsible Investment
- UN Principles for Sustainable Insurance
- UN Global Compact

5.5.3 Analyse beleid voor beleggingen

De hoogste score krijgt a.s.r voor wapens, een zeer goed. Het beleid heeft aandacht voor de productie en handel van controversiële wapens, behalve bacteriologische wapens en leverantie van alle overige wapens en militaire goederen aan controversiële landen (bijv. een falende staat of dictatoriaal regime). Verder scoort a.s.r. op de thema's dierenwelzijn en arbeidsrechten een (ruim) voldoende. Daarna volgen de thema's klimaatverandering (twijfelachtig) en gezondheid en bonussen (ruim onvoldoende). Bij het thema arbeidsrechten is er in het beleid aandacht voor de vrijheid van vereniging, het verbod op kinder- en dwangarbeid en discriminatie. Ook wordt er gekeken naar leefbaar inkomen, redelijke werkuren en gezondheid en veiligheid. Bij dierenwelzijn scoort a.s.r. hoog omdat zij een aantal activiteiten aangaande dieren als ongewenst bestempeld: gebruik van proefdieren voor testen van cosmetica, genetische modificatie van dieren, bontproductie en gebruik van (wilde) dieren voor entertainment.

Op het thema transparantie scoort a.s.r. laag. De verzekeraar publiceert weliswaar over het aantal bedrijven waarmee ze in dialoog is getreden, maar is niet transparant over de sectoren, bedrijven en overheden waarin zij belegt. Ook is er geen (extern) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.

Er is geen specifiek beleid voor de sectoren waardoor a.s.r. over het algemeen slecht scoort. Voor de thema's landbouw en maakindustrie wordt nog een twijfelachtig gehaald, mede doordat a.s.r. in het algemene beleid aandacht heeft voor een aantal criteria over arbeid en milieu en werken met duurzaamheidscriteria in hun inkoopbeleid. Bij de sector vastgoed & woningbouw houdt a.s.r. rekening met beoordelingen via de BREEAM standaard.

5.5.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

a.s.r. heeft de UN PRI onderschreven, maar nog geen resultaten gepubliceerd. De verzekeraar past ESG-criteria toe op aandelenbeleggingen, vastrentende waarden en vastgoedbeleggingen. Externe vermogensbeheerders moeten de UNPRI en de UN Global Compact tekenen. Degene die dat niet (kunnen) doen worden onderzocht en gevraagd zich aan de a.s.r. richtlijnen te houden. Het Socially Responsible Investment (SRI)-beleid wordt meegenomen in het stembeleid. Dit geldt ook voor de engagementactiviteiten van a.s.r.. Het is niet bekend op hoeveel procent van de aandeelhoudersvergaderingen er gestemd wordt (volgens het SRI-beleid).

5.5.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door ASR Nederland gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 26.

Tabel 26 Beleidsscores ASR Nederland

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Website a.s.r.> a.s.r. en het milieu / a.s.r. Jaarverslag 2012 / Website Forum Ethibel	5	a.s.r. heeft beleid voor het terugdringen van de eigen broeikasgasemissies en t.a.v. bedrijven over energiebesparing, energiezuinige producten en verminderen broeikasgassen. a.s.r. investeert niet in kernenergie, maar heeft geen beleid over grootschalige waterkrachtcentrales, biomassa, traditionele kolencentrales e.a. controversiële energiebronnen. Er is geen beleid voor CO2-uitstootreductie bij bedrijven en er wordt niet gestimuleerd over te stappen op hernieuwbare energie.
Mensenrechten	a.s.r. SRI Policy / a.s.r. Jaarverslag 2012 / Website Forum Ethibel	3	Bedrijven en overheden moeten mensenrechtenconventies naleven. Aandacht voor vrouwenrechten benoemd. Geen beleid voor o.a. due diligence processen, Free and Prior Informed Consent en beveiliging van bedrijfslocaties.
Arbeidsrechten	a.s.r. SRI Policy / a.s.r. Jaarverslag 2012 / Website Forum Ethibel	7	Bedrijven moeten vrijheid van vereniging respecteren en discriminatie, gedwongen- en kinderarbeid tegengaan en worden verder gescreend op leefbaar loon, maximum werkuren en veiligheids- en gezondheidsbeleid. In het beleid ontbreken bepalingen over managementsystemen voor nalgeving normen en behandeling klachten.
Wapens	a.s.r. SRI Policy / Forum Ethibel Disputable Activities 'Armament'	9	a.s.r. sluit productie van en handel in controversiële wapens uit. Bacteriologische wapens vallen daar niet onder. Verder volgt a.s.r. criteria voor wapenleveranties uit het EU wapenexport beleid en het wapenhandelsverdrag en voldoet het beleid aan het dual-use criterium.
Gezondheid	a.s.r. SRI Policy / Forum Ethibel Disputable Activities 'Hazardous Chemicals'	4	Geen beleggingen in tabaksproducenten. Respect voor afspraken over gevaarlijke stoffen, reductie van uitstoot daarvan en verbetering van gezondheid en veiligheid op het werk. Onder andere geen beleid voor toegang tot medicijnen en flesvoedingreclame.
Natuur	a.s.r. SRI Policy / Website Forum Ethibel	3	Het beleid voldoet aan element over introductie exotische soorten, handel in bedreigde plant- en diersoorten, maar het ontbreekt aan criteria over beschermde gebieden, milieueffectrapportage, activiteiten op gebied van genetische modificatie.
Dierenwelzijn	a.s.r. SRI Policy / Forum Ethibel Disputable	6	a.s.r. investeert niet in bedrijven die dierproeven doen, dieren genetisch

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
	Activities 'Animal maltreatment'		modificeren, bont produceren, zeer beperkende huisvestingsmethoden hanteren of wilde dieren gebruiken bij entertainment. Er worden geen certificatieschema's gevraagd in de keten..
Belastingen en corruptie	a.s.r. SRI Policy / Website Forum Ethibel	3	a.s.r. rapporteert over haar belastingbetalingen en heeft beleid over corruptie. Geen criteria over rapportage over belastingen en lobbypraktijken en over managementsystemen voor het voorkomen van corruptie.
Transparantie en verantwoording	a.s.r. SRI Policy / Jaarverslag 2012	2	Verzekeraar publiceert over het Milieu e Nsociaal Risicomanagementsysteem en over het aantal bedrijven waarmee interactie is geweest. De rapportage over sectoren, bedrijven en landen waarin belegd wordt is beperkt. Er is geen duurzaamheidsverslag en geen (extern) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.
Bonussen	Verslag corporate governance principles 2011/-2012/-2013	5	De bonus mag maximaal 100% van het vaste jaarsalaris zijn. Er is een clawback-regeling. De bonus is deels gericht op lange-termijn-doelstellingen en voor minstens 40% gebaseerd op niet-financiële criteria. Tot deze criteria behoren, klanttevredenheid, werknemerstevredenheid en algehele duurzaamheidscriteria (niet verder gespecificeerd).
Landbouw	a.s.r. SRI Policy / Forum Ethibel Disputable Activities 'Animal maltreatment' en 'Hazardous Chemicals' / Website Forum Ethibel	5	a.s.r. heeft geen specifiek landbouwbeleid, maar wel criteria t.a.v. arbeidsrechten, dierenwelzijn, waterbeheer, gebruik van chemicaliën en genetische modificatie in het algemene beleid opgenomen.
Dammen	Website Forum Ethibel	1	a.s.r. heeft geen specifiek dammenbeleid maar verwacht wel dat bedrijf sociale, economische en milieucriteria integreren in hun inkoopbeleid (ketenverantwoordelijkheid).
Visserij	a.s.r. SRI Policy / Website Forum Ethibel	1	a.s.r. heeft geen specifiek visserijbeleid, wel criteria t.a.v. bedreigde diersoorten en ketenverantwoordelijkheid.
Bosbouw	Website Forum Ethibel	1	a.s.r. heeft geen specifiek bosbouwbeleid maar verwacht wel dat bedrijf sociale, economische en milieucriteria integreren in hun inkoopbeleid (ketenverantwoordelijkheid).
Mijnbouw	Website Forum Ethibel	1	a.s.r. heeft geen specifiek mijnbouwbeleid, maar wel criteria t.a.v. arbeidsrechten en ketenverantwoordelijkheid in het algemene beleid opgenomen.
Olie en gas	Website Forum Ethibel	1	a.s.r. heeft geen specifiek beleid voor de olie- en gasector, maar wel criteria t.a.v.

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Maakindustrie	a.s.r. SRI Policy / Forum Ethibel Disputable Activities 'Hazardous Chemicals' / Website Forum Ethibel	5	arbeidsrechten en ketenverantwoordelijkheid in het algemene beleid opgenomen. a.s.r. heeft geen specifiek beleid voor de maakindustrie, maar wel criteria t.a.v. arbeidsrechten, waterbeheer en gebruik van chemicaliën in het algemene beleid opgenomen. Er missen nog criteria m.b.t. certificering en rapportage.
Financiële sector	a.s.r. SRI Policy	2	a.s.r. verwacht dat externe vermogensbeheerders UN PRI en UN Global Compact onderschrijven maar heeft verder geen beleid voor de financiële sector.
Woningbouw en vastgoed	Website a.s.r. > a.s.r. en het milieu / a.s.r. Jaarverslag 2012	3	a.s.r. verwacht dat al haar vastgoed aan de BREEAM-standaard 'very good' voldoet. Er is geen beleid over energie-labels en het verduurzamen van de woningmarkt. Er wordt geen duurzaamheidsrapportage verwacht van vastgoed- en woningbouwbedrijven. De FSC-standaard wordt alleen gehanteerd bij het verbouwen van keukens.
Vermogensbeheer	Jaarverslag 2012 / Stembeleid a.s.r. / Stemverantwoording a.s.r.	5	a.s.r. heeft de UN PRI onderschreven. ESG-criteria worden toegepast op aandelenbeleggingen, vastrentende waarden en vastgoedbeleggingen. Fondsbeheerders moeten de UN PRI en UN Global Compact onderschrijven en worden onderzocht op hun mogelijkheden om a.s.r. richtlijnen toe te passen.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.6 Delta Lloyd

5.6.1 Profiel

Delta Lloyd Groep is een Nederlandse financiële instelling met producten en diensten op het gebied van verzekeringen, pensioenen, beleggen en bankieren. Delta Lloyd richt zich op consumenten, maar ook op kleine en grote ondernemingen, multinationals en pensioenfondsen.²⁹⁰ Zij verkoopt de producten voornamelijk onder drie merken: Delta Lloyd, Ohra en ABN Amro Verzekeringen. Op het gebied van pensioenproducten werkt Delta Lloyd samen met BinckBank onder het merk BeFrank. Erasmus Leven is een verzekeraar voor met name overlijdensrisicoproducten en hypotheekgerelateerde verzekeringen, het Nationaal Spaarfonds is vooral online actief met schadeverzekeringen en Cyrte Investments is een internationale investeringsboutique voor institutionele beleggers en grote particuliere beleggers.²⁹¹

Lange tijd was Delta Lloyd nagenoeg geheel in handen van Aviva, de grootste verzekeraar van Groot-Brittannië en een van de grootste verzekeraars van Europa met 43 miljoen klanten.²⁹² Op 3 november 2009 verkreeg Delta Lloyd echter een zelfstandige beursnotering aan de Euronext Amsterdam.²⁹³ In januari 2013 heeft Aviva het resterende belang in de aandelen van Delta Lloyd verkocht.²⁹⁴

Eind 2012 had Delta Lloyd 5.276 medewerkers in Nederland, België en Duitsland. Het balanstotaal van de groep bedroeg eind 2012 € 80,0 miljard.²⁹⁵ De premie-inkomsten over 2012 bedroegen € 5,2 miljard, waarvan € 4,0 miljard in Nederland. De netto uitbetaalde claims en uitkeringen bedroegen € 4,6 miljard.²⁹⁶

Delta Lloyd had eind 2012 een balanstotaal met een totale omvang van € 80,0 miljard, inclusief € 71,2 miljard aan beleggingen en leningen.²⁹⁷ Deze waren als volgt verdeeld over de verschillende investeringscategorieën:²⁹⁸

- Staatsobligaties: 24%
- Hypotheekleningen: 24%
- Aandelen: 21%
- Bedrijfsobligaties: 15%
- Overige leningen: 8%
- Derivaten: 4%
- Onroerend goed: 3%
- Leningen aan banken: 1%

Behalve de eigen verzekeringsbeleggingen beheerde Delta Lloyd eind 2012 ook nog € 7,5 miljard vermogens van derden (particuliere klanten en institutionele beleggers).²⁹⁹

5.6.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid Delta Lloyd

Delta Lloyd Groep omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt.³⁰⁰

“Duurzaam ondernemen betekent voor Delta Lloyd Groep een positieve bijdrage leveren aan de ontwikkeling van haar medewerkers, de maatschappij, winstgevende economische groei en zorg voor het milieu. We willen onze commerciële kansen en onze financiële verplichtingen combineren met zorg en aandacht voor onze klanten en al onze stakeholders. Gewoon fatsoenlijk zakendoen dus.”

De Delta Lloyd Foundation (DLF) zet zich daarnaast in om financiële zelfredzaamheid en financieel bewustzijn te bevorderen middels steun aan diverse projecten in Nederland. Een interessant project is BASTA, een digitaal platform van grote Amsterdamse bedrijven. Op de BASTA-community wordt aandacht gegenereerd voor de behoefte en zorg van de mensen die worden geconfronteerd met armoede en sociale uitsluiting en laten Amsterdamse bedrijven zien op welke manier ze zich inzetten tegen armoede in hun stad.

Het Delta Lloyd investeringsbeleid is grotendeels te vinden in het beleidsstuk ‘Beleid verantwoord beleggen’. Het beleid beperkt zich grotendeels tot een aantal basisvoorwaarden voor beleggingen. Delta Lloyd gaf in februari 2013, naar aanleiding van het Eerlijke Bankwijzer praktijkonderzoek naar kernwapens, aan haar wapenbeleid uit te breiden en investeringen in alle kernwapenproducenten voortaan uit te sluiten. Anderzijds heeft zij ook een uitzondering aan het beleid toegevoegd waardoor investeringen in bedrijven met een minderheidsbelang in producent van controversiële wapens kunnen worden toegestaan. Aangezien dit niet overeen komt met het standpunt van de Eerlijke Verzekeringwijzer scoort Delta Lloyd op dit thema toch laag.

Het beleggingsbeleid van Delta Lloyd is gebaseerd op de UN Global Compact: "Delta Lloyd heeft de UN Global Compact Principles als leidraad gekozen omdat deze principes wereldwijd gedragen worden en gebaseerd zijn op internationale verdragen en conventies. Deze principes hebben betrekking op de ondernemingen waarin (in)direct wordt belegd."

Delta Lloyd heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment
- Principles for Sustainable Insurance

5.6.3 Analyse beleid voor beleggingen

De hoogste scores behaalt Delta Lloyd voor de thema's arbeidsrechten en mensenrechten. De 'twijfelachtig' bij arbeidsrechten komt tot stand door niet alleen naar de ILO-principes, maar ook naar de Universele Mensenrechtenverklaring te verwijzen. Bedrijven die hieraan voldoen respecteren de vrijheid van vereniging, het verbod op kinder- en dwangarbeid en discriminatie. Ook is er beleid voor loon en werkuren. Het ontbreekt aan beleid voor managementsystemen en ketenverantwoordelijkheid.

Bij het thema mensenrechten scoort Delta Lloyd 'onvoldoende'. Delta Lloyd verwacht dat bedrijven de mensenrechten respecteren en naleven, zoals beschreven in de Universele Mensenrechtenverklaring en OECD Guidelines for Multinational Enterprises. De OECD Guidelines stellen strengere eisen aan bedrijven dan alleen de Universele Mensenrechtenverklaring. Er is echter geen beleid voor Free, Prior and Informed Consent, speciale aandacht voor de rechten van vrouwen en kinderen, ketenverantwoordelijkheid en veiligheidstroepen in conflictgebieden.

Voor 2 thema's (natuur en dierenwelzijn) en 4 sectoren (dammen, visserij, bosbouw en woningbouw & vastgoed) heeft Delta Lloyd geen beleid. Daarbij heeft Delta Lloyd voor nog een 1 thema (gezondheid) en 5 sectoren (landbouw, mijnbouw, olie & gas, maakindustrie en financiële sector) zo'n summier beleid dat de laagste score wordt behaald: 'zeer slecht'.

5.6.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

Delta Lloyd heeft de UN PRI ondertekend en de survey online gepubliceerd. Het vermogensbeheerbeleid van Delta Lloyd heeft weinig aandacht voor de thema's en sectoren die voor de Eerlijke Verzekeringwijzer van belang zijn. ESG-criteria worden op alle asset categorieën toegepast. Maar Delta Lloyd past dit niet toe op meer dan 80% van het beheerde vermogen.

Het stembeleid omvat geen ESG-criteria en het is niet bekend op hoeveel procent van de aandeelhoudersvergaderingen er gestemd wordt. Het engagement-beleid omvat wel ESG-criteria, maar de resultaten hiervan worden niet bekend gemaakt.

5.6.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Delta Lloyd gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 27.

Tabel 27 Beleidsscores Delta Lloyd

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Annual report 2012/Duurzame	2	Delta Lloyd heeft beleid voor CO2-reductie in de eigen bedrijfsvoering. Er is beleid om particulieren en

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Mensenrechten	fondsen Beleid verantwoord beleggen	4	bedrijven te laten overstappen op hernieuwbare energie. Verder is er geen aandacht voor klimaatverandering. Het ontbreekt onder andere aan beleid voor kolencentrales, kernenergie en broeikasgasemissie-reductie bij bedrijven. Delta Lloyd verwacht dat bedrijven de mensenrechten respecteren en naleven, zoals beschreven in de Universele Mensenrechtenverklaring en OECD Guidelines for Multinational Enterprises. Er is echter geen beleid voor: Free and Prior Informed Consent, speciale aandacht voor rechten van vrouwen en kinderen, ketenverantwoordelijkheid en veiligheidstroepen in conflictgebieden.
Arbeidsrechten	Beleid verantwoord beleggen	5	Behalve de ILO-principes verwacht Delta Lloyd ook dat bedrijven zich houden aan de Universele Mensenrechtenverklaring. Deze bedrijven respecteren de vrijheid van vereniging, het verbod op kinder- en dwangarbeid en discriminatie. Ook is er beleid voor loon en werkuren, maar niet voor managementsystemen en ketenverantwoordelijkheid.
Wapens	Uitsluitingen asset management	2	Sluit beleggingen in bedrijven die controversiële wapens vervaardigen of verhandelen grotendeels uit. Er kan echter wel belegd worden in bedrijven die een minderheidsbelang hebben in een onderneming die zich met dergelijke wapens bezig houdt. De verzekeraar heeft een oproep tot een sterk verdrag voor wapenhandel ondertekend.
Gezondheid	Beleid verantwoord beleggen	1	Delta Lloyd houdt bij haar investeringen rekening met de medicijnbehoeftes van patiënten. Er ontbreekt beleid over onder andere schadelijke stoffen, tabaksproducenten en flesvoedingreclame.
Natuur		1	Delta Lloyd heeft geen natuurbeleid.
Dierenwelzijn		1	Delta Lloyd heeft geen dierenwelzijnsbeleid.
Belastingen en corruptie	Annual report 2012/Thema papers	3	Delta Lloyd rapporteert over haar belastingbetalingen en investeert niet in corrupte bedrijven. Er is geen beleggingsbeleid ten aanzien van belastingen en lobbypraktijken.
Transparantie en verantwoording	Annual report 2012	3	Delta Lloyd publiceert een duurzaamheidsverslag op niveau GRI A+. Publicatie over de consultatie met maatschappelijke organisaties. Delta Lloyd publiceert niet in welke sectoren, bedrijven en overheden zij investeert. Er is geen (onafhankelijk) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.
Bonussen		3	De maximum bonus bedraagt 100% van het vaste inkomen en er is een clawback-regeling. De bonus is deels gebaseerd op klant- en werknemerstevredenheid, maar het is onbekend om welk percentage het gaat. Het is niet duidelijk of er lange-termijn-doelstellingen in de bonus zijn verwerkt.
Landbouw		1	Er is aandacht voor werknemersrechten; verder geen landbouwbeleid. Het ontbreekt onder andere aan

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
			beleid ten aanzien van dierenwelzijn, beschermd gebied en genetische modificatie.
Dammen		1	Delta Lloyd heeft geen dammenbeleid.
Visserij		1	Delta Lloyd heeft geen visserijbeleid.
Bosbouw		1	Delta Lloyd heeft geen bosbouwbeleid.
Mijnbouw		1	Er is beleid over arbeidsrechten; verder geen mijnbouwbeleid. Het ontbreekt onder andere aan beleid over inheems volkeren, belastingbetalingen, corruptie, beschermd gebied, milieuverontreiniging en veiligheidsplannen.
Olie en gas		1	Er is beleid over arbeidsrechten; verder geen olie- en gasbeleid. Het ontbreekt onder andere aan beleid over inheems volkeren, belastingbetalingen, corruptie, beschermd gebied, milieuverontreiniging en veiligheidsplannen.
Maakindustrie		1	Er is aandacht voor werknemersrechten; Delta Lloyd heeft geen maakindustriebeleid over gezondheid, milieuverontreiniging en duurzaamheidsrapportage.
Financiële sector		1	Delta Lloyd verwacht van financiële instellingen dat ze transparant zijn over hun verantwoord beleggenbeleid. Deze verwachting wordt niet concreet gemaakt door het onderschrijven van convenanten en verdragen, het voeren van belastingbeleid en het nemen van ketenverantwoordelijkheid.
Woningbouw en vastgoed		1	Delta Lloyd heeft geen woningbouw- en vastgoedbeleid.
Vermogensbeheer		4	Delta Lloyd heeft de UN PRI ondertekend en de survey online gepubliceerd zonder scorevermelding. ESG-criteria worden op alle asset categorieën toegepast, maar niet op meer dan 80% van het beheerde vermogen. Het stembeleid omvat geen ESG-criteria. Het engagement-beleid omvat wel ESG-criteria, maar de resultaten hiervan worden niet bekend gemaakt.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.7 Generali

5.7.1 Profiel

Generali Verzekeringsgroep is een dochterbedrijf van het Italiaanse Assicurazioni Generali S.p.A.. (ofwel Generali Group). Generali Group is een van de grootste verzekeringsconcerns in Europa. Het bedrijf is actief in meer dan 60 landen en heeft 80.000 werknemers en meer dan 65 miljoen klanten wereldwijd.³⁰¹

In Nederland is Generali Verzekeringsgroep actief op het gebied van levens- en schadeverzekeringen. Generali Levensverzekeringen realiseerde in 2012 een premieomzet van € 195,8 miljoen en had eind 2012 een balanstotaal van € 4,5 miljard.³⁰²

Generali Group realiseerde in 2012 een premieomzet van € 69,6 miljard.³⁰³ Eind 2012 had het bedrijf een balanstotaal met een totale waarde van € 441,7 miljard, waarvan € 392,7 miljard bestond uit beleggingen en leningen.³⁰⁴ Deze leningen en beleggingen waren als volgt verdeeld over de verschillende investeringscategorieën:³⁰⁵

- Staatsobligaties: 35%
- Bedrijfsobligaties: 27%
- Beleggingen voor eigen risico van polishouders, vooral in aandelen en obligaties: 14%
- Overige vastrentende beleggingen: 8%
- Kasgeld: 5%.
- Onroerend goed: 4%.
- Aandelen: 4%.Overige: 3%.

Naast de eigen verzekeringsbeleggingen, beheert vermogensbeheerdochter Generali Investments nog € 97,4 miljard aan vermogens voor derden.³⁰⁶

5.7.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

Generali omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:³⁰⁷

“Generali verzekeringsgroep houdt zich aan de ethische richtlijnen voor beleggingen (Ethical Guidelines) van onze moedermaatschappij de Generali Group. De Generali Group heeft besloten de ethische richtlijnen aan te nemen zoals die zijn geformuleerd door het Noorse Staatspensioenfonds. (...) De ethische overwegingen zijn:

- rechten van de mens
- rechten van het individu met name in conflictsituaties
- ernstige milieuverontreiniging
- corruptie
- andere fundamenteel ethische normen”

Generali let bij de beleggingen ook op de duurzame economische groei, de sociale aspecten en goede bestuursvormen. Generali erkent haar maatschappelijke functie als verzekeraar in de bedrijfsvoering en bij het investeren van het geld van haar klanten: “Daarbij laten wij ons niet alleen leiden door het mogelijke risico en het rendement op beleggingen. Maar wij kijken ook naar de mogelijke effecten op de maatschappij en leefomgeving. Wij vinden dat de bedrijven waarin wij beleggen, en die dus geld van ons krijgen, de belangen moeten behartigen van al hun stakeholders.”³⁰⁸

5.7.3 Analyse beleid voor beleggingen

Generali heeft geen beleid voor 3 van de 10 thema's en 9 van de 9 sectoren. Bij de 7 thema's waar wel beleid voor is wordt 5 keer de score 'zeer slecht', eenmaal de score 'ruim onvoldoende' (transparantie en verantwoording) en ook eenmaal de score 'onvoldoende' (arbeidsrechten) behaald.

De 'ruim onvoldoende' voor transparantie en verantwoording komt tot stand doordat Generali alleen haar milieu- en sociaal risicomanagementsysteem beschrijft en een duurzaamheidsverslag op niveau GRI A publiceert. Er vindt geen externe verificatie van het verslag plaats. Generali publiceert niet in welke sectoren, bedrijven en overheden het investeert. Daarbij is er ook geen (onafhankelijk) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties. Het ontbreekt aan publicatie over de consultatie met maatschappelijke organisaties.

De 'onvoldoende' bij arbeidsrechten is behaald door beleid over vrijheid van vereniging, discriminatie, kinderarbeid en gedwongen arbeid. Er is echter geen beleid voor loon, werkuren, managementsystemen en ketenverantwoordelijkheid.

5.7.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

Generali heeft de UN PRI onderschreven. ESG-criteria worden toegepast op aandelenbeleggingen, bedrijfsobligaties en staatsleningen. Het is niet bekend of ESG-criteria op meer dan 80% van het beheerde vermogen worden toegepast. Het stembeleid omvat ESG-criteria, maar het is niet bekend op hoeveel procent van de aandeelhoudersvergaderingen er gestemd wordt. Het engagement-beleid omvat wel ESG-criteria, maar de resultaten hiervan worden niet bekend gemaakt. Generali's ESG-criteria voor vermogensbeheer zijn erg beperkt.

5.7.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Generali gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 28.

Tabel 28 Beleidsscores Generali

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Group objectives and targets for environmental protection/Environmental policy	1	Het klimaatveranderingbeleid van Generali beperkt zich tot het reduceren van de eigen CO ₂ -uitstoot. Het ontbreekt onder andere aan beleid voor kolencentrales, kernenergie en broeikasgasemissie-reductie bij bedrijven. Er is ook geen beleid om particulieren en bedrijven over te laten stappen op duurzame energie.
Mensenrechten	Ethical guidelines	1	Het mensenrechtenbeleid van Generali beperkt zich tot een verbod op de meest fundamentele mensenrechten: verbod op moord, marteling en gedwongen arbeid. Er is echter geen beleid voor onder meer: due diligence processen, Free and Prior Informed Consent, speciale aandacht voor rechten van vrouwen en kinderen, ketenverantwoordelijkheid en veiligheidstroepen in conflictgebieden.
Arbeidsrechten	Ethical guidelines	4	Verbod op hinderen van vrijheid van vereniging. Tegen discriminatie, kinderarbeid en gedwongen arbeid. Er is geen beleid voor loon, werkuren, managementsystemen en ketenverantwoordelijkheid.
Wapens	Ethical guidelines	1	Generali wil niet investeren in de productie van clusterbommen, anti-

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
			persoonsmijnen en nucleaire wapens, maar er is geen verbod op onderhoud en handel in deze wapens. Ook ontbreekt het aan beleid voor bacteriologische en chemische wapens. Generali investeert niet in bedrijven die wapens leveren aan landen waar VN-sancties tegen bestaan, maar verder is er geen beleid voor controversiële wapenhandel.
Gezondheid		1	Generali heeft geen gezondheidbeleid.
Natuur		1	Generali heeft geen natuurbeleid.
Dierenwelzijn		1	Generali heeft geen dierenwelzijnsbeleid.
Belastingen en corruptie	Annual report 2012/Ethical guidelines	1	Generali belegt niet in corrupte bedrijven. De eigen belastingrapportage is alleen op groepsniveau, niet per land. Er is geen beleggingsbeleid ten aanzien van belastingen en lobbypraktijken.
Transparantie en verantwoording	Management system/Sustainability report 2012	3	Generali beschrijft haar milieu- en sociaal risicomanagementsysteem. Het duurzaamheidsverslag is op niveau GRI A: er is geen externe verificatie. Generali publiceert niet in welke sectoren, bedrijven en overheden zij investeert. Er is geen (onafhankelijk) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties en er is geen publicatie over de consultatie met maatschappelijke organisaties.
Bonussen	Remuneration report	1	Generali hanteert een clawback-regeling. De bonus kan maximaal 300% van het vaste jaarinkomen zijn. Het is onbekend op welke criteria de bonus gebaseerd is. Het is niet duidelijk of er lange-termijn-doelstellingen in de bonus zijn verwerkt.
Landbouw		1	Generali heeft geen landbouwbeleid.
Dammen		1	Generali heeft geen dammenbeleid.
Visserij		1	Generali heeft geen visserijbeleid.
Bosbouw		1	Generali heeft geen bosbouwbeleid.
Mijnbouw		1	Generali heeft geen mijnbouwbeleid.
Olie en gas		1	Generali heeft geen olie- en gasbeleid.
Maakindustrie		1	Generali heeft geen maakindustriebeleid.
Financiële sector		1	Generali heeft geen beleid voor de financiële sector.
Woningbouw en vastgoed		1	Generali heeft geen woningbouw- en vastgoedbeleid.
Vermogensbeheer	Annual report 2012/Ethical guidelines/ Management system/Sustainability report 2012	3	Generali heeft de UN PRI onderschreven. ESG-criteria worden toegepast op aandelenbeleggingen, bedrijfsobligaties en staatsleningen. Het is niet bekend of ESG-

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
			criteria op meer dan 80% van het beheerde vermogen worden toegepast. Het stembeleid omvat ESG-criteria, maar het is niet bekend op hoeveel procent van de aandeelhouders-vergaderingen er gestemd wordt. Het engagement-beleid omvat wel ESG-criteria, maar de resultaten hiervan worden niet bekend gemaakt.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.8 ING

5.8.1 Profiel

ING Verzekeringen maakt deel uit van ING Groep (ING), een financiële instelling van Nederlandse origine die diensten levert op het gebied van bankieren, beleggen, levensverzekeringen en pensioenen. Merknamen voor verzekeringsproducten in Nederland zijn AZL, ING, Nationale-Nederlanden en Movir. ING heeft wereldwijd meer dan 85 miljoen klanten in Europa, de Verenigde Staten, Canada, Latijns Amerika, Azië en Australië: particulieren, kleine en middelgrote bedrijven, grote ondernemingen, instellingen en overheden.³⁰⁹ Eind 2012 had ING ruim 84.700 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 1.169 miljard.³¹⁰

Als voorwaarde voor het verkrijgen van goedkeuring door de Europese Commissie voor Nederlandse staatssteun eind 2008, heeft ING een herstructureringsplan moeten opstellen. De kern van dit plan behelst het volledig splitsen van de bankactiviteiten enerzijds en de verzekeringsactiviteiten (inclusief het vermogensbeheer) anderzijds.³¹¹ Dit plan is gedeeltelijk uitgevoerd en ING heeft diverse onderdelen verkocht. Eind 2012 is overeenstemming bereikt met de Nederlandse overheid over een herziening van het herstructureringsplan, waardoor het afstoten van het verzekeringsbedrijf en vermogensbeheer, alsmede een deel van de Nederlandse consumentenbankactiviteiten (onder de naam Nationale-Nederlanden Bank) in 2016 en 2018 afgerond moet zijn. ING Bank zal dan als retail-, direct- en zakenbank verdergaan.³¹² ING Verzekeringen bereidt haar onderdelen voor op een zelfstandige toekomst. ING Verzekeringen US is succesvol naar de beurs gebracht in mei 2013. ING Groep bezit nu nog 75% van de aandelen van het bedrijf, dat omgedoopt zal worden in Yoya Financial, maar wil zijn belang voor 2016 afstoten. ING Verzekeringen Europa werkt aan het basisscenario van een beursgang en de verkoop van ING Verzekeringen Azië is in volle gang.

ING Verzekeringen behaalde in 2012 een bruto premieomzet van € 20,3 miljard, waarvan € 5,3 miljard in Nederland.³¹³ Het Nederlandse dochterbedrijf Nationale-Nederlanden Levensverzekering Maatschappij behaalde in 2012 een bruto premieomzet van € 3,6 miljard en het bedrijf keerde € 4,6 miljard aan uitkeringen uit.³¹⁴

Aan het einde van 2012 had ING Verzekeringen een balanstotaal met een totale omvang van € 339,9 miljard, waarvan € 252,4 miljard bestond uit verzekeringsbeleggingen door de bedrijfsactiviteiten die ING Insurance wil voortzetten. (Een belangrijk deel van de balans, met een omvang van € 61,2 miljard, bestaat uit activiteiten die afgestoten worden).³¹⁵ Deze verzekeringsbeleggingen waren verdeeld over de volgende categorieën:³¹⁶

- Aandelen: 38%
- Bedrijfsobligaties: 28%
- Staatsobligaties: 20%
- Hypotheekleningen: 5%
- Obligaties (ongespecificeerd): 3%
- Derivaten: 2%
- Onroerend goed: 0%
- Overig: 3%

ING Investment Management (onderdeel van ING Verzekeringen) beheerde eind 2012 een totaal vermogen van € 321,5 miljard. Daarvan werd € 171,5 miljard belegd voor derden, via beleggingsfondsen en mandaten van particulieren en institutionele beleggers.³¹⁷

5.8.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid ING

ING omschrijft haar duurzaamheidsbeleid als volgt:³¹⁸

“ING streeft ernaar te groeien en winst te maken, maar niet ten koste van zaken als milieu, biodiversiteit en mensenrechten. Het financierings- en investeringsbeleid van ING probeert daarom betrokkenheid bij bedrijven die het milieu schade toebrengen of de mensenrechten schenden, te voorkomen. In dit kader worden sommige bedrijven uitgesloten van financiering of investering. ING wil haar medewerkers een open, veilige en stimulerende werkomgeving bieden, waar iedereen gelijk is. Tevens tracht ING haar directe invloed op het milieu te beheersen en te beperken. Aan haar maatschappelijke betrokkenheid geeft ING invulling in de vorm van donaties en (medewerkers)vrijwilligerswerk.”

De basis voor het duurzaam financierings- en investeringsbeleid van ING is het Environmental and Social Risk (ESR) framework. Hierin worden onder meer de uitsluitingslijst en sector specifieke criteria beschreven. De toepassing van dit beleid is niet voor alle financiële diensten hetzelfde. Voor de leningen en het vermogensbeheer van de verzekeringspremies van ING Verzekeringen is het Environmental and Social Risk (ESR) framework leidend. Voor de beleggingen van derden gelden hanteert ING Investment Management een specifiek beleid voor verantwoord beleggen. Het beleid voor de wapenindustrie is gelijk.

In 2012 is het duurzaamheidsbeleid van ING op meerdere fronten aangepast. Het kredietbeleid is vanaf 2012 vrijwel volledig verwoord in het beleidsstuk ‘ESR Framework’, waarin zowel de uitsluitingslijst, de sectorspecifieke criteria als het klantacceptatieproces beschreven worden. Niet alleen de structuur van het beleid is aangepast. De grootste verandering heeft plaatsgevonden in het proces; in het nieuwe ESR-beleid maakt een ESR Klantonderzoek deel uit van het klantacceptatieproces.

In het kader van de afsplitsing van ING werkt ING Verzekeringen Europe (waar o.a. Nationale-Nederlanden en ING Investment Management onderdeel van uitmaken) aan de formulering van een verantwoord beleggen beleid dat specifiek is toegelegd op de verzekerings- en beleggingsactiviteiten.

ING Investment Management biedt verschillende gespecialiseerde duurzame beleggingsfondsen en op maat gemaakte verantwoord beleggen oplossingen. De totale Sustainable Equity strategie kent per eind 2012 een belegd vermogen van ruim 3 miljard euro.

ING heeft daarnaast de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment
- UN Principles for Sustainable Insurance
- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UNEP FI Verklaring

5.8.3 Analyse beleid

ING heeft geen uitgebreid themabeleid. De scores bij de thema's zijn met name gebaseerd op de verwachting van ING dat haar klanten zich waar relevant houden aan de UN Guiding Principles on Business and Human Rights, ILO Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy, UN Global Compact, OECD Guidelines for Multinational Enterprises, Children's Rights and Business Principles en de IFC Performance Standards. Door te verwijzen naar deze collectieve standaarden wordt bij alle thema's aan veel elementen voldaan. ING scoort goed op het thema mensenrechten en zeer goed op het thema arbeidsrechten. Middels de verwijzingen naar bovengenoemde internationale richtlijnen formuleert ING verwachtingen ten aanzien van een mensenrechtenverklaring, het *human rights due diligence* proces van Ruggie, managementsystemen en procedures met betrekking tot arbeidsrechten en *Free Prior and Informed Consent* voor inheemse volkeren. In het klantonderzoek wordt ook gekeken of ING's klanten verantwoordelijkheid nemen voor hun toeleveringsketen.

Niet op alle thema's wordt een hoge score behaald. ING scoort voldoende voor de thema's bonussen en transparantie en verantwoording, een onvoldoende voor de thema's gezondheid en dierenwelzijn, een ruim onvoldoende voor de thema's klimaatverandering en belastingen en corruptie en slecht voor het thema wapens.

De ruim onvoldoende voor het thema klimaat wordt veroorzaakt door het ontbreken van expliciet beleid op dit thema. De punten die gescoord worden verdient de bankgroep onder andere met het opzetten van duurzame energiefondsen en het lobbyen bij de Nederlandse overheid voor gunstige voorwaarden voor een spoedige overstap op duurzame energiebronnen.

De ruim onvoldoende bij het thema belastingen & corruptie wordt veroorzaakt door een gebrek aan publiek beleid op het thema belasting. ING rapporteert niet per land over haar (belasting)betalingen en vraagt dit ook niet van haar investeringen. Daarnaast wordt niet uit publiek beleid duidelijk dat ING eisen stelt ten aanzien van transacties of adviezen die het veiligstellen van belastingvoordelen als belangrijkste doel hebben.

De score slecht bij het thema wapens wordt veroorzaakt doordat ING wel alle relaties uitsluit met bedrijven die wapenembargo's schenden, maar haar beleid verder beperkt door het alleen toe te passen op handelsfinanciering, waardoor leveranties van conventionele wapens aan controversiële regimes indirect wel gefinancierd kunnen worden. Verder kent het beleid ten aanzien van investeringen in controversiële wapens uitzonderingen voor discretionaire mandaten en indextrackers. Daardoor wordt geen enkel element toegekend.

Met betrekking tot het sectorbeleid scoort ING goed op haar beleid voor de maakindustrie, ruim voldoende voor de sectoren landbouw, bosbouw en olie en gas en voldoende voor dammen. De goede score voor maakindustrie wordt verdiend door eisen te stellen ten aanzien van arbeidsrechten, uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, watergebruik en het voorkomen van waterverontreiniging. Ook wordt van bedrijven verwacht dat ze een Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem invoeren.

De ruim voldoende bij de sector bosbouw wordt verdiend doordat ING verwacht dat bosbouwbedrijven gecertificeerd zijn, of werken naar een certificering, volgens de criteria van de Forest Stewardship Council (FSC) en dat productieketens van houthandelaars en bedrijven in de houtproductketen gecertificeerd zijn, of werken naar een certificering, volgens de FSC Chain of Custody. Verbetering is mogelijk door te verwachten dat bedrijven vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van alle betrokken landgebruikers toepassen en hun *forest footprint* rapporteren aan het Forest Footprint Disclosure (FFD) project.

ING scoort niet op alle sectoren goed. ING scoort twijfelachtig voor mijnbouw en zeer slecht voor de sectoren visserij, banken en woningbouw en vastgoed. Voor de financiële sector en voor woningbouw en vastgoed heeft ING geen publiek beleid. Voor de sector visserij beperkt ING zich tot het uitsluiten van schadelijke vistechnieken

Bij mijnbouw missen onder andere publiek gemaakte verwachtingen ten aanzien van het lozen van afval in rivieren, meren of ander oppervlaktewater en eisen ten aanzien van specifieke mineralen zoals de winning van kolen en uraniummijnbouw.

5.8.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

ING Investment Management heeft de UN PRI ondertekend, maar publiceert de resultaten hiervan nog niet. Het beleid voor vermogensbeheer bevat minimale duurzaamheidscriteria voor alle beleggingscategorieën en wordt toegepast op ING IM International (actief in Europa en Azië) die ongeveer 60 procent van het beheerde vermogen vertegenwoordigt. Op ING Investment Management in de Verenigde Staten wordt het beleid niet toegepast.

ING Investment Management heeft een stembeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen en stemt op de jaarvergaderingen van de ondernemingen waarin belegd wordt. De inhoud van het beleid voor leningen en vermogensbeheer voor eigen gelden komt slecht gedeeltelijk overeen met het beleid dat gehanteerd wordt bij het vermogensbeheer voor klanten. Uitzondering vormt het beleid voor de wapenindustrie, dat in grote lijnen voor beide financieringsvormen geldt. Verbeterpunten zijn de toepassing van verantwoord beleggen criteria op een groter deel van het beheerd vermogen, het opstellen dan wel publiceren van meer gedetailleerd thema- en sectorbeleid en het publiceren van de PRI-survey.

5.8.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door ING gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 29.

Tabel 29 Beleidsscores ING Groep

Thema / sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	ESR Framework	2	Het beleid heeft alleen betrekking op de operationele uitstoot en niet op de door uitstoot van bedrijven waarin verzekeraar is belegd. Geen beleid voor investering in hernieuwbare energiebronnen, energiebesparing bij bedrijven en consumenten, aanpassing in arme landen aan broeikasgas-arme economie.
Mensenrechten	ESR Framework	8	Onderschrijving UDHR, UNCCPR en UNCESCR door bedrijven te vragen zich aan de OECD Guidelines te houden. Uitgesloten activiteiten en praktijken genoemd en mensenrechten-effectrapportage voor

Thema / sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Arbeidsrechten	ESR Framework	9	<p>bedrijven die in risicosectoren en -landen actief zijn. Geen speciale aandacht voor vrouwen en FPIC wordt alleen toegepast op inheemse volkeren.</p> <p>Uitgesloten activiteiten en praktijken duidelijk gedefinieerd en toetsing personeel beleid vereist aan alle de vier fundamentele ILO principes, IFC Performance Standards en UDHR.</p>
Wapens	ESR Framework	1	<p>Producenten van controversiële wapens en bedrijven die zich niet aan wapenembargo's houden zijn uitgesloten, maar niet voor alle investeringen. ING heeft een oproep tot een sterk verdrag voor wapenhandel ondertekend, maar beperkt haar beleid t.a.v. wapenhandel door het alleen toe te passen op handelsfinanciering, waardoor leveranties van conventionele wapens aan controversiële regimes indirect wel gefinancierd kunnen worden. Geen toepassing van dual-use criterium.</p>
Gezondheid	ESR Framework	4	<p>Voorwaarden op basis van ILO-verdragen, veiligheids- en gezondheidsvoorzorgbeginsel. Wel onderschrijving van de relevante verdragen van Montreal en Rotterdam, maar niet van die van Stockholm en Basel, geen criteria m.b.t. tabak, flesvoeding en toegang tot medicatie.</p>
Natuur	ESR Framework	7	<p>Duidelijke voorwaarden aan bescherming van waardevolle ecosystemen en genetisch materiaal. Voor projecten wordt duurzaamheidsrapportage verwacht. Er zijn geen voorwaarden voor de handel in bedreigde dier- en plantsoorten.</p>
Dierenwelzijn	ESR Framework	4	<p>Uitsluiting van dierproeven (m.u.v. de activiteiten waarbij deze proeven voor medische doeleinden worden verricht) en het fokken van pelsdieren. Criteria voor genetische modificatie. Geen criteria voor veehouderij of gebruik van wilde dieren.</p>
Belastingen en corruptie	ESG Framework/ Financial and Economic Crime Statement	4	<p>ING ondersteunt geen corruptie, keurt belastingontduiking af. Beleid volgt Global Compact, EITI en Wolfsberg Principles. Geen beleid en/of openheid gevraagd van bedrijven over verschuldigde belastingen en betalingen aan regeringen. Geen beleid over lobbypraktijken.</p>
Transparantie en verantwoording	Corporate Responsibility Report 2011 / Website ING	7	<p>Duurzaamheidsverslag volgt de GRI A+ richtlijnen. ING is niet transparant over de bedrijven waarin het investeert. Er is wel een voor derden toegankelijke klachtenprocedure ingesteld, maar die is niet aan een onafhankelijke organisatie gekoppeld.</p>
Bonussen	Jaarverslag 2011 / ING Remuneration Policy	6	<p>Voor RvB en senior management is beleid transparant, er is een clawback, en 60% van totale bonus gebaseerd op lange termijn doelen. Duurzame criteria tellen voor 40% mee. Variabele beloning maximaal 100% van vaste beloning voor RvB. Duidelijke niet-financiële KPI gekoppeld aan variabele beloning.</p>
Landbouw	ESR Framework	7	<p>Eisen aan pesticiden- en watergebruik, arbeidsrechten, rechten lokale bevolking, certificering, beschermde gebieden. Onvoldoende aandacht voor</p>

Thema / sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Dammen	ESR Framework	6	het welzijn van landbouwdieren en FPIC bij niet-inheemse volkeren. Beleid refereert naar Equator Principles en principes van de World Commission on Dams (WCD). Het ontbreekt aan eisen voor duurzaamheidsrapportage en de FPIC voor alle landgebruikers.
Visserij	ESR Framework	1	Uitsluitingscriteria op gebied van visserijmethoden. Verder geen beleid voor zaken als certificatie, overbevissing, duurzaamheidsrapportage, beschermde gebieden en diersoorten.
Bosbouw	ESR Framework	7	FSC-certificering en FSC Chain of custody vereist, of in ieder geval een plan om dat te bereiken. Duurzaamheidsrapportage wordt vereist, evenals het beschermen van HCV-gebieden. Onvoldoende scope van het FPIC-beleid. Bedrijven hoeven niet aan Forest Footprint Disclosure project te rapporteren.
Mijnbouw	ESR Framework	5	Eisen aan crisis respons, afval, arbeidsrechten, rechten lokale bevolking, transparantie, beschermde gebieden. Onvoldoende scope van het FPIC-beleid. Onvoldoende beleid voor het lozen van afval in oppervlaktewater. Geen verbod op investeringen in uranium- en steenkoolmijnbouw. Ook geen eisen voor duurzaamheidsrapportage.
Olie en gas	ESR Framework	7	Eisen aan crisis response, afval, arbeidsrechten, rechten lokale bevolking, transparantie, beschermde gebieden. Onvoldoende scope van het FPIC-beleid. Winning van olie uit teerzanden is uitgesloten, maar andere controversiële methodes zijn niet uitgesloten. Geen beleid t.a.v. respecteren van staatssoevereiniteit over grondstoffen.
Maakindustrie	ESR Framework	8	Eisen aan arbeidsrechten, emissies, gezondheid/veiligheid op het werk, gedragscodes. Er worden geen specifieke certificatieschema's verwacht.
Financiële sector		1	Geen openbaar beleid t.a.v. de financiële sector
Woningbouw en vastgoed		1	Geen openbaar beleid t.a.v. de sector woningbouw en vastgoed.
Vermogensbeheer	ESR Framework / www.ingforsomethingbetter.com	4	ESG-beleid is van toepassing op ongeveer 56% van de AuM. ING Investment Management heeft UN PRI ondertekend, maar publiceert de resultaten nog niet. Het stembeleid is wel publiek, bevat ESG-criteria en wordt op minstens 80% van de aandeelhoudervergaderingen toegepast. Alleen het wapenbeleid wordt ook op vermogensbeheer voor derden toegepast.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.9 Legal & General

5.9.1 Profiel

Legal & General Nederland is een verzekeringsmaatschappij die producten aanbiedt op het gebied van inkomenszekerheid. Het is een 100% dochter van het Britse beursgenoteerde verzekeringsconcern Legal & General Group Plc.. Dit bedrijf heeft wereldwijd ruim 8 miljoen klanten en bestaat meer dan 175 jaar.

In Nederland is Legal & General actief sinds 1984 en heeft het meer dan 150.000 klanten.³¹⁹ Legal & General Nederland had in 2012 een premieomzet van rond de € 198 miljoen en had eind 2012 een belegd vermogen van 2,3 miljard. Dit was als volgt verdeeld over de verschillende investeringscategorieën:³²⁰

- Staats- en bedrijfsobligaties: 67%
- Aandelen: 29%
- Leningen: 2%
- Derivaten: 2%

Legal & General Group realiseerde in 2012 een premieomzet van £ 5,7 miljard (€ 7,0 miljard) wereldwijd.³²¹ Het balanstotaal bedroeg eind 2012 £ 346,3 miljard (€ 423,2 miljard). Daarvan bestond £ 321,9 miljard (€ 393,4 miljard) uit beleggingen en leningen, als volgt verdeeld over de verschillende investeringscategorieën:³²²

- Aandelen (48%)
- Staats- en bedrijfsobligaties (47%)
- Onroerend goed (2%)
- Derivaten (2%)
- Overig (1%)

Naast de eigen verzekeringsbeleggingen beheerde vermogensbeheerdochter Legal & General Investment Management eind 2012 vermogens voor derden met een totale omvang van £ 405,9 miljard (€ 496,1 miljard).³²³

5.9.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

Legal & General omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:³²⁴

Legal & General Nederland heeft haar investeringen via een mandaat onder gebracht bij Legal & General Investment Management (LGIM). Daarop is een uitsluitingsbeleid van toepassing voor producenten van controversiële wapens en van tabak. Dit beleid is (nog) niet publiek. LGIM heeft een uitgebreid programma ten aanzien van goed bestuur. De strategie is verder gericht op de lange termijn “*influencing through ownership of assets rather than influence through exclusion of assets.*” Voor het engagementprogramma worden jaarlijks thema’s gekozen waarop gericht wordt ingezet. Via het UN PRI netwerk doet LGIM mee aan gezamenlijke engagement richting bedrijven.

Daarbij heeft Legal & General de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Principles for Responsible Investment
- Institutional Investor Group on Climate Change (IIGCC)

5.9.3 Analyse beleid voor beleggingen

Legal & General heeft voor 4 van de 10 thema's en 8 van de 9 sectoren geen beleid. Voor 2 thema's (klimaatverandering en mensenrechten) en 1 sector (woningbouw en vastgoed) waar wel beleid voor is wordt de laagst mogelijke score ('zeer slecht') behaald.

Bij het thema klimaatverandering is er (niet concreet) beleid voor de reductie van de eigen CO₂-uitstoot, maar ontbreekt het aan beleid voor onder andere energiezuinige productie, kolencentrales, kernenergie en broeikasgasemissie-reductie bij bedrijven. De 'zeer slecht' op het thema mensenrechten is te verklaren doordat Legal & General het mensenrechtenbeleid beperkt tot het volgen van de Universele Mensenrechtenverklaring van de VN. Er zijn geen eisen of verwachtingen ten aanzien van de andere convenanten, due diligence processen en veiligheidsmaatregelen voor bedrijven in conflictsituaties. Er is ook geen speciale aandacht voor de rechten van vrouwen, kinderen en inheemse volkeren.

Het beleid voor woningbouw en vastgoed is onduidelijk. Er zijn ambities omschreven over de duurzaamheid van commercieel vastgoed, maar het is niet duidelijk welke criteria hierbij gehanteerd worden. Er is niet voldoende beleid voor energiebesparing, duurzaamheidsrapportage en ketenverantwoordelijkheid. Hierdoor wordt de score 'zeer slecht' behaald.

De hoogste score ('twijfelachtig') scoort Legal & General voor het thema arbeidsrechten. Legal & General respecteert (doordat zij zich committeert aan de Universele Verklaring van de Rechten van Mens) de vrijheid van vereniging en bepleit bij bedrijven een leefbaar loon en maximum werkuren voor werknemers. Legal & General onderschrijft echter niet het principe dat kinderarbeid uitgebannen zou moeten worden. Daarbij wordt ook niet verwacht dat bedrijven voor managementsystemen inrichten voor het monitoren van arbeidsomstandigheden en behandelen van werknemersklachten.

5.9.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

Legal & General ondertekende de UN PRI. Op aandelenbeleggingen van Legal & General worden ESG-criteria toegepast. De ESG-criteria worden echter niet op vastgoedbeleggingen, staatsleningen, bedrijfsobligaties en het externe fondsaanbod toegepast. Er is een stembeleid met ESG-criteria, maar het is niet bekend op hoeveel procent van de aandeelhouders-vergaderingen dit wordt toegepast. Er wordt ieder kwartaal gerapporteerd over de resultaten van de engagementtrajecten. De ESG-criteria voor thema's en sectoren zijn echter niet voldoende.

5.9.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Legal & General gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 30.

Tabel 30 Beleidsscores Legal & General

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	CSR report 2012	1	Legal & General pleit voor CO ₂ -reductie in de eigen bedrijfsvoering, maar stelt hiervoor geen concrete doelen. Er is onder andere geen beleid voor energiezuinige productie, kolencentrales, kernenergie en broeikasgasemissie-reductie bij bedrijven.
Mensenrechten	Code of ethics	1	Legal & General beperkt haar mensenrechtenbeleid tot het volgen van de

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Arbeidsrechten	Code of ethics	5	Universele Mensenrechtenverklaring van de VN. Er zijn geen eisen of verwachtingen ten aanzien van due diligence processen en veiligheidsmaatregelen voor bedrijven in conflictsituaties. Er is ook geen speciale aandacht voor de rechten van vrouwen, kinderen en inheemse volkeren. Legal & General respecteert de vrijheid van vereniging en bepleit bij bedrijven een leefbaar loon en maximum werkuren. De wil niet investeren in bedrijven die betrokken zijn bij gedwongen arbeid en discriminatie. Legal & General sluit bedrijven die gebruik maken van kinderarbeid echter niet uit. Ook managementsystemen en ketenverantwoordelijkheid is niet opgenomen in beleid voor arbeidsrechten.
Wapens		2	Legal & General heeft geen wapenbeleid, maar heeft wel een oproep tot een sterk verdrag voor wapenhandel ondertekend.
Gezondheid		1	Legal & General heeft geen gezondheidsbeleid.
Natuur		1	Legal & General heeft geen natuurbeleid.
Dierenwelzijn		1	Legal & General heeft geen dierenwelzijnsbeleid.
Belastingen en corruptie	Annual report 2012/Financial crime statement/Group-wide anti-bribery and corruption policy	3	Legal & General belegt niet in corrupte bedrijven en publiceert de eigen belastingenbetalingen in de landen waarin de verzekeraar actief is. Er is geen beleggingsbeleid ten aanzien van belastingen en lobbypraktijken.
Transparantie en verantwoording	Annual report 2012/CSR report 2012	3	Legal & General publiceert in welke sectoren zij investeert (uitgesplitst per land). De verzekeraar publiceert een duurzaamheidsverslag waarvan onbekend is aan welk GRI-niveau het voldoet. Er is geen externe verificatie van het duurzaamheidsverslag. Legal & General beschrijft het Milieu en Sociaalrisicomanagementsysteem, maar publiceert de resultaten niet. Er is geen (onafhankelijk) klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.
Bonussen	Annual report 2012	3	Het bonusbeleid is transparant; het omvat in ieder geval klant- en werknemerstevredenheid. Legal & General hanteert een clawbackregeling. De bonus kan meer dan 100% van het vaste jaarsalaris bedragen. Het is niet duidelijk hoe zwaar eventuele duurzaamheidscriteria in de bonus meewegen.
Landbouw		1	Legal & General heeft geen landbouwbeleid.
Dammen		1	Legal & General heeft geen dammenbeleid.
Visserij		1	Legal & General heeft geen visserijbeleid.
Bosbouw		1	Legal & General heeft geen bosbouwbeleid.

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Mijnbouw		1	Legal & General heeft geen mijnbouwbeleid.
Olie en gas		1	Legal & General heeft geen olie- en gasbeleid.
Maakindustrie		1	Legal & General heeft geen maakindustriebeleid.
Financiële sector		1	Legal & General heeft geen beleid voor de financiële sector.
Woningbouw en vastgoed	Sustainable commercial property	1	Het beleid voor woningbouw en vastgoed is onduidelijk. Er zijn ambities omschreven over de duurzaamheid van commercieel vastgoed, maar het is niet duidelijk welke criteria hierbij gehanteerd worden. Er is niet voldoende beleid voor energiebesparing, duurzaamheidsrapportage en ketenverantwoordelijkheid.
Vermogensbeheer	Website UN PRI / Corporate governance & responsible investment policy / L&G IM voting report 2011 / CSR report 2012 / Engagement report 2011/	3	Legal & General heeft de UN PRI ondertekend. Op aandelenbeleggingen worden ESG-criteria toegepast, maar niet op vastgoedbeleggingen, staatsleningen, bedrijfsobligaties en het externe fondsenaanbod. Er is een stembeleid met ESG-criteria, maar het is niet bekend op hoeveel procent van de aandeelhoudersvergaderingen dit wordt toegepast. Er is een engagementrapport. De ESG-criteria voor thema's en sectoren zijn niet voldoende.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.10 SNS Reaal

5.10.1 Profiel

SNS Reaal is een Nederlandse financiële instelling die zich vooral richt op de Nederlandse retailmarkt, inclusief het midden- en kleinbedrijf (MKB). Het aanbod bestaat uit drie kernproductgroepen: hypotheek en financieringen aan het MKB, vermogensopbouw (sparen en beleggen) en verzekeringen (leven, schade, arbeidsongeschiktheid) en pensioenen.³²⁵ De verzekeringen worden aangeboden onder de merken Proteq Dier & Zorg, Reaal, Zelf.nl en Zwitserleven.³²⁶

SNS Reaal had eind 2012 ruim 6.700 medewerkers.³²⁷ Het balanstotaal van de groep bedroeg eind 2012 € 133,6 miljard, waarvan € 81,3 miljard voor rekening van de bankactiviteiten kwam.³²⁸ Sinds februari 2013 is de Nederlandse staat eigenaar van SNS Reaal.³²⁹

De verzekeringsactiviteiten van SNS Reaal realiseerden in 2012 een bruto premie-inkomen van € 3,5 miljard.³³⁰ Het balanstotaal van de verzekeringsactiviteiten had eind 2012 een omvang van € 56,5 miljard, waarvan € 49,2 miljard bestond uit verzekeringsbeleggingen.³³¹ Deze verzekeringsbeleggingen waren als volgt verdeeld over de verschillende investeringscategorieën:³³²

- Staatsobligaties: 36%

- Beleggingen voor eigen risico van polishouders, vooral in aandelen en obligaties: 29%
- Bedrijfsobligaties: 26%
- Hypotheekleningen: 6%
- Aandelen: 3%
- Leningen aan banken: 1%
- Derivaten: 1%
- Onroerend goed: 0%

Eind 2012 beheerde SNS Asset Management, de vermogensbeheerdochter van SNS Reaal, een totaal vermogen van € 45,9 miljard, waarvan 57% (€ 26,2 miljard) voor de bank- en verzekeringstakken van de SNS Reaal Groep en 43% (€ 19,7 miljard) voor derden via beleggingsfondsen en mandaten.³³³

5.10.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

SNS Reaal omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:³³⁴

“Verantwoord ondernemen is een belangrijk kenmerk van alle Business Units en producten van SNS REAAL. Als de vermogensbeheerder van SNS Reaal komt dit bij SNS AM duidelijk tot uiting in het verantwoord beleggingsbeleid. De afdeling ESG Research (*Environment, Social, Governance*) is verantwoordelijk voor het ESG- beleid, welke is gebaseerd op de Fundamentele Beleggingsbeginselen en specifieke sector frameworks. De Fundamentele Beleggingsbeginselen zijn gebaseerd op internationale verdragen, conventies en ‘best practices’. De beginselen zijn niet gestoeld op subjectieve voorkeuren, maar op breed gedragen waarden in de mondiale samenleving, welke internationaal zijn vastgelegd in gezaghebbende documenten en raken de volgende gebieden:

- Mensenrechten
- Kinderarbeid
- Dwangarbeid
- Corruptie
- Milieuvervuiling
- Wapens
- Algemeen aanvaarde ethische principes”

Het duurzaamheidsbeleid van SNS Reaal is niet voor alle financiële diensten hetzelfde. Terwijl er voor kredieten wordt gewerkt met het ‘SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid’ staan de minimumcriteria voor SNS Asset Management geformuleerd in de ‘Fundamentele Beleggingsbeginselen’. De beleggingen voor de verzekeraars binnen SNS Reaal worden beheerd volgens deze principes. Dit beleid is dan ook beoordeeld voor de Eerlijke Verzekeringswijzer. SNS AM heeft ook een samenvatting gepubliceerd van de position papers over het thema Landgrabbing en de sectoren Extractives en Forest, Pulp and Paper. Binnen korte tijd worden deze documenten samengevoegd in een overkoepelend algemeen beleidsdocument.

Daarnaast heeft SNS Reaal de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Access tot Medicine Investor Statement
- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment

- UN Principles for Sustainable Insurance
- CDP Water Disclosure Project
- EITI
- UNEP FI

5.10.3 Analyse beleid voor beleggingen

SNS Reaal heeft voor drie thema's geen beleid en op de andere scoort zij relatief laag. De hoogste scores, hoewel nog steeds twijfelachtig en onvoldoende, gaan naar respectievelijk arbeidsrechten en mensenrechten. SNS onderschrijft de VN Mensenrechtenverklaring, maar niet de verdragen inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten. SNS Reaal verwacht dat bedrijven beleid opstellen, dit beleid monitoren en daarover rapporteren. Het beleid voldoet niet aan elementen over aandacht voor vrouwenrechten en kinderrechten, en over mechanismen voor herstel en genoegdoening bij mensenrechtenschendingen. Opvallend is dat in het beleid geen element is opgenomen over vrijheid van vereniging en over discriminatie met betrekking tot het aanbieden van werk maar wel over de andere twee fundamentele arbeidsrechten (geen kinderarbeid en gedwongen arbeid).

Bij de sectoren is het beleid bewust beperkt tot bosbouw, mijnbouw en olie en gas: "SNS Reaal heeft er voor gekozen zich met betrekking tot *proactive engagement* te richten op bedrijven die actief zijn in de natuurlijke hulpbronnen sector.ⁱ In een wereld waarin de vraag naar hulpbronnen het aanbod overstijgt, vertegenwoordigen ondernemingen in deze sectoren de grootste risico's op sociaal, milieu en bestuurlijk niveau. SNS Reaal probeert met deze focus een grotere impact te creëren."³³⁵ Voor bosbouw scoort SNS Reaal goed. Bedrijven moeten onder andere FSC certificering toepassen door de gehele keten. Daarnaast is er in het sectorbeleid uitgebreid aandacht voor lokale gemeenschappen en het principe van *Free, Prior, and Informed Consent (FPIC)*.

5.10.4 Analyse beleid voor vermogensbeheer

De vermogensbeheerder van SNS Reaal, SNS Asset Management, scoort ruim voldoende. SNS Asset Management heeft de UN PRI ondertekend en publiceert de PRI survey zowel op haar website als op de website van de PRI. Het beleid voor vermogensbeheer bevat duurzaamheidscriteria voor alle beleggingscategorieën en wordt toegepast op 100% van het beheerd vermogen, alsook op externe vermogensbeheerders en fondsen. SNS Asset Management heeft een stembeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen en stemt op de jaarvergaderingen van alle ondernemingen waarin belegd wordt.

5.10.5 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door SNS Reaal gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 31.

ⁱ SNS Reaal hanteert twee vormen van engagement: responsief en proactief. Bij responsief engagement streeft SNS AM ernaar - op basis van haar Fundamentele Beleggingsbeginselen - te voorkomen een onderneming van belegging uit te moeten sluiten. In een situatie waarin geschillen zeer ernstig zijn en corrigerende maatregelen en/of de bereidheid om herhaling te voorkomen te weinig kans van slagen lijken te hebben, kan uitsluiting onontkomelijk zijn. Daarom is het interpreteren van een reactie van een onderneming op een controversie een belangrijke stap in het engagementtraject. Bij proactieve engagement bespreekt SNS AM met ondernemingen, voor het ontstaan van een controversie, hoe het beleid en prestaties op ESG-gebied versterkt kunnen worden. SNS AM kan er, zowel bij responsief als proactief engagement, voor kiezen een onderneming individueel te benaderen of dit samen met andere beleggers te doen. Samenwerking geniet hierbij de voorkeur, omdat de dialoog voor de betreffende onderneming doeltreffender - en in de meeste gevallen effectiever - wordt en het de druk tot verandering kan verhogen.

Tabel 31 Beleidsscores SNS Reaal Groep

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Jaarverslag 2012	1	SNS heeft geen beleid voor klimaatverandering. Doelstellingen emissiereductie van eigen bedrijfsvoering ontbreken in jaarverslag.
Mensenrechten	Fundamentele Beleggingsbeginselen / SNS AM Kijk op Verantwoord Investeren	4	SNS onderschrijft de VN Mensenrechtenverklaring, maar niet de verdragen inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten. Verwacht dat bedrijven beleid opstellen, monitoren en daarover rapporteren. Tevens wordt principe van FPIC genoemd en toegepast bij lokale gemeenschappen. Beleid voldoet niet aan elementen over aandacht voor vrouwenrechten en kinderrechten, en over mechanismen voor herstel en genoegdoening bij mensenrechtenschendingen.
Arbeidsrechten	Fundamentele Beleggingsbeginselen	5	SNS wil niet betrokken zijn bij bedrijven waar kinderarbeid en gedwongen arbeid plaats vindt. Ook wordt verwacht dat bedrijven dit in hun inkoopbeleid integreren. Het ontbreekt aan beleid t.a.v. collectieve onderhandeling en discriminatie op de werkvloer, leefbaar loon, fatsoenlijke werktijden.
Wapens	Fundamentele Beleggingsbeginselen	3	Sluit beleggingen in bedrijven die controversiële wapens vervaardigen of verhandelen grotendeels uit. Er kan echter wel belegd worden in bedrijven die een minderheidsbelang hebben in een onderneming die zich met dergelijke wapens bezig houdt. De verzekeraar heeft een oproep tot een sterk verdrag voor wapenhandel ondertekend.
Gezondheid	Fundamentele Beleggingsbeginselen	2	SNS Reaal hanteert het voorzorgsbeginsel en verwacht dat patiënten recht hebben op toegang tot medicijnen. In het beleid staat niets over o.a. omgang met chemicaliën, verwerken van afval en vermindering van vervuiling.
Natuur	Fundamentele Beleggingsbeginselen	1	SNS Reaal verwacht dat bedrijven rapporteren over hun impact op biodiversiteit. Het beleid noemt geen verdragen en richtlijnen ter bescherming van natuurgebieden, voorkomen van ontbossing en omgang met genetische modificatie.
Dierenwelzijn		1	SNS Reaal heeft geen apart beleid ten aanzien van dierenwelzijn, deze vallen onder onderdeel G van de Fundamentele Beleggingsbeginselen <i>Algemeen aanvaarde principes</i> en zijn niet voldoende gespecificeerd.
Belastingen en corruptie	Fundamentele Beleggingsbeginselen	4	SNS Reaal rapporteert over eigen belastingbetalingen. Het beleid voldoet aan

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Transparantie en verantwoording	Jaarverslag Verantwoord Ondernemen / Website SNS Reaal	5	<p>elementen over corruptie, maar mist element over rapportage van deelname aan besluitvormingsprocessen van internationale normen en wetgeving (lobbypraktijken) en het integreren van criteria t.a.v. belastingen en corruptie in hun inkoopbeleid en -werkwijze.</p> <p>Duurzaamheidsverslag van SNS Reaal volgt GRI C+ Richtlijnen. Beleid op thema's en sectoren is toegankelijk. De verzekeraar publiceert geen namen van bedrijven en overheden waarin belegd wordt en is er geen uitsplitsing van de beleggingen in een kruistabel naar sector en regio.</p>
Bonussen	SNS Reaal Jaarverslag 2011 / SNS Reaal Remuneratierapport 2011	3	<p>Het beloningsbeleid voor de Raad van Bestuur en het senior management van SNS Reaal voldoet aan de algemene criteria (transparant, clawback, 67% lange termijn doelen). Variabele beloning is maximaal 100% van het jaarsalaris. 30% (en niet 1/3) van de bonus wordt gekoppeld aan niet-financiële criteria, waaronder medewerkerstevredenheid en klanttevredenheid. Bonus wordt echter niet gekoppeld aan impact op de samenleving. Vanaf het moment dat SNS REAAL kapitaalsteun ontving van de Nederlandse Staat, is de variabele beloning bevroren.</p>
Landbouw	Fundamentele Beleggingsbeginselen	1	<p>SNS Reaal heeft geen apart beleid voor de landbouwsector vanwege de focus op de natuurlijke hulpbronnen sectoren. De Fundamentele Beleggingsbeginselen zijn leidend in het onderzoek in de visserij sector. Verwacht toepassing van FPIC-principe voor inheemse volken en lokale gemeenschappen. Beleid voldoet niet aan elementen over o.a. arbeid, gebruik van schadelijke stoffen, uitstoot van broeikasgassen, dierenwelzijn.</p>
Dammen	Fundamentele Beleggingsbeginselen	1	<p>SNS Reaal heeft geen apart beleid voor dammen vanwege de focus op de natuurlijke hulpbronnen sectoren. De Fundamentele Beleggingsbeginselen zijn leidend in het onderzoek in de visserij sector. SNS Reaal verwacht toepassing van FPIC-principe voor inheemse volken en lokale gemeenschappen. Beleid voldoet niet aan elementen over de aanleg van dammen en andere waterinfrastructuurproject en het voorkomen van negatieve impact daarvan.</p>
Visserij	Fundamentele Beleggingsbeginselen	1	<p>SNS Reaal heeft geen apart beleid voor de visserij sector vanwege de focus op de natuurlijke hulpbronnen sectoren. De Fundamentele Beleggingsbeginselen zijn leidend in het onderzoek in de visserij sector.</p>
Bosbouw	SNS AM Kijk op Verantwoord Investeren	8	<p>Verwacht toepassing FPIC-principe voor inheemse volken en lokale gemeenschappen, verantwoord beheer van bossen, certificering</p>

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Mijnbouw	SNS AM Kijk op Verantwoord Investeren	5	in gehele keten en rapportage volgens GRI. Beleid mist element over opnemen van clausules t.a.v. duurzaamheid in contracten met toeleveranciers. Verwacht toepassing van FPIC-principes voor inheemse volken en lokale gemeenschappen, bescherming van natuurgebieden, beperken mijnafval en het lozen van afval in rivieren, betalingen van belasting, beleid op corruptie. Beleid voldoet niet aan elementen over o.a. herstel van ecosystemen na afronding project en certificering.
Olie en gas	SNS AM Kijk op Verantwoord Investeren	5	Verwacht FPIC voor inheemse volken en lokale gemeenschappen, bescherming van natuurgebieden, voorkomen van ongelukken, betalingen van belasting, beleid op corruptie. Beleid voldoet niet aan elementen over o.a. opname van milieu- en gezondheidseffecten van de ontmanteling van productiefaciliteiten, in ontwikkelingsplannen en het verminderen de effecten van seismologisch onderzoek op zeezoogdieren.
Maakindustrie	Fundamentele Beleggingsbeginselen	1	SNS Reaal heeft geen apart beleid voor de maakindustrie vanwege de focus op de natuurlijke hulpbronnen sectoren. De Fundamentele Beleggingsbeginselen zijn leidend in het onderzoek in de maakindustrie.
Financiële sector	Fundamentele Beleggingsbeginselen	1	SNS Reaal heeft geen apart beleid voor de financiële sector vanwege de focus op de natuurlijke hulpbronnen sectoren. De Fundamentele Beleggingsbeginselen zijn leidend in het onderzoek in de financiële sector
Woningbouw en vastgoed	Prospectus SNS Beleggingsfondsen	1	SNS Reaal heeft alleen beleid voor investeringen via fondsen in de woningbouw en vastgoedsector. Duurzaamheidscriteria van het Vastgoedfonds zijn zeer algemeen.
Vermogensbeheer		7	Vermogensbeheerder heeft UN PRI ondertekend en publiceert de PRI survey online. Past beleid toe op al haar beleggingen in de verschillende categorieën en heeft een stem- en engagementbeleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.11 Overzicht van de resultaten

Tabel 32 geeft een overzicht van de scores toegekend aan de tien onderzochte verzekeraars.

Tabel 32 Overzicht van de scores van de tien verzekeraars

	Achmea	Aegon	Allianz	APG	ASR Nederand	Delta Lloyd	Generali	ING	Legal & General	SNS REAAL
Klimaatverandering	3	3	2	1	5	2	1	2	1	1
Mensenrechten	3	8	1	3	3	4	1	8	1	4
Arbeidsrechten	7	6	1	4	7	5	4	9	5	5
Wapens	1	3	1	3	9	2	1	1	2	3
Gezondheid	3	4	1	1	4	1	1	4	1	2
Natuur	2	5	1	1	3	1	1	7	1	1
Dierenwelzijn	2	2	1	1	6	1	1	4	1	1
Belastingen en corruptie	4	6	1	3	3	3	1	4	3	4
Transparantie en verantwoording	3	4	3	3	2	3	3	7	3	3
Bonussen	2	2	3	1	5	3	1	6	3	3
Landbouw	2	1	1	3	5	1	1	7	1	1
Dammen	3	1	1	1	1	1	1	6	1	1
Visserij	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Bosbouw	3	1	1	2	1	1	1	7	1	8
Mijnbouw	3	7	1	3	1	1	1	5	1	5
Olie en gas	3	7	1	4	1	1	1	7	1	5
Maakindustrie	3	7	1	2	5	1	1	8	1	1
Financiële sector	2	5	1	1	2	1	1	1	1	1
Woningbouw en vastgoed	4	1	1	1	4	1	1	1	1	1
Vermogensbeheer	6	7	3	7	5	4	3	4	3	7

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

Bijlage 1 Bronverwijzingen

- 1 MVO Platform, "MVO Referentiekader", *MVO Platform*, januari 2012.
- 2 VvV, "Verzekerd van Cijfers 2012", *Verbond van Verzekeraars*, oktober 2012
- 3 Wikipedia, "Schoolrapport", *Website Wikipedia (nl.wikipedia.org/wiki/Schoolrapport)*, bezocht in oktober 2012.
- 4 Solomon, S. et al, "Climate Change 2007: The Physical Science Basis - Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Maart 2007; Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006.
- 5 Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006.
- 6 Solomon, S. et al, "Climate Change 2007: The Physical Science Basis - Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Maart 2007.
- 7 Parry, M.L. et al, "Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability - Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, April 2007; Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006.
- 8 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 130: Suffering the Science - Climate change, people and poverty", *Oxfam International*, 6 juli 2009.
- 9 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 130: Suffering the Science - Climate change, people and poverty", *Oxfam International*, 6 juli 2009.
- 10 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 104: Adapting to climate change - What's needed in poor countries, and who should pay", *Oxfam International*, 29 mei 2007.
- 11 IEA, "Prospect of limiting the global increase in temperature to 2°C is getting bleaker", *Press release International Energy Agency*, 30 Mei 2011.
- 12 Metz, B., et al, "Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change – Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Mei 2007.
- 13 N&M, "Uitkomst klimaatop Durban erg mager", *Website Natuur & Milieu (www.natuurenmilieu.nl)*, bezicht in maart 2012.
- 14 Voor een overzicht van verschillende nationale klimaatwetgevingen, zie: World Resources Institute & CERES, "Framing Climate Risk in Portfolio Management", *World Resources Institute & CERES*, Mei 2005.
- 15 World Resources Institute & CERES, "Framing Climate Risk in Portfolio Management", *World Resources Institute & CERES*, Mei 2005; Friends of the Earth US, "Persbericht: Report warns of dangers in carbon markets", *Friends of the Earth US*, 22 September 2009.
- 16 Mallon, K., G. Bourne en R. Mott, "Climate Solutions: WWF's vision for 2050", *WWF International*, Mei 2007.
- 17 Koepfel, S. en D. Ürge, "Assessment of policy instruments for reducing greenhouse gas emissions from buildings - Report for the UNEP-Sustainable Buildings and Construction Initiative", *Central European University*, September 2007.
- 18 WWF UK en Insight Investment, "Investing In Sustainability - Progress and performance among the UK's listed house-builders - revisited", *WWF UK en Insight Investment*, September 2005.
- 19 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines & Oil and Gas Sector Supplement", *Global Reporting Initiative*, Version 3.1/OGSS Final Version, februari 2012
- 20 United Nations, "Universal Declaration of Human Rights, United Nations General Assembly resolution 217 A (III)", *United Nations*, 10 december 1948.
- 21 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 22 University of Minnesota Human Rights Library, "Study Guide: The Rights of Indigenous Peoples", *Website University of Minnesota (www1.umn.edu)*, Bezocht in maart 2012.
- 23 Wachenfeld, M., "The UN Human Rights Norms For Business: Towards Legal Accountability", *Amnesty International*, Januari 2004.

- 24 BankTrack, "Human Rights, Banking Risks - Incorporating Human Rights Obligations in Bank Policies", *BankTrack*, Februari 2007.
- 25 International Dalit Solidarity Network en Anti-Slavery International, "Press release: Broad backing for new UN guidelines to eliminate caste discrimination", *International Dalit Solidarity Network en Anti-Slavery International*, 17 september 2009.
- 26 United Nations, "Working group of the Commission on Human Rights to elaborate a draft declaration in accordance with paragraph 5 of the General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994, Human Rights Council - Resolution 2006/2", *United Nations*, 29 juni 2006; United Nations, "Persbericht: United Nations adopts Declaration on Rights of Indigenous Peoples", *United Nations*, 13 september 2007.
- 27 United Nations, "Working group of the Commission on Human Rights to elaborate a draft declaration in accordance with paragraph 5 of the General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994, Human Rights Council - Resolution 2006/2", *United Nations*, 29 juni 2006.
- 28 International Land Coalition (ILC) "Tirana Declaration: Securing land access for the poor in times of intensified natural resources competition", *ILC*, mei 2011.
- 29 ILO, "Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169), Article 7.1", *ILO*, 27 juni 1989.
- 30 Harvard's Kennedy School of Government, "John Ruggie", *Website Harvard's Kennedy School of Government (www.hks.harvard.edu)*, Bezocht in maart 2012.
- 31 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development - Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, Artikel 107, *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 32 United Nations, "Persbericht: UN Human Rights Council endorses principles to ensure businesses respect human rights", *United Nations*, 16 juni 2011.
- 33 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 34 Ruggie, J., "Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework. Guiding Principle 13", *United Nations Human Rights Council*, 21 maart 2011.
- 35 ILO, "Global Employment Trends 2012", *ILO*, januari 2012.
- 36 The World Bank, "World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone", *The World Bank*, september 2004.
- 37 The World Bank, "World Development Report 2012: Gender Equality and Development", *The World Bank*, 2011.
- 38 Een volledig overzicht is te vinden in de Ilollex database (www.ilo.org/ilolex/english), Bezocht in maart 2012.
- 39 ILO, "Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87)", *ILO*, 9 juli 1948; ILO, "Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98)", *ILO*, 1 juli 1949.
- 40 ILO, "Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)", *ILO*, 28 juni 1930; ILO, "Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)", *ILO*, 25 juni 1957.
- 41 ILO, "Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)", *ILO*, 26 juni 1973; ILO, "Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)", *ILO*, 17 juni 1999.
- 42 ILO, "Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)", *ILO*, 25 juni 1958; ILO, "Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)", *ILO*, 29 juni 1951.
- 43 Ruggie, J., "Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework", *UN Human Right Council* 21 maart 2011.
- 44 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 45 SIPRI Yearbook 2008: Armaments, Disarmament and International Security, SIPRI, Stockholm, Juni 2008.
- 46 Small Arms Survey, "Weapons and Markets", *Website Small Arms Survey (www.smallarmssurvey.org)*, bezocht in augustus 2013 .

- 47 Amnesty International, Iansa and Oxfam International, "Arms Without Borders - Why a Globalised Trade Needs Global Controls", *Amnesty International, Iansa and Oxfam International*, October 2006; Close, H. en R. Isbister, "Good conduct? Ten years of the EU Code of Conduct on Arms Exports", *Saferworld*, Juni 2008.
- 48 SIPRI, "SIPRI Yearbook 2011: Armaments, Disarmament and International Security. Summary", *SIPRI*, Juni 2011.
- 49 Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAT Research Group*, Mei 2007.
- 50 United Nations Development Programme, "Human Development Report 2003 - Millennium Development Goals: A compact among nations to end human poverty", *United Nations Development Programme*, Juni 2003.
- 51 Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAT Research Group*, Mei 2007.
- 52 United States Trade Promotion Co-ordinating Committee, "International Trade Administration: National Export Strategy 2000", *United States Trade Promotion Co-ordinating Committee*, Maart 2000.
- 53 Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAT Research Group*, Mei 2007.
- 54 International Committee of the Red Cross, "International Humanitarian Law in Brief", *Website International Committee of the Red Cross*, Bezocht in maart 2012.
- 55 Convention on Cluster Munitions, "Ratifications and Signatures", *Website Convention on Cluster Munitions (www.clusterconvention.org)*, Bezocht in maart 2012.
- 56 Arms Control Association, "Fact Sheets: U.S.-Russia Arms Control Agreements", *Website Arms Control Association (www.armscontrol.org)*, Bezocht in maart 2012.
- 57 IKV Pax Christi, "States banning investments in cluster munitions", *IKV Pax Christi*, september 2013; Vandembroucke, E., and Boer, R., "Worldwide investments in Cluster Munitions - a shared responsibility", *IKV Pax Christi and Netwerk Vlaanderen*, May 2011; Docherty, B., "Staying True to the Ban on Cluster Munitions. Understanding the Prohibition on Assistance in the Convention on Cluster Munitions", *Human Rights Watch*, Juni 2009; IKV Pax Christi, "Persbericht: Ook investeringen in producenten van clustermunities verboden", *IKV Pax Christi*, 8 december 2009; R. Boer, "List of disinvestment policies by country; states banning investment", *IKV Pax Christi*, September 2011; Netwerk Vlaanderen, "Persbericht: België bant investeringen in clustermunities - Nieuwe Belgische wet is wereldprimeur", *Netwerk Vlaanderen*, 2 maart 2007 www.stopexplosiveinvestments.org/report.
- 58 IKV Pax Christi, "Toch Nederlands verbod op investering in productie van clustermunities", *Persbericht IKV Pax Christi*, 13 oktober 2011.
- 59 Staatsblad, "Wijzigingsbesluit financiële markten", *Staatsblad Koninkrijk der Nederlanden*, 2012, nr. 695, 28 december 2012.
- 60 Oxfam International, "UN arms embargoes: an overview of the last ten years", *Oxfam International*, 16 March 2006; Europese Unie, "Sanctions or restrictive measures in force (measures adopted in the framework of the CFSP)", *European Union - DG External Relations*, April 2007.
- 61 Europese Unie, "Gemeenschappelijk Standpunt 2008/944/GBVB van 8 december 2008 tot vaststelling van gemeenschappelijke voorschriften voor de controle op de uitvoer van militaire goederen en technologie", *Publicatieblad van de Europese Unie*, 13 december 2008.
- 62 Control Arms Campaign, "Persbericht: Overwhelming majority of world's governments vote to start work on an international Arms Trade Treaty", *Control Arms Campaign*, 27 oktober 2006; Control Arms Campaign, "Persbericht: World's Biggest Arms Traders Promise Global Arms Treaty", *Control Arms Campaign*, 30 oktober 2009.
- 63 VN, "The Arms Trade Treaty", *Website United Nations Office for Disarmament Affairs (www.un.org)*, bezocht in September 2013.
- 64 Amnesty International, "Blood At The Crossroads: Making The Case For A Global Arms Trade Treaty", *Amnesty International*, November 2008; Amnesty International, "Israel-OPT. Fuelling conflict: foreign arms supplies to Israel/Gaza", *Amnesty International*, Februari 2009.

- 66 OHCHR en WHO, "The Right to Health. Fact Sheet No. 31", *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights / World Health Organization*, juni 2008.
- 67 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 68 Al-Tuwaijri, S. et al., "Beyond deaths and injuries: The ILO's role in promoting safe and healthy jobs", *ILO*, Juni 2008.
- 69 WWF International, "Our Earth -Teachers - Topics for Discussion - Toxic Chemicals", *Website WWF International*, Bezocht in maart 2012.
- 70 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 71 WWF International, "Endocrine Disrupting Chemicals. WWF Position Statement, *WWF International*, januari 2000, beschikbaar via wwf.panda.org; WWF International, "A Precautionary Approach to Toxic Chemicals", WWF International, maart 2001, beschikbaar via wwf.panda.org.
- 72 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 73 Access to Medicine Index, "The Foundation", *Website Access to Medicine Index* (www.accesstomedicineindex.org), Bezocht in maart 2012.
- 74 ILO, "Programme on Safety and Health at Work and the Environment (SAFework)", *Website ILO* (www.ilo.org/safework), Bezocht in maart 2012.
- 75 Al-Tuwaijri, S. et al., "Beyond deaths and injuries: The ILO's role in promoting safe and healthy jobs", *ILO*, Juni 2008.
- 76 Stockholm Convention, "Persbericht: Governments unite to step-up reduction on global DDT reliance and add nine new chemicals under international treaty", *Stockholm Convention*, 9 mei 2009.
- 77 Stockholm Convention, "Persbericht: UN chemical body recommends elimination of the toxic pesticide endosulfan", *Stockholm Convention*, 19 oktober 2010.
- 78 Ethical Investment Research Services, "Beyond REACH – Chemical safety and sustainability concerns", *Ethical Investment Research Services*, Mei 2006.
- 79 Access to Medicine Index, "Stakeholders - Investors", *Website Access to Medicine Index* (www.accesstomedicineindex.org), Bezocht in maart 2012.
- 80 Chorley, M., "\$5,000,000,000,000: The cost each year of vanishing rainforest", *The Independent*, 3 oktober 2010.
- 81 Millennium Ecosystem Assessment, "Ecosystems and Human Well-being: Synthesis.", *Island Press*, December 2005.
- 82 Millennium Ecosystem Assessment, "Ecosystems and Human Well-being: Synthesis.", *Island Press*, December 2005.
- 83 CBD, "The Convention - List of Parties", *Website CBD* (www.cbd.int), Bezocht in maart 2012.
- 84 CBD, "Decisions - COP 6 Decisions", *Website CBD* (www.cbd.int), Bezocht in maart 2012.
- 85 Secretariat CBD, "A new era of living in harmony with Nature is born at the Nagoya Biodiversity Summit", *Persbericht Secretariaat CBD*, 29 oktober 2010.
- 86 Onder andere: International Convention for the Regulation of Whaling (1946); Agreement on the Conservation of Polar Bears (1973); North Pacific Fur Seal Convention (1911); Convention for the Conservation of Antarctic Seals (1972); Inter-American Convention for the Conservation of Sea Turtles (1996).
- 87 CITES, "How CITES works", *Website CITES* (www.cites.org), Bezocht in maart 2012.
- 88 United Nations, "UN Convention on Biological Diversity", *United Nations*, Juni 1992.
- 89 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 90 Mulder, I., "Biodiversity, the next challenge for financial institutions?", *IUCN*, Juni 2007.
- 91 "Nota Rijksoverheid en Dierenbescherming", *Kamerstukken II*, 1980-1981, 16 966, nr. 2
- 92 "Capacity building to implement good animal welfare practices", *FAO Expert Meeting, Rome*, 30 September – 3 October 2008.

- 93 FAO, "Lifestock's long shadow, environmental issues and options", *FAO*, Rome, 2006
- 94 Dierenbescherming, "Wet dieren aangenomen door Tweede Kamer", *Dierenbescherming*, 16 december 2009.
- 95 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 96 UU, "Verantwoord proefdieronderzoek", *Website Universiteit Utrecht (www.uu.nl)*, Bezocht in februari 2012.
- 97 Dierenbescherming, "Circussen met dieren", *Website Dierenbescherming (www.dierenbescherming.nl)*, Bezocht in februari 2012.
- 98 Christian Aid, "Death and taxes: the true toll of tax dodging", *Christian Aid*, Mei 2008.
- 99 Tax Justice Network, "Closing the floodgates: Collecting tax to pay for development - Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", *Tax Justice Network*, Februari 2007; ActionAid, "Addicted to taks havens: The secret life of the FTSE 100", *ActionAid*, 11 October 2011.
- 100 Christensen, J. en R. Murphy, "The social irresponsibility of corporate tax avoidance: Taking CSR to the bottom line", *Development*, 47 (3), 2004, p. 37-44; Tax Justice Network, "Closing the floodgates: Collecting tax to pay for development - Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", *Tax Justice Network*, Februari 2007.
- 101 The Tax Justice Network, "Briefing Paper - The Price of Offshore", *The Tax Justice Network*, Maart 2005.
- 102 Gurria, A, "The global dodgers", *The Guardian*, 27 november 2008.
- 103 Sol, A., "Raising taxes in Developing Countries – Domestic Constraints", *Development Policy Review Network (DPRN) / Tax Justice Netherlands*, december 2009.
- 104 Transparency International, "About Us - What is corruption", *Website Transparency International (www.transparency.org)*, Bezocht in maart 2012.
- 105 Transparency International, "About Us - What is corruption", *Website Transparency International (www.transparency.org)*, Bezocht in maart 2012.
- 106 Transparency International, "Bribe Payers Index 2011", *Transparency International*, Oktober 2011.
- 107 OECD, "Harmful tax competition: An emerging global issue", *OECD*, January 1998.
- 108 OECD Centre for Tax Policy and Administration, "Harmful Tax Practices", *Website OECD (www.oecd.org)*, Bezocht in maart 2012; The OECD's Project On Harmful Tax Practices: 2006 Update On Progress In Member Countries, OECD, Parijs, September 2006.
- 109 OECD, "Global Forum - Home", *Website OECD (www.oecd.org)*, Bezocht in maart 2012.
- 110 Council of Economics and Finance Ministers, "Conclusies van de Raad (ECOFIN) van 1 december 1997 inzake het belastingbeleid (98/C2/01)", *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen*, 6 januari 1998.
- 111 IASB, "Persbericht: IASB issues convergence standard on segment reporting", *IASB*, 30 november 2006.
- 112 Global Witness, "International Accounting Standard 14 Segment Reporting - 2005 Update - Submission to the International Accounting Standards Board", *Global Witness*, 2005.
- 113 Europese Commissie, "More responsible businesses can foster more growth in Europe", *Europese Commissie*, 25 oktober 2011 (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1238_en.htm?locale=en).
- 114 Shaheen, S., "Tax authorities back country-by-country reporting to prevent transfer pricing abuse", *Transfer Pricing Weekly*, 27 september 2012 (<http://www.tpweek.com/Article/3095364/Tax-authorities-back-country-by-country-reporting-to-prevent-transfer-pricing-abuse.html>).
- 115 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines", *Global Reporting Initiative*, Versie 3.1, Maart 2011, p. 26, 53, 61.
- 116 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 117 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines", *Global Reporting Initiative*, Versie 3.1, maart 2011.
- 118 IFC, "Projects - Disclosed Projects", *Website IFC (www.ifc.org)*, Bezocht in maart 2012.
- 119 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 120 BankTrack, "The do's and don'ts of sustainable banking", *BankTrack*, 28 november 2006.

- 121 Zie bijvoorbeeld het World Bank Inspection Panel, de IFC en MIGA Compliance Advisor Ombudsman, het ERBD Independent Recourse Mechanism en de JBIC Examiners for Environmental Guidelines.
- 122 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development - Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises", *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 123 Van Uffelen, X., "Het grote graaien: 25 jaar topsalarissen in Nederland", J.M. Meulenhoff, Mei 2008; Klok, P. en X. van Uffelen, "Bonus! Hoe hebzucht ons in de kredietcrisis stortte", J.M. Meulenhoff, September 2009; Hartmann, F. en G. Mertens, "Stel limiet aan bonus", *De Volkskrant*, 24 september 2009; Rietdijk, M., "Organisaties conditioneren: de invloed van beloning en straf op werkprestaties", VU Uitgeverij, oktober 2009; Van Meteren, W., "Duurzaamheid moet deel worden van DNA van bedrijven", *Trouw*, 26 februari 2010; Wolzak, M. en P. Couwenbergh, "Beleggers zijn sceptisch over groene bonuscriteria", *Financieele Dagblad*, 25 februari 2010.
- 124 Klok, P. en X. van Uffelen, "Bonus! Hoe hebzucht ons in de kredietcrisis stortte", J.M. Meulenhoff, September 2009.
- 125 Institute of Development Studies, "Voices from the South: The Impact of the Financial Crisis on Developing Countries", *Institute of Development Studies*, November 2008.
- 126 Lawson, M. en R. King, "If Not Now, When?", *Oxfam International*, November 2008; Department for International Development, "Crisis update: 90 million to be pushed into poverty by 2011", *Department for International Development*, 26 maart 2009; World Bank Group, "Protecting Progress: The Challenge Facing Low-Income Countries in the Global Recession", *World Bank Group*, 16 september 2009; International Monetary Fund, "The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries – An Update", *International Monetary Fund*, 28 september 2009.
- 127 NRC Handelsblad, "Bos en Balkenende: lagere bonus afdwingen", *NRC Handelsblad*, 3 november 2008.
- 128 Vaste commissie voor Financien, "Verslag van een Wetgevingsoverleg", *Tweede Kamer der Staten Generaal*, 6 februari 2012; Baas, T., "SP en PvdA willen eind aan alle bonussen", *BNR Nieuwsradio*, 31 januari 2012; Kloor, R. van der, "De Jager: Geen bonus voor banken met staatssteun", *Elsevier*, 6 oktober 2011.
- 129 Maas, K. en S. Rosendaal, "Duurzame beloningen leveren een bijdrage aan duurzame ontwikkeling", *Erasmus Universiteit*, 7 september 2011.
- 130 Lacy, P. and others, "A New Era of Sustainability. CEO reflections on progress to date, challenges ahead and the impact of the journey toward a sustainable economy", *Accenture / UN Global Compact*, juni 2010.
- 131 Ministerie van Financiën, "Verklaring van de financiële sector en de minister van Financiën", *Ministerie van Financiën*, 30 maart 2009.
- 132 Ministerie van Justitie, "Kamerstuk 2009-2010, 32013, nr. A", *Eerste Kamer der Staten-Generaal*, 9 december 2009.
- 133 Maas, C., S. Eijffinger, W. van den Goorbergh, T. de Swaan en J. Weitjens, "Naar herstel van vertrouwen", *Adviescommissie Toekomst Banken*, 7 april 2009.
- 134 Het Financieele Dagblad, "Tweede Kamer zegt kabinet en financiële sector wacht aan", *Het Financieele Dagblad*, 16 september 2010.
- 135 De G7 bestaat uit de Ministers van Financiën van zeven industriële landen (Canada, Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Japan, en de Verenigde Staten) en komt jaarlijks bijeen om voornamelijk economische en financiële zaken te bespreken. Sinds het lidmaatschap van Rusland heet de groep G8.
- 136 De G20 bestaat uit de 19 landen met de grootste nationale economieën en de Europese Unie en komt over het algemeen jaarlijks, maar indien nodig vaker bijeen om het internationale financiële systeem te bespreken.
- 137 Europees Parlement, "Press Release: European Parliament ushers in a new era for bankers' bonuses", *Europees Parlement*, 6 juli 2010.
- 138 CDA, "Omtzigt: bonussen bij banken maximaal 25% van jaarsalaris", *Website CDA (www.cda.nl)*, bezocht in april 2012; Coevert, A., "Kamer wil bankenbonus beperken tot kwart van salaris", *NRC*, 17 april 2012; NU.nl, "CDA pakt bonussen bij banken aan", *NU.nl*, 17 april 2012.
- 139 NU.nl, "Kamer stelt stemming over bankenbelasting uit", *NU.nl*, 26 april 2012.

- 140 Metz, B., et al, "Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change – Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Mei 2007.
- 141 Steinfeld, H. et al, "Livestock's Long Shadow - Environmental Issues and Options", *FAO*, November 2006.
- 142 Steinfeld, H. et al, "Livestock's Long Shadow - Environmental Issues and Options", *FAO*, November 2006.
- 143 GRAIN, "Fighting GMO contamination around the world", *Seedling*, januari 2009, beschikbaar op www.grain.org.
- 144 R. Verwijs, "The Plight of the Honey Bee", *Rabobank Food & Agribusiness Research and Advisory*, 28 januari 2011; S. Kluser, "Global Honey Bee Colony Disorders and Other Threats to Insect Pollinators", *United Nations Environment Programme*, 2 maart 2011.
- 145 Henry, M. en anderen, "A Common Pesticide Decreases Foraging Success and Survival in Honey Bees", *Science Magazine*, 29 maart 2012; Whitehorn, P.R. en anderen, "Neonicotinoid Pesticide Reduces Bumble Bee Colony Growth and Queen Production", *Science Magazine*, 29 maart 2012.
- 146 Oxfam, "Land and Power: The growing scandal surrounding the new wave of investments in land", *Oxfam*, september 2011; Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011; World Bank, "Persbericht: New World Bank Report Sees Growing Global Demand for Farmland", *World Bank*, 7 september 2010.
- 147 Bailey, R., "Growing a better future. Food justice in a resource-constrained world", *Oxfam*, juni 2011.
- 148 FIAN, "Land grabbing in Kenya and Mozambique", *FIAN*, april 2010; Oxfam Solidariteit, "Land grabbing: razzia op Afrikaanse gronden", *Oxfam Solidariteit*, 15 maart 2010.
- 149 Oxfam International, "Food Prices: media lines, Q&A, facts and case studies", *Oxfam International*, April 2008.
- 150 NEN, "Persbericht: Cramer criteria voor duurzame biomassa geformaliseerd", *NEN*, 3 maart 2009.
- 151 The World Commission on Dams, "Dams and Development: A New Framework for Decision-making - The Report of the World Commission on Dams", *Earthscan Publications*, November 2000.
- 152 Fearnside, P.M. (National Institute for Research in the Amazon), "Why Hydropower is Not Clean Energy", *Scitizen*, 9 januari 2007.
- 153 International Rivers Network, "Citizen's Guide to the World Commission on Dams", *International Rivers Network*, 2002; WWF Global Freshwater Programme, "To Dam or not to Dam?: Five years on from the World Commission on Dams", *WWF Global Freshwater Programme*, November 2005.
- 154 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines & Food Processing Sector Supplement", *Global Reporting Initiative*, Version 3.0/FPSS Final Version, juni 2010.
- 155 The World Commission on Dams, "Dams and Development: A New Framework for Decision-making - The Report of the World Commission on Dams", *Earthscan Publications*, November 2000.
- 156 Porter, G., "Estimating overcapacity in the global fishing fleet", *WWF*, 1998; WTO, "Towards Sustainable Fishing", *WTO*, November 2007.
- 157 Food and Agriculture Organization, "The state of World Fisheries and Aquaculture 2006", *Food and Agriculture Organization*, Februari 2007.
- 158 Redactie wetenschap, "Pinguïn in het nauw door voedseltekort", *Trouw*, 12 april 2011.
- 159 Kustwerkgroep van Natuurpunt, "Visserij in de Noordzee - Samen sterk voor een zee vol vis(sers)", *Kustwerkgroep van Natuurpunt*, 2008; Norse, E., "Bottom trawling impacts, clearly visible from space", *Marine Conservation Biology Institute*, 15 februari 2008.
- 160 The End of the Line, "The Campaign - Fish Facts", *Website The End of the Line (www.endoftheline.com)*, Bezocht in maart 2012.
- 161 WTO, "Towards Sustainable Fishing", *WTO*, November 2007.
- 162 Food and Agriculture Organization, "Rome Consensus on World Fisheries", *Food and Agriculture Organization*, 1995
- 163 Visser, M., "Door overbevissing loopt Europa miljarden euro's en 100.000 banen mis", *Trouw*, 26 februari 2012.

- 164 WWF International - Global Marine Programme, "Fish Dish - Exposing the unacceptable face of seafood", *WWF International - Global Marine Programme*, September 2006.
- 165 Fisheries and Aquaculture Department, "Ecosystems - Impact of fishery activities - Ghost Fishing", *Website Food and Agriculture Organization (www.fao.org)*, Bezocht in maart 2012.
- 166 Gianni, M. and W. Simpson, "The Changing Nature of High Seas Fishing: How Flags of Convenience Provide Cover for Illegal, Unreported and Unregulated Fishing", *Australian Department of Agriculture, Fisheries and Forestry, International Transport Workers' Federation, and WWF International*, 2005.
- 167 Food and Agriculture Organization, "The state of World Fisheries and Aquaculture 2008", *Food and Agriculture Organization*, Februari 2009.
- 168 United Nations, "Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks, Article 6", United Nations, 8 september 1995.
- 169 Worm, B. et al, "Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services", *Science Magazine*, Vol. 314, No. 5800, 2006, pp. 787-790.
- 170 Food and Agriculture Organization, "Code of Conduct for Responsible Fisheries, Article 7.6.10", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 171 Food and Agriculture Organization, "Code of Conduct for Responsible Fisheries, Article 7.2.1", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 172 Food and Agriculture Organization, "Rome Consensus on World Fisheries", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 173 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 6.6.
- 174 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 7.6.4.
- 175 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 8.4.2.
- 176 UN General Assembly Resolution Nos. 44-225, 45-197, and 46-215; ICCAT Recommendation by ICCAT Relating to Mediterranean Swordfish, ICCAT Rec. 03-04 (Nov. 2003) (banning all uses of driftnets in the Mediterranean Sea); European Union Ban on Driftnets in Mediterranean and Baltic Seas.
- 177 International Commission for the Conservation of Atlantic Tunas (ICCAT), Recommendation by ICCAT Concerning the Conservation of Sharks Caught in Association with Fisheries Managed by ICCAT (Oct. 2004); Inter-American Tropical Tuna Commission, Resolution on the Conservation of Sharks Caught in Association with Fisheries in the Eastern Pacific Ocean, Res. C-05-03, 24 juni 2005.
- 178 Food and Agriculture Organization, "Report of the Expert Consultation on the Marking of Fishing Gear", *Food and Agriculture Organization*, 14-19 juli 1991; Food and Agriculture Organization, "FAO Fisheries Report 485, FIIT/R485", *Food and Agriculture Organization*, juli 1991; Food and Agriculture Organization, "Supplement to FIIT/R485 (Sup.) "Recommendations on the Marking of Fishing Gear", *Food and Agriculture Organization*, 1993.
- 179 Gianni, M. and W. Simpson, "The Changing Nature of High Seas Fishing: How Flags of Convenience Provide Cover for Illegal, Unreported and Unregulated Fishing", *Australian Department of Agriculture, Fisheries and Forestry, International Transport Workers' Federation, and WWF International*, 2005.
- 180 MSC, "MSC in cijfers", *Website Marine Stewardship Council (www.msc.org)*, bezocht in februari 2012.
- 181 NSFC, "Ons Doel", *Website North Sea Fish Center Keurmerk (www.nothseafish.nl)*, bezocht in april 2012; NSFC, "Achtergrond, Duurzaamheid en Nieuws", *Website North Sea Fish Center (www.fishcenter.nl)*, bezocht in april 2012; MSC, "Queens schol uit de Noordzee is het 1000ste product met MSC-keurmerk in Nederland", *Marine Stewardship Council*, 16 juni 2011.
- 182 Waddengroep, "Waddengoud richtlijnen", *Website Waddengroep (www.waddengroep.info)*, bezocht in april 2012.
- 183 Food and Agriculture Organization, "Countries welcome new guidelines on shrimp farming", *Food and Agriculture Organization*, 11 september 2006.
- 184 Food and Agriculture Organization, "State of the World's Forests 2009", *Food and Agriculture Organization*, April 2009.

- 185 USAID, "Our Work - Environment - Forestry", *Website USAID (www.usaid.gov)*, Bezocht in maart 2012.
- 186 WWF International, "Our Earth - Forests", *Website WWF International (wwf.panda.org)*, Bezocht in maart 2012.,
- 187 USAID, "Our Work - Environment - Forestry", *Website USAID (www.usaid.gov)*, Bezocht in maart 2012.
- 188 USAID, "Our Work - Environment - Forestry", *Website USAID (www.usaid.gov)*, Bezocht in maart 2012.
- 189 Carrere, R. and L. Lohmann, "Pulping the South: Industrial Tree Plantations in the World Paper Economy", *World Rainforest Movement*, Zed Books, 1996.
- 190 USAID, "Our Work - Environment Forestry", *Website USAID (www.usaid.gov)*, Bezocht in maart 2012.
- 191 WWF, "Our Earth - Forests", *Website WWF International (wwf.panda.org)*, bezocht in maart 2012; WWF International, "Finding solutions to wildfires", *Persbericht WWF International*, 19 mei 2004.
- 192 Commission of the European Communities, "Forest Law Enforcement, Governance and Trade (FLEGT) - Proposal For An EU Action Plan, 251 final", *Europese Commissie*, 21 mei 2003.
- 193 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 194 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 195 WWF International, "High Conservation Value Forests: The concept in theory and practice", *WWF International*, Februari 2007.
- 196 Ozinga, S., "Footprints in the forest: Current practice and future challenges in forest certification", *FERN*.
- 197 FSC, "Global FSC certificates: type and distribution", *FSC*, Februari 2012.
- 198 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 199 Auty, R.M., "Sustaining Development in Mineral Economies - The Resource Curse Thesis", *Routledge*, 1993.
- 200 Business News America, "Manhattan Pulls Out After \$60 Million Tambogrande Loss", *Business News America*, Februari 2005.
- 201 Mathiason, N., "The Piping Profits Report", *Publish What You Pay Norway*, September 2011.
- 202 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines & Mining and Metals Sector Supplement", *Global Reporting Initiative*, Version 3.0/MMSS Final Version, mei 2010.
- 203 King & Spalding, "Dodd-Frank's "Conflict Minerals" Provision: Expected to Impact Nearly Half of All U.S. Public Companies", *Client Alert Energy & Natural Resources Practice*, 27 April 2011.
- 204 Tweede Kamer, "Brief van de Staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie over Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal", *Tweede Kamer*, vergaderjaar 2010–2011, 26 485, nr. 107, 12 mei 2011.
- 205 EC, "Trade, growth and development. Tailoring trade and investment policy for those countries most in need", *European Commissie*, 27 januari 2012.
- 206 ICMM, "Sustainable Development Framework", *Website ICMM (www.icmm.com)*, Bezocht in maart 2012.
- 207 Auty, R.M., "Sustaining Development in Mineral Economies - The Resource Curse Thesis", *Routledge*, 1993.
- 208 Business News America, "Manhattan Pulls Out After \$60 Million Tambogrande Loss", *Business News America*, Februari 2005.
- 209 Steiner, R., "Double standard. Shell practices in Nigeria compared with international standards to prevent and control pipeline oil spills and the Deepwater Horizon oil spill", *Milieudefensie*, November 2010
- 210 Mathiason, N., "The Piping Profits Report", *Publish What You Pay Norway*, September 2011.
- 211 Steiner, R., "Double standard. Shell practices in Nigeria compared with international standards to prevent and control pipeline oil spills and the Deepwater Horizon oil spill", *Milieudefensie*, November 2010

- 212 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines & Oil and Gas Sector Supplement", *Global Reporting Initiative*, Version 3.1/OGSS Final Version, februari 2012.
- 213 Dorenbos, R., O. Sheikh and P. Risseeuw, "Concurrentiepositie Nederlandse Maakindustrie", *SEO Economisch Onderzoek*, Mei 2008.
- 214 ILO, "Global Employment Trends", *ILO*, January 2008.
- 215 Dorenbos, R., O. Sheikh and P. Risseeuw, "Concurrentiepositie Nederlandse Maakindustrie", *SEO Economisch Onderzoek*, Mei 2008.
- 216 ILO, "Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87)", *ILO*, 9 juli 1948; ILO, "Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98)", *ILO*, 1 juli 1949
- 217 ILO, "Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)", *ILO*, 28 juni 1930; ILO, "Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)", *ILO*, 25 juni 1957.
- 218 ILO, "Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)", *ILO*, 26 juni 1973; ILO, "Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)", *ILO*, 17 juni 1999.
- 219 ILO, "Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)", *ILO*, 25 juni 1958; ILO, "Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)", *ILO*, 29 juni 1951.
- 220 Moore Odell, A., "Green Outsourcing: Companies Demanding More Environmentally Sound Suppliers", *Social Funds*, 30 augustus 2007.
- 221 National Labor Committee and China Labor Watch, "Toys of Misery 2004", *National Labor Committee and China Labor Watch*, February 2004.
- 222 Reuters, "Sustainable investment seen gaining momentum", *Reuters*, 22 september 2009.
- 223 United Nations, "Persbericht: Rapid Growth In Responsible Investment Despite Credit Crisis", *United Nations*, 7 augustus 2008.
- 224 Equator Principles Financial Institutions, "The "Equator Principles" - A financial industry benchmark for determining, assessing and managing social & environmental risk in project financing", *Equator Principles Financial Institutions*, Juli 2006.
- 225 BankTrack, "Persbericht: Pressure Groups Target the Private Banks Behind Corporate Misdeeds", *BankTrack*, 27 januari 2003.
- 226 UNEP FI, "Principles for Sustainable Insurance", *UNEP Finance Initiative*, juni 2012.
- 227 UNEP FI, "Signatories", *Website Principles for Sustainable Insurance* (www.unepfi.org/psi), bezocht in juni 2013.
- 228 Nelson, A.J., O. Rakau en P. Dörrenberg, "Green Buildings: A niche becomes mainstream", *Deutsche Bank Research*, 12 april 2010.
- 229 Pivo, G, "Responsible property investment criteria developed using the Delphi Method", *Building Research & Information* 36(1): 20-36, Januari 2008;
- 230 Janssen, S., Zwiers, R. en A. Goeree, "VBDO Responsible Supply Chain Benchmark 2011 - a comparative investigation into CSR in the supply chain of 40 multinationals", *VBDO (Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling)*, 14 december 2011.
- 231 Wood, D., "Handbook on Climate-Related Investing across Asset Classes", *Institute for Responsible Investment en Boston College Center for Corporate Citizenship*, April 2009.
- 232 Nelson, A.J., O. Rakau en P. Dörrenberg, "Green Buildings: A niche becomes mainstream", *Deutsche Bank Research*, 12 april 2010; Woon, H.W., "Sustainable and responsible investment in real estate: a fiduciary duty?", *Responsible Investor*, 15 september 2009.
- 233 Mercer, "Energy efficiency and real estate: Opportunities for investors", *Mercer*, 2010; Miller, N., J. Spivey en A. Florance, "Does Green Pay Off?", *Journal of Real Estate Portfolio Management* 14(4): 385-400, Juli 2008.
- 234 Wheelan, H., "The clear case for energy-efficient property assets", *Responsible Investor*, 17 september 2010; Pivo, G en J.D. Fisher, "Income, Value, and Returns in Socially Responsible Office Properties", *The Journal of Real Estate Research* 32(3): 243, Juli-September 2010.

- 235 Dutch Green Building Council, "Over ons", *Website Dutch Green Building Council* (www.dgbc.nl/wat_is_dgbc/over_ons), Bezoekt in januari 2012.
- 236 Dutch Green Building Council, "Wat doet DGBC?", *Website Dutch Green Building Council* (www.dgbc.nl/wat_doet_dgbc/wat_doet_dgbc), Bezoekt in januari 2012.
- 237 GRESB, "Research Report 2011", *Global Real Estate Sustainability Benchmark*, Augustus 2011.
- 238 Greenprint Foundation, "Greenprint Performance Report Vol. 2, 2010", *Greenprint Foundation*, Juli 2011.
- 239 UNEP Sustainable Buildings & Climate Initiative, "Buildings and Climate Change", *United Nations Environment Programme*, November 2009.
- 240 UNEP FI, "Building responsible property portfolios", *United Nations Environment Programme*, Juni 2008.
- 241 Simonis, S.M., "Het Energiecertificaat: een tandeloze tijger?", *CMS Derks Star Busmann*, Februari 2008; MilieuCentraal, "Energie label woningen", *Website Energie label.nl* (www.energielabel.nl/woningen), Bezoekt in januari 2012.
- 242 Milieu Centraal, "Energie label voor woningen", *Website Milieu Centraal* (<http://www.milieucentraal.nl/themas/energie-besparen/energielabel-voor-woningen>), gezien januari 2013
- 243 SKAO, "Wat is de ladder?", *Website Stichting Klimaatvriendelijk Aanbesteden & Ondernemen* (www.skao.nl/index.php?ID=18), Bezoekt in januari 2012.
- 244 GRI, "Press release: New Guidelines to build transparency in construction and real estate sector", *Global Reporting Initiative*, 22 September 2011.
- 245 UN PRI, "Signatories". *Website UNPRI* (www.unpri.org/signatories), bezocht in augustus 2013; UN PRI, "About the PRI Initiative". *Website UNPRI* (www.unpri.org/signatories), bezocht in augustus 2013..
- 246 Achmea, "Over Achmea", *Achmea website*, bezocht in juli 2013.
- 247 Achmea, "Organisatie", *Achmea website*, bezocht in juli 2013.
- 248 Achmea, "Annual Report 2012", *Achmea*, maart 2013, p. 46, 106.
- 249 Achmea, "Annual Report 2012", *Achmea*, maart 2013, p. 106.
- 250 Achmea, "Organisatie", *Achmea website*, bezocht in juli 2013.
- 251 Achmea, "Annual Report 2012", *Achmea*, maart 2013, p. 105.
- 252 Achmea, "Annual Report 2012", *Achmea*, maart 2013, p. 53, 55.
- 253 Lieshout, M. van, "Beantwoording vragen Eerlijke Verzekeringswijzer", *Delta Lloyd Groep*, augustus 2013.
- 254 Achmea, "Achmea en LSP lanceren het LSP-Health Economics Fund voor innovatie in de zorg", *Persbericht Achmea*, 10 december 2012.
- 255 Aegon, "Aegon Report 2012", *Aegon*, Maart 2013, p. 141, 215.
- 256 Aegon, "Aegon Report 2012", *Aegon*, Maart 2013, p. 18.
- 257 Aegon, "Annual Report 2012", *Aegon*, Maart 2013, p. 215.
- 258 Aegon, "Annual Report 2012", *Aegon*, Maart 2013, p. 185, 216, 232, 234, 310.
- 259 Aegon, "Annual Report 2012", *Aegon*, Maart 2013, p. 216.
- 260 Aegon, "Aegon Review 2012", *Aegon*, 2013, p. 46.
- 261 Aegon, "Over Aegon", *Website Aegon* (www.aegon.nl), bezocht in augustus 2013.
- 262 Wildeboer-Schut, R., "Beantwoording vragen Profundo voor Eerlijke Verzekeringswijzer", *Aegon*, augustus 2013; Aegon Asset Management, "Responsible Investment Report 2012", *Aegon Asset Management*, mei 2013, p. 31.
- 263 Wildeboer-Schut, R., "Beantwoording vragen Profundo voor Eerlijke Verzekeringswijzer", *Aegon*, augustus 2013.
- 264 Allianz, "Wie is Allianz", *Website Allianz*, bezocht in juli 2013.
- 265 Allianz, "Annual Report 2012", *Allianz*, maart 2013, p. 220.

- 266 Allianz, "Annual Report 2012", *Allianz*, maart 2013, p. 129.
- 267 Allianz, "Annual Report 2012", *Allianz*, maart 2013, p. 97.
- 268 Allianz, "Annual Report 2012", *Allianz*, Maart 2013, p. 219.
- 269 Allianz, "Annual Report 2012", *Allianz*, Maart 2013, p. 219, 272, 273, 276,
- 270 Allianz, "Annual Report 2012", *Allianz*, Maart 2013, p. 149.
- 271 Allianz, "Wie is Allianz", *Website Allianz*, bezocht in juli 2013.
- 272 Allianz, "Sustainability > Interview CEO", *Website Allianz Group (www.allianz.com)*, bezocht in augustus 2013.
- 273 APG Groep, "Jaarverslag 2012", *APG Groep*, Juni 2013, p. 9, 55.
- 274 APG Groep, "Jaarverslag 2012", *APG Groep*, Juni 2013, p. 76.
- 275 Loyalis, "Jaarverslag 2012", *Loyalis*, April 2013, p. 48.
- 276 APG Groep, "Jaarverslag 2012", *APG Groep*, Juni 2013, p. 52, 68.
- 277 Loyalis, "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *APG Groep*, 31 juli 2013; Loyalis, "Jaarverslag 2012", *Loyalis*, April 2013, p. 68; APG Groep, "Jaarverslag 2012", *APG Groep*, Juni 2013, p. 52, 68.
- 278 APG Groep, "Jaarverslag 2012", *APG Groep*, Juni 2013, p. 9.
- 279 Loyalis, "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *APG Groep*, 31 juli 2013.
- 280 Loyalis, "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *APG Groep*, 31 juli 2013.
- 281 a.s.r., "Over a.s.r.", *Website a.s.r. (www.asr.nl)*, bezocht in juli 2013.
- 282 a.s.r., "Over a.s.r.", *Website a.s.r. (www.asr.nl)*, bezocht in juli 2013.
- 283 a.s.r., "Over a.s.r.", *Website a.s.r. (www.asr.nl)*, bezocht in juli 2013.
- 284 a.s.r., "Annual Report 2012", *a.s.r.*, April 2013, p. 13, 59.
- 285 a.s.r., "Annual Report 2012", *a.s.r.*, April 2013, p. 58, 126-129.
- 286 Gijsbers, J., "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *a.s.r.*, augustus 2013.
- 287 a.s.r., "Annual Report 2012", *a.s.r.*, April 2013, p. 15.
- 288 Gijsbers, J., "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *a.s.r.*, augustus 2013.
- 289 Gijsbers, J., "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *a.s.r.*, augustus 2013.
- 290 Delta Lloyd, "De Onderneming", *Website Delta Lloyd*, bezocht in april 2012.
- 291 Delta Lloyd, "Over Delta Lloyd > Onze Merken", *Website Delta Lloyd*, bezocht in augustus 2013.
- 292 Aviva, "About Us", *Website Aviva*, bezocht in april 2013.
- 293 Delta Lloyd, "Jaarverslag 2009", *Delta Lloyd*, April 2010.
- 294 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 38-39.
- 295 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 28, 258.
- 296 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 183, 262.
- 297 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 181.
- 298 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 181, 224, 225, 312.
- 299 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 367.
- 300 Delta Lloyd Groep, "Beantwoording vragen Eerlijke Verzekeringswijzer", *Delta Lloyd Groep*, augustus 2013.
- 301 Generali Group, "Management Report and Consolidated Financial Statements 2012", *Generali Group*, Mei 2013, p. 9.

- 302 Generali Leven, "Annual Report 2012", *Generali evensverzekering maatschappij*, maart 2013, p. 14; Generali Verzekeringsgroep, "Beleggingsbeleid Leven", *Generali Verzekeringsgroep*, februari 2013.
- 303 Generali Group, "Management Report and Consolidated Financial Statements 2012", *Generali Group*, Mei 2013, p. 11.
- 304 Generali Group, "Management Report and Consolidated Financial Statements 2012", *Generali Group*, Mei 2013, p. 81, 112.
- 305 Generali Group, "Management Report and Consolidated Financial Statements 2012", *Generali Group*, Mei 2013, p. 81-83.
- 306 Generali Group, "Management Report and Consolidated Financial Statements 2012", *Generali Group*, Mei 2013, p. 11.
- 307 Generali Verzekeringsgroep, "Beleggingsbeleid Leven", *Generali Verzekeringsgroep*, februari 2013.
- 308 Generali Verzekeringsgroep, "Beleggingsbeleid Leven", *Generali Verzekeringsgroep*, februari 2013.
- 309 ING Nederland, "ING Groep", *Website ING Nederland*, bezocht in april 2013.
- 310 ING Group, "Annual Report 2012", *ING Group*, april 2013, p. 8.
- 311 ING Groep, "Persbericht: ING restructuring plan approved by European Commission", *ING Groep*, 18 november 2009.
- 312 ING Group, "Annual Report 2012", *ING Group*, april 2013, p. 18-19.
- 313 ING Insurance, "Annual Report 2012", *ING Insurance*, Maart 2013, p. 19; ING Group, "ING Group historical trend data Fourth Quarter 2012", *ING Group*, februari 2013, p. 63.
- 314 Nationale-Nederlanden, "Jaarverslag Nationale-Nederlanden Levensverzekering Maatschappij N.V. 2012", *Nationale-Nederlanden*, Juni 2013, p. 16.
- 315 ING Insurance, "Annual Report 2012", *ING Insurance*, Maart 2013, p. 18.
- 316 ING Insurance, "Annual Report 2012", *ING Insurance*, Maart 2013, p. 18, 43-44, 49.
- 317 ING Group, "ING Group historical trend data Fourth Quarter 2012", *ING Group*, februari 2013, p. 73.
- 318 ING Groep, "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *ING Groep*, augustus 2013.
- 319 Legal & General Nederland, "Over Legal & General", *Website Legal & General Nederland (www.landge.nl)*, bezocht in juli 2013.
- 320 Legal & General Nederland, "Jaarverslag 2012", *Legal & General Nederland*, april 2013, p. 3 en 27.
- 321 Legal & General, "Annual Report and Accounts 2012", *Legal & General Group*, Juni 2013, p. 109.
- 322 Legal & General, "Annual Report and Accounts 2012", *Legal & General Group*, Juni 2013, p. 111, 137-141.
- 323 Legal & General, "Annual Report and Accounts 2012", *Legal & General Group*, Juni 2013, p. 109.
- 324 Legal & General, "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *Legal & General*, augustus 2013
- 325 SNS Reaal, "Jaarverslag 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 19.
- 326 SNS Reaal, "Merken", *Website SNS Reaal (www.snsreaal.nl)*, bezocht in augustus 2013.
- 327 SNS Reaal, "Jaarverslag 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 122.
- 328 SNS Reaal, "Jaarverslag 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 152.
- 329 SNS Reaal, "Jaarverslag 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 4.
- 330 SNS Reaal, "Jaarverslag 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 222.
- 331 SNS Reaal, "Jaarverslag 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 220.
- 332 SNS Reaal, "Jaarverslag 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 220, 277, 282, 283.
- 333 SNS Reaal, "Jaarverslag 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 97.
- 334 SNS Reaal, "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringswijzer", *SNS Reaal*, augustus 2013.

335 SNS Reaal, "Beantwoording vragen Profundo t.b.v. Eerlijke Verzekeringwijzer", *SNS Reaal*, augustus 2013.